mtatkki
Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az Europeana felhasználói szabályzatát.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ÁTTEKINTÉS

EURÓPAI MAGYARORSZÁG 2007

EURÓPAI MAGYARORSZÁG 2007

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ÁTTEKINTÉS

EURÓPAI MAGYARORSZÁG 2007

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ÁTTEKINTÉS

Szerkesztők

Kovách Imre, Nagy Éva,
Tibori Tímea, Tóth Ágnes

MTA
Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet
Politikai Tudományok Intézete
Szociológiai Kutatóintézet
Világgazdasági Kutatóintézet

Budapest, 2007

A 2007. február 6-án és 7-én a négy akadémiai intézet tanácskozásán elhangzott előadások megjelentetését az MTA Elnökének pályázati támogatása tette lehetővé

© *Szerkesztők, Szerzők*

Tárgyszavak: Európai Unió és Magyarország; információs társadalom; tudástársadalom; területfejlesztés; esélyegyenlőség; kisebbségek; civil szervezetek; munkaügy; migráció.

Kiadói szerkesztő: Laki Ildikó
Az angol nyelvű összefoglalót fordította: Gáthy Vera
Borító: Szanyi Éva grafikus
A kötetet összeállította: Guba László, MTA PTI

Kiadja: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet
MTA Politikai Tudományok Intézete
MTA Szociológiai Kutatóintézet
MTA Világgazdasági Kutatóintézet

Felelős kiadó: MTA Politikai Tudományok Intézete igazgatója

ISSN 1789-4670

Készítette az Akaprint Nyomdaipari Kft.
Felelős vezető: Freier László

Tartalomjegyzék

MEGKÖZELÍTÉSEK

BAYER JÓZSEF: Megnyitó 3
PLÉH CSABA–ZSIGMOND ATTILA: A társadalomtudományok néhány új vonása – lehetőségek az Európai Unióban 7

INFORMÁCIÓS ÉS TUDÁSTÁRSADALOM

CSEPELI GYÖRGY: Információs társadalom Magyarországon 2006–2010 között 17
BALOGH TAMÁS: Kutatásfejlesztés és innováció; programok és elképzelések 28
HARGITAI GÁBOR: Tudománypolitika és tudástársadalom 33
TAMÁS PÁL: Skillrendszerek és tanulási pályák a magyar tudásgazdaságban: biztonság piacok és politikai mozgásterek 41
MANHERZ KÁROLY: A magyar felsőoktatási reform lépései 58
FARKAS JÁNOS: A tudástermelés alakulása 63
LAKI ILDIKÓ: Lehetőségek és esélyek a társadalomtudománnyal foglalkozók számára 67
NAGY ÉVA: A társadalomtudományi intézetek pályázati lehetőségei 76
CSIZMADY ADRIENNE–SCHMIDT ANDREA: Az élethosszig tartó tanulás helyzete 79
RUDAS TAMÁS: Tudás alapú társadalom és felsőoktatás 91
KISS BALÁZS–SZABÓ GABRIELLA: Az elektronikus kormányzati kommunikáció eszköz-rendszere 100
FERENCZ ZOLTÁN: A magyar elitek jövőképének számszerűsíthető formája 117

MAGYARORSZÁG REGIONÁLIS ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

INOTAI ANDRÁS: Magyarország mint EU tagország tapasztalatai regionális összehasonlításban 131
VIDA KRISZTINA: Magyarország első három éve az EU-ban: erősségeink és gyengeségeink 140
RÁCZ MARGIT: Magyarország és az euró 149

TERÜLETFEJLESZTÉS, VIDÉK, AGRÁRIUM

TÓTH PÉTER: A mezőgazdaság uniós integrációjának tapasztalatai . 155
KOVÁCH IMRE: Európai fejlesztési projektek – magyarországi tapasztalatok 161
CSURGÓ BERNADETT–NAGY KALAMÁSZ ILDIKÓ: A vidékfejlesztés rendszere és szereplői Magyarországon és Európában 168
KELEMEN ESZTER–MEGYESI BOLDIZSÁR: Tudásformák a fenntartható vidékfejlesztésben 179
SOMAI MIKLÓS: Hogyan lehetne élőbbé tenni a magyar vidéket? 189
LAKI LÁSZLÓ: A hátrányos helyzetű kistérségek társadalmáról 195

ESÉLYEGYENLŐSÉG, KISEBBSÉGEK, CIVIL SZERVEZETEK

TÖRZSÖK ERIKA: Korszerű nemzeti jövőkép 205
BÁRDI NÁNDOR–SZARKA LÁSZLÓ: Kisebbségpolitika, magyarságpolitika, nemzetpolitika az uniós Közép-Európában 214
TÓTH ÁGNES–VÉKÁS JÁNOS: Modernizáció és identitás. A magyarországi kisebbségek társadalmi-gazdasági helyzete 240
KOVÁTS ANDRÁS: Nagyvárosi bevándorolt közösség politikai integrációja 252
A. GERGELY ANDRÁS: Zárt karokkal várt Kelet. Intelmek egy euroszkeptikus olvasathoz 260
TÓTH OLGA: A társadalmi nemek (gender), és az esélyegyenlőség . 273
BODA ZSOLT: A civil szervezetek és a részvételi kormányzás az EU-ban és Magyarországon 280

MUNKAÜGY, MIGRÁCIÓ

TÓTH ANDRÁS: Európai társadalmi modell és a szakszervezetek szerepe 291
PATAKY PÉTER: A tripartit rendszer működésének tapasztalatai és a változtatás szükségessége, lehetősége (munkavállalói oldal) 303
BERKI ERZSÉBET: A tripartit rendszer működésének tapasztalatai és a változatás szükségessége, lehetősége (kormányzati oldal) 306
TÓTH JUDIT: Munkaerőmozgás és az Európai Unió bővítése 310
NEUMANN LÁSZLÓ: Az Európai Unió munkaügyi direktíváinak magyarországi átvétele, és annak munkahelyi hatásai: a jogutódlás esete 320

FODOR T. GÁBOR: Az Európai Unió munkaügyi direktíváinak magyarországi átvétele és annak munkahelyi hatásai: a munkaidő szabályozása 327
TARDOS KATALIN: A foglalkoztatási diszkrimináció jellemzői Magyarországon, és kezelése az Európai Unióban 332

A kötet szerzői 339

Angol összefoglaló 351

MEGKÖZELÍTÉSEK

BAYER JÓZSEF

Megnyitó

Nagyra becsült Kollégák! Bevezetőül a négy társadalomtudományi intézet konferenciájának írott anyagához néhány gondolatot szeretnék felvetni az uniós tagsággal együtt járó, elkerülhetetlen perspektívaváltásról. Arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy miközben hosszú ideig megpróbáltunk alkalmazkodni az Európai Unió feltételeihez, hogy felvételt nyerjünk, ennek kétségtelen fegyelmező hatása volt a csatlakozni vágyó országok belpolitikájára és külső kapcsolataira nézve. A tagság kilátása segítette a nagyléptékű átalakulást ezekben az országokban, és stabilizálta a belső viszonyaikat. Miután azonban tagok lettünk, kicsit megváltozott a helyzet, és ez a kutatók számára is új feladatokat szabhat.

Az európai integráció természetével kapcsolatban sok elgondolás létezik, sokan sokféleképpen fogják föl és értelmezik. Manapság az a kissé populista értelmezés erősödik fel, hogy ez egy új birodalom, amelynek alá vagyunk vetve, csak most Moszkva szerepét Brüsszel veszi át. Eszerint egy nagy birodalmi szervezet van kiépülőben, amelynek alá vagyunk rendelve. Ehhez ímmel-ámmal alkalmazkodni kell, de csak addig, ameddig nemzeti érdekeink ezt megkövetelik, de többre nem szabad törekedni.

Azt gondolom, hogy ez téves perspektíva. Az európai integráció lényege nem a birodalmi építkezés, fejlődése nem egy birodalmi hatalmi szervezetben kulminál. Sokkal inkább egy új típusú nemzetközi rezsim jött létre, egy olyan új szerveződési forma, amely a kormányzás egy új formáját teremtette meg, mind nemzetközi tekintetben, mind a tagországokon belüli politikában. Ez a sajátos új képződmény úgy képes közös szabályozást, közös kormányzást teremteni, hogy a nemzeti szuverenitást, bár bizonyos részeit megosztja, kétségkívül fenntartja, és megőrzi a nemzeti kultúrák önállóságát is. Emellett a demokratizálásnak is új lendületet ad a hatalmi decentralizálással, a többszintű kormányzás koncepciója jegyében.

Ez az új típusú nemzetközi közösség az előnyök megosztásán és bizonyos közös szabályok betartásán alapul. Nem rendelkezik önálló államisággal, bár az államiság számos jegye kezd kialakulni benne. Mégis szuverén képződmény, amelynek mint egy szervezett nagy régiónak a világgazdaságban és világpolitikában megvannak a maga érdekei. Az európai

alkotmányozás körüli viták ma éppen arról szólnak, hogy milyen módon lehet ezeket jobban érvényre juttatni, úgy, hogy egyszersmind fennmaradjon a megosztott szuverenitás rendszere is, amely a nemzetállamok önállóságához szükséges.

A csatlakozáshoz vezető folyamatnak, a csatlakozás előtti időszaknak a kötelező alkalmazkodási időszakát, annak a problémáit, feszültségeit ismerjük. Ezután azonban másról lesz szó. A csatlakozás utáni időszak messze ható következményei még nem ismertek, akár a felvett új tagországokra, akár magára az unióra nézve. Csak rendszeres elemzéssel, folyamatos monitorozással tárható fel az, hogy milyen hatással lesz a tagság az új tagországokra. Idővel mind nyilvánvalóbbak lesznek az EU-tagság társadalmi hatásai, ahogy sorra megváltoznak a gazdasági szabályozók, a munkaviszonyok rendszere, változnak a mindennapi életviszonyok keretei, átalakul az oktatási rendszer, a tudományos kutatások, a kultúra szervezete és így tovább.

Például a sokáig jegelt, és mostanában újra elővett államháztartási reformok sem tűntek volna annyira halaszthatatlannak az uniós tagság nélkül, mint az után. Éppen az uniós tagság által megszabott új mozgástérben, az új gazdasági és szabályozási feltételek tették nyilvánvalóvá, hogy az eddigi stagnálás e tekintetben nem tartható fenn. Másrészt, a tagsággal együtt megváltozik az ország külkapcsolatainak a jellege is, ezzel együtt változik a kisebbségi problémák kezelése, módosulnak a bevándorlási politika perspektívái és szabályozási keretei. Egy szóval számos ponton változás várható, és hangsúlyozni szeretném, *az alkalmazkodás folyamata messze nem zárult le azzal, hogy felvételt nyertünk az Európai Unióba.*

Ez feszítő politikai problémákat is szülhet, mert az alkalmazkodási kényszerek újra kezdődő köre az embereket részben felkészületlenül éri, és gyakran kényelmetlen változásokkal jár. Ha nem tudatosítjuk, hogy a politika stílusának is meg kell változnia, a konszenzuskeresés és konfliktusmegoldás új útjaira kell lépni, akkor bizony még számos politikai megrázkódtatás is várhat az újonnan felvett európai tagországokra. Ennek jelei máris sokasodnak a közép-kelet-európai régióban, ahol a politikai instabilitás új hulláma kezdődött el.

A perspektívaváltozás további fontos következménye a kutatók számára abban áll, hogy az Európai Unióval való foglalkozás már nem egy speciális kutatói érdeklődés tárgya. Hosszú ideig az Európai Unió kutatása a közös intézmények, döntéshozatali rend, a meghozott közösségi rendszabályok, és a nagyobb variációt megengedő kormányközi együtt-

működési keretek tanulmányozását jelentette. Most radikálisan megváltozik a helyzet, hiszen lassan hozzá kell szoknunk ahhoz, hogy az EU tanulmányozása a saját viszonyaink kutatásait is jelenti, és ez fordítva is igaz. Azzal ugyanis, hogy a saját viszonyainkat kutatjuk, egyben az Európai Uniót is kutatjuk, mert hiszen immár részei vagyunk ennek a közösségnek. A saját viszonyainkat nem kutathatjuk többé izoláltan, elkülönítve az Európai Unió viszonyrendszerétől, hanem tekintetbe kell venni párhuzamos fejleményeket az unión belüli országokban. A továbbiakban tehát a kutatásainkat lehetőleg összehasonlító perspektívában kell végezni, tekintettel az Európai Unióban érvényes szabályokra, a más országokban feltárt társadalmi tényekre, ismerni kell az uniós társországokban kurrens társadalmi és politikai programokat a társadalmi problémák megoldására. Ezáltal szélesedik a vizsgálandó tárgyak világa, de kitágulnak a lehetőségeink és a feldolgozható tapasztalatok is. Ami ma válságnak tűnhet fel az újonnan csatlakozott országokban, az lehet csak annak a jele is, hogy szemmel láthatóan megmozdult a gazdaság és a társadalom, dinamikusabbá vált a politika, új módon vetődnek fel a kérdések. Így például más kontextusba kerül a határon túli magyar közösségekhez való viszony ügye, de a saját kisebbségeinkhez való viszonyulás kérdései is. Radikálisan új helyzetet fog teremteni a felsőoktatás európaizálása, ha a bolognai reformfolyamat a végéhez ér, és az egész unióban, ha ugyan nem egész Európában, a felsőoktatás szerkezete, tartalma és diplomái áttekinthetőek és konvertibilisek lesznek. Ugyanez mondható el az európai kutatási tér (European Research Area) fokozatos kiépüléséről is, aminek ma még a kezdetén tartunk, de amely dinamikusan halad előre, ahogy ezt Pléh Csaba főtitkár-helyettes úr előadásában hallottuk.

Az új helyzetre a kutatásoknak is reagálniuk kell. Újra kell orientálnunk kutatói vállalkozásainkat, törekvéseinket. Ezt célozza a mai konferencia is: négy vári társadalomtudományi intézet egy kutatási konzorciumot kíván létesíteni azzal a céllal, hogy a kutatási erőforrásokat hatékonyabban tudjuk kihasználni, hogy teljesíteni tudjuk az akadémiai vezetésnek is azt a törekvését, hogy a kutatások közelebb kerüljenek a közvetlen felhasználhatósághoz, a társadalom és a gazdaság igényeihez, és innovatív tartalmakkal telítődjenek. Hozzá kell tenni, hogy nagyon lényegesnek tartjuk az aktív szerepvállalást már a kutatási témák és célok meghatározásában is. Gyakran ér minket az a szemrehányás, hogy a társadalomtudományi kutatások irányát a források elnyerésének szeszélye irányítja. Mivel a kutatási források szűkösek, a kutatók nem képesek au-

tonóm tudományos kérdésfeltevések nyomába eredni, hanem csak azt vizsgálják, amire pénz van. Ezt a kritikát nehéz elhárítani, és nem tagadható, hogy ez szerencsétlen dolog. Jobb lenne, ha a kutatás témáját és irányát elsősorban maguk a kutatók tudnák megszabni. Ennek a mai kezdeményezésnek van egy olyan indítéka is, hogy pontosítsa azt, hogy tudományos értelemben mit is kell és érdemes vizsgálni, és megpróbáljunk az általunk kitűzött célokhoz kutatási forrásokat föllelni, és ilyen értelemben képesek legyünk befolyásolni saját kutatói sorsunkat, a kutatások jövőjét is.

A Világgazdasági Kutatóintézet, a Szociológiai Kutatóintézet, a Politikai Tudományok Intézete és az Etnikai és Kisebbségi Kutatóintézet közös konzorciuma szeretné az európai uniós integráció megvalósult lépéseinek és eredményeinek, a fejlődés irányának az elemzésével a fenti célokat megvalósítani. Elsőként a konferencián megkíséreljük előadni a meglévő muníciónkat, azt, hogy az eddigi kutatások alapján milyen felismerésekre jutottunk, és hogy mit tartunk fontosnak hangsúlyozni. Ezt követően a kutatóintézetek vezetői összeülnek, és egy kutatási konzorciumot hoznak létre annak érdekében, hogy egységesen lépjenek föl a fontos témák kutatásához szükséges források megszerzése vagy előteremtése érdekében. A közös konferenciát a hozzá tartozó kutatásokkal együtt szeretnénk a jövőben ismétlődően megrendezni, a kutatások előre haladásával párhuzamosan az eredményeket ismertetni és ezekről egy riport jellegű kötetet kiadni minden évben, angol és magyar nyelven. A 2007-ben kiírandó akadémiai elnöki keretpályázaton már szeretnénk ezzel a közös kötettel részt venni, de természetesen egyéb kutatási forrásokat is szem előtt tartunk. Mindenekelőtt arra szeretnénk biztatni a kutatóinkat, hogy minél többen vegyenek részt az európai uniós keretprogramokban, csatlakozzanak európai kutatói hálózatokhoz, mert egyesített erővel talán többre jutunk, mint ha egyenként próbálunk, külön-külön, kisebb témákkal elindulni a forrásokért folyó versenyben.

PLÉH CSABA–ZSIGMOND ATTILA

A társadalomtudományok néhány új vonása. Lehetőségek az Európai Unióban

Az Akadémia vezetése természetesen nagyon örül a jelen konferenciának és a kezdeményezésnek, s egyúttal köszönöm a bizalmat, mellyel biztosították számomra, hogy a megnyitó szavakat én mondhassam el.

A jelen előadás keretében néhány adatot mutatunk be a múltról, valamint a 7. Keretprogram által kínált új lehetőségekről, arra nézve, hogy egyáltalán hogyan alakult, és alakul a társadalomtudományok támogatása a 2007-2012 közötti időszakban.

Az 1. ábrán láthatjuk, hogy az azonos időszakaszokra (ezért szerepel itt a 2007-től 2011-ig terjedő, a 7. Keretprogram részét képező szakasz) átszámítva abszolút euró- milliókban az európai forrásokból a társadalomtudományra fordított összegek drámaian növekednek. Ez igaz relatív számokban is.

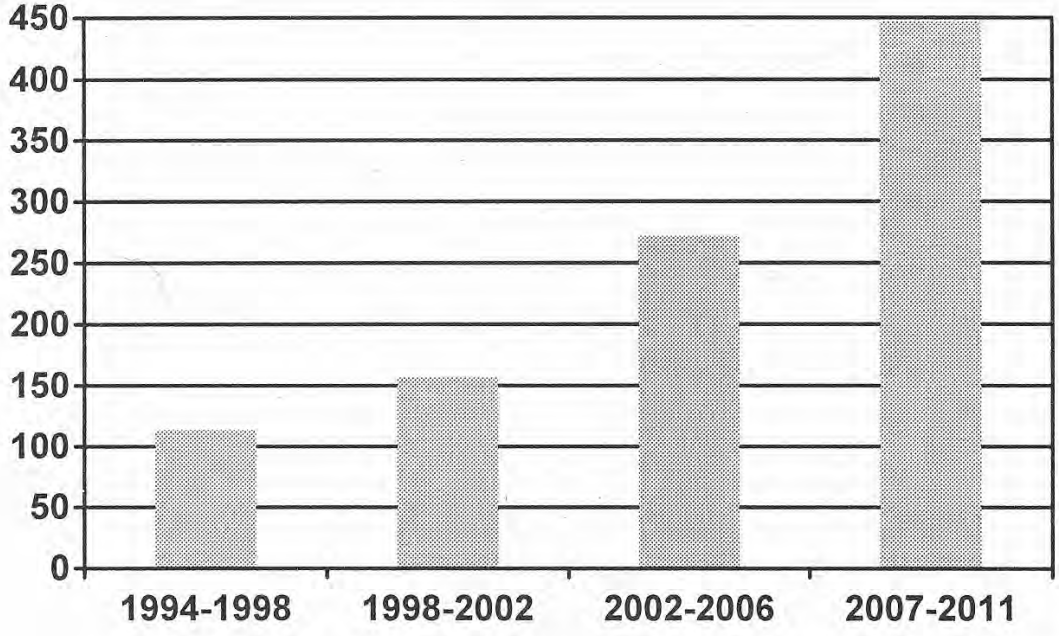
Csak közbevetőleg, ha visszavetítjük a társadalomtudományok támogatására vonatkozó adatokat az európai gazdasági növekedés általános mutatóira, akkor sajnos az ábrán bemutatottnál kevésbé optimista a helyzet.

A következő 2007-2013-as európai költségvetési periódusban az összes tudományos támogatás között, eltekintve a teljesen új területektől és az Ötletek (*Ideas*) programtól, a keretprogram „hagyományos" szakterületei közül a társadalomtudományok kiemelt támogatásra kerülnek. Ez az akadémia társadalomtudományi kutatóhálózatának nagy lehetőséget jelenthet, magába foglalva a felelősséget is. A megnövekedett támogatási összegért azonban az időközben jelentősen bővült Unióban igen erős verseny várható.

Nézzük meg röviden a múltat.

A alábbi adatokból látható, hogy 1994 és 1998 között a 4. Keretprogram a társadalomtudományokat *a Targeted Socio-Economic Research Programme – TSER* keretében 112 M € összeggel támogatta, ami a teljes költségvetés 0,85 %-át tette ki. 162 projekt három fő területen került támogatásra: tudomány és technológia politika, oktatás és képzés, társadalmi integráció és szegregáció.

1. ábra Az Európai Uniós társadalomtudományi kutatási támogatás növekedése (millió euró) (saját ábra a hivatkozásokban közölt források adatainak felhasználásával):

Az ötödik keretprogramban az „Improving the socio-economic Knowledge-base" támogatási aránya a teljes keretprogramon belül már 1,04%-ra növekedett. A 155 M €-s keretből 185 projektet támogattak, 38 országból, 1660 kutatócsoport részvételével. Emelkedett a kiemelt projektek száma is, a társadalmi kohézió mellett a tudásalapú társadalom és az Unió kibővítésének társadalomtudományi oldala is előtérbe került.

A 6. Keretprogramban a tudományterület támogatása a költségvetés 1,4 %-ára nőtt, ugyanakkor sajátos, új projekt- és szervezési formák is megjelentek. A 270 M € keretből 8 szakirányban 140 projekt indult, 2 fő tematikus területen: a tudásalapú társadalom és az új társadalomirányítási formák témaköreiben. Megjelentek emellett az úgynevezett horizontális akciók is, 22 projekttel, valamint támogatásra került a közösségi politikák megalapozását szolgáló szakterületen is még 16 társadalomtudományi projekt. A támogatás növelése mellett erőfeszítések történtek a koncentrációra és koordinációra is.

A most megnyíló 7. Keretprogram a társadalom- és humán tudományokra minden korábbinál sokkal nagyobb abszolút összeget költ. A korábbi 270 millió euró helyett 623 millió euróról van szó, ez időarányosan visszavetítve (az új keretprogram időtartama 7 év a korábbiak 4 évéhez képest) 144 százalékos növekedést jelent.

Az első pályázati kiírások arra utalnak, hogy a brüsszeli (tudományos) bürokrácia meglehetősen óvatosan próbálja osztogatni a pénzeket a kezdeti időszakban. Az első pályázatok a teljes összegnek csak 9,3%-át teszik megpályázhatóvá, vagyis az elosztás nem időarányosan történik. Az eredeti brüsszeli tervek szerint ez stratégiát is tükröz, a későbbi évek során nagyobbak lesznek majd a keretek.

Az évenként megújítandó úgynevezett munkaprogram első változatában 8 kiemelt terület szerepel, melyeket a 2. ábra illusztrál.

2. ábra A társadalomtudományok 8 kiemelt területe a 7. keretprogramban

Növekedés, foglalkoztatás és versenyképesség a tudásalapú társadalomban: Az európai helyzet
A gazdasági, társadalmi és környezeti célok összekapcsolása az európai távlatban: Utak a fenntartható fejlődés irányába
Nagyobb társadalmi trendek és következményeik
Európa a világban
Az Európai Únió állampolgára
Társadalmi-gazdasági és tudományos mutatók
Előretekintés
Stratégiai munka

A kiemelt területek ismertetésénél a munkaprogram aprólékos szakmai részletekre is kitér, emellett megadja, hogy egy adott területen hány projekt finanszírozására kerül várhatóan sor. Annak illusztrálására, mennyire pontosan megmondják, milyen eredményeket várnak el a projektektől, példaként (3. ábra) bemutatjuk egy némileg önkényesen kiválasztott, 800 ezer eurós keretű - tehát viszonylag kisméretű projektre vonatkozó kiírás tartalmát az egyetemek jövőjével kapcsolatban. (E keretből csupán egy projekt finanszírozására kerülhet sor)

3. ábra Példa - Egy egyetemi vonatkozású projekt kiírása a munkaprogramban

SSH-2007-7.3.1 800.000 €
A egyetemek hármas szerepük – oktatás, kutatás, innováció – ellátása közepette nehéz gondokkal néznek szembe a hazai diákszám csökkenés, az egyre kompetitívebb forráselosztás, s a tehetségekért folyó versengés miatt. A 2020-as perspektívában a siker kérdését elemző kutatás témái: a demográfiai változások figyelembe vétele, munkaerő-piaci érzékenység, verseny a jó kutatókért - külföldről is – s a kognitív tudományok és az oktatáselmélet eredményeinek integrálása.

Fontos új elem, hogy a társadalomtudományokra vonatkozó sajátos, az eddigi gyakorlatot követő felülről megadott tematikus preferenciák mellett a 7. Keretprogramban egy igazán új lehetőség is van: egy különleges, előre rögzített tematikus kötöttségektől mentes pályázási lehetőség az ÖTLETEK (IDEAS) program keretében. A magyar akadémia vezetése, de sok külföldi érintett is úgy véli, hogy ez az új program igazából nagyon jó lehetőséget nyújt a humán- és a társadalomtudományoknak egyaránt. A munkaprogram szerint a 7,51 Mrd eurós 7 éves költségvetés kb. 15 %-át fordítják a humán- és társadalomtudományi területekre. Az összeg egyharmadát fiatal, kétharmadát tapasztalt kutatók projektjeinek támogatására fordítják. Első közelítésben 20 bírálói panelt állítottak fel, melyek közül öt a humán tudományokat és a társadalomtudományokat interdiszciplinárisan lefedő kezdeményezés.

4. ábra A társadalomtudományokat is érintő IDEAS panelek (SH. Social and human, társadalom és bölcsészet)

1. SH1 – Egyén és szervezet: gazdaság, vezetés, demográfia
2. SH2 – Intézmények, viselkedés, értékek és hiedelmek: antropológia, szociológia, politikatudomány, jog, kommunikáció, a tudomány és technológia társadalmi vizsgálata
3. SH3 – Az emberi elme összetettsége: megismerés, nyelvészet, pszichológia, filozófia és nevelés
4. SH4 – Kultúrák és kulturális sokféleség: irodalom, képző- és előadóművészet, zene és kultúrakutatás
5. SH5 – A múlt és a kulturális objektivációk: emlékezés, történelem és régészet

Ez a program új lehetőségeket ad a társadalomtudományok és a bölcsészet számára, hogy betörjön olyan európai kutatási támogatások elosztási területére is, amelyeket eddig főleg a versenyképességet fokozó, technológiai jellegű együttműködések uraltak. A harmadik társadalom- és bölcsészettudományi panel által lefedett terület egyikünk, Pléh Csaba szívügye. Az 5. ábra az e bírálói panel (SH3) által lefedett területek részletezését mutatja be, példaként arra is, milyen mértékig részletezettek és mennyire interdiszciplinárisak ezek a tematikák.

5. *ábra Az SH3 idea program részletei*

SH3 - Az emberi elme összetettsége: megismerés, nyelvészet, pszichológia, filozófia és nevelés

Az elme és a megismerési működések evolúciója

- Formális, kognitív és funkcionális nyelvészet
- Neuro-, pszicho-, szociolingvisztika
- Nyelvtipológia, összehasonlító és történeti nyelvészet
- Az ember életen át tartó fejlődése
- Neuro- és kognitív pszichológia
- Klinikai és kísérleti pszichológia
- Neveléstudomány
- Filozófia
- Ismeretelmélet, logika
- Etika és erkölcs
- Nevelésfilozófia

Az SH 3-as panel kifejezetten *az emberi megismerés interdiszciplináris vizsgálatát helyezi előtérbe*, az evolúciós pszichológiától a logika és episztemológia kérdéseiig, beleértve a neuropszichológiát, klinikai pszichológiát és így tovább. Jól összeállított teamek esetén ez a hármas terület óriási lehetőséget jelenthet az akadémiai intézetek és intézmények számára is.

A múlt mindebben csupán háttér. Az IDEAS program – melynek felhívása és pályázati dokumentációi többek között az Európai Kutatási Tanács honlapján is hozzáférhetők (http://erc.europa.eu) – vagy a kifejezett társadalomtudományi preferenciaterületek is azt sugallják a magyar kutatói közösség számára, hogy valóban új lehetőségek lesznek a következő hat-hét évben. A kutatási főigazgatóság átszervezésével, azzal hogy a

társadalomtudományok és a tudomány és társadalom program közös felügyelet alá kerül, további új szinergiák lehetősége nyílik meg.

Most már a kutatókon a sor, hogy éljenek az új lehetőségekkel, az MTA vezetése pedig minden technikai és emberi segítséget meg fog ehhez adni. Erős versenyt várunk, itt csak természetesen a jól összeállított teameknek lesz esélye, sőt az IDEAS program esetén a provokatív eszmék előtérbe állítása is kulcskérdés lehet.

Felhasznált irodalom:

EUROPEAN COMMISSION DG-XII SCIENCE RESEARCH & DEVELOPMENT
Targeted Socio-Economic Research Programme
SYNOPSES OF TSER PROJECTS FUNDED AS A RESULT OF THE THREE CALLS FOR PROPOSALS (1995/1996-1997/1998)
2000 - 357 pp
European Commission
EUR 20635 — KEY ACTION - IMPROVING THE SOCIO-ECONOMIC KNOWLEDGE BASE - SYNOPSES OF KEY ACTION PROJECTS FUNDED AS A RESULT OF THE THREE CALL FOR PROPOSALS (1999-2002)
Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities
2003 — 467 pp. — 21,0 x 29,7 cm
ISBN 92-894-5213-7

European Commission
EUR 21538 — European Union-supported Research in Social Sciences and Humanities 1998-2005
Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities
2006 2006 - 280 pp. — 21.0 x 29.7 cm

SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES IN FP6
PRIORITY 7 – Citizens and Governance in a Knowledge-based Society
PRIORITY 8 – Scientific Support to Policies

Projects' Synopses ALL CALLS
June 2006
Directorate-General for Research
Citizens and Governance in a Knowledge-based Society

FP 7 Cooperation Work Programme:
PROVISIONAL WORK PROGRAMME 2007
COOPERATION THEME 8
SOCIOECONOMICS SCIENCES AND HUMANITIES
European Commission C(2006) 6839

Honlapok:
http://ec.europa.eu/research/social-sciences/index_en.htm
http://cordis.europa.eu/fp6/citizens.htm
http://cordis.europa.eu/citizens/soco_other.htm
http://cordis.europa.eu/fp7/cooperation/socio-economic_en.html
http://cordis.europa.eu/fp7/dc/index.cfm

INFORMÁCIÓS ÉS TUDÁSTÁRSADALOM

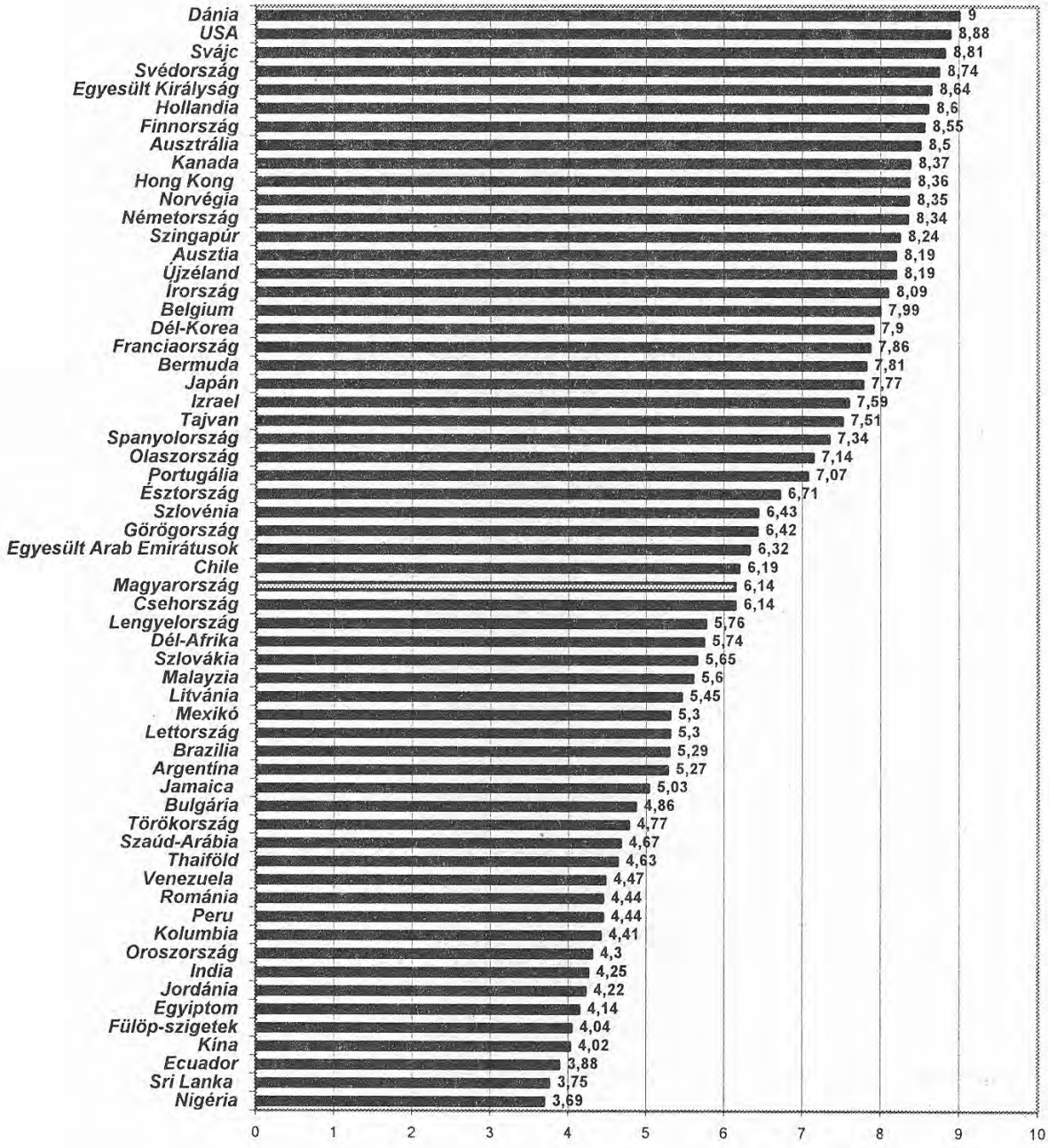
CSEPELI GYÖRGY

Információs társadalom Magyarországon 2006–2010 között

Az alábbiakban szeretnék egy nagyon rövid áttekintést adni arról, hogy miként áll az információs társadalomnak nevezett projekt Magyarországon, amely messze nem csak egy magyar projekt, hanem áthatja az egész Európai Uniót annak az ígéretnek a reményében, miszerint az Európai Unió a lisszaboni céloknak megfelelően a legversenyképesebb régiója lesz a világnak. Hogyan áll ez projekt?

Egészében véve, ha a világ 60 legfontosabb országát nézzük, azt látjuk, hogy Magyarország a 32-ik helyet foglalja el. Jól állunk az üzleti környezetben, elsődlegesen a multinacionális vállalatok miatt. Jó a helyzet a jogi környezet dolgában. Elég ha megemlítem az Informatikai és Hírközlési Minisztérium által 2002 és 2006 között megalkotott három nagy jelentőségű törvényt. Ezek sorába tartozik az Elektronikus Hírközlési törvény, a NAVA törvény, valamint az Információs Szabadság Törvény. Amiben igazán rosszul állunk, az a fajta befogadói attitűd, amely nem szorongással és nem félelemmel övezi az info-kommunikációs technológiát, és azokat a lehetőséget, amelyek ebből a technológiából fakadnak, hanem ellenkezőleg, pozitív kihívást lát bennük. Ha klaszteranalízist csinálunk a 60 ország körében, azt látjuk, hogy tulajdonképpen a 32-dik hely nem is olyan rossz. Magyarországot a második klaszterben, a közepesnél jobb helyzetű országok között találjuk, és remélem, hogy 2010-ben majd alkalmam lesz azt mondani, hogy beléptünk a legfejlettebb országok sorába.

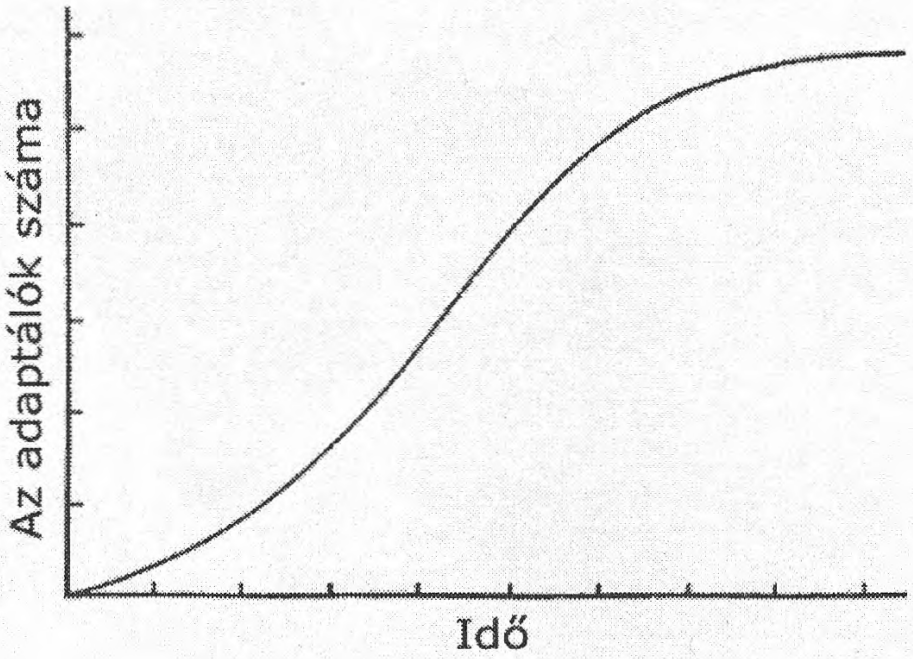
1. ábra. Economist Intelligence Unit rangsora 2006-ban.

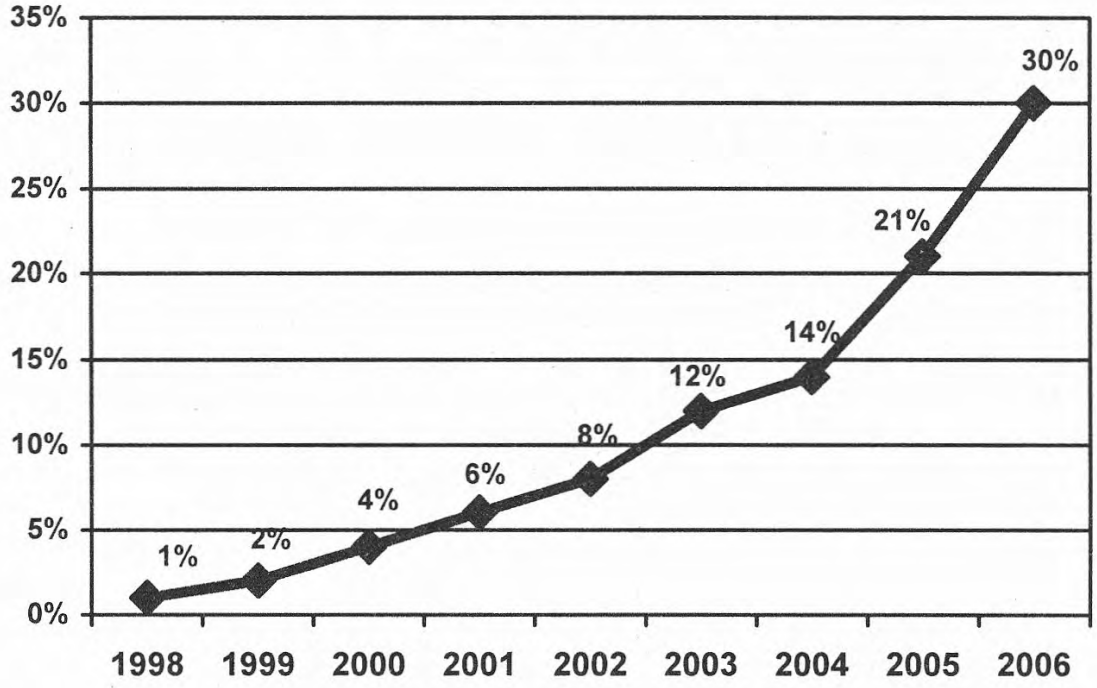
Forrás: Economist Intelligence Unit: The 2006 e-readiness rankings.

A Rogers görbe a társadalmi innováció terjedésének szociológiai logikáját mutatja. Ez a görbe a háztartások internet penetrációjának dinamikáját mutatva a múlt évben elérte a a 30 % -os pontot, ami azt jelenti, hogy a görbe emelkedése fel fog gyorsulni. A 30%-os internet penetráció olyan kritikus pontot jelent, amin túl már olyan folyamatok indulnak be, amelyek önmagukat generálják, különösebb rásegítés nélkül. Az előadás igazi pozitív üzenete ebben a kijelentésben van.

2. ábra. Rogers görbe.

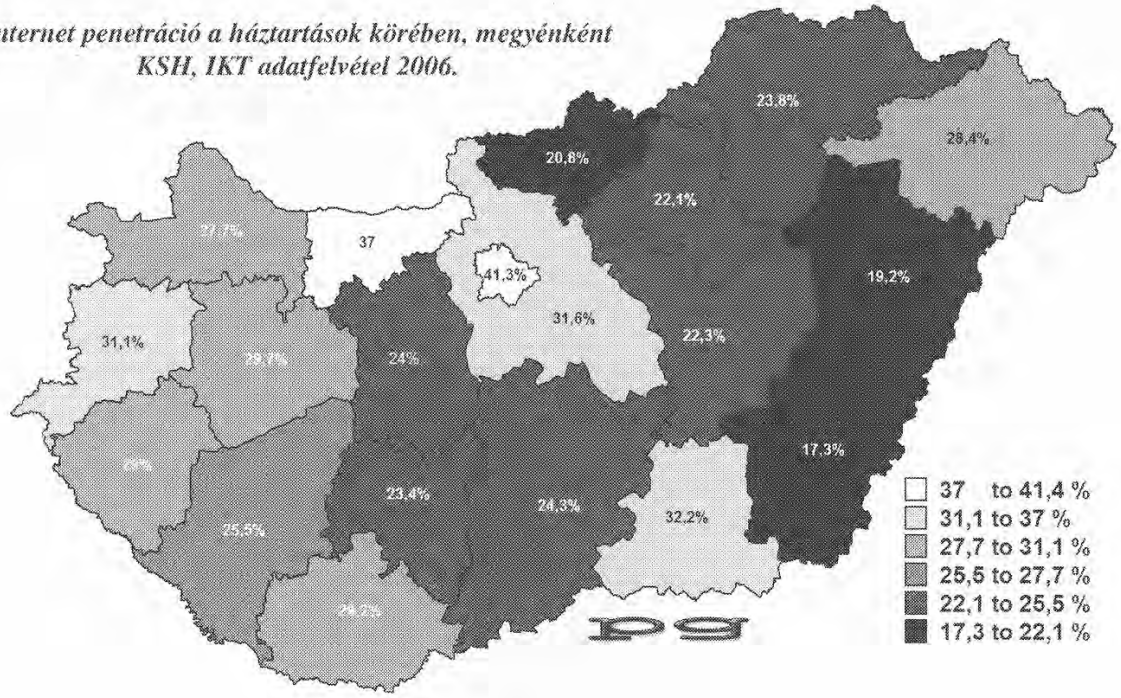

3. ábra. Internet penetráció változása a háztartásokban.

Forrás: KSH, Szonda-Ipsos, TÁRKI

4. ábra. Internet penetráció a háztartásokban.

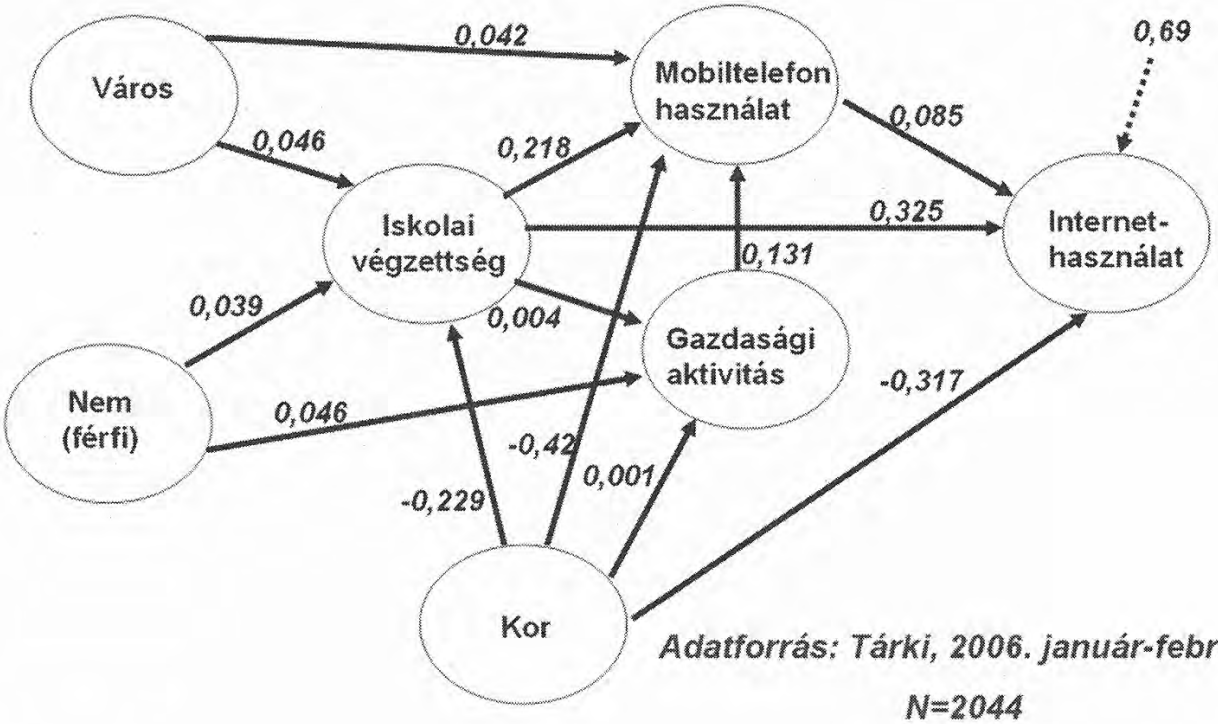

Nem pozitív üzenet viszont ez a térkép, amely nem politikai, hanem internet szempontból sötét vagy világos. Látjuk, ahol sötétek a megyék, illetve a régiók, ott meglehetősen alacsony az internet penetráció. Szemben a világos megyékkel. A közép-magyarországi régió és a középpontjában Budapest egészen világos. Ott jóval kedvezőbb a helyzet. Van egy nagyon mély regionális determinációjú digitális szakadék az országban. Ráadásul ez a regionális szakadék sok egyéb típusú szakadékkal jár együtt.

Ez az útelemzés mutatja, hogy az internet használathoz milyen utak visznek. Felhívom a figyelmet a kor és az internet-használat közötti nyílra, amely negatív értéket visel. A digitális szakadéknak Magyarországon a legnagyobb fenntartó ereje az idős életkor. 35 év alatt jóval kedvezőbbek az Internet használati adatok, mint 35 éves kor felett.

A másik nagyon fontos tényező az iskolai végzettség. Ott fordított a viszony. Látjuk, hogy egy pozitív 0,325-ös korreláció vezet az Internet használathoz. A magas iskolai végzettség hajlamosít az internethasználatra, miként kedvez annak a gazdasági aktivitás is, de nem közvetlenül, hanem a mobil telefonhasználaton keresztül. Tudjuk, hogy az ország egyik legnagyobb problémája, hogy nagyon magas az inaktívak aránya.

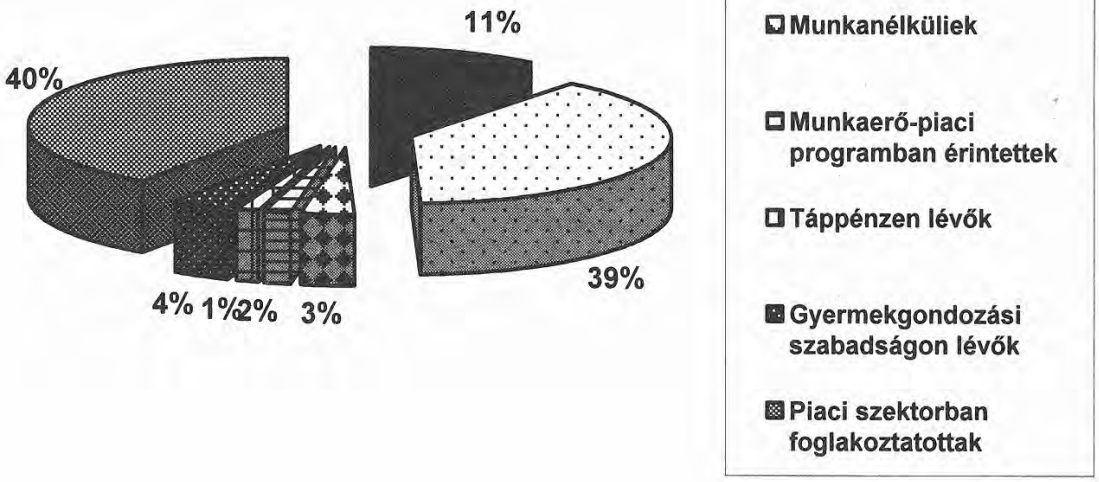
5. ábra. Az internethasználathoz vezető utak.

Adatforrás: Tárki, 2006. január-február

N=2044

6. ábra. Inaktív és aktív népesség aránya Magyarországon (2004).

Forrás: KSH, 2004.

Az információs társadalom projekt helyzetét Magyarországon ma a kétarcúság jellemzi. Itt él velünk a digitálisan analfabéták hatalmas tömege, akik viszonylag magas életkor, periferikus helyzetű településtípus, alacsony iskolai végzettség és gazdasági inaktivitás okozta hátrányok sodrásában nem tudnak kiszabadulni a digitális írástudatlanság fogságából. Ami az információs-társadalom politikát, tehát azt az állami akaratot illeti, amely ezt a helyzetet hivatott megváltoztatni, a hangsúlyok megváltoztak ahhoz képest, hogy volt ennek az információs társadalomnak egy minisztériuma. Tanultunk a múltból. Pozitív tanulság, hogy csak akkor és azok a projektek sikeresek, amelyek az együttműködésre irányulnak. Amikor itt volt Ernst Wilson, a marylandi egyetem professzora néhány évvel ezelőtt, a Budapest Kollégiumban tartott egy előadást, melyben egy gyémánthoz hasonló szerkezetről beszélt. Ebben a Wilson gyémántban az üzleti, a kormányzati, önkormányzati, a kulturális- tudományos valamint a civil társadalmi szféra együttesen azon munkálkodik, hogy az információs társadalomhoz vezető projektek megvalósuljanak. Ha nincs együttműködés, akkor önmagában véve az állami akarat kevés. Az állami szerepvállalásnak célzottnak kell lennie. Az állam csak ott avatkozzon be, ahol a piac nem tudja ellátni a feladatait. Van egy széles sávú közösségi hozzáférést lehetővé tevő projektünk, amely behálózza az egész országot, részt vesz benne az összes iskola, sok önkormányzat, könyvtár, művelődés intézménye, kórház, teleház, e-Magyarország pont. Ezt a hálózatot most szervezzük újjá. Az egyik átszervezés egyik várható eredője lesz, hogy azokat a régiókat támogassuk meg állami pénzekkel, akár európai, akár saját pénzekkel, ahova a piac nem merészkedik be, ahol a piac nem lát a maga számára lehetőségeket.

Az információs társadalom projektjét most a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium gondozza, mely a versenyképesség gazdája. Versenyképes országról, a lisszaboni célok megvalósulásáról csak akkor beszélhetünk, ha a versenyképesség centrumába az új technológiákat és a technológiák fejlsztéséhez, működtetéséhez szükséges humán kapacitásokat tesszük. Az elektronikus kommmunikáció megjelenése forradalmat robbant ki a tudásban és az emberi kapcsolatokban egyaránt. Minden ami új, ebből a forradalomból táplálkozik.

Milyen programok vannak?

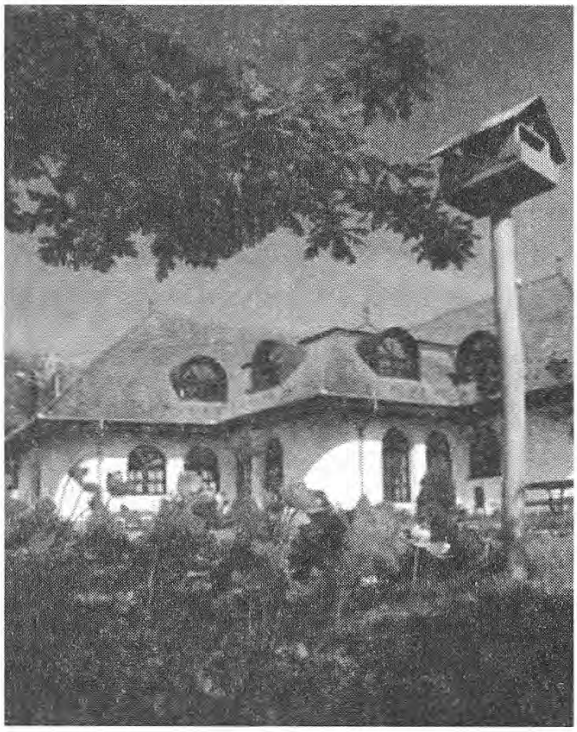
Említésre került már a közösségi szélessávú elektronikus kommunikációs hálózat. Ez közpénzből létesített, 7 ezer végponttal rendelkező hálózat, amelybe olyan terek tartoznak, ahol nagyszámú ember fordul meg.

Ez jelenti egyrészt magának az intézménynek a részvételét a hálózati társadalomban, és jelenti ezen intézmények látogatóinak azt a lehetőséget, hogyha akarnak, beléphessenek, részesei legyenek a tudás világforradalmának, amit az info-kommunikációs eszközök hoznak életünkbe. Az e-Magyarország program ennek a hálózatnak az egyik alhálója. Itt a filozófia az, ami volt annak idején Szent István idejében, aki minden tizedik faluban épített egy kőtemplomot. Magyarországon ma sok helyen állnak még ezek a templomok, vagy láthatók az egykori épített templomok pusztulásukban is nagyszerű romjai.

7. ábra. Öskü kerektemplom

8. ábra. A búcsúszentlászlói teleház

Magyarország mai településszerkezetét látva Szent Istvánt sok meglepetés nem érné. Az országban 1690 olyan település van, ahol 1000 fő, vagy annál kevesebb ember él, és nem kell részleteznem azokat a körülményeket, ahogyan ezek az emberek e kis falvakban élnek. E kis falvakban működő ovódák, összesen 269 pályáztak és nyertek 2004-ben olyan munkaállomásokat, melyek 5-6 éves gyermekek számára játékos formában lehetővé teszik a digitális tapasztalatszerzést. Bár a program megtört a szegényellenesség, technolgiaellenesség és gyermekellenesség hármas előítéletrendszerén, gyermekek ezreinek az életét változatja meg azóta is.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy ahol megjelenik egy közcélú hálózat által létrehozott információs tér, egy e-Magyarország pont, és van egy jegyző, egy tanár, egy pap, vagy valaki más, aki digitális népművelőként a pont köré gyűjti az embereket, akkor abban a faluban valami véglegesen, visszafordíthatatlanul és pozitív irányban megváltozik.

Hatvan év felett már senkiből sem lesz Internet guru, de idősebb korban lévő emberek is ráébreszthetők arra, hogy ezzel az eszközzel látni és láttatni lesznek képesek. Látják az unokáikat, s az unokáik látják őket.

A hétköznapi Internet program az új megközelítés eredménye. Az IHM meglehetősen sok pénzt költött el az internet népszerűsítésére. Biztos emlékeznek az óriás plakátokra, melyek azt hirdették, hogy a világ megismerhető, csak internet kell hozzá. Most egy alapot hozunk létre, melybe az üzleti szféra ugynannyit tesz be mint az állam. A kölcsönösség jegyében olyan kampányokat futtatunk, melyek jóval inkább építenek a részvételre, a mozgalmi aspektusra, mint a korábbiak. Ennek kapcsán említem Dombi Gábor zseniális ötletét, az unoka-nagyszülő versenyeket, amelyek évek óta zajlanak. Ezek a versenyek egy nagy teremben zajlanak, ahol sok, internet elérést lehetővé tevő számítógép van. Minden számítógép előtt van egy nagyszülő, vagy kettő, unoka egy vagy kettő. Nagyszerű látni, hogy a verseny során miként egyesül a kétfajta tudás. Részben megfordul a szocializáció iránya. Az unoka tanítja a nagyszülőt az új eszköz használatára, a nagyszülő meg tanítja az unokát a kontentre. Ha az a kérdés, hogy melyik lánya volt Lear királynak a legellentmondásosabb, a gyerek megy rá a Google search-re, de a nagymama tudja, hogy Learnak hány lánya volt egyáltalán. Szűkebb célcsoportot érintenek a C3 vagy a Rákóczi Szövetség által az ifjú korosztály tagjai számára szervezett programozó versenyek, melyekben minden magyar gyerek részt vehet, éljen bárhol a világban.

Az elektronikus kereskedelem területe egészen más. Itt a résztvevőkön múlik minden. A biztonság és a bizalom a két kulcsszó. A cégeknek meg kell látniuk saját lehetőségeiket a portálokban, az új CRM módszerek alkalmazásában, ami adatbázisok, web felületek nélkül nem lehetséges. Az elektronikus közbeszerzés nagyon fontos cél, sajnos változatlanul cél, mely egyike a legnehezebben megoldható közpolitikai kérdéseknek. Rengeteg ellenérdekeltség van. Remélem, hogy talán ebben a ciklusban előrelépünk.

Folytódik és bővül a Nemzeti Audovizuális Archívum projekt. Ezt a digitális közintézményt törvény hozta létre még az előző ciklusban. Sze-

retném hangsúlyozni, hogy a törvény nem a semmiből épitkezett. A NAVA jó példa arra, hogy a nemzeti intézmények nem függhetnek a politikai „széljárástól". A projekt az Orbán-kormány alatt született, a Medgyessy kormány folytatta, s a második Gyurcsány-kormány kiteljesíti. A NAVA mellett létrehoztuk a Nemzeti Digitális Adattárat. Ez is folyamatosan bővül és gazdagodik. Mindkét intézmény azért nagyon fontos, mert nincs senki a világon, aki magyar nyelvű tartalmak digitalizálását és disztirbuálását támogassa a magyar állam helyett. A NAVA révén az összes magyar iskolában hozzáférhető a 100 legjobb magyar film. Digitalizáltuk az összes 1945 előtt készült filmhiradót. A Magyar Rádió történetileg páratlanul érdekes hangdokumentumaiból szintén sok minden elérhető. Aki történelmet tanít, az megtapasztalhatja, hogy milyen fantasztikus jelentősége van ennek. Mint ahogy lenne jelentősége, mondjuk, ha valaki 1848-at tanítaná, és látná Pozsonyban a karokat és rendeket, ahogy éppen saját kiváltságaiktól megszabadulnak. Ilyen tudósítás persze nincsen, csak az, amit Kossuth Lajos kézzel írt. Ezek a filmhíradók, hanganyagok viszont egy az egyben mutatnak be olyan viselkedéseket és gondolkodási mintákat, amelyek révén a történelem sokkal közelebb hozható, mint bármilyen más forrás útján. Erre büszkék lehetünk valamennyien. Sok iskolában filmszemináriumok indulnak, amelyek lehetővé teszik a 100 filmből kiválasztott szegmensek révén, a magyar kultúrának ezt az egészen elképesztő értékű területének a megtanítását. Az NDA a résztvevő közgyűjtemények digitalizált anyagainak meta-adatbázisa, amely lehetővé teszi a magyar kultúra közgyűjteményekben őrzött és digitalizált módon tárolt tartalmainak az elérését. Viszonylag szerény az a pénz, amit ebben az évben az NDA-NAVA-ra fordítunk, de itt nagyon jelentős európai források bevonására számítunk. Fontos program az SDT, mely a közoktatás tudástára (Sulinet Digitális Tudásbázis). Kiemelném a Jövő Házát, amely a Millenáris Parkban található. Ennek az intézménynek megváltoztattuk a karakterét. Korábban, amikor létrejött, akkor úgy gondoltuk, hogy ez az épitészetileg nagyszerűen kialakított tér show-room-ja lesz az információs társadalomnak. Kiderült, hogy ez a show-room nagyon drága. Most szponzori pénzek segítségével megpróbálkozunk egy szerényebb, ugyanakkor didaktikailag jobban kihasználható, a hátrányos helyzetű csoportokra jobban összpontosító műhelyt és bemutató termet létrehozni. Itt van az e-Magyarország program központja, s itt lesz a központja a Digitális Általános Iskolának meg a Digitális Középiskolának.

Társadalmunk legnagyobb problémája a kulturális szétszakítottság. Milliónyian vannak, akiknek nincs befejezett általános iskolai végzettsége, nem is beszélve azokról, akiknek nincs érettségije. Nem tudnak számítógépet használni, fogalmuk sincs az internetről, nem tudnak idegen nyelvet. Az iskolaköteles korosztályokból sokan kimaradnak a közoktatási intézményekből, miáltal az iskolázatlanság s a vele járó szociális gondok újratermelődnek.

E probléma kezelésére 2003-ban az IHM és az az akkori OM együttműködésével létrehoztuk a Digitális Középiskolát. Be akartuk bizonyítani, hogy ez a technológia az egyik lehetséges módja azoknak az igazságtalanságoknak az oldására, amelyekre utaltam a kistelepülések kapcsán.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében jelentős számú kistelepülés található, és a kistelepüléseken igen magas számarányú a felnőtt roma munkanélküli lakosság, akinek 8 elemije van és még nem rendelkezik érettségivel.. Ebben az évben érettségizik a 2003-ban indult osztály. A központi iskola a miskolci Földes Ferenc Gimnázium, amely az ország egyik legjobb középfokú képzési intézménye. A diákok nem egyszerűen az internet révén hozzájuk eljutó tananyaggal találkoznak, hanem havonta egyszer a képzési központban illetve a képzési alközpontokban tanárokkal is konzultálnak. Párhuzamosan a szirmabesenyői börtönnek a lakóival, csak ott egyszerűbb volt az elérés. Az első évfolyam, aki 4 éven keresztül a digitális technológia útján a miskolci központ és az alközpont tanárainak segítségével tanult. A szakirodalom ismeri a „rejtett tanterv" fogalmát, melyet rendszerint diszfunkcióként írnak le. A rejtett tanterv itt egy különleges hozzáadott értéket eredményez, hiszen nem azt tanulják meg a tanulók az iskolában, amit mi annak idején megtanultunk (hátratett kézzel kell ülni, csak akkor szabad beszélni, ha a tanár megszólít, stb), hanem a rejtett tanterv jóvoltából hálózati identitásra tesznek szert.. Ezzel messze túlteljesítik azt a célt, amit a puszta érettségi vizsga letétele jelent. Valószínűleg elfelejtik majd, hogy a káposztás lepkének hány húra van akkor, de azt nem fogják elfelejteni, hogy miként kell megnyomni az Enter gombot, mit kell tenni annak érdekében, hogy navigálni tudjanak az interneten, hogyan keressenek, hogyan használják az e-mailt és így tovább. Akik ebbe az iskolába járnak, összesen 570-en, már most láthatóan változnak és találnak munkalehetőségeket. Ez a program megmutathatja, hogy az 1690 falu, amelyről beszéltem, nem kell, hogy a magyar társadalom holt vidéke legyen. Ebben az évben a Pécsi Tudományegye-

temmel együttműködve szeretnénk terjeszteni az internet által támogatott oktatást a felnőttek általános iskolai képzésére is.

Ahhoz, hogy az elektronikus kommunikáció adta lehetőségek áthassák az esti és a levelező oktatást, kiváltsák a diszfunkciókat, meg kell változtatni a közoktatási törvényt. Az OKM elkészítette a törvénymódosítást, s remélem, hogy az Országgyűlés még ezen a tavaszon elfogadja ezt a módosítást, mely lehetővé teszi, hogy a digitális úton történő képzésben résztvevők normatívája ugyanaz legyen, mint a hagyományos, nem digitális úton történő esti képzésben résztvevőké. Tovább kell haladnunk ezen az úton, ha nem akarjuk, hogy iskolázatlan, munka és perspektíva nélkül sínylődő, tengődő fiatal férfiak és nők százezrei éljenek körülöttünk. A hagyományos úton történő esti és levelező közoktatás láthatóan nem képes megbírkózni ezzel a feladattal, ezért változtatni kell a rendszeren.

Az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretein belül több operatív program van, melyek mindegyike sok százmilliárd forint elköltését teszi lehetővé különböző célú informatikai fejlesztésekre. Ezeket a programokat összefogjuk, koordináljuk, s Digitális Magyarország néven brand-et csinálunk belőle, mely hívószava lesz mindenkinek, aki elkötelezett azért, hogy társadalmunk sikeresen feleljen meg a kettős rendszerváltás kihívásainak. Ezeknek a fejlesztéseknek a kedvezményezettje a közigazgatás, az egészségügy, az oktatás, a kultúra, a munka és a vállakozások világa. A magyar történelemben még nem volt példa arra, hogy ekkora összegek álljanak fejlesztési célok szolgálatában. Közös felelősségünk, hogy a pénzt ne pazaroljuk el.

BALOGH TAMÁS

Kutatásfejlesztés és innováció; programok és elképzelések

Jelen munkámban a hangsúlyt a tudomány-, technológia- és innovációpolitikára kívánom helyezni. Elsősorban a gazdasági versenyképességet erősítem, azaz fő célom a hatékonyan működő innovációs értéklánc létrehozása. Ehhez támogató jogszabályi környezetet kell létrehoznunk. A finanszírozás tekintetében pedig az állami finanszírozás fő célja az, hogy ösztönözze és növelje a vállalati ráfordításokat. A K+F és az innováció sokszor átfedő módon kezelt fogalmak, és ezt az átfedést a gyakorlati élet és a jogszabályok is tükrözik. Például, ha egy vállalat K+F tevékenységet végez, akkor azt az állam úgy honorálja, hogy ezt az összeget leírhatja az innovációs járulékából. Fontos ezért tisztáznunk, hogy az innováció a nagy halmaz, amelyben nagyon sok K+F-en túli fogalom van. Ilyen például az oktatás és képzés, a szellemi tulajdon kezelése, a technológiai transzfer és diffúzió, az inkubálás, a magvető és a kockázati tőke, a marketing, és még számos fontos, értéknövelő tevékenység, ami nem K+F, de ami nélkül nem működik az innovációs értéklánc. Mégsem szabad csodálkoznunk, ha sokan még keverik ezeket a fogalmakat. Nincs ugyanis pontos innovációs definíciónk, nincs innovációs statisztikánk, nincs innovációs adókedvezmény, sem ilyen állami támogatási szabályozás. Ezzel szemben van pontos K+F definíció, statisztika, adókedvezmény, és állami támogatási szabályozás az EU-ban és itthon is.

A következőkben az innováció visszacsatolásos modelljét mutatnám be. Nem működik olyasféle linearitás, amely szerint beleinvesztálhatunk X mennyiségű pénzt az alapkutatásba, és a cső végén kijön Y értékű termék. Ez egy nagyon bonyolult interaktív folyamat, sok-sok visszacsatolással. Példa erre, ha egy vállalat esetében nem a kutatórészleg mondja meg, hogy merre fejlesszünk, hanem a vevőszolgálat jelzi vissza, hogy milyen igényeket szeretnénk kielégíteni a jövőben, és ahhoz keressük a megoldást.

Az európai paradoxon és Magyarország. Itt azt említhetjük meg, hogy Amerika mind a kutatásban, mind a hasznosításban erős. Ázsia a kutatásban nem nagyon erős, de a hasznosításban, akár a másutt kitalált ötletek üzleti alkalmazásában kiemelkedő. Európa hagyományosan erős a kutatásban, de a hasznosításban gyengébb. Magyarország – néhány kivétellel – sajnos nem annyira erős a kutatásban, mint Európa élvonala, és sokkal

gyengébb a hasznosításban. Úgyis fogalmazhatnán, hogy az európai paradoxon Magyarországon, főleg lefelé, fokozottan érvényes.

Egy tajvani képzésen való részvételem után tanultam az ipari mosolygörbét. Azt állítja egy üzletember, aki ebből gazdagodott meg, hogy a termék a bal felső sarokban indul a koncepcióval és a márkanévvel. Utána következik a technológia kialakítása, a tervezés. Itt a görbe lapos alsó szakaszán van a részegységek gyártása és az összeszerelés. A csomagolással, kiszereléssel indul felfelé, majd jön a nagykereskedelem, a kiskereskedelem, a felső, újra meredek végén a globális logisztika és vevőszolgálat. Az az állítás, hogy minél nagyobb a görbe meredeksége, annál nagyobb az e fázisban elérhető jövedelem. Aki tehát uralja ezt a görbét, az dönti el, hogy mely részeit tartja meg magának, mely részeit szervezi ki. Ha övé a koncepció és a márkanév, akkor övé az egész, megtartja például ezt magának, és megtartja a másik végén a testre szabott vevői szolgáltatásokat is, amelyek nagy hozzáadott értékkel értékesíthetők. Ezt azonnal kiszervezi, a részegység-gyártás és az összeszerelés azonnal Kínában van. Ezek a tevékenységek nagyon erős nemzetközi versenyben, nyomott áron értékesíthetők, azaz nagyon alacsony a rajtuk realizálható jövedelem. Az a nyertes, akinek sok ilyen saját mosolygörbéje vagy más szóval, saját terméke van, amelynek a teljes folyamatát ő kontrollálja. Azon belül aztán eldöntheti, hogy kit versenyeztet meg milyen fázisbanEzt azt is jelenti, hogy ha egy befektetés-ösztönzés például részegység-gyártási vagy összeszerelési tevékenységeket konzervál egy országban, az akár kontraproduktív is lehet, mivel lehetséges, hogy hosszú távon konzerválja a meglévő jövedelmi elmaradást. Nagy hozzáadott érték, jövedelmi kiugrás nem lehetséges mások mosolygörbéjének a lapos szakaszán működve, ez csak saját görbék bevezetésével és marketingjével valósulhat meg Éppen ennek jegyében az új GOP-ban, a Gazdaságfejlesztési Operatív Programban markánsan megjelenik a saját új termék kifejlesztése, marketingje, piacra vitele, mert ez nemzeti érdek. Ha Magyarország nem akar megmaradni egy alacsony jövedelmezőségű beszállítói szinten, nem akar mások mosolygörbéjének az alsó lapos szakaszain működni, akkor minél több saját koncepcióra és saját termékre van szükség.

A TTI stratégia öt prioritása az elmúlt időszakban sokat változott Az első prioritás a tudományos kutatás eredményeinek, a befogadásának és hasznosításának a kultúrája. Ez magába foglalja az egész kulturális környezetet, amely meghatározza a tudományos és innovációs rendszer működését és az eredmények befogadását. A második a hatékony nemzeti

innovációs rendszer. Ez egy kötött fogalom, az OECD vezette be a 90-es években. A nemzeti innovációs rendszer magában foglalja nemcsak az összes intézményt, nemcsak az összes forrást, hanem ezek összes interakcióját, s az ezeket befolyásoló jogi környezetet, valamint mindenféle eljárási szabályt. A harmadik prioritás a megbecsült, kreatív munkaerő, vagyis a humánerőforrás. A negyedik prioritás a kutatás-fejlesztést és az innovációt ösztönző gazdasági és jogi környezet. Meghatározó lesz ezzel kapcsolatban az a készülő intézkedési terv, mely nemcsak a konkrét programokat tartalmazza, hanem olyan jogszabály módosítási javaslatokat is, amelyek véleményünk szerint könnyíteni fogják a kutatás-fejlesztés működését és az eredmények hasznosítását. Végül, de nem utolsó sorban a globális piacon versenyképes hazai vállalkozások, termékek és szolgáltatások prioritását kell megemlíteni.

Ha TTI stratégia által kitűzött középtávú makro-indikátorokra gondolunk szakítunk a régi hagyományokkal, s nem a K+F ráfordításokat tűzzük ki, mint üdvös célt önmagában. Az, hogy mennyi pénzt tudunk betenni egy zsákba, az önmagában nem sokat mond a nemzeti innovációs rendszerről, legfeljebb az ország gazdagságáról. Amennyiben emellett output indikátorokat is nézünk, például az állami forrásokkal megmozgatott vállalati forrásokat vagy a piacon megjelenő új termékek arányát vagy a szabadalmak számát, avagy a korai fázisú kockázati tőkét, ami nálunk egy nagyon hiányzó fázisa a kutatás és az innováció közötti szakasznak, úgy gondoljuk, hogy ezzel többet mondunk a magyar innovációs rendszer működéséről és a valódi célokról.

Az intézkedési terv bemutatásával a cél egy koherens és hatékony innovációs rendszer kialakítása, a tudománytól a termékeknek a piacra viteléig, sőt, a termékeknek, a vállalkozásoknak a növekedési szakaszáig. Pályázati intézkedések, és emellett jogszabály módosítási javaslatok lesznek. A kormány munkaterve szerint ennek a feladatnak három előterjesztője van: a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, az Oktatási és Kulturális Minisztérium, valamint az Államreform Bizottság. Reméljük, hogy jól együtt tudunk működni a reformelképzelések kialakításában.

Az innovatív vállalkozások egyik oldalon, másik oldalon a kutatóhelyek. Ez lehet non profit vagy költségvetési kutatóhely, azonban többségében költségvetési kutatóhely. A kormányzat is partner. A vállalkozásoknak feladata a piacra jutás, önmaguk között hálózati klaszter együttműködése, a mobilitás belföldi és külföldi viszonylatban a kutatóhelyek és a vállalkozások között – oda-vissza és mind kettőnek mobilitás

külföld felé. Spin-off képződés, ez természetesen inkább a kutatóhelyektől a vállalkozási szférába irányul, a szakember utánpótlás szintén. Az intézményközi együttműködés persze ezen a szférán belül is van.. A kormányzati innováció-politika csak akkor működhet, ha mind két szférából és külföldről megszerzi az aktuális információkat, melyek alapján meghatározza az intézkedéseket, amellyel tudja segíteni a rendszer működését. A kutatóhelyek felé: intézményi finanszírozás, informatikai infrastruktúra, és pályázatok. A vállalkozások felé: pályázatok, adóösztönzők, tőkeprogramok. Az átmeneti fázisban, a spin-off környékén vannak a magvető tőkeprogramok, az inkubációs programok. Természetesen magának a kormányzati innováció-politikának is kell hogy legyenek nemzetközi kapcsolódásai az OECD, az EU és más külföldi partnerek felé.

Ha a jelenleg elérhető K+F projektforrásokat végignézzük a kutatóhelyek szemszögéből, akkor valószínűleg ezek érhetőek el jelenleg. OTKA alapkutatás, alkalmazott kutatásra, innovációra a Kutatási és Technológiai Innovációs Alap, valamint korábban GVOP, az idéntől a GOP, a Gazdaságfejlesztési Operatív Program. Emellett természetesen a Regionális Operatív Program pályázataiban is megjelennek K+F és innovációs ügyek. Ez a régió saját döntése alapján történik. Egyes szakminisztériumoknak is vannak saját kutatási forrásai, például az egészségügyre vagy az agrártárcára gondolok. Fontos, hogy a korábbinál nagyobb összegekkel működik az EU 7. kutatás-fejlesztési Keretprogramja. Mellette megtalálható a CIP, az EU új versenyképesség és innovációs programja. Ez más mint a 7. Keretprogram, ez inkább a működést segítő intézményrendszert támogatja közvetlenül Nem maga a vállalkozó vagy kutatóhely pályázhat rá, hanem például olyam mint az EU infocenter vagy olyan magvető tőke alap, amely segíti az innovációs kezdeményezéseket. Végül szükséges megemlíteni, hogy továbbra is megvannak az adóleírási lehetőségek a vállalatok számára. Ha ők megbíznak egy kutatóhelyet kutatással, akkor ezt az összeget egészében leírhatják az innovációs járulékból. Tehát úgy is mondhatnánk, hogy választása van egy vállalatnak, hogy befizet egy pénzt az államkasszába vagy pedig vásárol ugyanazért a pénzért egy pluszszolgáltatást. Nem véletlen, hogy egyre többen élnek ezzel a második lehetőséggel. Azért emelem ki ezt a kettőt így együtt, mert az által, hogy 2006 nyara óta a GKM fennhatósága alá tartozik mind a két terület; az innovációs alap és az EU-s strukturális alapok innovációs forrásai, így lehetővé vált egy közös, összehangolt tervezés. Tulajdonképpen úgy működik a rendszer, mint egyetlen, összehangolt nemzeti K+F-es innovációs program. Az a vélemé-

nyünk, hogy nem is kell igazán észlelnie a pályázónak, hogy melyikből van a forrás. Az a lényeg, hogy Magyarországon pályázik forintban, jó projekttel, ugyanahhoz a pályáztató szervezethez.

Ezen az ábrán kicsit apró betűs az írás, de tulajdonképpen nem is akarok erről nagyon részletesen beszélni, csak összefoglalom azt a hat pályázatot, ami a mai tervek szerint a GOP K+F és innovációs intézkedései között megjelenik. Akit a téma érdekel, úgy is már biztosan látta az akcióterveket, ahol már megvan ez a hat pályázat ennél jóval részletesebben leírva. Ennek a tervezett forrása összesen 7 év alatt 230 milliárd forint, amit, ha visszaosztunk, olyan jó 30-35 milliárd forint jön ki egy évre, ami nagyságrendileg körülbelül az innovációs alapnak felel meg. 2007-ben különösen fontos lesz a GOP, mert 2007-ben nem túl sok kötelezettséget tud vállalni az innovációs alap a korábbi megkötött szerződések áthúzódó determinációi miatt. Ezzel szemben a GOP teljesen egy kellemes helyzetből indul, azaz évekkel előre nulla determinációval, mely lehetőséget ad az új kötelezettségvállalásra.

Az EU pályázati forrásokra arányaiban szeretnék utalni. Az igazán nagy forrás a már említett Strukturális Alapokból jön. Ez az Új-Magyarország Fejlesztési Terv és annak az operatív programjai. Utána következik az EU 7. Keretprogramja, ez mintegy 53 milliárd euró 7 évre. Végül a CIP, ez csak 4 milliárd euró a 7 évre. Lehetséges ezek együttes alkalmazása: például egyes, a Keretprogramban létrejött kutatási eredmények talán a CIP akciói segítségével kerülhetnek abba a fázisba, ahol beruházás és valódi ipartelepítés lesz belőle, amit már a Új Magyarország Fejlesztési Terv támogat.

Természetesen tudjuk, hogy nem minden a mi hatáskörünkben van, különösen az OTKA vagy a felsőoktatási kutatások, de mindenesetre szeretném megemlíteni az alapkutatások, ötletek, alkalmazott kutatások szintjét: ezek nagyon fontos finanszírozási források és partnerek. A folyamat másik végén ott vannak a piackonform közfinanszírozási eszközök: a tőzsdei bevezetésre például van a GKM-nek pályázata, de itt vannak a beruházási hitelek, a garanciák, a magvető és kockázati tőke programok. Itt az a fontos, hogy a közepét jól varrjuk össze a folyamatnak, mert hagyományosan, Magyarországon és más országban is itt szokott megszakadni. A kutatás folyik utána pedig van egy úgynevezett „halál völgye", majd utána nem jön a piaci bevezetés. A célunk az, hogy ezt a folyamatot erősen összeolvasszuk, hogy a projektek megtalálják a finanszírozást és a piacra jutást, és így, a köz- és magánfinanszírozás összhangjával valódi eredmény jöjjön létre.

HARGITAI GÁBOR

Tudománypolitika és tudástársadalom

A tudásalapú társadalom és gazdaság mindenek előtt magas szintű tudást, új tudományos ismeretek folyamatos előállítását igényli. Ez a tudomány és innovációpolitika feladata. A felvetésünk az, hogy a tudástársadalomról nem lehet tudás nélkül szólni, a tudást itt most kontextusba ágyazott új ismeretként definiálva. Ahhoz, hogy ez folyamatosan és iparszerűen történjen, feltétlenül szükség volna egy olyan tudomány- és technológiapolitikára, amelyik egészében innováció politikává érlelhető.

A kérdés az, mi e felfogás alapja? Igaz, hogy – bár az innováció nem csupán kutatási-fejlesztési eredményekből indul ki, hanem számos más, nem tudományos eredetű kompetenciából és tudásterületből is (marketing, design, iparjogvédelem, újítás, feltaláló tevékenység stb.), mégis – a jelentős részét a szisztematikus tudományos kutatás adja. A legnagyobb hiányosságunk az, hogy a hazai kutatók által akkumulált hatalmas tudás nem tárgyiasul. Bizonyos értelemben tudástúltermelés van, a tudomány piacán jól értékesíthető az új ismeret, de tárgyiasult formában, tehát technológiában, termékben sokkal kevésbé.

A sokat emlegetett „tiszta" tudományos kutatások, (pejoratív felhanggal „blue sky" kutatásoknak is szokták nevezni) olyan tudományos tevékenységek, amelyek se célorientációban, sem végeredményeikben nem fognak profitot eredményezni, azaz: nem gazdasági célt követők-ként jellemezhetők. Az éppen hogy magára találó magyar vállalati szféra meglehetősen szűk tervezési horizonttal rendelkezik, nemigen lát tovább a közvetlen túlélés teendőinél, és nem hagyható magára ezen a horizonton belül.

Nyilvánvaló, hogy egy kormányzati technológiapolitikának olyan célokkal és rásegítő eszközökkel kell rendelkeznie, amelyek alkalmasak a gazdasági szereplők szemhatárán túli célok kijelölésére és elérésére. Ezzel egyidejűleg viszont a gazdasági célt közvetlenül szolgáló tudományos tevékenységeket a legdirektebb módon szeretnénk a vállalati érdekeltségi körbe rendelni.

A **tudománypolitika** tehát mindazon tevékenységekre és folytatásuk feltételrendszerére terjed ki, amelyek:

— a tudományos ismeretek bővülését, a tudomány fejlődését szolgálják,
— fejlesztik az új ismeretek előállításának, rendszerbe illesztésének és ellenőrzésének módjait,

— az állami – hatósági munkához szükséges tudományos információkat állítanak elő és tartanak karban,
— a vállalati érdeken túlnyúló – helyi- vagy nemzeti-közösségi – érdeket szolgálnak,
— eredményes befejezésük kockázata és/vagy távlatai meghaladják a hazai vállalatok reális lehetőségeit, perspektíváját,
— mindarra tehát, amit a gazdaság szereplői (a megtérülés és profittermelés reális esélye/távlata híján) közvetlenül nem finanszíroznak.

A **technológiapolitika** kiterjed mindazokra, amelyekhez a reálgazdaság szereplőinek manifeszt érdeke fűződik.

Ebből következően: a tudománypolitikát társadalmi meghatározottságúnak és beágyazottságúnak tekintjük, a technológiapolitikát pedig a gazdaságpolitika részének. Ez nemcsak deklaráció hanem, azt is jelenti, hogy a technológiapolitikát a gazdaságpolitika eszközrendszerével kell helyre tennünk.

Ezek a definíciószerű magyarázatok olyan cövekek, amelyek mentén próbáljuk újrafogalmazni az állam és a tudományos kutatás, vagy ha úgy tetszik, a kormányzat és a tudomány kölcsönös feladatait, viszonyát.

Sok szempontra kell itt figyelemmel lenni. Például az állami hatósági munkához szükséges tudományos információk, adatbankok, szolgáltatások teljesen amorf módon vannak jelen a mai tudományos szférában. Valójában senki sem tudja megmondani, hogy ezek máshonnan beszerezhetők-e az állam számára, és így azt sem, mi a valóságos piaci értékük. Számba kell venni és el kell helyezni őket az új gazdasági környezetben.

Szükséges felismerni a tudomány mai globális szervezettségében néhány fontos új momentumot, tendenciát. Ilyen a nemzetállamok szerepének a visszaszorulása, az integrációs folyamatok és integrációs szervezetek előtérbe kerülése, az európai kutatási tér és a regionális önkormányzatok, illetve nagyvállalatok a súlya. Fontos változás az is, hogy a merev szervezeti hierarchiákat felváltják a rugalmas egységek. Ezek hazai működtetésének, összemérhetőségének módja ma olyan talány, amit meg kell oldanunk. Nem szabad figyelmen kívül hagyni az egyéni szinteket sem, hiszen az egyéni tudományos tevékenység és annak helyszíne, szervezeti keretei az egyes életszakaszokban rendkívüli változékonyságot, újfajta kihívásokat mutatnak.

Mi jellemzi a hazai helyzetet?

Ismert a hazai kutatókapacitás szétforgácsolt helyzete. A szétforgácsoltság mögött az is meghúzódik, hogy a magyar kutató-fejlesztő kapacitás összességében sem elegendő ahhoz, hogy a robbanásszerű ismeretteremelést követni, tudássá érlelni képes legyen. Ha a globális tudomány felől közelítünk, akkor ez a kis tudós közösség és annak hazai létezési formái túlságosan elaprózott. Ez természetesen nem feltétlenül jelenti azt, hogy egy-egy irányban ne folyhatna koncentrált kutatás.

A tudomány – mondjuk, a tiszta alapkutatások – művelői hevesen tiltakoznak az ellen, hogy alapkutatási tekintetben bárki is prioritásokat határozzon meg. Jogos viszont a prioritások meghatározása akkor, ha az ország erőforrásait, lehetséges, reális kibontakozási irányait, a nemzetközi munkamegosztást vesszük alapul. Ez a feladat előttünk áll, hiszen nem lehet ma egyszerűen kijelenteni, hogy prioritás a biotechnológia, mert ha a létező összes magyar kutatót ráállítanánk biotechnológiára, akkor se tudnánk annak teljes produkció-felületét lefedni. A prioritásoknak ennél sokkal konkrétabbnak és szűkebbnek kell lenniük.

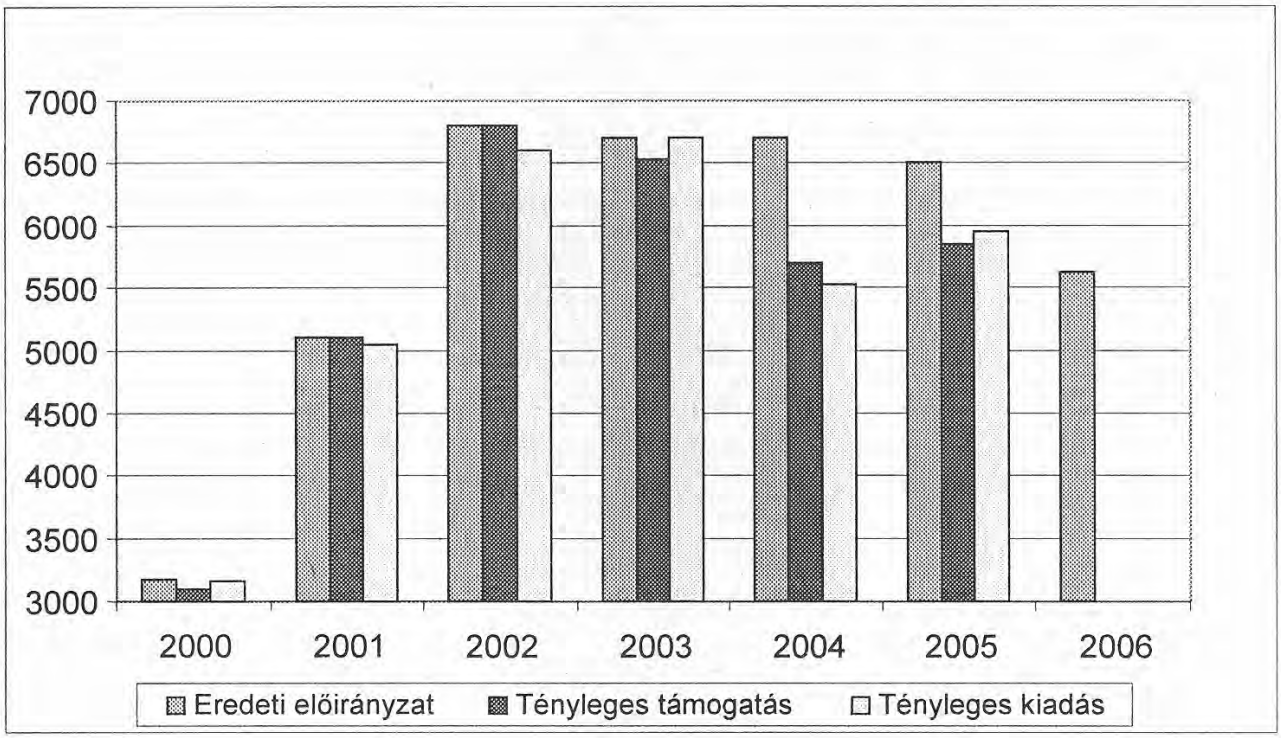
Hiányoznak a kutatóműhelyek újfajta szerveződései, a hálózatok, az oly sokat emlegetett fürtösödések, klaszterek. Rendkívül nagy hiányunk a szellemi tulajdon védelme és hasznosítása. Ma minden kutatóhelyen keletkező szellemi eredmény az államé. Ha ezen nem tudunk változtatni, ha legalább a kutatóhelyeket, legalább az egyetemeket nem tudjuk részeltetni (azért „legalább" mert a valódi cél a kutató személyes érdekeltségének legitim megteremtése), akkor a szellemi tulajdon hasznosítása sem fog előrehaladni.

További nagy gond a források elégtelensége. Krónikusan visszatérő hiányról van szó.

Egyik példája ennek az OTKA. A 2007-es előirányzat 5 milliárd 200 millió forint körül van - hasonlóan az előző évhez - azzal a kiegészítéssel, hogy az innovációs alap 'kvázi' kölcsönad az OTKA elbírálási mechanizmusába még egymilliárd forintot, ami célzott alapkutatásokra fordítható. Ez az összeg csak az OTKA alapkutatásaira elkülönített összeget jelenti, Magyarországon nem ilyen összeg fordítódik alapkutatásra. Nagyon szeretnék ugyanakkor, hogy ez legalább egy szolid, éves 10%-os értékkel folyamatosan nőne, és azt is, hogyha transzparens módon, világosan megjelenne az állami költségvetésben az ilyen célú ráfordítások összege. Ha megvizsgáljuk, hogy állunk az úgynevezett GERD-del, a

GDP arányos K+F ráfordítással, jól látható, hogy az utolsó éves értékünk az 0,95% volt.

Költségvetési támogatások és kiadások 2000-2006.

A tudományos teljesítmények minősítése - annak ellenére, hogy rendelkezésre állnak a teljesítmények megállapításához szükséges, tudományterületenként kidolgozott, egzakt kritériumok - nem kellően objektív. A tudományos teljesítményt nem csak egyéni teljesítményként szükséges értelmezni, hanem különböző szerveződési szinteken is.
A következőkben néhány példa:

név	**tudományterület**	**születési év**
Palkovits Miklós	neuroanatómia	1933.
Schubert András	scientometria	1946.
Csörgő Sándor	matematika	1947.
Freund Tamás	neurobiológia	1959.
Szabó Csaba	(kísérleti)orvostudomány	1967

A 2005-ben legidézettebb magyar tudósok sorrendje bizonyára sokakat meglep. A Palkovits Miklóst követő Schubert András az MTA Kuta-

tás és Szervezetelemzési Intézetében dolgozik, az ötös listát a múlt évben sokat szerepelt Szabó Csaba zárja.

Állam és tudomány kapcsolatában mindig felvetődik, hogy milyen elvárások támaszthatók a tudománnyal szemben. Esetleg a – társadalmi problémák megoldása, a jövő kialakítása, az a bizonyos transzmissziós funkció, hogy ablak legyen a világra, vagy akár a nemzeti identitás karbantartása? (Ami – amikor konfliktusos – rögtön, mint a tudomány mulasztása bukkan elő.)

A további célkitűzések egyike olyan tudáspiac kialakítása, amelyben valódi versengés, szervezeti értelemben pedig a kutatói-fejlesztői koncentráció jelenik meg. Tudományos nagyberuházások megvalósítása a régióközpontokban. A hangsúly a régióközpontokon van, a nagyberuházások mértéke majd eldől a 2013-as horizontú Új-Magyarország Fejlesztési Terv végrehajtása során. Szeretnénk, ha lennének a ráfordítások növekedésének megbízható sarokpontjai, 2013-ra szeretnénk elérni legalább az 1,8%-os részesedésig.

Az állami cselekvés alapelveiként rögzíti a Stratégia, hogy a Kormány tiszteletben tartja és támogatja a tudományos kutatás szabadságát, úgy hogy

- minőségi kritériumok alapján, versenyelven finanszírozza a tudományos alapkutatási témákat,
- támogatja a vállalkozások kutatás-fejlesztési tevékenységét,
- a közfinanszírozású támogatásokat - főszabály szerint - nyílt pályázati rendszerben osztja el,
- megvalósítja a közfinanszírozású támogatások felhasználásának rendszeres ellenőrzését és független értékelését.

A hangsúly a nyílt pályázati rendszereken van, nem a pályázaton. Mindenütt alkalmazzák a pályázatot, ahol magasabb az igény, mint a rendelkezésre álló erőforrás, mert ez a szűkös erőforrások elosztásának kiváló eszköze.

Nem szükséges részletezni, a tudománypolitika olyan céljait, mint az infrastruktúra modernizálása vagy a PhD hallgatók és a posztdoktorok számának növelése. Nem a közmunkát - vagy nem csak azt - kell szétteríteni, hanem olyan álláslehetőségeket kell teremteni, amelyek a minél magasabban kvalifikáltakat - így a posztdoktorokat is - magába foglalják.

Javallott a külföldi kutatók számának emelése így 2004-hez képest 2010-re megduplázódna a hazai kutatóhelyeken és értelemszerűen az

egyetemeken is. Indokolt lenne a felsőoktatás és költségvetési kutatószervezetek működési feltételeit, teljesítménykritériumait, egyben a forrásokhoz való hozzáférési lehetőségeit is közelíteni egymáshoz.

Összefoglalva a legsürgetőbb feladatok e tárgykörben:

- Az ország számára középtávon kiemelkedő tudományos versenyképességet ígérő néhány prioritási terület meghatározása.
- A pénzügyi források növekményének összpontosítása a kiválasztott prioritási területeken kutatást és képzést folytató doktori iskolákra.
- Az Országos Tudományos Alapprogramok (OTKA) költségvetési forrásainak 2008-tól évente, az előző évi előirányzat legalább 10 %-ával történő bővítése.
- A költségvetési kutatóhelyek kutatási infrastruktúrájának fejlesztése.
- A külföldi kutatók számára is vonzó magyarországi kutatási feltételek megteremtésére.
- A magyar kutatók részvételének előkészítése a kétoldalú és a sokoldalú programokban (EU Kutatási és Technológiafejlesztési Keretprogram, COST, EUREKA, NATO, CERN stb.).
- A hazai kutatócsoportoknak az EU kutatási programjaira történő sikeres pályázásának támogatása.
- A közfinanszírozású kutatóhelyek (egyetemek, intézetek) infrastruktúrájának fejlesztése, az eszközállomány korszerűsítése, új laboratóriumok létrehozása.

Továbbra is megoldatlan kérdés a felsőoktatási tudományos normatíva. Ez 2007-ben közel 30 milliárd forint, melynek érdemi ellentételezése, követelménye ma nincs; egyszerűen nem tudjuk, hogy mire fordítódik.

Célszerű lenne ha felgyorsulna a regionális tudásközpontok szervezése és felépítése. A 2013-ig terjedő időtartam talán elégséges ahhoz, hogy a régióközpontokat - az azok magjaként szereplő fejlesztési pólusokat – elindíthassuk.

Izgalmas feladat a közfinanszírozású kutatóintézetek (fel)értékelése. Itt vannak közkeletű tévedések, akár az akadémiai intézményhálózatot illetően is, ami valójában a tudomány művelőinek (köz)testületére bízott állami vagyon. Vajon miért? A használók sem biztos, hogy tudják, de maga a tulajdonos állam biztosan nem. Van tehát olyan betokozódott

vagyonhányad, amelynek a mibenlétéről, számszerűségéről - valószínűleg a piaci értékéről - senki nem tud pontosat.

A Stratégia jelentős eleme az MTA reformja. A reform célkitűzései illeszkednek a stratégiába, így például biztosítani kell, hogy a MTA kutatóintézeti hálózata a legkiválóbb hazai, határon túli és a külföldi kutatók vezetésével ill. részvételével folyó tudományos tevékenység helyszínéül szolgáljon, hogy az MTA jelenlegi tiszteletdíjait és járadékait - az ezeket ma élvezők sérelme nélkül - a teljesítményekhez szorosabban kötődő ösztönzési formák váltsák fel, hogy - a köztestület anyagi függetlenségének helyreállításának érdekében – rendeződjenek az MTA mai és egykori törzsvagyonával kapcsolatos kérdések.

Mi legyen az emberi erőforrásokkal? A kutatói pályamodell kidolgozását tervezzük, amely számol a tevékenység és a tevékenység helyszínének változásával, tervezhetővé, de legalábbis beláthatóvá teszi a pályát.

A felsőoktatásban megvalósítjuk a tehetségek gondozását egészen a PhD-ig, javadalmazhatóvá téve a tehetség jeleit felmutató, illetve a kiválóságukat dokumentáló hallgatók, doktoranduszok, pre-doktorok kutatási tevékenységeit. Szeretnénk a PhD hallgatókat – és egyáltalán a doktori iskolákat – sokkal szervesebben bevonni az élő kutatás szövetébe.

Ezért indokolt:

- a PhD hallgatók bevonása kutatási projektekbe,
- a PhD fokozatszerzés időtartamának, átfutási idejének csökkentése,
- a posztdoktorok foglalkoztatásának beépítése a foglalkoztatáspolitika célrendszerébe.

A kutatásban a feladatfinanszírozás felé fogunk elmozdulni, ezért kevéssé valószínű, hogy az intézeti, úgynevezett alapellátás volumene növekedne. A kutatási feladatokat alaptevékenységként végző közfinanszírozású kutatóhelyek esetében – feladatszerkezetük elemzésével – az intézmény-fenntartást szolgáló pénzeszközök normatívákhoz kötését tervezzük.

- Összehangjuk a Kutatási és Technológiai Innovációs Alap, valamint az egyéb, tudományos célokat szolgáló állami források hozzáférésének és felhasználásának szabályait.

- A diszciplína-, illetve intézmény-orientáltságú finanszírozást a multidiszciplináris projektekre, a kutatómunka hálózatos szerveződésére ösztönző finanszírozási rendszer váltja fel.

A teljesítménykritériumok egységesítése, átláthatóvá tétele és számonkérése, a különböző források célszerű összehangolása éppoly elkerülhetetlen, mint a kutatómunka új szerveződési módjainak kialakítása.

TAMÁS PÁL

Skillrendszerek és tanulási pályák a magyar tudásgazdaságban: biztonság piacok és politikai mozgásterek

Amikor –még a nyolcvanas években először kerestem Boston környékén vendégkutatóként lakást, akkor a helyiek azt tanácsolták figyeljem, vannak e rácsok ajtókon, ablakokon ott, ahol a háziakkal tárgyalok. Ha van, akkor menjek el azonnal, mert a környék nem biztonságos, ígérjenek a tulajdonosok akármit. Persze, ha itthon adtunk volna ilyesmire, nem költöztünk volna a pesti Belvárosba. Igaz, a 90-es évek óta, legalább is a Deák tér környékén e tekintetben mintha valamit javult volna a világ. Azonban több másfajta biztonságból –egzisztenciálisból, kulturálisból, s mindenekelőtt munkahelyiből nem több, hanem kevesebb lett. S az embereket a biztonsághiány láthatóan egyre jobban foglalkoztatja. Hiába mondtuk, ez az átalakulások ára. Hogy a kötődés a korábbi formákhoz, színterekhez életstratégiaként ellenjavallt. Hogy a ragaszkodás egykori szakmákhoz, tudáscsomagokhoz már nem kifizetődő. Vagy hogy legalább is ritkán gyakorolt. Az újabb politikai feszültségek nem kis része visszavezethető a biztonsághiányos - s ha úgy hiszi, biztonsága legalább valahogyan visszaállítható - konfliktusokat is kereső, vagy vállaló polgárra. Aki fogyó biztonságát egzisztenciális kihívásként éli meg és annak megoldását már csak - vagy egyelőre még - a politikától várja.

A kormányzás minőségét a világban sokfelé hasonló gazdasági-társadalmi helyzetekben a legalább részleges biztonság megteremtésének és fenntartásának képességével mérik. Reformidőszakokban természetesen sokan beszélünk a kockázat kifizetődőségéről, vagy egyenesen alternatíva nélküliségéről. De láthatóan szinte nincs olyan csoport, aki az új vállalt bizonytalanságokért ne kérne valamilyen új biztonságokat vagy legalább elfogadható bizonyosságát cserébe. Az az elit, amely csak elvesz ilyeneket, és nem kínál, nem talál vagy nem fejleszt ki felajánlható másokat, megbukik. Végül is a különböző biztonsági kapcsok a társadalomba tagolás - a szociológiában ezt nevezik integrációnak - talán legfontosabb eszközei.

A középosztály sebezhetősége

A középrétegek alapérzése a státuszbiztonság. Közép-Európában hagyományosan az számította-számíthatta magát a középosztályhoz, aki magát

kiszámítható jövedelem, vagy állami foglalkoztatási garanciák okán biztonságban érezhette. Ebből ismét hagyományosan kockázatkerülő életminták következtek.

A globalizáció közben ismét akuttá tett el elfelejtett különbséget - a kozmopoliták és a lokalisták között de a kockázatkerülés kulturális stratégiáin belül. A 90-es években itt újrakezdődő urbánus-népi kultúrharc nem véletlen - régi kosztümöket használ, amelyeket más rétegekre szabtak, de ismét ebben az összefüggésben van tartalma. Nincs igaza azoknak, akik nem értették a dolgot és régi értelmezhetetlen jelmezekről beszéltek. Ebből a szempontból tulajdonképpen mindegy, hogy közben ezek a rétegek magukat teljesítményelkötelezettnek és mobilnak is szeretnék látni.

A közép-európai politikai küzdelem e közép-rétegek világában zajlik. Ami alattuk van, az a TV-néző lokalisták manipulálásának ügye, itt a közönség passzív, különösebb kezdeményezéseket a politikai tervezők nem is várnak tőle. Fölötte van egy önmagával eltelt sikeres elit, amelynek tagjai egymásnak bizonygatják, hogy a helyükön vannak, mert „ők már teljesítettek". De mert Magyarországon a multikhoz kötött gazdasági modernizáció őket nagyobbrészt ingatlanüzletekbe, a szolgáltatásokba, kereskedelembe szorította, nemzetközileg még a régióhoz képest is inkább gyengék. Kivétel néhány a többieknél nagyobb táblán játszó „nemzeti tőkés", akik persze egy protekcionistább kormányzást szeretnének, de tőkeerejük korlátaiból következően könnyen bekeríthetőek, közömbösíthetőek. A nagypolitikában a nagyobb csatáknál egyelőre velük nem kell komolyabban számolni. Így azután a politizálás tárgyaiként és alanyaiként maradnak a közép-rétegek.

Az igazi demarkációs vonal nem a „nyertesek" és a „vesztesek" között húzódik, hiszen az igazi vesztesek már el is kerültek a politikai nagypályák környékéről. Hanem azok között, akik egy második-harmadik felvonást is jó pozíciókból nézhetnek meg és azok között, akik attól félnek, hogy visszacsúsznak, hogy az igazi új kapitalizmusból, ahova már-már azt hitték, hogy a 90-es években bejutottak, most lassan kicsúsznak. Vagy a "bentiek" és azok között, akik elvben, a 90-es években azt tették, mit tanácsoltak nekik, vagyis tanultak, hogy feljebb kerülhessenek, de mert nem egészen jót, vagy azt tanulták, és hirtelen és egyelőre túl sokan vannak, nem kerülnek igazán a kapukon belülre. Az amerikai szerzők a bukástól félő közép-osztályt írják le, akik tudják, hogy mindig azt csinálták, amit mondtak nekik s most mégis, lehet, hogy a szakadék szélére

kerülnek. A közép-európai hozzászokott a szakadékhoz, önmagában nem fél a mélységtől, de érzi, fogy az ereje, s ezért kezd mostanában hirtelenül mégis félni a lecsúszástól.

Bizonytalanságok a munka világában

A biztonságok palettáján ma kitüntetett helye van a munkahelyinek. Hiszen korábban a kiszámítható, teljes munkaidejű kötődés életstratégiák, sőt önképek, azonosságok alapja volt. Érdemes ebből a szempontból is áttekinteni a kényszervállalkozásokat, rejtett túlórát, nyugdíj melletti s helyetti alkalmazási formákat. Sokan ezeket hosszú évek óta élik, alkalmazzák, de még mindig anomáliának, vagyis a normálistól eltérőnek, valamiképpen átmenetinek tartják. Ahonnan majd átléphetünk egy újfajta [vagy felújított régebbi típusú] biztonságba.

Közben a foglalkoztatás világa darabokra szakadt. S itt kétfajta egyre nehezen védhető leegyszerűsítéssel találkozunk. Az egyik csak azt nézi, bent vagy-e még, vagy kikerültél a legális munkaerőpiacról. A másik azt hangsúlyozza, hogy semmi sem végleges. Ha a kapukon kívül is kikerültél, mindig és csak tőled függ - ha ráadásul az állam is segít - hogy valahova visszakerüljél. Itt nincs szó arról, hogy a rendelkezésre álló munkák egyre nagyobb része [egyes becslések szerint Nyugat-Európában egyharmada, nálunk ma talán majdnem a fele] már biztonságot nem kínáló ideiglenes, alkalmi, konkrét megrendelőtől függő, csak részben lekötő munkaköröket, szerződéses viszonyokat jelent. Valamekkora kenyeret ad, de a korábbi értelemben már nem integrál a többiekkel. Eszerint lesznek munkahelyükön keresztül szorosabban, kiszámíthatóan folyamatosan integráltak, s egyre többen olyanok, akiket az eddigi technikák egyre lazábban kötnek csak be. A mozgás, ezek [s persze a szinte teljesen kiszorultak világa] között egyre nehezebbé válik, s ha mégis van, akkor a középső- a rész-, vagy ideiglenesen foglalkoztatottak csoportjai nőnek igazán. Ide szorítják ki egyre nagyobb mértékben a még valamekkora biztonsággal alkalmazottakat fentről. S ide kerülhetnek be azok, akiknek lent hosszabb ideje valamilyen elfogadható kötődésük nem volt. Ez lesz az új normalitás. S ehhez kell majd hozzárendelni e munkán keresztüli lazább kötődést feljavító közösségi, vagy legalább is köz-integrációs formákat.

A bennünket érintő állandóságokról, stabil új keretekről van szó, hanem, hogy ez lenne az új normalitás. A flexibilitás azt jelenti, hogy vagy ilyen munkánk vagy, vagy semmilyen sem lesz.

A magyarországi középosztálybeli vitákban mindezek ellenére még keveredik a „kényszerprekariátus" vagy kényszerátmenetiség [a fogalomról részletesebben később] és a nagy szervezeten kívüliséget vállaló csoportok megítélése. Természetesen, valamennyien ismerünk olyan életvezetési technikákat, amelyeknél munkafeladatokkal teljesen identifikálódva és a munkamegosztásban értékesnek tartott pozíciókat elfoglalva is valakik (akár közöttük sokan mi, társadalomkutatók is) nem állandó munkaszervezeteken keresztül akarunk elsősorban integrálódni a társadalomba. De az integráció vitatott tény, a nyilvánosság, a bizalmas tanácsadói funkciók vagy a rendszeres, de alkalmi médiaszereplés erre számtalan formát biztosít. Ezekhez képest értelmiségi kisvállalkozásaink másodlagosak. Ennek az önkéntes „prekarizálódásnak" is vannak váratlan következményei, de a jelen írás mondanivalója szempontjából ezek azért inkább másodlagosak. Ebből a működési tartományból azonban nem azokat a „tudásmunkásokat" emelnénk ki, akik státuszát és beépítettségét a társadalomba e foglalkozási formák nem veszélyeztetik. Számunkra ehelyütt tulajdonképpen érdekesebbek azok, akik döntései szubjektíven önkéntesnek tűnnek, azonban igazán romló pozíciókhoz vezető rejtett kényszerekből van inkább esetükben szó. Magyarországon a kényszervállalkozók tömege sem a 90-es években – amikor a vállalkozói ideológiák egyébként piacképesebbek voltak – sem ma, amikor már kevésbé népszerűek tömegesen, gondolja(ta) magát különösen szabadnak. Az öncsalás, a kényszerhelyzetek szabad választáskénti megélése azonban a középeurópai értelmiség legfontosabb begyakorolt készségei közé tartozott. Hát akkor miért ne élnének (élnénk) tömegesen ehelyütt is ezzel a begyakorolt szerepjátékkal? Igazán azt kellene itt tisztáznunk, melyek azok az önkéntes „átmenetiségek" [prekariátusok], amelyek az új társadalmi hierarchiákban nem lefelé vivő mozgólépcsőkre terelnek? Illetve melyek azok, amelyek – akár az előzetes elképzelésekhez képest meglepően – különböző liftajtókat nyitnak ki előttünk? Mindeközben arról is nagyon keveset tudunk, hogy egyfelől ily módon miképpen fogalmazódnak újra a szabadság, az elszánt elkötelezettség és a kényszer közötti határok, amikor integrációs stratégiák, vagy lehetőségek között döntenünk kell. Hiszen sok esetben az adaptáció egy rosszul áttekinthető piacon, nem egészen végiggondolható függőségek és kötöttségek közepette ebből a szempontból talán nehezebben megítélhető. Ezekben a helyzetekben

azonban természetesen így sem helyeznénk zárójelbe a személyes autonómiákból következő mozgási ambíciókat.

Mi történik a személyes szuverenitások korlátozottságának bevallásával ezekben a munkaszituációkban? Hiszen a prekarizáltság sokszor tudatos kompromisszumot jelent, máskor pedig az integráció egyedüli és kizárólagosan felajánlott formáit jeleníti meg az egyén számára. Természetesen, még az önkéntesen prekarizált csoportban is egyszerre többféle, eltérő státuszt megjelenítő kötések működhetnek. Egy Erdélyből áttelepülő ifjú számítógépes szakember egyszerre lehet „a munkaerő-piacon nagy ígéret" és frissen bevándorlóként a legkülönfélébb igazgatási korlátozások tárgya.

Prekariátus

A munka világát végül is fel lehet osztani aszerint, hogy milyen általános társadalmi integrációs lehetőségeket kínál az embereknek. A modern társadalom általában, valamint az államszocialista és tulajdonképpen a posztszocialista is a különböző juttatásokat, csoportokhoz kötődéseket, magát a társadalmi státuszt igen nagymértékben a munkaerő-piaci státuszokhoz kötődően határozzák meg. Ehelyütt egy francia szociológust, Robert Castelt követve tulajdonképpen háromféle integráltságról érdemes beszélni a társadalomban. Az első a biztos munkaerő-piaci integráció övezete. Eleve kiszámítható a világ, biztosak, ha esetenként szerények is a kilátások. Itt különféle formákkal találkozunk. A hagyományosan teljesen integrált típusok léteznek, bár egyre több helyen visszaszorulóban vannak. Léteznek atipikus, korábban kevésbé ismert vagy elterjedt integrációs formák - például középosztálybeliek tömeges egyszemélyes vállalkozásai. S itt is nő az elbizonytalanodók, vagy a pozícióikban különféle módokon fenyegetettek száma. De a rendszernek, mindennek ellenére, a korábbi, vagy a korábbihoz hasonló biztonsággal részei maradhatnak. A másodikat Castel s őt követően már a német és francia értelmiségi közbeszéd is a prekariátus, a létező, de ideiglenes munkaerő-piaci integráció világának nevezi. Itt a különböző ideiglenes, nem végleges, határozott időre szóló alkalmazási modellek válnak meghatározókká. E helyzet altípusai lehetnek a „realisták", a „reménykedők" és az „elégedettek". Vagyis azok, akik pillanatnyilag csak ideiglenesen betagozottak, de abban reménykednek, hogy munkakapcsolataikat később lehetséges lesz valahogyan állandóakká konvertálni. Azok, akik képesek vagy magukat ké-

pesnek hiszik az ideiglenes munkakapcsolatok hosszabbtávú elviselésére, s tulajdonképpen meg is szokják ezt az állapotot. S vannak, akik megtalálták szabadságukat ebben az állapotban, s sok esetben elégedettek is, ezekkel a mások számára nagyon is törékenynek tartott egyensúlyokkal. Mindezek mögött ott van az a csoport, amelyről a közép-európai újabb társadalompolitikai vitákban oly sokat beszéltünk - a leszakadtak, kiszorítottak, sőt esetenként a „normális" integrációs formákból kitaszítottak világa. A harmadik zónába tartozók fontosságát, vagy értékét nem vitatva, mi most a továbbiakban a tervezők figyelmét nem rájuk, hanem a politikai rendszer stabilitása szempontjából kiemelkedő fontosságú második csoportra, a prekariátus övezetére fordítanánk. Az ő helyzetük, az ő integrációs szükségleteik felismerésére, kezelésére láthatóan korlátozottak a politikai eszközök. Az integrációs igényeik kezeletlenségéből, sőt kifejezett kielégítetlenségéből következő programpontok általában kimaradnak a politikai programokból. S mert e rétegek politikailag tulajdonképpen aktívak, fel nem ismert, vagy nem kezelt integrációs igényeik a politikai rendszert igen gyorsan destabilizálják. Tudatosan nem használunk jövő időt és feltételes módot. A történések itt és előttünk zajlanak. S az integráció korlátozódásával kapcsolatos különböző félelmek, fóbiák azoknál is egyre jobban kivehetők, akiknek még biztosak a kötéseik a munkaerőpiacokon.

A prekárius munka világába tartoznak mindazok az alkalmazási módok, amelyekben a munkahelyek biztonságát [a munkaszerződések időtartamát] a munkaadó tudatosan korlátozza, amelyekben a bérek és juttatások egy részét nem hagyományos, biztosított munkabér formájában adják ki vagy ahol különböző részfoglalkoztatási megoldásokról van - akármilyen okból - szó.

A prekaritás-vita persze nem új, hiszen Nyugat-Európában már a 90-es évek elején elkezdődött. Már akkor is szembeállításokra épül: szabályozással biztosított - a szabályozás alól felszabadított [deregulált], biztosított és nem biztosított, központi ágazati bértárgyalásokba bevont és nem bevont munkakörök, határozott és határozatlan időre foglalkoztatottak szerepelnek a bértárgyalásokon. A szembeállítás azonban valószínűleg – legalább is történetileg félrevezető - mert a „normális" kapitalizmus, vagyis a fordista modell előtti és utáni változatok munkaerő-piaci pozíciókat önmagukban - különleges helyzeteket leszámítva - nem garantáltak. A fordista munkaszervezet Nyugaton - és egész más megfontolásokból az államszocializmusban - persze városi férfiaknak, s meglehető-

sen gyakran azért nőknek is, valóban garantált ilyesmit. Ebből azonban nem következik, hogy e garanciáknak a hidegháborús verseny eldöntésével és a posztmodern iparszerkezetben valóban maradéktalanul fenn kellene maradniuk. Valószínűleg e tekintetben a fordizmus volt a kivétel, s nem az általános norma, a szabály. De az még akkor is, a fejlett ipari és a szocialista országokon kívül más gazdaságokban csak kevésbé terjedt el. Természetesen az európai kapitalizmusban 1945 után fokozatosan kiépült renden támadt repedések s ugyanabban az idősávban a szovjet-típusú rendszerek bukása e „történelmi visszarendeződésre" érzékennyé tesz. Mindezzel együtt a 80-90-es évek állapotai a munkaerőpiacon nyilvánvalóan nem rekonstruálhatóak. Következésképpen a prekaritás kritika célja nálunk nem lehet a korábbi rugalmatlan munkaerő-piaci formák mesterséges életben tartása, vagy esetleg újraélesztése. Értelmét most kifejezetten kizárólag azoknak a politikai technológiáknak a kialakítása jelentheti, amelyekkel az így kieső össztársadalmi integrációs potenciál pótolható lesz.

E megközelítés egyébként már csak azért is védhető lesz, mert a prekaritás nem korlátozódik helyi ügyeskedésre a minimálbér vagy az adóvisszatartás körül, hanem meghatározó módon hat a munka egész világának elbizonytalanodására, és az abból kivetkezően változó életstratégiákra. Ma már sok szempontból ezek tükröződnek a társadalmi reprodukció a szűkebben vett munka világától távolabbi területein is. Ráadásul sok helyen Európában a kormányzati propaganda is – bizonyos értelemben szükségszerűen- „rájátszik" erre az elbizonytalanodásra. Természetesen azt pozitívan fogalmazza meg: „alkalmazkodási kényszerek felismeréséről", „új rugalmassági követelményekről" beszél. Arról - s ez így van - hogy a biztonsági játékból kitekinteni képtelen munkaerő elijeszti a beruházót [vagyis a tőkét], s az ország versenyképességére mindez komolyan kihathat. De attól, hogy a személyes ragaszkodást a biztonsághoz ily módon ideológiailag lepontozzuk, az nem tűnik el. S végül is a munkapiaci garanciák lebomlását más területeken kétségtelenül kötődésekkel, vagy legalább is kötődések ígéretével kell pótolni. Pontosabban, feltehetően, ha különböző politikai erők különböző mértékben vállalják fel ennek a bizonytalanságnak a kezelését [értelemszerűen az ellenzékben nem lecsendesítését, hanem perspektivikus képviseletét - ehhez van végül is csak mandátumuk], akkor akár kimondják, akár nem, de a téma az egyik legfontosabb belpolitikai törésvonallá válhat.

Mindeközben ugyanakkor a prekariátus már régen, s néhány éve a magyar munkaerőpiacon maga a normalitás. S a határ a mag-és perem-

foglalkoztatottak között is viszonylagossá vált. A választóvonalak nyilvánvalóan elmosódtak. A szubjektív értékelésnél, vagy maga a probléma észlelésénél, persze, igen nagyok lesznek az eltérések. Az ezek közötti különbségek képeznek frontokat. De ezek nem feltétlenül a biztosított/bizonytalan foglalkoztatás határait jelzik, hanem inkább csak különböző prekariátusokat. A bizonytalanság különféle zónáit. Igen valószínűtlen, hogy ezek között tartósabb ellenállási szövetségek jönnének létre. Ezek önmagukban generációs alapon sem szerveződnek. Sőt az elbizonytalanodók igen gyakran „lefele", akarnak elhatárolódni. Ők azért mégiscsak jobbak [nemesebbek, jobb állapotban vannak], mint a náluk is bizonytalanabb alosztályba kerülők. A szabadúszó grafikus nem érzi majd szükségességét, hogy az alkalmi szerződésekkel foglalkoztatott hamburger árussal szolidáris legyen. De politikai technikákkal egy **génération précaire** azért összerendezhetőekké tehetők. S azonban így is látható, hogy ezen új, „normálissá" vált bizonytalanság kezelése – pártpolitikai próbálkozásoktól függetlenül is - az új politikai napirendek kiemelkedően fontos elemévé lesz. Sőt vált mát ma is. Magyarországon a minimálbér a feketegazdaság igen korlátozott kifehérítésének egyik kormányzati eszköze. Valójában ez azonban akár már a közeljövőben is átértékelődhet, s valójában a szociális biztonság valamilyen minimális garantorává válhat. Tulajdonképpen, tekintettel arra, hogy a nyugdíjkorúak igen nagy részének nem lesznek megélhetést biztosító minimális nyugdíjszintjei, valamilyen állami minimális szociális nyugdíjfélék folyósítása itt is elkerülhetetlennek tűnik.

Sebezhetőség

Ebben az összefüggésben a sebezhetőség különböző formái a társadalmi szerveződéseknek és az érdekek manifesztálódásának egyik központi kérdésévé válnak. A legfiatalabbak és a legidősebb, de még aktívnak minősülő korcsoportok munkaerő-piaci sebezhetőségét már-már megszoktuk. Azonban most már a magukat eddig viszonylag biztonságban hivő korosztályok [mindenekelőtt a középkorúak] és foglalkoztatási formák [állami alkalmazottak] számára is alapvetővé válik a kockázatok felismerése és kezelése.

Itt az is jól látható, hogy a személyes kapcsolati hálók, és a családból hozott kulturális tőke az elhelyezkedésnél a formális iskolai végzettségeknél fontosabbá válik. Önmagunk piaci forgalmazásának képessége alap know-how-ja lesz. A stressz szintek mindeközben szükségszerűen növekednek, és a politikai piacoknak is reagálniuk kell erre. A közönség meg-

változott érzékelési küszöbértékeiből következően változik a politikai beszéd jellege is.

A prekariátussal kapcsolatos eddigi viták különböző politikai szövegkörnyezetben robbantak ki. A németországi vita például 2006-ban annak kapcsán kezdődtek, hogy több mérés szerint is a német társadalomban állandósult egyfajta underclass, s a leszakadtak felzárkóztatása már az ideiglenes alkalmazás szféráiba sem volt elképzelhető. Ezekben a vizsgálatokban (Dörre, 2006 szerint) a reprezentatív minta 49%-a jelezte, hogy „fél, hogy életszínvonalát nem tudja tartani", 59% életvitelében takarékoskodásról, korlátokról beszélt, és 44% jelezte, hogy élete „állandó harc" és hogy „az állam magára hagyta". A magyar közgondolkodásban ezzel szemben a leszakadók markáns jelenléte senkit sem lep meg (a németek még azt hitték, náluk működik minimális szolidaritás). Az állam által magára hagyottság a harc és a bizonytalanság érzékelése a magyar társadalomban a németnél összehasonlíthatatlanabbul kiterjedtebb. S a személyes tapasztalatok mellé itt a nyugat-európaitól eltérően olyan ugyanezt sulykoló médiaüzenetek is társulnak. Ezek alól azok sem vonhatják ki magukat, akik véletlenül, legalább részben e bizonytalanságot nem élik naponta meg.

Ezzel együtt azonban az is látható, hogy e **bizonytalanság válik a 21. század eleji „szociális kérdés" magjává**. Az utolsó évtized új európai munkahelyei (nálunk egyelőre a nyugat-európainál valamivel kisebb mértékben) nagyobbrészt a nem hagyományosan fizetett, vagy biztosított munkakörökben születtek. Az úgynevezett standard foglalkoztatottság (teljesen leadózott, munkajogilag védett és kollektívan biztosított bérszintekkel rendelkező) már olyan hagyományos munkaerő-piacú országokban, mint Németország is a foglalkoztatottak egyharmadát teszik ki. Nálunk ez az arány lényegesen magasabb. S mert elsősorban ezek a munkahelytípusok szaporodnak, tulajdonképpen kevéssé számíthatunk arra, hogy az állami adóforrások önmaguktól – technológiai és szervezési okokból következően – nőni fognak, vagy áttekinthetőbbekké válnak.

Az európai vita minderről legalább évtizede tulajdonképpen értelmezési kérdések körül forog. A piacpárti értelmezések a garanciák nélküli alkalmazási formákban mindenekelőtt a munkaerő-piac flexibilizálását, rugalmassá tételét látják és azt hiszik, hogy ezek legalább részben állandó foglalkoztatási formákba válthatók át. Ilyen remények a magyar elemzők között is felbukkannak. Mindazonáltal, a nyugat-európai adatok egyelőre e tézist nem igazolják.

A kiindulópont –a külső, állami garanciáktól nagyobbrészt megfosztott, anyagilag és egzisztenciálisan elbizonytalanított reprodukció. A kapitalizmus klasszikus gazdasági-politikai szerkezeteiben ez persze, nem újdonság. Legfeljebb az utolsó években azt hittük, hogy a jóléti állam visszafordíthatatlanul semmissé tette. Most kiderül, hogy nem és egyre több állami alkalmazott, s közöttük középosztálybeli is visszakerül e bizonytalansági clusterekbe. Az új baloldali vita erről, tulajdonképpen a szociális kérdés újrajelentkezéseként értelmezhető. S mert itt nem egyszerűen így-vagy úgy egyénileg érintett emberekről van szó, szükségszerűen számos szélesebb társadalmi viszonyelem is újratárgyalódik.

Láttuk, hogy itt nincsenek egydimenziós, nem normalizált, a szabványostól egyszerűen eltérő megoldások. A hagyományos munkanap eltűnését sokan a magunk számára egyesen kreatív kiteljesedésként, a szabadság új birodalmaként, vagy egy libertárius önkép részeként kezelhetjük, minden bizonytalanságnövekedéssel együtt is. Ez másoknál túlélési küzdelem, sőt harc azért, hogy egyáltalán a világban mások számára láthatóak/érzékelhetőek maradjanak. S mert ma már ez a küzdelem tömegeket érint, a társadalmi küzdelmek fősodrába tagozódik.

Hiszen végül is a [re]produkció új körülményeiről, feltételrendszeréről van szó. Ilyenkor az igazi kérdés - mi lesz a társadalmi alapjogokkal és mire terjednek ki azok az állami vállalások, amelyek minimális reprodukciós költségeket is biztosítanák - garantáltan.

Vannak, akik azt hiszik, hogy a kialakult helyzetet- s korántsem csak, sőt elsősorban nem Magyarországról van szó- tiltakozásokon keresztül kezelni lehet. Sőt, az új elbizonytalanodás olyan csoportokat is összehozhat, akik eddig nem igen gondolták, hogy lehetnének közös érdekeik. Pedig az alapprobléma világos, nem a munkafeltételek váltak áttekinthetetlenekké, hanem egyszerűen nincs elég munka. Nálunk az ipari társadalmakban tapasztaltnál valamivel kevesebb, de strukturális okokból egyébként ott is fogy rendesen. Az ipari termelés kulcságazataiban a 70-es évek óta fogynak a munkahelyek és egyre világosabb, hogy a szolgáltatások az onnan kiszorulókat – minden elterjedt hittel szemben - nem tudják felszívni. A korábbi perifériák felzárkózó iparosítása ezt az alapszerkezetet nem változtatta meg, sőt azt talán inkább globálisan konzerválta. S a szolgáltató munkakörök talán többsége, ha meg is nyílik, tipikusan rugalmas, nehezen kiszámítható, s tulajdonképpen itt van a prekár

munkák többsége is. ebben a policy környezetben az eddigi baloldali politikák válasza, hogy vissza, akit csak lehet a munkahelyekre, mert ott nem csak jövedelem van, hanem jogok és társadalmi integráció is, egyre reménytelenebbnek tűnik. Át lehet eddig fizetett munkaként nem elismert tevékenységeket fizetettnek keresztelni, hogy többen olymódon garanciákhoz jussanak. De ki fog ezekért valóban fizetni? Az állam? Magyarországon ez ma biztos illúzió. Egyre nagyobb mértékben a „régi Európában" is. A magán szektor valamilyen mértékben valószínűleg. De mert ezek a szférák lényegében nem, vagy alig adóztathatóak, így a szürkegazdaság kiterjedtsége bizonyára ekkor tovább nő. A társadalmi integráció, pedig jelentős mértékben a közszolgáltatások igénybevehetőségén keresztül működik. S erről ezen átnevezett munkáknál [házimunka, idősellátás] nyilvánvalóan nem lehet majd szó. A pontosabbá váló nyilvántartások ezekből az érintetteket tartósan kizárják. S ahol nincsenek jogok, kötelességeket is nehéz megfogalmazni. A lojalitásokat általában megvásárolják. Milyen üzletekről lehet, nemcsak a jövőben, hanem máris, e miliőben szó?

A rendszerváltás utáni években nálunk is divatos voltak különböző eszmefuttatások a társadalmak alsó/felső kétharmadáról. Ezek szerint a demokráciák alapja a kétharmad nyertes/ egyharmad vesztes arány lenne, vagy lett volna. A rendszerváltást követően nálunk az arány pont fordított volt. Tehát a demokráciához a közbülső egyharmad nyertessé tevésének kellett volna a társadalompolitika kulcselemévé válnia. Ez lenne, lett volna a középosztály építő programok alapüzenete. Ugyanakkor az új nyugat-európai vizsgálatok, például most éppen sokaknak szemnyitogató német 2005-6-os FES, Klaus Dörre munkája, azt mutatják, hogy a középső harmad ott is egyre gyorsabban elbizonytalanodik, s egyelőre nem is igazán tudja, hogyan kezelje a különféle, számára szokatlanul növekvő kockázatokat. Nálunk a kockázatokhoz talán jobban hozzászoktak, de mert azt hitték, a folyó átúszása után a túlsó parton, vagyis a rendszerváltást követően ott az új, vagy inkább a régi megálmodott nyugat-európai stabilitás, a válságérzés még nagyobb. Közben azonban a kiszolgáltatottság-érzés a munkaadóval szemben különféle módokon növekszik. Egy Németországhoz hasonló berendezkedésű országban a prekár foglalkoztatottak aránya már elérte 20-35%-ot. Nálunk becslések szerint 40% felett lehet.

Persze a bérmunkához tartozó különböző bizonyosságok, járandóságok és szerzett jogok viszonylag későn jelennek meg. A kapitalizmus

történetében legnagyobbrészt ilyenek a bérrel együtt „nem jártak". Tehát itt most későn elért biztonság egy részének visszavételéről van szó. Tulajdonképpen a bér és a biztonság valamilyen mértékű összekapcsolása a késői kapitalizmus és a jóléti állam, mint olyan fontos innovációja volt – lényegében a háború után, sőt egyes elemeiben csak 70-es évektől kezdve. A bér itt nem egyszerűen az el[fel]használt munkaidő egyenértéke, hanem a társadalmi tulajdon egy új formája, egyfajta biztosítás betegség, munkanélküliség, vagy öregség eseteire. Persze ez csak mindenféle korlátokkal volt igaz, a nőknek csak kis része kerülhetett be az ilyen „bebiztosított" munkakörökbe, a kiképzés további korlátokat emelt be a rendszerbe, a kisüzemekben foglalkoztatottak nagyobbrészt még a legerősebb szakszervezetek országaiban sem jutottak be e keretek közé. Mindezekkel együtt is az alapkérdés, s elvben erről kellene szólni reformvitáinknak is, hogy miként fogalmazzuk újra a munka és e szélesebben értett társadalmi biztosítás kapcsolatát. A csökkenő társadalmi biztonsági szinteket kényszerűen elfogadva többször és mélyebben, vagy inkább másképp kell új helyzetekhez alkalmazkodni. S akár sikerül, akár nem egészen, vagy egyáltalán nem, miközben tesszük, nem szeretjük. Ezért közben már keressük a bűnbakot, akit az egészért felelőssé tehetünk. Erre Közép-Európában korábban, vagy most kormányzó elitek általában legtöbbeknek mindig alkalmasaknak tűnnek. A garanciákkal foglalkoztatott ellenállhat, a munkanélküli is [ha még van ereje, s azt hiszi, személyes következmények nélkül megteheti]. A prekár foglalkoztatott általában ennél óvatosabb, vagy egyszerűen tudja, hogy a másik két csoportnál kevesebbet kockáztathat.

A prekár foglalkoztatás szétrobbanthatja a társadalmat, dezintegrál. A biztonsági ideálok azonban még szélesebb rétegekben, talán az emberek többségénél élnek. Érdekes módon épp emiatt dezintegrál olyan radikálisan a „könnyített" foglalkoztatás. Amikor foglalkoztatásról van szó, úgy számolunk, valakinek vagy van munkája, vagy nincs. S nem kezeljük külön, pedig kellene, azokat, akinek talán valamilyen munkafélesége van, de az a mi biztonsági felfogásunk szempontjából nem teljes értékű. A „korlátozott biztonsággal" foglalkoztatottak között is érdemes lehet megkülönböztetni a még *reménykedőket*, akik helyzetüket ideiglenesnek tartják, s megpróbálnak onnan a nagyobb biztonságot jelentő foglalkoztatási lehetőségek világába átkerülni. Ismerünk *realistákat*, akik ebben a szférában berendezkedtek, s megpróbálják az ott nyíló lehetőségeket maximálisan kihasználni, de már, vagy még nem akarnak onnan kikerülni. S

vannak *kényszerelégedettek,* akik rendszerint már megtapasztalták a tartósabb munkanélküliséget, s most örülnek annak, ami van. Végül is valamit mégiscsak csinálhatnak. Alattuk helyezkednek el a valóban kiszorítottak. Akik között ismét meg lehet különböztetni azokat, akik teljesen nem adták fel, s akik közül sokan ideiglenesen, kevesebben hosszabb időszakokra, vagy akár tartósan is át tudnak esetleg kerülni a „korlátozott biztonságúak" világába. Végül, alattuk, ott a reménytelenül víz alá nyomottak társadalma. Persze, egy a mienkhez hasonló rend, azt nem engedi meg, hogy megfulladjanak. S mert e helyzetek ellenőrzését is fontosnak tartja, a levegőadagolás, és a mesterséges lélegeztetés különböző változatait itt is használja. Az optimistább elemzők ezt díszletszerű integrációnak nevezik.

A dezintegrációs tapasztalatok azokban nem korlátozódnak a hozzánk hasonló társadalmakban csak korlátozott biztonsággal foglalkoztatottakra. Az alapvető különbség a posztszocialista rendszerváltáson átment és a nyugat-európai társadalmak között azonban az elitek e folyamatokat értékelő/értelmező retorikájában van.

Ha az elsődleges integráció szinterei leépülnek, vagy eszközei eltűnnek, az így károsodottak megkísérlik azokat másodlagos integrációs lehetőségekkel helyettesíteni. Élet- és piaci stratégiaként gyorsan terjednek a „bárhol, de megtapadni" megoldások. A potenciális partnerek vonzóerejét ismét növeli, ha állandó állásuk van, hiszen velük bizonytalanabb elhelyezkedési szakaszokat is jobban át lehet majd vészelni. Fontosabbá válnak azok a szerényebb jövedelmeket megjelenítő kapcsolódási pontok, amelyeken keresztül, mondjuk, bankhitelek, vagy az egészségügy számára valaki, függetlenül attól, hogy valójában miből él, a legalitás határain belül maradhat. S mert mindezekhez a kapcsolatok védettebb, nehezebben áttekinthető kisvilágokban jobban felépíthetőek, vagy fenntarthatóak az utolsó években elkezdődött kiáramlás az átfogóbb munkaerőpiacokra, a keményebb megméretés színhelyeire lelassul, sőt megfordul. Az egy évtizede még eltűnőnek hitt miliők ismét újratermelik magukat. Ha néhány éve még azt hittük, a „női" és „férfi" munkakörök közötti választóvonalak eltűnése, ha nem is azonnal történik, de végleges, most a különbségek újraélednek. Egyre szaporodnak munka- és élethelyzetek, amelyek állandóságát ideiglenes elkötelezettségek sorozata jeleníti meg.

A hagyományos biztonsági formák lebomlásánál ugyanakkor nem indulhatunk ki abból, hogy mert a különböző védelmi mechanizmusok (a nyugdíjjogosultságtól a vállalati részvétel különböző formáiig) a foglalkoztatottsághoz kötődnek, és mert az bomlik, vele ugyanilyen arányban formában és sebességgel bomlanak ezek a biztosító mechanizmusok is (amelyeket a közvélemény egyfajta sajátságos „társadalmi tulajdonként" élt egyébként is meg). Egyfelől az összeszűkült magyar munkaerőpiacról fontos csoportok már a rendszerváltás utáni években kiszorultak és rájuk (nőkre, romákra, stb.) tulajdonképpen már korábban és akkor is a biztonsági garanciák csak igen korlátozottan voltak érvényesek.

A tulajdonképpeni politikai kérdés tehát az, hogy mit tegyünk és mit tehetünk egyáltalán ezzel a különleges „társadalmi tulajdonnal". Egyfelől, a spontán folyamatok szintjén is látható, hogy ezek a biztosító, szerepkínáló formák is különböző sebességgel változnak, akár bomlanak is. Gyorsabban korrodálódnak a rövidebb távú, termelési döntéshozatali formákat is kínáló megoldások. És lassabban a hosszabbtávú társadalmi békét individuális garanciákkal biztosítani kívánók. Lényegében minden sebből vérzik a szakszervezeti önvédelem és valamelyest mégiscsak működnek az időskori ellátás különböző csatornái. Nyilvánvalóan itt nem léteznek általános képletek. De azt azért magyar viszonylatban is látni lehet, hogy egyelőre kollektív jogaiktól sokkal könnyebben, a forráshiányos állam számára kevésbé fájdalmasan mondanak le az emberek, mint egyéni vagy családi szinten megfogalmazott integrációs jogaikról. S az is jól látható, hogy az ideiglenes és „egy időszakra állandónak tűnő" jog visszavonások között a különbség sokszor elmosódik. De ha nem is mosódna annyira el, még pszichés kondícióik fenntartása szempontjából azok is szívesen hisznek a visszalépés ideiglenes voltában, akiknek pedig az már azonnal és konkrétan is el kell viselniük. A foglalkoztatás szerkezetében láthatóan visszatérünk a fordizmus előtti állapotokhoz. Számos okból ezt pillanatnyilag progresszívnek is hisszük. Azt azonban tudjuk, hogy a fordizmus előtti társadalmi integrációs formákhoz nem térhetünk vissza. Azonban láthatóan nem igazán tudjuk, hogy a fordista munkaerőpiac nélkül hogyan és mennyit működtethetünk azokból az integrációs formákból, amelyek akkor a közvélemény többsége számára „társadalmi tulajdonnak" minősültek. Tulajdonképpen azt sem tudjuk, mert nem folyt erről társadalmi vita sem, hogy melyek azok a biztonsági szintek, ame-

lyeket azért a poszt-fordista helyzetben is el kellene érni ahhoz, hogy az emberek komfortérzése radikálisan ne romoljon. A fordista társadalmi alkukban született humán biztonsági koncepció ugyanis nyilvánvalóan az akkori technológiai, mentális és geopolitikai helyzet (hidegháború) lenyomata. Önmagában – „társadalmi tulajdonkénti" megjelenésén túl – semmi sem indokolja, hogy abba változtatások nélkül jelentős erőforrásokat öntsünk.

Felhasznált irodalom:

BATTAGLIA Roberto: Operaio massa e operaio sociale: alcuni considerazioni sulla "nuova composizione di classe", in: Primo Maggio. Nr. 14, 1980/81 (németül: Primo Maggio, Massenarbeiter und gesellschaftlicher Arbeiter - einige Bemerkungen über die "neue Klassenzusammensetzung", in: Autonomie. Neue Folge. Nr. 9, 1982)

BLAUER Montag (Autorenkollektiv), Arbeitskraftunternehmer, Ich-AG und ‚aktivierender Sozial-staat', in: Das Argument 248, 44. Jg., 2002, 709-23

BLAUER Montag: Gegen die Hierarchisierung des Elends. 1998 www.labournet.de/diskussion/arbeit/existenz/prekr.htm

BLAUER Montag: Prekares Leben –prekäre Kämpfe. AK- analyse + kritik- Zeitung für linke Debatte und Praxis. No.485. 18.6.2004

BOLOGNA Sergio / A. Fumagalli: Il lavoro autonomo di seconda generazione. Scenari del posfordismo in Italia. Milano: Feltrinelli 1997.

BOLOGNA Sergio: Problematiche del lavoro autonomo in Italia, in: Altreragioni 1/1992 (Teil 1), 2/1993 (Teil 2) (németül: Probleme der selbständigen Arbeit in Italien, in: Wildcat-Zirkular,Nr. 33, 1997);

BOLTANSKI L.- CHIAPELLO E.: Le nouvel Ésprit de Capitalisme. Paris, 1999.

BOURDIEU Pierre: Prekarität ist überall. In: Gegenfeuer. Wortmeldungen im Dienste des Widerstands gegen die neoliberale Invasion. Konstenz , UVK, 1998. 96-102.

BOURDIEU, Pierre, Die zwei Gesichter der Arbeit, Konstanz UVK, 2000.

CANDEIAS Mario: Neoliberalismus – Hochtechnologie – Hegemonie. Grundrisse einer transnationalen kapita-listischen Produktions- und Lebensweise, Berlin-Hamburg 2004

CANDEIAS, Mario: Der Neoliberalismus als neue Entwicklungsweise des Kapitalismus, in: M.Albert, J.Bischoff u. M.Candeias, Ein neuer Akkumulationstyp?, Supplement zu Sozialismus, Heft 5/2000, 20-37

CASTEL, Robert: Die Metamorphosen der sozialen Frage. Eine Chronik der Lohnarbeit, Konstanz. UVK. 2000

CASTELLANO Lucio, Arrigo Cavallina, Giustino Cortiana, Mario Dalmaviva, Luciano Ferrari Bravo, Chicco Funaro, Toni Negri, Paolo Pozzi, Franco Tommei, Emilio Vesce, Paolo Virno, Do You Remember Revolution? In: Il manifesto. (Roma) 20.-22.2.1983.

CILLARIO Lorenzo: L'economia degli spettri, Roma: Manifestolibri 1996.

DAZIERI Sandrone (Ed.), Italia overground. Mappe e reti della cultura alternativa, Roma 1996.

DÖRRE Klaus: Prekäre Arbeit. Ursachen, soziale Auswirkungen und subjektive Verarbeitungsformen, Das Argument 256, 46. Jg., 2004a, 378-97

DÖRRE Klaus: Prekarität. Die Rückkehr der sozialen Frage in die Politik. Hamburg Landesjugendring. Punktum, 2006.3

DÖRRE, Klaus, Prekarität - Eine arbeitspolitische Herausforderung, WSI-Mitteilungen, Mai 2005

FUMAGALLI Andrea: "Misure contro la precarietà esistenziale e distribuzione sociale del reddito". In: Posse. Politica Filosofia Moltidudini. Nuovi animali politici. Giugno 2004.Roma: Manifestolibri, S. 28-43.

GORZ, André, Arbeit zwischen Misere und Utopie, Frankfurt/M Suhrkamp, 2000

HAUER Dirk: Strategische Verunsicherung- zu den identitären Fall-sticken de Debatte um prekare Arbeit. AK- analyse + kritik- Zeitung für linke Debatte und Praxis. No. 494. 15.4.2005

HAUER, Dirk, Normale Arbeit anno 2004. Der Trend zu Prekarisierung und Niedriglohn, in: Blätter für dt. u. internat. Politik, H. 12/2004, 1475-83

KADRITZKE Ulf: Kein Platz mehr im letzten Flugzeug. Die Mittelklasse in der Zone der Verwundbarkeit. Le Monde diplomatique no.8152. 15.12.2006.

KIM, Anna, u. Karin Kurz, Prekäre Beschäftigung in Großbritannien und Deutschland. Welche Rolle spielen unterschiedliche institutionelle Kontexte?, in: W. Müller u. St. Scherer (Hg.), Mehr Risiken – Mehr

Ungleichheit? Abbau von Wohlfahrtsstaat, Flexibilisierung von Arbeit und die Folgen, Frankfurt-New York 2003, 167-98
MORONI Primo: Tra Post-Fordismo e nuova destra sociale, in: vis-à-vis, 1/1993 (németül: Postfordismus und neue Rechte, in: Die Beute, Nr. 2, 1994)
NEGRI Toni, HARDT Michael: Potentiale konstituierender Macht, in: Die Arbeit des Dionysos, Berlin, Amsterdam 1997;
NEGRI Toni: Fine Secolo, Un manifesto per l'operaio sociale, Mailand 1988,
NEGRI Toni: Massenautonomie gegen historischen Kompromiß, München 1977
SENNET, Richard, Der flexible Mensch. Die Kultur des neuen Kapitalismus, Berlin 2000
VIRNO Paolo: Virtuosismo e rivoluzione, in: Luogo comune, Nr. 3/4 (1993).
WRIGHT Steve : Negri's Class Analysis: Italian Autonomist Theory in the Seventies, Reconstruction, Nr. 8 (1996)
WRIGHT Steve: Confronting the Crisis of "Fordism". Italian Debates around Social Transition. Reconstruction, Nr. 6 (1995/96).
Yann MOULIER, Introduction, in: Antonio Negri, The Politics of Subversion. A Manifesto for the Twenty-First Century, Cambridge 1989, S. 1-44.

MANHERZ KÁROLY

A magyar felsőoktatási reform lépései

Ma Magyarországon nagyon nehéz felsőoktatási reformról beszélni. Bevezetőmben két példát szeretnék megemlíteni. A közelmúltban alkalmam volt egy magyarországi multicég, a DHL vezetőjével beszélgetni. Magyarországon az M5-ös autópálya mentén egy hatalmas új központot épít a DHL ez lesz a cég kelet-közép-európai központja, és innen kívánja majd a régiót országait megfelelő szolgáltatásokkal ellátni. Szándékai szerint megközelítőleg ötezer embert szeretne felvenni. Megkérdeztem a vezetőtől vajon van-e valamilyen konkrét elvárása a végzettség, képesség, kompetencia vonatkozásában, a felvenni kívánt emberekkel szemben. Nagyon furcsa választ kaptam. Azt mondta, hogy tulajdonképpen őt nem érdekli, hogy az új rendszerben ki, milyen oklevéllel fog majd nála jelentkezni, van egy humánpolitikai rendszere, amely alapján ő az alkalmasságot vizsgálja. Minden egyes dolgozójával személyesen leül, egy pszichológiai teszt alapján pedig megállapít bizonyos képességeket, készségeket. A beszélgetésből kiderül, alkalmas-e a munkakör betöltésére az illető vagy sem. Azoknak a jelentkezőknek, akikből még nem választott, azoknak ad 6-8 hetet, hogy tegye magát alkalmassá az adott tevékenységere, és amennyiben valamilyen készségeit kell fejleszteni, akkor azokra felhívja a figyelmet. Majd pedig eldönti valóban szüksége van-e a munkavállalóra. Egy komoly kitétele van a munkavállalásnak, mégpedig az angol nyelv ismerete.

Pozitív példaként említhetném a Lufthansa esetét, amelyik most az Airbus-ával komoly befektetéseket akar Magyarországon végrehajtani. Szeretne egy közös képzést megvalósítani a mechatronika mesterképzési szakon. Ő elfogadja a magyar képzési rendszerben a mechatronika képzési kimeneti követelményét, ugyanakkor kiegészíti a saját szakértőivel a saját szükségletei szerint. A gazdaság elvárásai tekintetében ez a két vonal ismert. Az egyik oldalon jelentkeznek különböző cégek, melyek zömében a multik, akik például jó szakképesítéssel rendelkező mérnököket várnak, a másikon pedig nem érdekes, hogy milyen bachelor vagy master végzettséggel rendelkeznek a fiatalok, legyen kommunikációs készségük, tudjanak nyelvet, tudjanak problémát megoldani, képesek legyenek bizonyos problémákat felismerni.

Visszatérve a reformokra, szükséges tudni, hogy az új felsőoktatási törvény nem teljesen a fentiek figyelembe vételével készült, az csak az egyik, és nem is a legdominánsabb szempont volt, hogy mennyire felel meg a magyar felsőoktatás a gazdaság igényeinek. Bevezetésre került a bolognai rendszer, mely elvben lehetővé teszi mindazt, amiről már vannak ismereteink, hiszen van felsőfokú szakképzés, van alapképzés, ez a BA vagy a bachelor vagy a BSc, van mester, azaz MA vagy MSc képzés, továbbá van doktori képzés is, és a szakirányú továbbképzések köre. E többciklusú rendszerben a bachelor képzés vagy a felsőfokú szakképzés alkalmas lenne arra, hogy olyan kompetenciákat határozzunk meg kimeneti követelményekként, amely kompetenciák a munkaerőpiac elvárásaihoz jobban igazodnának.

Nem látható tisztán, hogy a munkaerőpiac hogy fog az új típusú végzettségekre reagálni. A 2006-ban beiskolázottak zöme már az új képzési rendszer szerint kezdte meg a tanulmányait. Három év múlva több tízezer fiatal fog BA-diplomával kiözönleni a magyar felsőoktatási intézményekből.

Ezzel az átállással egyidejűleg a szakstruktúra is jelentősen változott: a 214 főiskolai és 199 egyetemi végzettség helyét százegynéhány alapszak vette át. Emiatt maga a képzés is egy kicsit átfogóbb. Az ún. képzési és kimeneti követelményeket is úgy kellett a felsőoktatási intézményeknek elkészíteniük, hogy belefoglalódjék mit kell tanulnia és mit kell tudnia a diáknak, milyen készségekkel, kompetenciákkal kell rendelkeznie a kurzus végén. Egyetemek, főiskolák elkészítették az új tanterveket, az új képesítési és kimeneti követelményeket. Már csak az a kérdés, tartalmilag minden esetben képesek vagyunk-e vagy leszünk-e a magyar felsőoktatásban arra, hogy váltsunk a képzésben. Erre biztos kell egy pár év. Nagy kérdés tehát, hogy a bachelor végzettségeink mennyire lesznek képesek megfelelni a munkaerőpiac elvárásainak. Ez a leggyengébb pontja egyébként az egész reformnak.

A gazdasággal és a munkaerőpiaccal való kapcsolat azért is nagyon fontos, mert valóban van egy vélt vagy számított vagy becsült túlképzés, avagy diplomás munkanélküliség. Hiszen ha belegondolnak abba, hogy a magyar felsőoktatásban 1990-ben, tehát a rendszerváltás után a 18 és 23 éves korosztálynak körülbelül a 13-14 százaléka volt a képzésben, ma pedig mintegy 45 százaléka, azaz megnégyszereződött szinte a hallgatók száma. Egyedül az oktatók száma nem duplázódott meg. Hozzá kell tenni azt is, hogy az intézményrendszerben az elmúlt 16 évben számos párhu-

zamosság alakult ki: Budapest körül 20 km-es körben hogy három helyen van bölcsészképzés, három helyen van jogászképzés, három helyen van informatikusképzés, három helyen van természettudományos képzés. E tendenciáknak senki nem mert ellenállni, ezért alakult ki egy ilyen borzasztóan széttagolt felsőoktatási szerkezet. Ezen a szerkezeten valamilyen módon változtatni kellene, államigazgatásilag azonban már nem lehet változtatni ezen. Az 2006-os törvény számos autonómiai vonatkozást biztosított a felsőoktatásnak. Átalakult a felsőoktatási intézményeknek a fenntartása, a gazdálkodása, az irányítása, megjelentek a gazdasági tanácsok, a felsőoktatási intézmény vállalkozhat, gazdasági társaságokat hozhat létre, hitelt vehet fel, ingatlanvagyonával gazdálkodhat stb. Nagyon nehéz ezt megváltoztatni, azt tehetjük, hogy hozzáigazítjuk a mai felsőoktatást a valós igényekhez. Egyet lehet tenni, hogy bizonyos kérdéseket szabályozni lehet, amelyek esetleg kis részben megfelelnek a munkaerő-piaci igényeknek is. Az új felsőoktatási törvény néhány rendelkezése következtében egy sajátos versenyhelyzet alakult ki és fog kialakulni a magyar felsőoktatásban. A törvény kimondja, hogy külföldi egyetem bármikor alapíthat Magyarországon is intézményt, ill. közös képzéseket lehet külföldi és magyar intézmények között létrehozni.

A piac szempontjából egy nagyon fontos képzés, a szakirányú továbbképzés esetében gyakorlatilag szabad kezet adtunk az intézményeknek. Eddig egy intézmény csak akkor indíthatott szakirányú továbbképzést, ha akkreditáltatta. A szakalapítás sokszor két évet is igénybe vett. A másik oldalon pedig egyre erősödött az az igény, hogy a felsőoktatás gyorsan reagáljon a piac elvárásaira, hozzon létre új szakokat, figyeljen oda arra, hogy mire van szükség. A szakirányú továbbképzés tehát intézményi hatáskörbe került. Maga az intézmény, vagy a szenátus mondja azt, hogy ő szeretne egy szakirányú továbbképzést indítani. Jó példaként jelenthet meg a Budapesti Corvinus Egyetem, ahol ma külön felvételi tájékoztatóban hirdetik a szakirányú továbbképzési szakokat, óriási sikerrel, már figyelve arra is, hogy bekövetkezhet esetleg egy munkanélküliség bizonyos területeken. Mindez azért lényeges, hogy máris vannak olyan intézmények, akik felismerték ezekben az újfajta szabadságokban rejlő lehetőségeket, azaz hogy ezekkel a képzésekkel hogy lehet tulajdonképpen hallgatókat is szerezni.

Nagyon fontos tényező a felsőoktatás infrastruktúrája. A sokat vitatott, sokat bírált, sokat kritizált PPP beruházásokkal mára jelentősen megújult a magyar felsőoktatás infrastruktúrája.. Ez természetesen jelentős költ-

ségvetési kiadásokkal is jár, ma a költségvetésben 3,6 milliárd forint az az összeg, amit a ma működő PPP-beruházásokra a tárca költségvetésében a kormánynak biztosítania kell. Ezek hosszú lejáratú, 10-20 évre szóló szolgáltatási szerződések, melyeket a beruházók kötnek az intézménnyel Felépítenek az intézménynek kollégiumokat, könyvtárakat, különböző laboratóriumokat, oktatási épületeket.

A másik oldalon megjelenik az az ellentmondásos tendencia, hogy megközelítőleg 4-5 év múlva számolni kell azzal, hogy a felsőoktatásban is csökken a hallgatói létszám. A mostani becslések szerint azt látjuk, hogy az érettségizők száma az elkövetkezendő három-négy évben nem igen változik, de utána megkezdődhet a demográfiai apadás. Ezek nyilván változásokat hoznak az intézmények szerkezetében, esetleg az intézmények számában is.

Ezzel függ össze az új felvételi rendszer bevezetése is. Az idei felvételi során már alkalmazott felvételi rendszer szabályozza a hallgatók részbeni mozgását. Az jogszabály értelmében vannak az államilag finanszírozott keretszámok, ebből az első helyes jelentkezések száma ill. a jelentkezők eredményei alapján részesül az ún. kapacitásszáma erejéig az adott intézmény.

A rendszeren újdonságot az jelent, hogy tulajdonképpen a jelentkezők döntése határozza meg, hogy melyik intézmény mennyi államilag támogatott hallgatót kap. Azt hogy milyen alapon jelölik meg, ez egy másik kérdés. Elindult egy marketing- és PR-kampány az intézmények részéről. E helyzetben tehát nagyon fontos, hogy az intézmény maga milyen perspektívákat kínál, milyen az intézménynek a képzése, milyenek az intézménynek az oktatói, az intézményben csak intercity-professzorok tanítanak, vagy vannak olyan professzorok is, akik tényleg ott ülnek, és esetleg hétfőtől péntekig a hallgató rendelkezésére állnak. Ez egy nagyon fontos dolog.

A rendszert, nagymértékben befolyásolhatja, hogy ki hová jelentkezik. Az informatikai rendszer úgy fog működni, hogy azt mondja: 4800 bölcsész, s akkor húz meg egy vonalat, amikor feltöltötte az elsőhelyes jelentkezések alapján az intézmények férőhelyeit; lesznek olyan intézmények is, akik nem kapnak államilag finanszírozott hallgatót. Ennek várható következménye lehet, hogy lesznek intézmények, amelyek nem tudnak fennmaradni.

Ugyanebbe az irányba hathat egy másik fejlemény is. A hallgatói önkormányzatok óriási nyomást gyakorolnak a minisztériumra, hogy ami-

kor törvényt módosítunk, akkor rendezzük el végre azt is, hogy egy oktató csak egy intézményben lehessen főállásban. Ez az akkreditáció miatt komoly következményekkel járhat.

Néhány szót még arról, hogy mi indokolta az államilag támogatott férőhelyek számának mintegy 10 százalékos csökkenését. Az idén a tavalyi 62 ezer helyett csak 56 ezer diák kezdheti meg tanulmányait államilag finanszírozott formában. Ennek egyik oka a túlképzésben keresendő. A megrendelő, vagyis az állam, nem rendel meg a magyar felsőoktatási intézményektől most csak 56 ezer államilag támogatott férőhelyen képzést, a többit rábízza az intézményekre, költségtérítéses képzés formájában. Tehát ha akar, indítson képzést. Tulajdonképpen rábízza a jelentkezőre, aki természetesen alanyi jogon eldöntheti, hogy én médiaszakos szeretnék lenni, de tudom, hogy ezen a területen túlképzés van, olyan sokan jönnek ki diplomával, hogy nem tudnak elhelyezkedni. Én vállalom azt, hogy nem fogok tudni elhelyezkedni. Vagyis mindenki azt tanulhat, amit akar, viszont erre nem biztos, hogy állami támogatást kellene adni. Ha az intézmény felvállalja és van rá kereslet is, akkor oktasson ilyen szakokon az intézmény.

Még egy nagyon fontos dolog. Nyilván mindenkit érdeke: a képzési hozzájárulás, a tandíj bevezetése, amely megpróbálja egy kicsit az egyetemi képzést a szolgáltatás felé elvinni. Ez is bonyolult kérdés, mert ez is csak 2-3 év múlva fogja igazán éreztetni hatását.

S végül hangsúlyoznám még egyszer, hogy mennyire fontos egy reformfolyamatban a kommunikáció, a tájékoztatás. Tavaly létrejött a Felsőoktatási Kerekasztal, ahol minden kérdés megbeszélhető a felsőoktatás szereplőivel. E lépéseket csak így lehet megtenni, mert ha nem tudják a szülők, nem tudják a gyerekek vagy a munkaerőpiac, hogy mire számíthat, akkor az nem sok pozitívumot rejteget majd a jövőben.

FARKAS JÁNOS

A tudástermelés alakulása

2002-ben Információs vagy tudástársadalom? címmel jelent meg egy könyvem. Azóta izgat a probléma, hogy igazunk van-e akkor, amikor információs társadalomról, ennek eljöveteléről beszélünk. A könyvben megkérdőjeleztem, valóban az információs társadalom felé haladunk-e, egyáltalán lesz-e valaha ilyen társadalmi alakzat. Ha már választani kell a fogalmak közül, akkor inkább a „tudástársadalom" mellett maradnék. Bevezetésül egy módszertani problémát szeretnék megemlíteni. Az utóbbi években eléggé szisztematikusan néztem át a tudományok és a technika fejlődésének történetét. Azt találtam, hogy amikor a kutatók zsákutcába jutnak, akkor nem lehet egyenesen tovább menni az alkalmazások irányába, hanem vissza kell lépni a megismerés ösvényén és újra meg kell vizsgálni bizonyos fundamentális alapkérdéseket. A már eddig használt fogalmak újraértelmezését tekintem fontosnak, és ennek értelmezését próbálom most is továbbgondolni. .

„A tudásalapú társadalom kialakulása Magyarországon" című kötetben szereplő tanulmányból az első bekezdést programadónak tekintem a jelen munkámban.

„Tanulmányomnak az a célja, hogy áttekintsem az információs és/vagy tudástársadalom fogalmainak kritikáját. E fogalmak ugyanis bekerülve a köznyelvbe, alakítják a kollektív képzeteket. A kollektív képzetek pedig kollektív cselekvésekhez vezetnek. Valójában a nagy francia forradalomban megjelent szabadság és demokrácia fogalmak történeti alakváltozásának vagyunk tanúi. A tudomány és technika új eredményei, eszközei techno-kereskedelmi determinizmushoz vezetnek. Kialakult egy ideológia, mely szerint olyan típusú modernizációhoz jutottunk el, amely már nélkülöz mindenféle társadalmi tervezetet. Ha elfogadjuk, hogy a fejlődés végtelen és határtalan, akkor ennek örököse a végtelen és határtalan kommunikáció lesz. Ha nem vetjük alá történeti kritikának használt fogalmainkat, akkor a történelmi amnézia olyan eszkatológiához vezet, amely az ún. noo-szféra eljövetelét profetizálja. A komplexitás fogalmával is visszaélnek. Jelenkori társadalmunk összetettsége kétségtelenül növekvő, nem lehet elemi sémákra lebontani őket. A modernizáció fogalma gyakorlatilag a westernizáció útján járó országok hatalma dominanciáját fogadtatja el. Ha nyer a globalizáció, akkor a Nyugat nyer. Illú-

ziók keringenek arról, ha legyőzzük a digitális szakadékot, akkor megszűnik a társadalmi szakadék is.

A világ a lassúak és a gyorsak világára bomlik szét, és a sebességből uralkodó elv válik. De akkor a társadalomban nincsenek törvények, nincs szükség államra és az általa végzett szabályozásra. Az információs társadalom ilyen fogalmából kifelejtik magát a társadalmat. Holott a valóságos történelmi mozgásban nem szabad kiiktatni a hosszú távon zajló strukturális fejlődési folyamatokat, változásokat sem. Amit a rövid időtartam diktatúrája okán információs társadalomnak vélünk, az hosszú távon már régóta velünk élő strukturális folyamat." (Farkas, 2002)

Az ókori társadalmakat is felfoghatjuk tudástársadalmakként, ha akarjuk. A régi Izraelt a vallási törvényként működő Tóra-tudás strukturálta. Az ókori Egyiptom társadalmában pedig vallási, csillagászati és mezőgazdasági tudások szervezték az életet, ezek alapozták meg az uralkodó tekintélyét is. Gutenberg a korábban kialakult íráshoz talált technikai rögzítési és sokszorosítási eszközt, amikor felfedezte a könyvnyomtatást. Előtte, akkor is és azóta is mindenféle társadalmi csoport és társadalmi szerep a tudástól függ és a tudások közvetítése is tudáson, egyre újabb és egyre hatékonyabb technikai eszközökön keresztül történik.

Érdemes megvizsgálni az ezzel összefüggő alapfogalmakat. Három alapfogalom felülvizsgálatára szeretném helyezni a hangsúlyt. Az egyik az *információ*, a másik az *ismeret*, a harmadik a *tudás*. Célszerű azonban nem külön, egy technológiai determinista paradigma keretén belül tárgyalni hanem egy „társadalmi rendszer-modellbe" belehelyezbe.

Az információ nem a folyamat végén van, a történelmi fejlődés csúcspontja nem az információs társadalom. Az információ már az ősi primitív társadalmakban is jelen volt. Az ősember már léte első pillanattól kezdve információkból élt és táplálkozott. Egyetlen sajátossága volt, hogy nem a mai eszközökkel továbbította ezeket. Majd a fejlődésnek az az útja, hogy a rendezett/strukturált információk ismeretté válnak, és az ismeretek vezetnek a tudáshoz, amely megértett ismeret. A megismerés tehát egy dinamikus, körcsatolásos folyamat. Van itt egy nagyon fontos törvény, nem én fedeztem fel, de szeretném felidézni. Ez a törvény az *anyag, energia, információ ekvivalenciájának axiómájáról* szól. Ha e három jelenség ekvivalenciáját komolyan vesszük, márpedig ez természettudományosan bizonyított tény, akkor azonnal kiderül, hogy az információ az anyag alaptulajdonsága. Tehát nem kell hozzá élő emberi szervezet, nem kell hozzá társadalom, az információ az élettelen anyagnak is tulajdonsága.

Ezt egyébként minden természettudós tudja, amikor jeleket gyűjt az élettelen anyagról. Ismeretté csak azok az információstruktúrák válnak, amelyeket az emberek értelmeznek, amelyeket az emberek maguknak dolgoznak fel. Ez már az ismeret. Az ismeret tehát strukturált információ. És ez már egy fejlődési fokozat a tudás folyamatában. Hagyományos fizikai analógiára is hadd hivatkozzak. Az információ olyan, mint a testek helyzeti, másképpen potenciális energiája. Ez a potencia egy meglévő, de még nem nyilvánvaló lehetőség. Itt érhető tetten az élettelen és az élő rendszereknek közös sajátossága. Az élettelen rendszerek ebben az állapotban nem képesek önállóan tovább strukturálódni, azaz önálló működésre képtelenek. Ez Newton alaptörvényének magyarázata, miszerint minden magára hagyott test csak erő hatására tudja megváltoztatni mozgásállapotát.

Az élő rendszerekben más a helyzet, az élő rendszerek fokozatosan *multistruktúrákká* fejlődnek, a legmagasabban szervezett összetett szervezet a társadalom, de erről most többet nem mondanék. Az történik ezen társadalmi multistruktúrában, hogy az információból először ismeret szabadul fel, tehát strukturáljuk az információkat. Az ismeret nem más, - visszatérek az előbbi newtoni fizikai hasonlatra -, mint mozgásba hozott, dinamizált információ. Ha ezt a potenciált felszabadítjuk, akkor jutunk el az élő rendszerekhez és a társadalmi rendszerekhez, és így egy nem newtoni önálló mozgáshoz.

Ebben a társadalmi modellben dolgozunk még az ún. *strukturális energia* fogalommal. Bevezetését azért javasoljuk, mert a struktúrában megtestesülő mozgást vagy energiát tekintjük strukturális energiának. A fontos kérdés pedig az, hogy a mai magyar társadalomban mennyi strukturális energia van? Ha egy fejlettebb országból idehozunk gépeket, műszereket, akkor nem azon a hatásfokon fognak működni, mint ott, ahonnét ezeket ide hoztuk. Felidézve Arab-Ogli orosz antropológus ama példáját, mi történik, ha gondolatban kicseréljük Csád és Svédország lakosságát? Minden más marad a helyén. Mi lesz néhány év múlva, tíz év múlva? Csádban a svéd népesség valószínűleg valamiféle progressziót fog elérni. A Svédországban hagyott összes tudományos és műszaki berendezések, intézmények pedig drasztikus romlásnak fognak indulni. Ennek az az oka, hogy más a két társadalom strukturális energiája, ami az emberi tudásban testesül meg. Tehát a már említett ekvivalencia triád alapján mondhatjuk azt, hogy az energia egyfelől azonos az itt és most nem definiált társadalmi anyaggal, másfelől azonos az információval.

Tehát triviális állításnak nevezem azt a gyakori kijelentést, hogy minden társadalomban információ áramlik. A lényeg éppen abban foglalható összse, hogy a különböző fejlettségű társadalmakat éppen az különbözteti meg, hogy bennük az ismeret, illetve a tudás miként, milyen gyorsasággal és minőségben áramlik. Hogy már nemcsak információ, hanem rendezett ismeret és megértett tudás is cirkulál. Ezzel azt mondanám, hogy a rendszer struktúrája határozza meg a tudás hatékonyságát. De ennek az a feltétele, hogy az információ előbb ismeretté, majd tudássá váljék, és felgyorsuljon áramlása is. Ennek következtében nem fogadok el olyan állítást, amelyik „tudásrobbanásról" beszél. Van persze „információrobbanás", de ez nem jár együtt „tudásrobbanással". Azt a hasonlatot tudnám mondani, hogy az információrobbanás olyan, mint amikor aranyat akarok kimosni egy hegyből. Ekkor az információk megatonnáit kell átmosnom ahhoz, hogy néhány gramm használható, cselekvő, alkalmazható tudáshoz jussak. Téves az a gondolat, miszerint az információra alapuló „információs társadalom" lenne a fejlődés legmagasabb stádiuma. Az „információ" mint ontológiailag létező jelek sorozata még az ember fejlődését is megelőzte. Bár ekkor még senki sem adott nevet neki. Utólag nevezi el az ember azt, ami már előtte is létezett. De miután definiálja az információt, képes ezt rendezni, strukturálni és megalkotni belőle az ismeretet. A tudás a megismerés következő foka, amikor az ismeret megértett ismeret lesz. Nagyon tisztelem mindazokat, akik ma itt az alkalmazás fontosságáról beszéltek, mert az ismeretek, tudások alkalmazása nélkül nincs cselekvés. Mégis az a javaslatom, hogy álljunk meg néha egy-egy pillanatra, és vizsgáljuk felül, hogy jó, pontos, világos fogalmakkal dolgozunk-e.

LAKI ILDIKÓ

Lehetőségek és esélyek a társadalomtudománnyal foglalkozók számára

Felvezető

„Az Európai Parlament és a Tanács 2002. június 27-én 1513/2002/EK határozatot hozott az Európai Közösségnek az Európai Kutatási Térség létrehozásához és az innovációhoz hozzájáruló, technológiai fejlesztési és demonstrációs tevékenységre vonatkozó hatodik keretprogramjáról (2002–2006). ***Az EKT létrehozását indokolta, hogy nem elég egyszerűen többet beruházni a kutatásba, hanem az európai kutatás jobb koordinációjára van szükség.*** *"*

Az Európai Uniós csatlakozás után számos hazai és nemzetközi pályázati forrás nyílt meg a különféle kutatással foglalkozó intézmények számára.

Ez lehetőséget adott az MTA Társadalomtudományi Intézetei (az Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, a Politikai Tudományok Intézete, a Szociológiai Kutatóintézet és a Világgazdasági Kutatóintézet) számára is, hogy egyre nagyobb számban nyújtsák be pályázataikat, kutatási terveiket e forrásokra.

Az első időszak után azonban - melyben komoly összegek álltak a pályázók rendelkezésére - a pályázati pénzek, s velük együtt a társadalomtudományi pályázati lehetőségek is évről évre csökkennek, így az intézeteknek jelentős erőfeszítéseket kell tenniük a céljaik megvalósításához szükséges összegek vagy annak töredékeinek megszerzéséért.

A jelen összefoglaló arra kíván rámutatni, hogy a hazai pályázati források körében milyen lehetőségei, esélyei vannak a társadalomtudományi területeknek, illetve a területtel foglalkozó kutatóknak, pályázóknak. Arra is kíváncsiak voltunk tulajdonképpen körvonalazhatóak-e a pályázati feltételek, meghatározhatóak-e a konkrét pályázati formák, és ha igen akkor ez mit jelent az egyes pályázatok esetében.

Pályázati lehetőségek, esélyek

A pályázati lehetőségek között elsőként a **Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatalt (NKTH)** emelhetjük ki. Ennek csupán az az oka, hogy 2004 után a tudományos- és gazdasági élet egyik legnagyobb forrása az

NKTH program volt. *Az NKTH feladata, hogy a kormány tudomány- és technológiapolitikáját végrehajtsa, kidolgozza a nemzeti innovációs rendszer működésének feltételrendszerét.* Fő feladata, hogy megteremtse a versenyképes, innovatív termékekre épülő gazdaságot. A K+F hasznosulásban azonban elengedhetetlen kiszámítható pénzforrások köre, így a kormány létrehozta a Kutatási és Technológiai Innovációs Alapot. *A kisvállalatok kivételével minden gazdasági társaság köteles forgalmának legalább 0.25%-át járulékként az* Alapba befizetni, melyhez a magyar állam ugyanekkora összeggel járul hozzá. *Az NKTH felelőssége, hogy ezt a közpénzt a kutatás-fejlesztésen keresztül a magyar gazdaság részére forgassa vissza. Feladata az is, hogy független szakértői vélemények alapján, egyszerű és átlátható pályáztatással jussanak támogatáshoz az innovatív programok. Programjaikkal egyetemi és akadémiai kutatóhelyek gazdasági társaságokkal együtt pályázhatnak. Az innovációs támogatások lebonyolítását az NKTH felügyeletével a Kutatás-fejlesztési Pályázati és Kutatáshasznosítási Iroda (KPI) végzi. A Kutatási és Technológiai Innovációs Tanács segíti az NKTH munkáját: előzetes egyetértési jogot gyakorol az Alapra* vonatkozó felhasználási terv, valamint a pályázati stratégiák kialakításában.

A KPI által meghirdetett pályázati lehetőségek közül a társadalomtudománnyal foglalkozók számára két felhívást emelhetünk ki, egyrészről a Mecenatúra (ma már Apponyi Albert), másrészről pedig a Jedlik Ányos (korábban NKFP) program. A Mecenatúra keretében konferenciákra, szakmai rendezvényekre és kiadványokra lehet pályázni, a Jedlik Ányos program keretében a 2004-2006-os időszakban a technológiai változások társadalmi kihívásai; tanulmányok, elemzések, koncepciók körében lehetett szakmai pályamunkákat benyújtani. Sajnos ezen utóbbi pályázati lehetőség csak igen kevés társadalomtudományi intézet kutatásait támogatta, de bízunk abban, hogy a jövőben ez csak javulni fog. Ugyanakkor szerencsések voltunk a Mecenatúra program esetében, mivel intézeteink többsége évente több sikeres pályázatot könyvelhetett el magának. Jelentős számú kutató juthatott ki külföldre vagy válthatott nemzetközi tagságot a támogatás révén. E forrás tehát rejteget még tartalékokat a kutatók, a kutatóintézetek számára, így azt gondolom érdemes a további szakmai befektetés, a pályázati munka a minden évben meghirdetett keretre.

A következőkben a két pályázati kiírás (Jedlik Ányos és a Mecenatúra) tartalmi elemeinek bemutatására kerül sor, melynek nem titkolt szán-

dékom az volt a kiírásokkal, hogy lássuk milyen módon alkalmazkodnak, illeszkednek a felvezetőben megjelentetett EU-s irányelvekhez, tartalmi elemekhez.

A Jedlik Ányos program pályázati kiírása (2006)

A program célja a modern társadalom megvalósítását szolgáló, felhasználás orientált kutatásfejlesztések támogatása, valamint a tudományos kutatás és technológiai innováció szakpolitikai megalapozása.. A program a szellemi és anyagi erőforrások koncentrálásával a jelenkor gazdasági, társadalmi és környezeti kihívásaira komplex megoldást nyújtó projektjavaslatok közül azokat kívánja támogatni, amelyek a kutatásfejlesztési megoldások középpontjába az életminőség javítását helyezik.

A program keretében benyújtott projektjavaslatoknak egyértelmű, világos célkitűzéssel kell rendelkezniük, amelynek megvalósításához több területet átfogó (cross-diszciplináris) technológiai megoldások alkalmazhatók.

A program keretében támogatott projektek hozzájárulnak:

_ A felhasználás orientált kutatás-fejlesztés megvalósításához,
_ a vállalkozások innovatív képességének erősödéséhez,
_ a vállalkozások hosszú távú kutatás-fejlesztési stratégiai céljainak eléréséhez,
_ a vállalkozások együttműködésének erősödésével a gazdasági-társadalmi kihívások komplex
megoldásához,
_ a gazdaságban hasznosuló versenyképes termékek és szolgáltatások kifejlesztéséhez,
_ a társadalom igényeihez igazodó kutatásokon keresztül a modern, tudásalapú társadalom
megvalósításához,
_ a gazdaság versenyképességének növeléséhez,
_ a tudásintenzív és emberközpontú munkahelyek teremtéséhez.

*A gazdasági és társadalmi kihívások K+F megoldásaira a program **két alprogram** keretében nyújt*
lehetőséget projektjavaslatok benyújtására.

A. alprogram: Versenyképes gazdaság

1. Egészséges ember
2. Versenyképes ipar és agrárium
3. Biztonságos környezet

B. alprogram: Modern társadalom[1]

[1] http://www.kpi.gov.hu/index.php?WG_NODE=WebPalyazatok&WG_OID=PALf9064808bf786dec4

Mecenatúra pályázat kiírása (2005, 2006)

A Kutatási és Technológiai Innovációs Alapról szóló 2003. évi XC. törvénnyel összhangban a Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal (NKTH) nevében a Kutatásfejlesztési Pályázati és Kutatáshasznosítási Iroda (KPI) az ország versenyképességének növelése érdekében az Apponyi Albert Program keretében Mecenatúra (MEC) pályázatot hirdet a technológiai innováció és a kutatás-fejlesztés társadalmi feltételeinek javítására.

A pályázat célja

- *kutatók-fejlesztők nemzetközi tapasztalatcseréjének támogatása*
- *konferenciák szervezésének, szakkiállítások rendezésének, kiadványok készítésének támogatása*
- *az innováció fontosságának tudatosítása a társadalomban, a tudományos és technikai*
- *ismeretek, a kutatás-fejlesztési eredmények terjesztése*
- *innováció-ösztönzési célú díjakhoz történő hozzájárulás*
- *a nemzetközi kutatási-fejlesztési hálózatokhoz, infrastruktúrához való kapcsolódás*
- *megteremtésében és működtetésében történi részvétel támogatása, valamint*
- *magyar résztvevők bekapcsolódásának elősegítése az Európai Unió innovációs programjaiba.*

Témakörök, melyekben pályázni lehet

1. ***témakör**: külföldön rendezendő nemzetközi konferenciákon előadás tartása*
2. ***témakör**: hazai konferenciák rendezése*
3. ***témakör**: évi tagsági díj, ill. tagdíj jellegű rendszeres hozzájárulás*
4. ***témakör**: a kutatás és innováció fontosságának tudatosítása és eredményeinek terjesztése a társadalomban*
5. ***témakör**: bekapcsolódás az Európai Unió innovációs programjaiba*[2]

A pályázni kívánók a honlapot az alábbi linken találhatják meg: www.kpi.gov.hu

A társadalomtudománnyal foglalkozó kutatók további pályázati lehetősége az Országos Tudományos Kutatási Alapprogram, az OTKA. Az Országgyűlés 1997. decemberében elfogadta az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramokról szóló törvényt, melyben kimondja, hogy az OTKA feladata a tudományos kutatások és a kutatási infrastruktúra füg-

[2] http://www.kpi.gov.hu/index.php?WG_NODE=WebPalyazatok&WG_OID=PALf4181c62a8d496223

getlen, széles körű támogatása, a fiatal kutatók segítése, nemzetközi színvonalú tudományos eredmények létrehozása. A fiatal kutatók mellett posztdoktori pályázatok kiírása is megjelenik.

Az OTKA keretében három támogatási területtel találkozhatunk; a társadalomtudományi, a műszaki, a természettudományi és élettudományi területtel. A pályázati lehetőség valóban sok kutató számára biztosít szakmai munkájához segítséget, azonban sajnos számos hátránnyal is szembe kell nézni e forrás megpályázásánál. Komoly problémát jelent a bizonytalan pályázati kiírások, a hosszú elbírálási idő, valamint a munkabérre nem fordítható keretösszegek hiánya.

(Megemlítendő, hogy a 2006. májusában beadott OTKA pályázatok 2007. februárjáig nem kerültek értékelésre.)

E pályázati forma mindennek ellenére még mindig biztos pillére a kutatók szakmai munkájának, tevékenységének. A meghirdetett és értékelt OTKA pályázatok között jó néhány nyertes társadalomtudományi pályázattal találkozhatunk, bár azt gondolom, lehetne több is közöttük, amelyik társadalomtudományi jellegű.

Az OTKA pályázat a lehetőségen túl szakmai presztízst is jelent a kutatók számára, így fontos, hogy a jövőben ne veszítse el szakmai tekintélyét, a pályázók előtt. Ezért szükséges lenne a tartalmi elemek megújítása, a szakmai bírálóbizottság elfogultságának feloldása.

A pályázni kívánók a honlapot az alábbi linken találhatják meg: www.otka.hu

A források között nem elhanyagolandó az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA) által kiírt pályázatok köre. *A kormány által 1992. június 30-án alapított Országos Foglalkoztatási Közalapítvány 1997. január 1-je óta közalapítványként tölti be szerepét a munkanélküliség enyhítését, a foglalkoztatás bővítését szolgáló intézményrendszerben.*

Az OFA által meghirdetett pályázatok elsősorban a hátrányos helyzetben lévők megsegítésére irányulnak. Ezek lehetnek kutatási, foglalkoztatási, avagy értékelő pályázatok. Az OFA által kiírt pályázatok sajnálatos módon elsősorban a nonprofit szervezeteknek szólnak, s nagyon kevés azon pályázatok csoportja, amelyekre intézeteink is tudnak pályázni (évi két, esetenként három ilyen lehetőség van). Az OFA pályázatok „bizonytalansága" ellenére intézeteink többsége próbálkozik pályaművek beadásával, melyből természetesen sikeres értékelések is születnek. A forrás nem kimondottan kutatói munkákat támogat, de szerencsés esetben évente egy, de legalább két kutatást támogató pályá-

zat kiírására kerül sor, ezért érdemes odafigyelni a szervezet meghirdetett programjaira.

A pályázni kívánók a honlapot az alábbi linken találhatják meg: www.ofa.hu

Kiemelt figyelemmel kell kísérni azokat a minisztériumok, önkormányzatok, bankok és egyéb gazdasági szervezetek által kiírt pályázatokat, amelyek elsősorban innovációs fejlesztéseket, leginkább gyors kutatásokat, felméréseket, szakmai és véleményező vizsgálatokat támogatnak. Számos esetben találhatunk közöttük társadalomkutatást támogató pályázatokat, amelyek olykor még sikeres pályamunkáinkat is támogatják. Az elmúlt években jelentős forrást jelentett a Fővárosi Önkormányzat által kiírt különböző alapok forrása (Kulturális Alap, Európai Integrációs Alap), a minisztériumok egyéni vagy csoportos pályázatai (tkOKA), a Budapest vagy az OTP Bank által kiírt különböző kezdeményezések köre. E pályázati formák nem kimondottan a társadalomtudománnyal foglalkozó szakemberek, intézmények részére vannak meghirdetve, de a feltételek lehetőséget adhatnak arra, hogy intézeteink is pályázni tudjanak. A fentiekben említett pályázati források elérését sokszor hiányos ismereteink befolyásolják, mivel még a különböző pályázati rendszerek sem hirdetik megfelelőképpen. Joggal támadhat az az érzésünk, hogy egy belterjes körnek vannak meghirdetve, és azt gondolom nem vagyunk messze a valóságtól.

A pályázni kívánók a honlapot az alábbi linken találhatják meg: www.budapestbank.hu, www.budapest.hu, www.okm.gov.hu

A pályázati lehetőségek tárát bővíti az Nemzeti Kulturális Alap (NKA) által megjelentett pályázatok csoportja. Az Alap több kollégiuma biztosít forrást a pályázók számára, bár megjegyzendő leginkább folyóiratokra, kiadványokra lehet pályázni, így itt csak azok az intézetek tudnak sikeresek lenni, akiknek a kiadásra, kiadványok megjelentetésre van lehetőségük. Az elmúlt években jó néhány pályázat kapott pozitív visszajelzést, melynek következtében különböző szakmai könyvek, kiadványok jelenhettek meg. Az NKA kutatást nem támogat, erre e pályázati forrás esetében nincs lehetőség, és további szomorú tényként kell kezelnünk, hogy a közeljövőben nem is várható ennek megjelenése.

A pályázni kívánók a honlapot az alábbi linken találhatják meg: www.nka.hu

Végül, de nem utolsó sorban néhány gondolatot a MEH és az MTA stratégiai keretéről. A Magyar Tudományos Akadémia vezetősége 2004-

től a megállapodást köt a MEH-vel az új stratégiai kutatási programok indítására. *A új stratégiai kutatások jellege annyiban különbözik a régitől, hogy most már a kormány határozza meg a kitűzendő témákat, de azt továbbra is az Akadémia – a főtitkár által vezetett bizottság – osztja szét autonóm módon. A Magyar Tudományos Akadémia ezzel is jelzi: részt kíván venni a társadalmunkat foglalkoztató, jövőjét érintő nemzetközi és hazai tényezők feltárásában és a mindenkori politikai vezetés segítségére kíván lenni ezen alternatívák kimunkálásában.*[3]

A MEH-MTA keretében megvalósuló stratégiai programokban évek óta kimagasló számban vannak jelen intézeteink értékes kutatásai, programjai. A 2006-2007-es évben intézeteink öt sikeres komplex kutatást tudhattak magukénak, olyan programokkal mint a Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program kidolgozása, az EU-költségvetés átfogó reformja vagy a napsugárzással és a társadalommal összefüggő kutatások. A projektek jelentősége valószínűleg hosszú távra szól, hiszen a megvalósított kutatások gyakorlatba történő átültetése mindkét fél számára elsődleges cél. A kutatásokban elsősorban az interdiszciplinaritást támogatják, továbbá azokat a hasznosítható tudásokat, amelyek több területen alkalmazhatóvá válhatnak.

Sajnos a jelen munka arra nem ad módot, hogy széleskörű, mindenre kiterjedő áttekintést adjunk a hazai források köréről, de arra mindenféleképpen, hogy a kutatók, a kutatóintézetek számára bemutassuk a pályázati lehetőségeket.

Összegzésképpen tehát elmondható, hogy a társadalomtudománnyal foglalkozók számára adva van a lehetőség a különböző források megpályázására, ugyanakkor a hazai pályázatok tartalmilag sajnos nem mindig illeszthetők a folyó kutatási tevékenységhez. A pályázatok kiírása sem tisztán társadalomtudományi, inkább interdiszciplináris jellegű (láthattuk a Jedlik esetében is), így a kutatóknak, kutatásoknak is alkalmazkodóbbá kell válniuk.

A pályázati témák nem vagy csak kis részben tudnak beépülni az intézetek fejlesztési tevékenységébe, ezért az intézeteknek is szükséges átgondolni tevékenységeik körét, kutatási területeik határait.

A pályázati témák és lehetőségek mellett további gondot jelent a pályázatírás, hiszen egyre komolyabb szakmai és gazdasági ismereteket igényel egy-egy pályázati kiírás, melyben sokszor a jártas, szakmai isme-

[3] http://www.mtatk.hu/?page=resz30

rettel, tudással rendelkező kutató is nehezen boldogul. Az intézetek nem rendelkeznek megfelelő gazdasági és adminisztratív apparátussal, de olykor a saját forrás sem áll rendelkezésükre. A nyertes pályázatok esetében további súlyos gondot jelent az egyre szigorúbb szakmai és pénzügyi elszámolási kötelezettség, mely speciális tudást, ismeretet igényel, melyhez maga a kutató kevés, hiába rendelkezik magas szintű ismertekkel. Ha a projektek szakmai részét vizsgáljuk, elmondhatjuk, hogy egyes projektek nem adnak lehetőséget a teljes szakmai kibontakozásra, sem intézményi, sem kutatói szinten, ennek oka vagy a túl rövid (8-10-12 hónapos) vagy a több területet (esetenként felületes) felölelő, ugyanakkor hosszabb időre (16-18-24 hónap) szóló pályázati tartalmak. Egyes pályázatok esetében a túl hosszú elbírálás ugyanolyan negatív hatást tud gyakorolni mint az előző tartalmi egység, hiszen rengeteg alkalommal előfordult már, hogy az elbírálás olyan hosszú ideig (1-1,5 év)tartott, hogy a kutatás aktualitása érvényét vesztette.

A pályázati kiírásoknál szakszerű, pontosan körülhatárolt feltételrendszer kiépítését kell erősíteni, sokszor nincsenek körvonalazva, konkretizálva a pályázati feltételek, a pályázók köre. A kutatók részéről olykor hiányzik az aktivitás, az újdonságok és a több szempontú kutatói munka iránti érdeklődés, mely ma már a kutatói létben elengedhetetlen kellék. Én úgy vélem ez adódhat az információ hiányából és a kapcsolati tőke szegényességéből is, tehát nem lehet általános következtetésként a megfogalmazni a kutatói aktivitás hiányát.

Véleményem és tapasztalataim szerint intézeteink kutató munkatársai mindent megtesznek azért, hogy különféle hazai és nemzetközi kutatásokban részt vegyenek, aktív konzorciumi tagok legyenek és megfelelően képviseljék az intézeteiket, amennyiben erre módjuk és lehetőségük van.

S végül, de nem utolsó sorban, reméljük, hogy a pályázati kiírók a jövőben még több társadalomtudományi jellegű, ugyanakkor multidiszciplináris vagy interdiszciplináris tartalmakat igénylő kiírásokat jelentetnek meg, melyeket a kutatócsoportok és a kutatók egyaránt megpályázhatnak. A siker akkor lesz teljes, ha az egyik oldalon lévő elvárások, találkoznak a másik oldal elvárásaival. Én mindenesetre bízom benne.

Felhasznált irodalom

Csink László (2005): Európai Uniós tudományos igazgatás a pályázatok szemszögéből. Bookmaker, Budapest

Stratégiai Kutatások 2006-2007. Kutatási jelentések. (2007). MEH-MTA, Budapest

http://www.nkth.gov.hu/main.php?folderID=780

http://www.kpi.gov.hu/index.php?WG_NODE=WebPalyazatok&WG_OID=PALf3b46e14aea2bd6fb

http://www.otka.hu/index.php?akt_menu=3504

http://www.ofa.hu/index.php?WG_NODE=WebPageReader&WG_OID=PAGfb25be6ab1f335a0f

http://www2.nka.hu/OPPortal/portal/cn/DefaultContainerPage/Kezdolap;jsessionid=D96FECE3ADBE44A7C878C17B2723C35C

http://www.kpi.gov.hu/index.php?WG_NODE=WebPalyazatok&WG_OID=PALf4181c62a8d496223

http://www.mtatk.hu/?page=resz30

NAGY ÉVA

A társadalomtudományi intézetek pályázati lehetőségei

A konferenciát szervező négy társadalomtudományi intézet véleményét képviselem ebben az összefoglaló értékelésben.

Laki Ildikó előadásában megállapította, hogy a hazai pályázati rendszerek feltételei nem igazán kedvezőek. Sajnos a nemzetközi pályázatok keretfeltételei sem igazán kedvezőek még az akadémiai társadalomtudományi intézetek számára. A kutatói szféra már az EU-belépés előtt szinte teljes jogú tagja volt – korlátokkal ugyan – az EU-közösségnek. Egyes kutatói csoportok az EU-s pályázatokban nagyon sikeresek voltak. Sajnálatos azonban, hogy Magyarország 2004. évi Uniós tagfelvétele óta sem történtek jelentősebb változások a pályázati eredményességet hátráltató tényezőkben, pedig szeretnénk tovább lépni, mert nem vagyunk elégedettek önmagunkkal.

Már az EU-belépésünk előtt minden pályázati kiírás nyitott volt a tagjelölt országok számára, de hiába áll fenn a lehetőség, ha azzal több korlátozó ok miatt nem tudunk megfelelően élni.

Az egyik ok a mega-projektek menedzselése. Amikor kiírnak egy keretprogramos, vagy bármilyen más EU-s pályázatot, azok értelemszerűen a régi tagországok pályázóinak lehetőségeiből indulnak ki, vagyis nem a 200 vagy 300 millió forinttal gazdálkodó kis magyar társadalomtudományi intézetekre vannak szabva.

Mit jelent ez a gyakorlatban? Tegyük fel, hogy megjelenik egy nem keretprogramos, külföldi pályázat, négy vagy hat hetes beadási határidővel. Lehet, hogy meg kell finanszírozni a futamidő első harmadát, ami az adott pályázatban 8-10 vagy 15 millió forint. Sem adminisztratív, sem a pénzügyi hátterünk nem alkalmas egy ilyen kihívásra. Már korábban is felvetették az intézetek, hogy az MTA a sikeres pályázás érdekében ún. likviditási alapot hozzon létre, amelyből előfinanszírozás biztosítható, erre több ötlet született, s ezek rendre elhaltak.

A humán erőforrások oldaláról is érdemes megnézni a nemzetközi hálózatépítési és a pályázati munka hétköznapjait. A konzorciumépítés és – működtetés önmagában is jelentős, folyamatos figyelmet és időráfordítást, több éves szakmai kötelezettségvállalást jelent. Ellentmondást tapasztalható abban, hogy az akadémiai intézetek éves értékelésben csak a tudományos munka eredményét mérő mutatószámokat alkalmazzuk a

társadalomtudományokban. Ugyanakkor pályázati eredményességet csak több éves „beruházással", idő- és munkaráfordítással lehet produkálni. Aki nemzetközi szinten versenyképes - mert a nemzetközi pályázatok egyben versenyt is jelentenek - annak esetleg egy, több éves „beruházási" folyamat eredményeképpen nőtt meg úgy a szakmai vagy bizalmi tőkéje, hogy ebben részt tudjon venni Ez egy folyamat, amely nem mérhető konkrét számokban vagy táblázatokban.

A nemzetközi pályázat lehetőség, de mint említettem, verseny is. A négy társadalomtudományi intézet közös gondjaként fogalmazhatunk meg néhány olyan magyar pénzügyi sajátosságot, amely véleményünk szerint különösen hátráltatja a magyar pályázók sikeresebb részvételét a nemzetközi mezőnyben. Ezekre szeretnék röviden kitérni.

Egy keretprogram pályázat beadása esetén a magyar (társadalomtudományi) kutatónak

- Számolnia kell a pályázat átfutási ideje alatt a kutatás dologi költségeinek áfa vonzatával. Az EU-s pályázati kiírások áfa befizetést EU-s támogatásból **nem** engedélyeznek. A magyar pénzügyi jogszabályok kötelezően előírják a költségvetési kutatóhelyek áfa befizetési kötelezettségét, tekintet nélkül arra, hogy a kiadás fedezete EU-s pályázati támogatásból származik-e, vagy sem.
- Az áfa-befizetési kötelezettséget az önrész mellett a szűkös intézeti működési támogatásból kell(ene) kigazdálkodni.
- Gondot jelent az Szja, és más jogszabályok alkalmazása a nemzetközi pályázati együttműködésben és versenyben. A magyar jogszabályok már a regionális mezőnyben is hátrányosan érintik a magyar kutatókat. A magyar kutatói kifizetéseket terhelő adó- és járulékfizetési kötelezettségek miatt a szlovák, cseh vagy lengyel kollégák versenyképesebbek a magyaroknál, mert kedvezőbb feltételekkel vállalhatják el a kutatásokat. Kollégáktól kapott szóbeli információk alapján tudjuk, hogy 100 euro személyi kifizetésből a magyar kutatónál 35-36 euro marad, a szlovák, cseh, lengyel kutatónál 64-65 euro. A konzorciumvezető partner választását tehát mind az áfa-elszámolás, mind a jövedelmet terhelő elvonásokat illetően befolyásolhatja a magyar kutatóintézet és kutató kedvezőtlenebb pénzügyi versenyképessége.

Minden szervezeti, elméleti és gyakorlati nehézség ellenére viszont tudatában vagyunk annak, hogy saját pályázati tevékenységünket is lehet

jobban szervezni. Céljaink között szerepel az összefogás, az információk hatékonyabb menedzselése. Mindannyiunk érdeke, hogy azonosítsuk, mely szinten milyen feladatvállalás (pl. professzionálisabb lobbizás, információk célirányos, testre szabott menedzselése) szükséges ahhoz, hogy javítsuk nemzetközi pályázati részvételünket. Különösen fontos a hatékonyabb szervezés a társadalomtudományok területén, amelyek amúgy is a pályázati kiírások mostohagyerekei. Ha a médiában a pályázati lehetőségek tárházát dicsérik, gyakran csak a figyelmes olvasó veszi észre, hogy azok nem terjednek ki társadalomtudományi témákra.

CSIZMADY ADRIENNE-SCHMIDT ANDREA

Az élethosszig tartó tanulás helyzete

Az élethosszig tartó tanulás (Life Long Learning) története

Az egész életen át tartó tanulás szükségességét sokan a globalizációval magyarázzák, bár a gondolat nem újkeletű. A pedagógia történetével foglalkozó kutatók szerint már Konfuciusz (Kr. e. 551-479) tanai között is találkozunk az állandó önművelés szükségességének felvetésével. A középkorban Comenius Amos János (1592–1670) „Panpaedia" című művében az oktatást egy egész életen át történő folyamatnak fogta fel, és az emberi életben 8 sajátos célú tanulási szakaszt különített el. (Harangi). A felvilágosodás korában 1792-ben *M. J. A.* közoktatási tervezetében abból indult ki, hogy az oktatásnak az iskolai tanulmányok befejezésével nem kell véget érnie, illetve, hogy az oktatásnak minden korosztályra ki kell terjednie. *J. W.Goethe* 1809-ben a „Vonzások és választások" című könyvében a fölött elmélkedett, hogy milyen szomorú, hogy már semmit sem lehet egy egész életre megtanulni, hogy öt évente frissíteni kell ismereteinket, ha nem akarunk egészen elmaradni a divattól. (Maróti, 2002) Az LLL ideája a szocialista társadalomban sem volt ismeretlen. Az 1950-60-as években a gyors gazdasági fejlődés, az új technológiák megszületése felvetette a továbbképzések szükségességét. Ez Magyarországon elsősorban az esti és levelező képzés kiszélesítését jelentette, azért, hogy semmi ne álljon útjába annak, hogy minél több művelt szocialista ember dolgozzon. A nyugati országokban viszont, ahol jelentős mértékűvé vált a munkanélküliség, a továbbképzés és átképzés a munkaerőpiaci helyzet javításának eszköze volt. A nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején a képzések egyre kiterjedtebb rendszerét már egész életen át tartó oktatásként írták le. A kilencvenes évek közepén született szakértői anyagok már a lifelong learning kifejezést használják. Az emberek kompetenciáinak folyamatos fejlesztése a humánerőforrás-fejlesztés kardinális kérdésévé vált. Az ezredfordulóra, az információs társadalom korára ugyanis az iskolában megszerezhető tudás értékállósága gyökeresen megváltozott. A gyors technikai fejlődés főleg a természettudományok, orvostudományok, informatikai tudományos, stb. területén a tudás gyors elavulását eredményezi. A kutató vagy alkalmazott csak úgy tarthat lépést, ha folyamatosan tájékozódik az új ismeretekről, képzi magát. Ez

az önképzés azonban jelentős időt és energiát köt le, ezért gyakran fordulnak iskolai rendszerű képzések felé. Ezeket, a képzéseket azonban nagyon gyakran nem az államilag finanszírozott oktatási intézmények keretein belül bonyolítják le, hanem azokat onnan 'kiszervezve' vállalatok, stb. intézik.

A volt szocialista országokban a felnőttkori tanulás szükségessége a rendszerváltás körüli gazdasági átalakulásokkal mutatkozott meg igazán. A veszteséges állami vállalatok bezárásával több mint egymillió ember vált munkanélkülivé. Számukra létkérdéssé vált új szakma tanulása, az átképzés vagy továbbképzés. A multinacionális cégek megtelepedésével új munkakultúra is érkezett az országba. Az újabb és újabb munkaerőpiaci elvárásoknak megfelelés kényszere, évről évre a tudás megújítására szorít rá.

Az élethosszig tartó tanulás tehát nem új fogalom a magyar oktatási rendszerben, bár az utóbbi néhány évben vált igazán divatossá. Ehhez hozzájárult EU tagságunk is, mely magával hozta az LLL nemzetközi mellett, hazai szintű prioritássá válását is. Az Európai tanácsa az egész életen át tartó tanulást a tudásalapú gazdaság és társadalom felé való sikeres átmenet velejárójának tekinti, melynek alapját az oktatási és képzési rendszerek átalakítása jelenti. (Memorandum, 2000)

Az élethosszig tartó tanulás elterjedése mögött több ok is áll. (Kálmán, 2003)

- Az egyik és legfontosabb a képzetlen munkaerő leértékelődése, és ezen keresztül a munkanélküliség ugrásszerű növekedése. Az átképzés, új szakma elsajátítása lehetőséget ad a visszatérésre.
- A felgyorsuló technikai fejlődés nem csak szervezetektől, de az egyénektől is rugalmas alkalmazkodó készség kifejlesztését követeli meg. A gyakorlati képzések, a skillek fejlesztése hozzájárul a megfelelő rugalmasság megszerzéséhez.
- A negatív demográfiai változás (a fokozatosan öregedő európai társadalom) előrevetíti a társadalombiztosítási és a nyugdíjrendszer válságát. Ez csak a felnőtt és az idősebb lakosság gazdasági teljesítményének növelésével, minél szélesebb rétegek aktív munkaerőpiacon tartásával kerülhető el. Ehhez elengedhetetlenül szükséges a naprakész tudás megszerzése.
- A infokommunikációs technológiák térhódítása elengedhetetlenné teszi ezen eszközök, rendszerek használatának ismeretét.

- A fenntartható fejlődés csak úgy biztosítható, ha átalakul a hagyományos oktatási struktúra.
- A jóléti állam visszaszorulásával előtérbe kerülnek az egyének, családok, civil szerveződések, és nő a piaci megoldások jelentősége.

Az Európai Unió stratégiai lépései

Az Európa Tanács 2000. márciusában Lisszabonban tartott tanácskozása során kimondta, hogy a tudásalapú gazdaság és társadalom megvalósulásának feltétele az oktatási és képzési rendszer teljes átalakítása, illetve az egész életen át tartó tanulás stratégiájának kimunkálása és megvitatása az Európai Unió tagállamaiban. Európa valamennyi polgárának számára biztosítani kell az esélyegyenlőséget ahhoz, hogy a változásokhoz igazodni tudjanak, és azokban aktívan közreműködjenek, vagyis az aktív állampolgársági képzés és a foglalkoztathatóság egyformán fontos stratégiai célkitűzés. Az oktatási rendszert ennek megfelelően úgy kell átalakítani, hogy az bármilyen tudás-igényt kielégíthessen, bármilyen életkorban, társadalmi helyzetben és térben lehetővé tegye a tudás megszerzését. A szándékok szerint az európai oktatási és képzési rendszereknek 2010-re világszínvonalú referenciává kell válnia.

A program megvalósításához három stratégiai célt tűztek ki. (Kálmán, 2003)

1. Az EU-s oktatási és képzési rendszerek minőségének és hatékonyságának javítása
   1.1 A felnőtt-oktatók oktatásának és képzésének fejlesztése
   1.2 A tudás alapú társadalom által megkívánt készségek fejlesztése
   1.3 Az információs és kommunikációs technológiához (ICT) való hozzáférés biztosítása mindenki számára
   1.4 Növelni a toborzást a természettudományi és műszaki felsőoktatásban
   1.5 Az erőforrások legjobb kihasználása
2. Megkönnyíteni az oktatási / képzési rendszerekhez való hozzáférést mindenki számára
   2.1 Nyitott tanulási környezet
   2.2 A tanulás vonzóbbá tétele
   2.3 Az aktív állampolgárság, az egyenlő esélyek és a társadalmi kohézió támogatása
3. Az oktatási és képzési rendszerek megnyitása a külvilág felé

3.1 A kapcsolódási pontok erősítése a munka és a kutatás világával, valamint a társadalommal általában
3.2 A vállalkozási szellem fejlesztése
3.3 Az idegen nyelv tanulás fejlesztése
3.4 A mobilitás erősítése
3.5 Az európai együttműködés erősítése

A „Memorandum az egész életen át tartó tanulásról" hat kulcsfontosságú üzenetet fogalmazott meg, melyek azt a célt szolgálták, hogy az LLL-ről folytatott vitához strukturált keretet biztosítsanak, illetve segítséget nyújtsanak a nemzeti stratégiák kidolgozásához.

1. Mindenki számára biztosítani kell a tanulás lehetőségét. Vagyis az új ismeretek megszerzéséhez, a készségek elsajátításához mindenkinek egyenlő esélye kell legyen. (az ismeretek közé tartoznak például az informatikai jártasság, az idegen nyelvismeret, a műszaki kultúra, a vállalkozási és társadalmi ismeretek és készségek, mint amilyen az önbizalom, önirányítás és kockázatvállalás).
2. A tanulást ösztönző, segítő anyagi feltételrendszert kell kialakítani. Intézményi szinten ezt az adórendszer, egyéni szinten a tanulási folyószámlák és kölcsönök segítségével kell elősegíteni.
3. Az oktatás és tanítás új módszereinek és új szemléletének kialakítása. Be kell vezetni az info-kommunikációs technológiát, intelligens tanulási tereket kell létrehozni. Ehhez át kell alakítani az oktatás és a tanulás infrastrukturális hátterét. A tanítás mellett az önálló tanulásra is hangsúlyt kell helyezni. A tanárok szerepét is át kell kissé alakítani, és előadókból mentorokká, közvetítőkké kell „átképezni" őket.
4. A tanulásban való részvétel és az eredmények értékelése. Olyan rendszert kell kidolgozni, mely a diplomákat, bizonyítványokat konvertálni és elismerni tudja.
5. Információ és tanácsadás-szolgáltatás (tanácsadó ügynöki hálózat).
6. A képző helyek térbeli koncentráltságát meg kell szüntetni. A tanulást közelíteni kell az otthonokhoz, a lakóhelyhez. Tanuló központokat kell létrehozni a helyi iskolákban, faluházakban, könyvtárakban. Az info-kommunikációs technológiát, és ösztönző programokat felhasználva az egyének, az önkormányzatok, a régiók létrehozhatják saját központjaikat.

A liszabonni stratégia megvalósítása érdekében az Oktatási Miniszterek Tanácsa 2001-ben elindította az "Oktatás és képzés 2010" programot, mely európai szinten integrálja az oktatás és képzés minden területére vonatkozó akciókat. 2004. elején az időközi jelentés nyomán világossá vált, hogy „annak ellenére, hogy bár minden tagországban erőfeszítéseket tesznek az oktatási és képzési rendszereknek a tudás alapú társadalom és gazdaság igényei szerinti alakítása érdekében, mégis ezek a reformok nem elégítik ki a kihívásnak megfelelő mértéket és jelenlegi ütemük nem teszi lehetővé, hogy uniós szinten elérjük a kitűzött célokat." (OM, 2004) Ezért a reformokat fel kell gyorsítani és erősebb politikai elkötelezettséget kell vállalni.

Magyar intézkedések

Az iskolarendszeren kívüli felnőttképzésről szóló törvényt 2001. decemberében fogadta el a parlament (2001. évi CI. Törvény) A törvény célul tűzi ki, hogy a tanuláshoz való jog az állampolgár egész életpályáján érvényesüljön. A felnőttkori tanuláshoz és képzéshez való hozzáférés szabályozott lehetőségei a társadalom minden tagja számára bővüljenek. Az állampolgárok meg tudjanak felelni a gazdasági, kulturális és technológiai fejlődés kihívásainak. Eredményesen tudjanak bekapcsolódni a munka világába, és sikeresek legyenek életük során. A felnőttkori tanulás és képzés révén az életvitel minősége is javuljon. Mindezek a célkitűzések összhangban vannak az Eu-s ajánlásokkal. Ezek eléréséhez meghatározták a felnőttképzés irányítási rendszerét, és intézményrendszerét, valamint a felnőttképzési támogatások elemeit és azok forrásait. A létrejött intézményrendszer négy különböző típusú képzőhelyre épül. Az állami képző szervezetek, melyek részét képezik a regionális munkaerőfejlesztő központok -, mellett létrejöttek a non-profit szervezetek iskolái, a képzést tevékenységként folytató gazdasági társaságok, valamint a munkaadók képző helyei.

A törvény végrehajtása kapcsán a finanszírozás kérdésében vitatkoznak leginkább a szakemberek. Míg Nyugat-Európában a finanszírozás egyén központú, vagyis egyéni tanulási bankszámlák vannak, addig nálunk nincs egységes álláspont abban, hogy a támogatás az intézményt fenntartó önkormányzatokat vagy közvetlenül az intézményeket illeti-e meg. A javaslatok szerint a Diákhitel mintájára mielőbb be kell vezetni Magyarországon a Felnőttképzési Tanulási Hitel intézményét is.

A foglalkoztatási törvény 2001-es módosítása lehetővé tette, hogy a gyesen és gyeden lévő kismamák ingyenesen képzésben részesülhessenek. A cél az, hogy a gyermeknevelésből a munka világába való visszatéréskor elhelyezkedési esélyeik nem romoljanak. Feltétel, hogy a gyermekük másfél éves kora után kezdhetnek tanfolyamra járni és az a heti 20 órát nem, haladhatja meg.

2002-ben alakult meg az Országos Felnőttképzési Tanács az oktatási miniszter felnőttképzéssel kapcsolatos feladatainak ellátását segítő, szakmai döntéselőkészítő, véleményező és javaslattevő országos testület, mely a felnőttképzéshez kapcsolódó előkészítő tevékenységet irányítja. A Nemzeti Felnőttképzési Intézet felelős a képzés fejlesztéséért a felnőttképzés, a közoktatás, a felsőoktatás, illetve a közművelődés közötti kapcsolat erősítéséért és a nemzetközi kapcsolatokért. A felnőttképzést folytató intézmények és a felnőttképzési programok akkreditációjának szabályairól a 22/2004. (II. 16.) Korm. rendelet ad iránymutatást.

A 2003-as szakképzési törvény (2003. évi LXXXVI. tv.) célja, hogy a szakmai képzést hozzáigazítsa a vállalati igényekhez. Ehhez korszerűsíteni kívánja a tanulószerződés, létrehozza a térségi integrált szakképző központokat, korszerűsíti az OKJ-t és szabályozza a szintvizsga intézményét. A szakképzési hozzájárulásról és a képzés fejlesztésének támogatásáról szóló (2003. évi LXXXVI. tv.) törvény, ugyancsak az élethosszig tartó tanulás feltételeinek megteremtését szem előtt tartva növeli a vállalatok mozgásterét a saját dolgozók képzésére fordítható rész felhasználásában, ugyanakkor a felnőttképzés finanszírozásának biztosítása érdekében visszahozza a 20% befizetésének kötelezettségét. A felsőoktatási törvény (2003. évi XXXVIII. tv.) módosított változata pedig európai keretet teremtett az EU csatlakozás utáni felzárkózáshoz.

2004-2006 között a Nemzeti Fejlesztési Terv segíti az LLL hazai megvalósítását. Az intézkedések kerete a *Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program* (HEFOP), melynek teljes költségvetése összesen 750 millió euró (191 milliárd forint). A támogatások felhasználása három az EU-s céloknak megfelelő stratégiai fejlesztéshez illeszkedik. Az első a gazdaság versenyképességének javítása, melyhez elengedetlenül fontos a foglalkoztatási szint emelése. Ezt olyan gazdaságpolitikai eszközökkel lehet elősegíteni, mint amilyen például az új munkahelyek teremtése, és a humánerőforrás-fejlesztés. E mellett segíteni kell a munkanélküliek és az inaktív népesség munkaerőpiacra való visszatérését. A második a munkaerő versenyképességének javítása. Ebből a szempontjából stratégiai

fontosságú, hogy létrejöjjön, illetve ahol már létezik ilyen, ott erősödjön az oktatási rendszer és a gazdaság közötti kapcsolat. Az oktatásnak ugyanis a munkaerő-piaci igényeknek megfelelő képzettségű szakembereket kell biztosítania. A harmadik a társadalmi beilleszkedés elősegítése. A humánerőforrás-fejlesztésével csökkenthetőek az esélykülönbségek és a társadalmi-gazdasági helyzetből fakadó hátrányok. Ehhez – különösen a hátrányos helyzetben lévő, alacsony iskolai végzettségű rétegek továbbtanulását segítő – intézményekre és hozzájuk rendelt speciális támogatási rendszerre van szükség. A felnőttképzés program- és módszer fejlesztése, különösen a nem-formális tanulás támogatása, a korszerű technológiák (ICT) és módszerek (távoktatás, e-learning) terjesztésével. Elengedhetetlen a korszerű felnőttképzési módszerek és az azokhoz szükséges számítástechnikai eszközöknek a fejlesztése is. (Kálmán, 2004; Zachár, 2003)

Az eddigi lépések EU-s minősítése nem túl kedvező. Az OECD Oktatáspolitikai Elemzései segítenek abban, hogy elhelyezzük Magyarországot az EU-s országok között. 1999-ben a nehézkes és gyakran hiányos elemzés jól mutatta a terület rossz áttekinthetőségét. A 2001-es elemzés szerint a hazai helyzet az Írországban, Lengyelországban és Portugáliaban tapasztaltakhoz hasonló. Mind a négy ország „lemondott" a felnőtt korosztály LLL értelemben vett továbbképzéséről, és a fiatal korosztályok tanulási lehetőségeinek javítására, átalakítására törekszik. Úgy látszik, hogy rövid távon nem megvalósítható az oktatási rendszer LLL rendszerré történő transzformálása. 2002-ben a szakemberek a hazai rendszert az élethossziglani tanulással kapcsolatos 15 minőségmutató mentén értékelték. Ennek eredményeként szintén kiderült, hogy országunk nem tartozik az élethosszig tartó tanulás rendszerének kiépítésében élenjáró országok közé. A 2003-as CEDEFOP jelentés szintén alátámasztotta ezt, amennyiben a dél-európai országok esetében az LLL stratégiára vonatkozóan kulturális szakadékot vélt felfedezni. Ezekben az országokban ezt az oktatási formát az iskolából kimaradtaknak szánják és nem általánosan értelmezett felnőttoktatást értenek alatta. (Setényi, 2004)

Iskolarendszeren belüli és iskolarendszeren kívüli képzés

A XXI. század elejére a tanulás kezdete korábbra tolódott, a vége, pedig attól függ, hogy a munkavállaló mikor kíván kilépni a munkaerőpiacról. Manapság már az óvodában elkezdik az iskolai foglalkozásoknak megfelelő nevelést, és ezzel az élethosszig tartó tanulási stratégia megalapozá-

sát. A szakemberek úgy látják, hogy az óvodának és a bölcsődének is igen jelentős szerepe van az LLL megalapozásában. Egyrészt ebben a korban a minden iránt érdeklődő kisgyermek könnyen rávehető a világ megismerésére, a kultúra elsajátításához szükséges képességek, a normák és viselkedési szabályok megtanulására. Mindezek megalapozzák a későbbi tanulási folyamatot és előnyösen hatnak a már meglévő társadalmi különbségek csökkentésének irányába, illetve megakadályozhatják ezen különbségek kialakulását. Az alapfokú oktatás során kezdődik meg a tanulás módszerének elsajátítása (információkeresés, szelektálás, feldolgozás és értelmezés technikái, illetve nyelvi alapok), olyan alapismereteket és alapkészségeket sajátítanak el a tanulók, melyekre a további általános és szakirányú tanulmányok épülnek majd. A közép- és felsőfokú oktatás időszakában kell a hallgatóknak megtalálniuk saját érdeklődési körüket és ennek megfelelően valamely témakörre/témakörökre specializálódniuk.

Az oktatási rendszer azonban nem teljesen felel meg ezeknek az elvárásoknak. Az óvodai nevelésből leggyakrabban a hátrányos helyzetű családok gyermekei maradnak ki. Az alapfokú oktatás a meglévő kulturális hátrányt tovább erősíti. A rosszabb képességű, illetve roma gyerekek könnyen lemorzsolódnak. Az általános iskolát elvégzők közül pedig csak néhány százalék gondol a továbbtanulásra. Az alapfokú képzés negatívuma, hogy az onnan kikerülő gyerekek viszonylag nagy hányada nem tud az elvárásoknak megfelelő szinten írni és olvasni. „A 2000-es PISA-vizsgálat szerint a jelenleg képzésben lévők egyötöde (a szakmunkásképzőkbe járó tizenöt évesek többsége) funkcionális analfabétának tekinthető, azaz a közoktatási rendszer a most már 12 évig oktatott fiatalok mintegy húsz százalékánál nyilvánvalóan nem alapozza meg az egész életen át tartó tanulást. A 2001-ben elvégzett OECD-vizsgálat szerint a magyar felnőttek szövegértési képességeik tekintetében a vizsgált országok alsó ötödében foglalnak helyet." (Vágó)

Az iskolai kudarcok, a nehézkes olvasás és tanulási folyamat főleg a hátrányos helyzetűek, és alacsony iskolai végzettségűek esetében igen hosszú távú hatással bír. Ezek azok a tanulók, akik menekülnek az iskolából, és nem gondolnak továbbtanulásra. Ha felnőttként olyan rossz élethelyzetbe kerülnek, amiből csak a továbbképzés jelenthet kilépést, igen nehéz ismét iskolapadba ülniük, és a legkisebb kudarcélmény is arra készteti őket, hogy kimaradjanak a tanfolyamról. Nagyon fontos tényező tehát az iskolai kudarcok csökkentése. (Mayer, 2000)

Az OECD már 1996-ban kimutatta, hogy az alapfokú oktatásban elsajátított tudás feltétele a sikeres, egész életen át tartó tanulásnak. Meg kell szüntetni, tehát az iskolai kudarcot és csökkenteni kell a lemorzsolódást, ugyanakkor javítani kell az oktatás minőségén, a tanításnak pedig egyénre szabottnak kell lennie. Új technológiákra és tanítási módszerekre van szükség, és nem utolsó sorban a tanárok továbbképzésére kell a hangsúlyt fektetni. (Budai, 2000) Úgy tűnik tehát, hogy az LLL megalapozásához elengedhetetlenül fontos az óvodai nevelés és a közoktatás gyakorlatorientált átalakítása. Olyan jellegű reform, mely a tanulás örömét, élvezetes voltát erősíti fel, miközben gyakorlati tudást közvetít oly módon, hogy azzal sikerélményeket szerez.

A felnőttképzés magyarországi negatívumai

A magyarországi felnőttképzés rendszerét sokan és sokféle szempontból bírálják. Tekintsük át, hogy milyen problémák találhatók ezen a területen. A problémák ismertetése a megoldandó kérdésekhez is közelebb visz. (Szilágyi, 2004)

Kis cégméretek – A felnőttképzés bázisát két típusú intézmény jelenti. Egyrészt a Regionális Képző Központok, melyek jelentős képzési kapacitással rendelkeznek, állami finanszírozásúak, de piaci „megrendelésre" dolgoznak. Ez a kettősség megnehezíti működésüket, hiszen egyszerre kell megfelelni az állami előírásoknak és a piaci igényeknek. Másrészt az egymástól elszigetelten vállalkozásban, illetve állami fenntartásban működő képzőhelyek, melyek viszonylag kis kapacitással dolgoznak.

Tőkeszegénység – Az élethosszig tartó tanulás rendszeréhez szükséges intézményi átalakulások végrehajtása jelentős tőkebefektetést igényel. A felnőttoktatás szerkezetét, tananyagát és infrastrukturális feltételeit is át kellene alakítani. Jóllehet a kormányzat az elmúlt évben jelentős pályázati forrást biztosított az eszközpark korszerűsítésére, - néhány vállalati képzőhelytől eltekintve - a színvonal még mindig igen alacsony.

Elszigeteltség – A képző intézmények tevékenységüket egymástól elszigetelten végzik. Még az azonos intézménytípusok esetében sincsen kommunikáció. A hallgatókért és forrásokért folytatott harc inkább elszigetel, mintsem a kooperációra ösztönözne. Az együttműködés kialakítása hosszútávon viszont elengedhetetlennek tűnik.

Elavult tananyagok – A tananyagok jelentős része nem felel meg a tudástársadalom által megkövetelt szintnek. Az új tananyagok és az igazán

korszerű oktatási eszközrendszerek kidolgozásához egyrészt jelentős pénzügyi támogatásra van szükség, másrészt egységes tananyag-készítési szabály- és keretrendszerre. Jelenleg a fejlesztés elszigetelten, kisebb-nagyobb érdekcsoportok nyomására folyik.

Városi koncentráció – Míg az EU-ban az egyik fő cél az, hogy a tanulni vágyók lakhelyükhöz közel találjanak továbbképző helyeket, addig nálunk a képzőhelyek térben túlságosan szegregáltak (a nagyobb településekre koncentrálódnak). Ez tény a decentralizálást, a hálózati együttműködés szükségességét támasztja alá.

A humán feltételek hiánya – Az oktatói gárda továbbképzésére egyre nagyobb szükség mutatkozik. A felnőttképzésben elengedhetetlenül fontos, hogy naprakész, elméleti és gyakorlati ismerettel rendelkező oktatók és trénerek tanítsanak. Ez egyrészt továbbképzéssel, másrészt az ilyen jellegű tudással rendelkező megbízott oktatók bevonásával érhető el.

A jól képzett, az EU munkaerőpiacán is megfelelő végzettséggel rendelkező emberek egy része elhagyja az országot. Az agyelszívás (brain drain) jelensége nem csak nálunk, hanem Németország keleti részén és Bulgáriában is megfigyelhető.

Az élethosszig tartó tanulás oktatás intézményei három nagy csoportra oszthatóak. Az elsőhöz a közoktatás és felsőoktatás intézményei, a másodikhoz a privatizáció útján, a harmadikhoz az új vállalkozások útján létrehozott központok tartoznak. A piacot felosztó intézmények érdekeik és formájuk szerint viszont négy nagy csoportra oszthatóak, melyeken belül további alcsoportokat különíthetünk el.

1. Az oktatási intézmények a továbbképzésben főleg rossz anyagi helyzetük javítását látják.

2. Az államszocialista népkulturális közösségi rendszer, a kultúrházak stb. a kilencvenes évek elején funkcióját vesztve leginkább az LLL-ben találta meg fennállásának jogalapját.

3. Az összeomlott magyar munkaerőpiacon megjelentek a nyugat-európai továbbképző intézmények, melyek létrehozásával a nyugati államok, az átmeneti időszakot élő Magyarországnak úgymond segítséget nyújtottak. Ez a magyar rendszertől teljesen független hálózatot importált. Egy másik struktúra kezdett kialakulni.

4. Az önkormányzati és pártállami klientúra egy része saját vállalkozásába vitte ki a korábbi képzőhelyek infrastruktúráját. Ehhez állami és nyugati támogatásokat használtak fel.

Felhasznált irodalom:

Vágó Irén: Az LLL fogalmának értelmezési lehetőségei a közoktatásban. Országos Közoktatási Intézet Kutatási Központ – saját anyag

Mayer József: A tanulás kora. Országos Közoktatási Intézet Kutatási Központ, Budapest

Mayer József: Az iskolarendszerű felnőttoktatásról 2000-ben. Új Pedagógiai Szemle, 2000. november. 13–23. p.

Memorandum az egész életen át tartó tanulásról. Commission Staff Working Paper A Memorandum on Lifelong Learning, Brussels, 30.10.2000 SEC (2000) 1832. Fordította és megjelenteti a Magyar Népfőiskolai Társaság. Elérhetőség: www.oki.hu/eudok.asp

Setényi János (2004): Élethossziglani tanulás: az új paradigma. Mit értünk élethossziglani tanulás alatt? OKI, Budapest / http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=nyitott-02-setenyi-elethossziglani /

A szakképzés fejlesztésének stratégiája (2004), OM. Elérhetőség: www.om.hu/szakkepzes

Bessenyei István: A tudásmenedzsment-hálózatok a munka és a tanulás integrációjában. = Szakképzési Szemle, 2003. 2. sz. 169-177. p.

Jakab János: A szakképzés fejlesztésének stratégiája. = Szakképzési Szemle, 2004. 2. sz. 96-100. p.

Udvardi-Lakos Endre: Lifelong learning, modul, kompetencia. (Tézisek és magyarázatok). = Szakképzési Szemle, 2003. 1. sz. 19-38. p.

Soltész Péter: Lifelong learning rendszerek finanszírozása. Nemzetközi kitekintés. = Magyar Felsőoktatás, 2004. 3. sz. 39-47. p.

Tóth Éva: A nem formális tanulás elismerése – szemlélet és módszerek. = Szakképzési Szemle, 2003. 2. sz. 178-193. p.

Európa kézikönyv az élethosszig tartó tanulásról: Dokumentumok, szervezetek, programok az emberi erőforrás-fejlesztés, a felnőttképzés, a közösségi művelődés és az ifjúsági programok terén. (Főszerkesztő: Sz. Tóth János; társszerkesztő: Mihályfi Márta, Sum István; munkatársak: Balogh Zsuzsanna et al.) Bp., M. Népfőisk. Társ. (etc.), 2001. 633. p.

Norvégia, 2004: Az élethosszig tartó tanulás (lifelong learning) rendszere. http://www.norvegia.hu/education/education/lifelong/lifelong.htm

Kraiciné Szokoly Mária (2004):: Felnõttképzési módszertár. Új Mandátum, Budapest

Szöllősi Zsuzsa: A képzési piac. Educatio 1997/2

Dr. Kálmán Anikó (2004): A felnőttképzés terén kialakult legfontosabb hazai, EU-s trendeknek, állásfoglalásoknak, az összehasonlító eredményeinek, a fejlesztés jelenleg elfogadott legfőbb irányainak összefoglalása /http://www.mpigyor.hu/tartalom/szakkepzes/SzakkepzesazEUban/felnottkepzesazEuban.htm /

Kálmán Anikó (2002): Az egész életen át tartó tanulás koncepciójának és a Debreceni Egyetem Lifelong Learning működésének bemutatása. 43–56 p. Horváthné Bodnár Mária Szerk.:Partnerség az egész életen át tartó tanulásért. Az európai modernizációs folyamatok a magyar felnőttoktatásban. Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete, Budapest

Harangi László: A „lifelong learning" paradigma és hatása a magyar közoktatásra http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=akademia-2002-Harangi-lifelong#top

Oktatási Minisztérium: Az oktatás és képzés célkitűzései, irányai és a közelmúltban végbement változások az Európai Unióban. 2004. http://www.om.hu/main.php?folderID=778&articleID=4125&ctag=articlelist&iid=1#_ftn1

Szilágyi Antal: Tanulás egy Életen áT (TÉT) a felnőttképzés tükrében. Felnőttképzés, 2004. 1. p. 30-31.

"Jó gyakorlat" az élethosszig tartó tanulás szolgálatában. A Magyar Népfőiskolai Társaság beszámolója az EU Memorandumról szervezett nemzeti konzultációs folyamatról, 2001 http://www.nepfoiskola.hu/eaea/2/uj12m1.html

Zachár László: A felnőttképzés fejlődési irányai. Egy rendszerszemléletű megközelítés. Felnőttképzés, 2003. 1. p. 12-19.

Mihály Ildikó: A pedagógusképzés és a pedagógus-életpálya az élethosszig tartó tanulás korában. http://www.sulinet.hu/tart/fncikk/Kfb/0/6771/pedtov.html

RUDAS TAMÁS

Tudásalapú társadalom és felsőoktatás

Kiinduló feltevésem, hogy a társadalmat tudásalapúvá tévő tudás átadásának fő színtere a felsőoktatás. Legfőképpen arról szeretnék írni, hogy saját tapasztalataim szerint mennyi és milyen tudás adódik át a magyar felsőoktatásban.

Egy nagyon egyszerű összehasonlítással lehet kezdeni, melyet bármely újságban olvashatnánk a bécsi egyetemről és az Eötvös Lóránd Tudományegyetemről.

Bécsi Egyetem/ELTE
Hallgatók: tandíj 378,72 euro (kb. 95 eFt)/360 eFt
Oktatók: professzori fizetés kb. 60 000 euro (kb. 15 mFt)/5,5 mFt
Honlap diákoknak magyar van/német nincs

Így például a hallgatók szempontjából nézve, Bécsben sokkal alacsonyabb a tandíj, nagyjából negyede a budapestinek. Az oktatói fizetéseket tekintve elmondható, hogy a magyarországi oktatók keresetét ugyan csak kismértékben, de befolyásolja a kor, évente egy egyetemi tanár megközelítően 5,5 millió forintot keres. Bécsben egyéni alkuk alapján történik az egyetemi tanári fizetések megállapítása, így az egyetemi tanárok 15 millió forint felett is kereshetnek.

Amikor megpróbáljuk leírni, hogy tényleg hol is tart a magyar felsőoktatás abban a, többen mondják azt, hogy piac, verseny és így tovább, ami az információtermelésben vagy tudás termelésében, átadásában van, akkor azt is érdekes tudni, hogy ilyen körülmények között, a bécsi egyetemen van magyar nyelvű honlap, amely a magyar diákok toborzására szolgál, a magyar diákok megtalálják magyar nyelven annak a leírását, hogy hogyan válhatnak a bécsi egyetem hallgatójává, sőt, azok a szükséges szakkifejezések, amelyeket egy alapfokú német nyelvtudással valaki nem tud, azok zárójelben ott még németül is meg vannak adva. Megéri-e az ELTÉ-nek, hogy német nyelven működtessen egy honlapot, amelyik osztrák hallgatókat vagy esetleg szlovén hallgatókat német nyelven pró-

bál rekrutálni? Szomorúan állapítom meg, hogy nincsen ilyen honlap az ELTÉ-n.

Nem kívánok ezekből a különbségekből messzemenő következtetéseket levonni, de azért nekem úgy tűnik, hogy van egy bizonyos fajta elmaradás. Tehát itt nyilván van egyfajta aránytalanság. Lehetne mondani, hogy drágább a képzés, többet keres a professzor, és lehetne olcsóbb képzés alacsonyabb fizetésekkel. Itt viszont alacsonyabb fizetéssel magasabb tandíj párosul. És ehhez képest látunk egy nagyon mérsékelt igyekezetet a magyar felsőoktatás kiemelkedő szereplője – és természetesen saját házam tája előtt sepregetek, amikor erről beszélek – részéről, hogy külföldi hallgatóknak képzést nyújtsunk.

PUBLIKÁCIÓK

	1976	*1986*	*1996*	*2006*
Magyarország	*2379*	*4118*	*3755*	*6127*
Ausztria	*1970*	*4948*	*7018*	*11 204*

Ezután a fenti táblázatot szeretném megfontolásra javasolni Önöknek. Ez a Web of Science, ami szerencsére Magyarországról hozzáférhető, és ebből a szempontból tényleg nagyon szerencsés helyzetben vagyunk. Ez egy nagyon összetett információs szolgáltatás, amelyik a nemzetközileg érvényesülő tudományról beszél. Itt olyan számokat tüntettem fel, 4, egymástól 10 évnyi távolságra levő időpontban, hogy ebből a két országból, Magyarországról és Ausztriából hány olyan publikáció keletkezett abban az évben, amelyik a Web of Science-en megjelent. 1976-ban Magyarországnak van egy 20 százalékos előnye. És ha azt nézem, hogy a két országnak a lakossága hogyan viszonyul egymáshoz, akkor ez kb. annak megfelelő arány. 1986-ban osztrák barátaink tettek szert 20 százalék előnyre, és 1996-ban és 2006-ban folytatódik a dolog, sikerült kétszer annyi publikációval hozzájárulniuk ehhez a nemzetközi tudástermeléshez, mint amennyivel Magyarországon sikerült a kollégáknak hozzájárulniuk. Nyilván itt nem csak a felsőoktatásban részt vevő kollégáknak van lehetősége, hogy nemzetközi publikációkkal ismertté tegyék magukat, vagy hozzájáruljanak a globális ismeretanyag növekedéséhez, hanem az Akadémián dolgozó kollégáknak is. Természetesen lehet mondani, hogy Ausztriában egy világnyelv működik, Magyarországon pedig egy egzotikus és perifériális nyelv, és ennek következtében a magyar tudo-

mánynak egy része kizárólag magyarországi relevanciával bír, és ebben az értelemben ezen a globális piactéren, vagy ha úgy tetszik, tőzsdén nem tud megjelenni. Ez az érv megállja a helyét, a probléma csak az, ha egy hasonló pici, perifériális nyelvet használó országhoz, mondjuk Finnországhoz hasonlítanánk magunkat, akkor még sokkal durvább lenne az a lemaradás, amit az utóbbi harminc évben összeszedtünk. Tudniillik a finn szám az osztráknál sokkal kisebb 1976ban, és sokkal nagyobb 2006-ban.

JSTOR hozzáférés

Magyarország: 2 egyetem
Ausztria: 5 egyetem

A JSTOR különböző tudományágak folyóiratainak teljes szövegét tartalmazza, elektronikusan hozzáférhető módon, de nem a legfrissebbeket, azonban egy a tudástermelésben résztvevő egyetemen egy oktató asztaláról hozzáférhető, látható, hogy mások mit írtak. Nehéz úgy publikálni, ha nem tudom, hogy mások mit írtak már arról a dologról az adott tárgykörben. Magyarországon két egyetemen van hozzáférés, Ausztriában 5 egyetemen. Szeretném hozzátenni, hogy itt kihagytam egy egyetemet, amelyik ugyan a magyar felsőoktatási rendszer része, de nem folytat alapképzést és nem is magyar pénzből működik, tehát bizonyos értelemben indokolatlan lenne a 2-nek 3-ra növelése. Érdekes módon, a Nemzeti Bank mind a két országban előfizet erre, de mondjuk az egyetemek kis mértékben, az akadémiai kutatóintézetek pedig egyáltalán nem fizetnek elő erre a szolgáltatásra Magyarországon.

Felsőoktatás és társadalom

A felsőoktatásban résztvevők kb. 45%-a közvetlenül is fizet. (0,5-1,5 mFt)

Jól ismert okok miatt nem feltétlenül a jobb anyagi helyzetben lévők fizetnek.

A felsőoktatási diploma érték, piaci helyzet jellemző.

A magyar felsőoktatásban résztvevőknek körülbelül 45 %-a közvetlenül is fizet tandíjat. Közvetve az adókon keresztül mindnyájan fizetünk, de mondjuk durván 45 % az, aki direkt fizet tandíjat. Egy diploma megszerzése érdekében nettó fél és másfél millió forint közötti összeget költenek a családok. Anélkül, hogy részt kívánnék venni abban a vitában most, hogy kell-e fizetni, vagy nem kell, létezik-e ingyenes ebéd vagy felsőoktatás vagy bármi ilyesmi, fenn kívánjuk-e tartani a jelenlegi rendszert, megállapítom, hogy nem feltétlenül a jobb anyagi helyzetűek fizetnek, hanem egészen máson múlik, hogy kik fizetnek. Sőt, tényszerűen a rosszabb anyagi helyzetűek fizetnek. Amit most csak abból a szempontból szeretnék értékelni, hogy az ország nem feltétlenül tehetős háztartásai is tudomásul vették azt a tényt, úgy látják -- nem biztos, hogy ez egy tény, de úgy látják --, hogy a diploma érték, amiért érdemes pénzt kiadni, és ebben az értelemben van egy piaci helyzet. A piaci helyzet csak kialakulóban van, és engem most az érdekelne, hogy a minisztérium szabályozási tevékenysége, amellyel kapcsolatban bizonyos intenciókat és mögöttük levő magyarázatokat hallottunk a szünet előtt, az vajon mit is csinál ebben a környezetben. A szabályozás megjeleníthetne bizonyos piaci érdekeket, megjeleníthetne bizonyos lobbi érdekeket, és lehetne valamilyen absztraktabb értelemben értékalapú. És sok más is lehetne a szabályozás, de ezek hárman olyan csoportok, amelyek gyakran felvetődtek az utóbbi időben.

Szabályozás
Piaci érdek – lobbi érdek – érték alapú

Lobbi érdek:

Oktató csoportok – piactól független, lokális kiválóság
Munkaadói csoportok – legyen túlkínálat a potenciális alkalmazottakból, a betanítási költségeket viselje más.

Mit értünk piaci érdek alatt e tárgykörben? Valószínűleg mindenki mást ért alatta, én azt gondolnám, hogy a piaci érdek az egyenlő hozzáférés lenne és egy differenciált árért differenciált minőség. Lehessen drágán jobb minőséget kapni, olcsón rosszabbat, a hozzáférés azonban lehetséges legyen mindenki számára, és nyilván ennek különböző következményei lennének, hogy ha ezeket tekintenénk piaci érdekeknek, és ezeket kívánnánk megvalósítani.

Van lobbiérdek is. Lobbiérdek alatt olyan csoportérdeket értek, amelyik összeszerveződött és megpróbál hatni arra, hogy mi történik. Én két típusú lobbiérdeket vélnék észrevenni az országban pillanatnyilag. Oktatói csoportok megjelenítenek ilyen típusú érdekeket, és azt gondolom, hogy ezek az oktatói csoportok általában egy piactól független lokális kiválóság alapján történő erőforrás-elosztást kívánnának. Hogy mit értek lokális kiválóság alatt, az világossá válik, ha megnézzük a Magyar Tudományos Akadémia tagjait, hogy mondjuk az előbb említett Web of Science-en milyen produkcióval rendelkeznek. És szeretném hangsúlyozni, hogy nem a 30-40 évvel ezelőtt megválasztott akadémikusokat érdemes megnézni leginkább, hanem a viszonylag frissen megválasztott akadémikusokat érdemes megnézni ebből a szempontból. Rendkívül érdekes tanulságokra fogunk jutni. Személyiségi jogok miatt nem mutatok ilyen számokat, de vannak, akik ezzel foglalkoznak.

A másik lobbiérdek, amit, én úgy gondolom, lehet azonosítani, ez bizonyos munkaadói csoportoktól származik, és én úgy látom, hogy az ő érdekük elsősorban az, hogy legyen túlkínálat a potenciális alkalmazottakból. A magyar nagytőkések megjelennek azzal a kívánalommal, Liszszabonból levezetve egyébként, legalábbis ideologikus szinten, hogy legyen több mérnök meg legyen több közgazdász. Én azt gondolom, hogy az ő konkrét érdekük, hogy az általuk alkalmazott munkaerőből túlkínálat legyen, mert ez az ő költségeiket, legalábbis potenciálisan, csökkenti. Ráadásul szeretik, ha a betanítási költségeket valaki más viseli. Manherz államtitkár úrtól hallottuk a Lufthansa példáját, ahol a törekvés pontosan ez. A DHL azt mondja, hogy én szeretnék olyan munkaerőt felvenni, akivel szót bírok érteni, és majd itt egy program keretében megtanulja, mit kell csinálni. Ugye emberi erőforrás gazdálkodás nem is létezne, hogyha nem ez lenne a feladat. Ha nem kellene valamit csinálni a munkaerővel az adott vállalkozáson belül, akkor az egész szakma nem is létezne. Ezzel szemben a Lufthansa aktuális törekvése, ha jól értem, arra irányul, hogy ezt a betanítási szakaszt, amit neki nyújtania kellene a felvett munkaerőnek, és nyilván neki költség lenne, azt áttolja részben a magyar adófizetők által finanszírozott felsőoktatásnak az egyik félévére. Én viszonylag gyakran találkozom az ún. munkaadók képviselőivel, és mindegyik veri az asztalt, hogy nem ér semmit a magyar felsőoktatás, mert idejön a végzett, és nem tudja azt, amit nálunk csinálni kell. Most a probléma az, hogy ezeken a helyeken különböző dolgokat kell csinálni. Nagyon nehéz úgy felkészíteni embereket, hogy minden munkahelyen

pontosan tudják, hogy mit kell csinálniuk. Ez a munkahelynek lenne az érdeke. Szerintem a hallgatónak, aki diplomát szerez, az lenne az érdeke, hogy őt flexibilitásra készítsük fel. Ezt azért hangsúlyozom ennyire, mert a végén konkludálok valahova, és ebből a szempontból ez érdekes lehet.

Minisztérium – szabályozás

Több mérnököt, több természettudóst.

Felvételi pontszámok 2006:
ELTE fizika BSc, ANA: 96 pont
ELTE társadalmi tanulmányok: BSc, ANA: 137 pont

Nagyobb fizikai felvételi keretszámokkal nem adunk át több tudást – de a lobbiérdek megvalósul.

A fenti számok segítségével szeretném megmutatni, hogy mekkora mozgástere van annak a nyilvánvalóan meglehetősen jó szándékú szabályozási törekvésnek, amelyik azt gondolja, hogy ilyen alapvető társadalmi folyamatokat bizonyos paraméterek változtatásával befolyásolni lehet. 2006-os felvételi pontszámokat mutatok, megint teljesen nyilvános adatok, csak nem tudom, hogy ki szokta ebből a szempontból megnézni őket. Egy jó nevű egyetemről van szó, az egyik képzés a fizikus bachelor képzés. Az ANA, aki ezt a zsargont nem ismeri, az az államilag finanszírozott nappali alapképzést jelenti, ez az, ahol nem kell fizetni a jelen helyzetben, és ez az, ahova nappali elfoglaltságként többnyire frissen érettségizettek mennek be. Fizikusnak 96 ponttal lehet bekerülni. Nem akarok reklámot csinálni a saját képzésünknek, de mondjuk a társadalmi tanulmányokra, ami sok mindennek az előszobája, 137 ponttal lehet bekerülni. A Minisztérium idén például a természettudós keretszámokat növelte, a társadalomtudományi területen csökkentette - hozzáteszem, az én értelmezésem szerint az érvényes törvénnyel ellentétes módon. Mi történik akkor, ha több fizikust fogunk fölvenni? Valószínűleg nem az történik, hogy 140 pont környékén megnő az érdeklődés, hanem az, hogy 95 meg 94 ponttal is fel fogunk venni fizikusokat. Azt szeretném tehát kérdezni, hogy vajon több tudást tudunk-e majd átadni ezeknek a fiatalembereknek, vagy csak arról van szó, hogy egy bizonyos lobbi érdek utat talált és megvalósult – nagyrészt az adófizetők pénzén.

Minisztérium – szabályozás *Mesterséges kapacitáskorlát a felvehető költségtérítéses hallgatók számára.* *(Eddig a költségtérítéses hallgatók felvételéről az intézmények döntöttek.)* *A népszerűbb egyetemek megtelnek az államilag támogatott hallgatókkal.* *A költségtérítéses hallgatók a kevésbé népzerű egyetemekre szorulnak vagy egyáltalán nem találnak helyet Magyarországon.*
Minisztérium – szabályozás *A lobbiérdek megvalósul:* *Az állami támogatás még fontosabb lesz az egyetemek működésében.* *A népszerű egyetemek érdeklődése a piaci igényeknek megfelelő költségtérítéses képzések iránt csökken.* *Megerősödnek a piac igényeitől független felsőoktatást kívánó csoportok.*

Manherz államtitkár úr elmondta, hogy megállapították a képzési kapacitásokat az egyetemek beszámolói alapján. Én nem kétlem az ő szándékát, azonban azon a középszinten, ahol én működöm, ez úgy érkezett meg, hogy a minisztérium megüzente nekem, hogy mennyi a kapacitásunk. Ez azt a szomorú dolgot vonja maga után, hogy egy viszonylag népszerű képző intézmény, mondjuk a mi karunk, jelentős mértékben meg fog telni államilag támogatott hallgatókkal, már nem lesz lehetőségünk költségtérítéses hallgatókat felvenni. Amiről lehet azt mondani, hogy ez kitűnő, mert jobban felkészült hallgatók mennek a népszerűbb képzőhelyekre, valójában azonban annak a lobbi érdeknek ad teret ez a döntés, amely szeretné a piactól eltávolodva állami finanszírozás alapján működtetni felsőoktatást. Itt játszik szerepet bizonyos oktatói csoportoknak az a fajta lokális kiválósága, amire korábban utaltam, és erre a lokális kiválóságra alapozva formálnak igényt arra, hogy az állam tartsa fenn az ő tevékenységüket, függetlenül attól, hogy van-e piaci kereslet az általuk nyújtott képzésre. Hogyha az állam hajlandó belépni mint teljes finanszí-

rozó ezekre a helyekre, akkor ezek a csoportok a felsőoktatáson belül teret fognak nyerni, és elképzelhető, hogy bizonyos döntések még tovább ebbe az irányba mutatnak majd. Tehát a lobbiérdek megvalósul, az állami támogatás még fontosabb lesz az egyetemek működésében, a népszerű egyetemek a piaci igényekre kevésbé lesznek nyitottak, még kevésbé, mint most. És megerősödnek a piaci igénytől független felsőoktatást kívánó csoportok, ami szerintem tovább fogja rontani azt az egyébként is meglehetősen szürke helyzetet, amit bemutattam.

Magyar felsőoktatás – nemzetközi felsősoktatás

Egy diploma megszerzéséhez kétszer annyi órán kell részt venni Magyarországon mint Hollandiában vagy az USA-ban.

Kétszer annyit tanítunk.
Az egész felsőoktatás túlterhelt (ez látszik alulfianszírozásnak).

A képzés extenzív, nem tanulási képességeket, hanem gyorsan avuló (vagy részben már elavult) ismereteket ad át.

Magyarországon egy diploma megszerzéséhez pontosan kétszer annyi órán kell részt venni, mint Hollandiában vagy az USA-ban. A diplomát szerző hallgató, kétszer annyi frontális tanítási órát hallgat, mint ezekben az országokban. Ebből tehát az következik, hogy kétszer annyit tanítunk, mert nemcsak a hallgatókra, hanem az oktatókra is kétszer annyi frontális tanítási kötelezettség hárul egy diploma létrehozása érdekében. Az egész felsőoktatás túlterhelt, és ez nagyon sokszor alulfinanszírozottságnak tűnik. Az én állításom nem az, hogy több pénzt kéne tenni a rendszerbe, hanem egészen más dolgokat javasolnék, amelyekről most nincs idő beszélni. A lényeg az, hogy kétszer annyi élő munkát teszünk egy diplomába, emiatt tűnik úgy, hogy túl sokat dolgozunk, és emiatt nem elég sem az épület, sem a tanterem, sem az oktatói fizetés, sem a könyvtári könyvek száma, semmi sem elég, mert kétszer olyan intenzíven használjuk a diplomák kibocsátása érdekében az egész infrastruktúrát, mint mondjuk Hollandia vagy az USA. Ebben az értelemben a képzés extenzív, nem tanulási képességeket, hanem bizonyos ismereteket ad át. Gondoljunk a DHL és a Lufthansa különböző stratégiájára. Én azt gondolom, hogy ebben a példában a DHL mutatkozik egy ésszerű alkalmazónak, és igenis

tanulási képességeket szeretne látni, nem pedig bizonyos konkrét skilleket. Továbbá, ha mi nem tanulási képességeket, hanem ismereteket adunk át, akkor ezek mindenképpen gyorsan avulóak, sőt, sajnos, ez a szomorú helyzet, részben már, amikor átadjuk őket, akkor is elavultak.

KISS BALÁZS–SZABÓ GABRIELLA

Az elektronikus kormányzati kommunikáció eszközrendszere

Európai minták, magyar feladatok

Tanulmányunk az elektronikus kormányzás, az állam és állampolgárai közötti interakciók változó mintáit kívánja feltérképezni.[1] Először kitérünk a vonatkozó szakirodalom bemutatására, amelyek közül az Andrew Chadwick-Christopher May (2003) szerzőpáros munkáját tartottuk kiemelendőnek. Olyannyira, hogy a brit kutatók által kidolgozott elméleti keretet alkalmaztuk a magyar elektronikus kormányzás leírására, amelyre a tanulmány második fejezetében térünk ki.

Követve a Chadwick-May által kijelölt utat, az volt a célunk, hogy a 2006-ig megvalósult magyar fejlesztéseket és működési mintákat beillesszük egy háromosztatú tipológiába. E modellek – a menedzseri, a konzultatív és a participációs – tulajdonképpen az elektronikus kormányzás ideáltípusai abban a tekintetben, hogy miként alakul az állam és polgárainak kapcsolatrendszere az IKT eszközök kormányzati munkába történő integrálásával.

E három modellel az állam és az állampolgárok közötti interakciók közötti szemléletbeli különbségeket tudjuk feltárni. A nemzetközi és a magyar kutatások eredményei szerint az elektronikus kormányzással kapcsolatos stratégiák, akciótervek és a megvalósult programok célkeresztjében a közszolgáltatások minőségének javítása és a hatékonyabb, költségtakarékosabb állami működés áll, amelynek mintája az üzleti életben is lezajlott menedzsmentfejlesztés. Emellett az állampolgárok demokratikus részvételének erősítése is megjelenik, mint a transzparens és elszámoltatható állam megteremtésének záloga.

Egyelőre azonban a szolgáltatásokra koncentráló menedzseri modell elemeit látjuk elterjedtebbeknek, míg az állampolgári vélemények becsatornázását hangsúlyozó konzultatív és participációs megközelítések formái meglehetősen sporadikusan vannak jelen az elektronikus kormányzás magyarországi mintáiban.

---

[1] A tanulmány alapjául szolgáló kutatás 2006 nyarán befejeződött.

1. Az elektronikus kormányzás politikai vonatkozásai

Az 1990-es évek elején, a világ demokratikusan működő országainak politikai vezetése egy jelentős és általános, a kormányzati szolgáltatásokhoz kapcsolódó állampolgári elégedetlenséggel, bizalomvesztéssel találta szembe magát (Norris 1999, Komito 2005). Elsősorban a gazdasági élet, de a civil társadalom szereplői felől is érkeztek olyan kritikák, miszerint a kormányzati döntéshozatal nem átlátható, az érdekérvényesítés korlátozott, az ügyintézés lassú és pazarló, az információk nem megfelelő kezelése pedig pénzben mérhető veszteségeket is okoz az államkasszának és az állampolgároknak. A politikai osztály számos olyan üzenetet kapott a társadalom különböző rétegeitől, amelyek már-már a demokrácia önfenntartó minőségét kérdőjelezték meg (például az alacsony választási részvétel, vagy az intézményrendszer iránti bizalmatlanság). A feladat világos volt, olyan megoldást kell találni, amely javítja a kormányzati szolgáltatásokat, átláthatóvá teszi a döntéshozatalt, segíti az állampolgárok és képviselőik érdekeinek figyelembe vételét és csökkenti a költségeket.

A világ legfejlettebb országait tömörítő OECD egy 2001-es kutatásban leszögezte, hogy a jó kormányzás („*good governance*") egyik legfontosabb eleme az állampolgárok politikai döntéshozatalba történő hatékony bevonása. Ehhez feltétlenül szükséges, hogy az állam-állampolgár viszony átalakuljon, a tekintélyelvű és mindenható állam (angol terminológiával a „*command and control*") helyett egy partnerségre nyitott kormányzati szféra jelenjen meg. A partnerség elve folyamatos konzultációt jelent az adott döntésben érintett felek képviselőivel. A valós párbeszéd alapja az információszabadság, vagyis a döntéshozatalban résztvevők számára elérhető adekvát és egyértelmű információk megléte feltétlenül szükséges. Mindemellett a kormányzatnak arra is figyelnie kell, hogy az általa felkínált részvételi formák és csatornák megfelelnek-e az állampolgárok különböző csoportjai számára. Más szóval: a szemléletváltáson túl, az állam-állampolgár viszony kommunikációs aspektusai szorulnak átalakításra (OECD 2001). Napjainkban, a modern információs és kommunikációs technikai eszközök (internet, számítógép, mobiltelefónia) kormányzati munkába történő integrálása lehet a válasz a fent említett a kihívásokra.

1.1 Az elektronikus kormányzás kommunikációs aspektusai

Dolgozatunkban elsősorban az információs és kommunikációs technikai eszközök kormányzással kapcsolatos interakciókra tett hatását kívánjuk vizsgálni. Azon belül is szűkítenénk a tanulmány témáját, vagyis nem foglalkozunk a kormányzati intézmények, az igazgatási szféra belső kommunikációjával. Gloria Regonini kategóriáit követve az elektronikus kormányzás azon aspektusai érdekelnek bennünket, amelyek a szakpolitikák formálódását és a döntéshozatali folyamatok tágabb kontextusát jelentik (Regonini munkáját idézi Kiss-Boda 2005:66). Az elektronikus kormányzást tehát a politikai kommunikáció irányából kívánjuk megközelíteni.

A szakirodalom az 1980-as években a politikai magatartás mintáiban forradalmi változásokat várt az elektronikus kommunikáció terjedésétől. Az internet által lehetővé váló korlátlan információ-elérés, az interaktivitás és a közvetlenség hatására a szerzők szorosabb és szervesebb kapcsolatot jövendöltek az állampolgárok és a nekik felelős politikai intézmények között (Kiss-Boda 2005:14). Olyannyira, hogy egyes írások az ókori Athén agorájához hasonlóan, egyfajta közvetlen digitális demokráciát vizionáltak, amelyben a politikai kérdésekhez kötődő diskurzusok mindenféle torzító mechanizmusok nélkül folyhatnak (Pintér é.n.).

A XXI. század elejére világossá vált, hogy az ebbeli nagy remények eltúlzottak voltak. Ma már arról beszélhetünk, hogy a technikák felhasználása sokkal inkább függ a meglevő társadalmi és politikai viszonyoktól, mint a technika fejlődésétől. A world wide web megjelenése óta eltelt közel másfél évtized fejleményei kettős hatással voltak az információs és kommunikációs technikai eszközök és a politikai-igazgatási szféra kapcsolatára. Egyrészt világossá vált, hogy a politikai-kormányzati berendezkedés nem alakul át gyökeresen. Másrészt új szakpolitikák és megközelítések születtek és honosodtak meg a közgondolkodásban. Elsődleges fontosságra tett tehát szert az a kérdés, hogy vajon milyenek is a politikai szereplők érdekviszonyai az információs és kommunikációs technikák bevezetésében, röviden: miért fordulnak a kormányzati kommunikáció aktorai az internet felé.

Az évek során számos kísérletet követtettünk, amelyben a szakirodalom osztályozni kívánta az elektronikus kormányzás működő mintáit (Chadwick-May 2003, Riley 2003, Needham 2004). A szakértők és kutatók arra az eredményre jutottak, hogy az elektronikus kormányzással

kapcsolatos politikai elképzelések és megvalósulások között az alapvető különbséget az adott koncepció hátterében húzódó állam-állampolgár viszony értelmezése jelenti.

1.2 Állam és állampolgár interakciói az elektronikus kormányzás rendszerében

Cathia Riley tanulmányában felhívja a figyelmet, hogy az elektronikus kormányzás alapjait és fő céljait gyakran a köz- és szakigazgatás modernizációjával (leegyszerűsítve: a papíralapú munkarend helyett digitalizált ügyvitel megteremtése) azonosítják. A kutató által alapvetően hibás koncepció szerint az államot egy üzleti vállalkozáshoz hasonlítják, amelyben a sikeres működés kulcsa a hatékonyság és az állampolgárok ugyanolyan kuncsaftként jelennek meg, mint például a Microsoft vagy a General Motors cégek esetében. Az uralkodó szakmai és politikai diskurzus Riley szerint túlságosan „*materiális*", így az elektronikus kormányzással kapcsolatos stratégiákban és fejlesztési tervekben a politikai döntéshozók elsősorban a szolgáltatások és a javak tranzakciójának modernizációjára (e-ügyintézés, e-adózás) fókuszálnak (Riley 2003:7-9).

Hasonló eredményre jutott az Andrew Chadwick - Christopher May szerzőpáros 2003-ban publikált kutatásában, amelyben az amerikai és az európai elektronikus kormányzás második generációs fejlesztéseit vették górcső alá. A szerzők megkülönböztettek három modellt az alapján, hogy a kormányok fejlesztési dokumentumaiból és a végrehajtásuk elemeiből milyen kép rajzolódik ki az állam és az állampolgárok interakciójára nézvést (Chadwick-May 2003). Lássuk röviden, hogy melyek ezek a modellek és mi a legfőbb jellemzőjük!

1.2.1. Menedzseri modell

A menedzseri modellben, a fejlesztés középpontjában, a kormányzati információ minél hatékonyabb biztosítása áll. A kommunikációt alapvetően egyirányú folyamatnak tekinthetjük ebben a megközelítésben, vagyis az állampolgárok és csoportjaik (üzleti élet, civil szféra), illetve a kormányzat különböző szervei között meghatározott jogszabályi és ügyviteli keretek között egyfajta adatcsere (például adóbevallás) zajlik, az információs és kommunikációs technikák pedig megkönnyítik a kapcsolatfelvételt a „*szolgáltatók*" és az „*igénybevevők*" között. A kormányzati munka digitalizálása és interneten elérhetővé tétele egyrészt egyszerűsíti,

hatékonyabbá és átláthatóbbá teszi az adminisztráció munkáját. Másrészt egy bizonyos szinten felül csökkenti a kormányzat költségeit. Harmadrészt a modell feltételezi, hogy a huszonnégy órás, hétszer hét napos hozzáférés az állampolgárok számára kényelmesebb, így nő az elégedettségük is a kormányzat munkájával kapcsolatban.

A modell kiindulópontja szerint az állami adminisztráció logikája semmiben sem különbözik egy nagyobb vállalkozás működésétől. Sőt minden anomália, amely a kormányzati munkában megjelenik (bürokratikus, pazarló, áttekinthetetlen) annak eredménye, hogy a döntéshozók nem veszik figyelembe az üzleti életben kialakult menedzsmentfejlesztési logikákat (Holmes 2001). Így a fejlesztések fő iránya a jogszabályi és munkaszervezési folyamatok átalakítása az elektronikus kormányzás a vállalati szektor e-business mintái alapján meghatározott környezet megteremtése érdekében. Ebben a megközelítésben az állampolgárokat fogyasztóként jelenítik meg („*citizen as consumer*"), aki a gazdasági szférában meghonosodott magatartásmintákat kívánja követni a közcélú információk és szolgáltatások igénybe vételekor is. Vagyis fizet, és ezért követel: pontosságot, egyértelmű tájékoztatást és gyors eljárást. A másik oldalon pedig a politikai döntéshozók is egyre inkább befektetőként, szerződő partnerként és nem alattvalóként tekintetnek az állampolgárokra. Azzal párhuzamosan, ahogy az „*ügyfélközpontúság*", a „*szolgáltató közigazgatás*", a „*hatékony állam*" kifejezések összekapcsolódnak az e-kormányzás kiépítésével, úgy kerülnek mind inkább előtérbe a gazdasági logikát követő gondolkodásmódok.

A menedzseri modell koncepciója nem foglalkozik az állampolgári, vagyis a „felhasználói" oldallal, az információk és a szolgáltatások feletti ellenőrzés, kezdeményezés kapcsán a kormányzat primátusa érvényesül. Azonban az állam nem vállalja fel a társadalom egészének digitális korszakba történő átvezetését. Más szóval: az állampolgárok közügyekben való részvételének igényére és a társadalom bizonyos csoportjait sújtó digitális megosztottság, a tudáshátrányból vagy infrastrukturális okokból fakadó hozzá nem férés problémájára a menedzseri modell nem ad választ. Ebben a megközelítésben az információ egy egyszerű unilineáris folyamat, amelyet a kommunikáció valamely ágense „*termel*", míg mások „*felhasználják*". Az információ kibocsátója aktív, míg a fogadója passzív szerepet tölt be.

1.2.2. Konzultatív modell

A konzultatív modell alapjaiban különbözik a menedzseri típusú megközelítéstől. Hiszen itt arról van szó, hogy az internet és a számítógép kormányzati munkába történő integrációja az állampolgári érdekek és vélemények közvetlen becsatornázását szolgálja. Az információ ebben a megközelítésben a kormányzás javításának forrása, így az állampolgárok és a kormányzat egyaránt megjelenik információelőállító és felhasználó szerepben. Az elektronikus kormányzás így a döntéshozatal kezdetétől fogva nyitott a kérdésben érintettek és érdekeltek szavára.

Ennek egyik tipikus megvalósulási formája, hogy a jogszabályok vagy a várható fejlesztések tervezetét a kormányzati szervek interneten közzéteszik, fórumot nyitnak a beérkező véleményeknek, majd az illetékesek válaszolnak az állampolgári kérdésekre, észrevételekre. Továbbá, találhatunk elektronikus szavazásokat, közvélemény-kutatásokat, illetve on-line közmeghallgatásokat. A konzultatív modellben az internet és az egyéb infokommunikációs eszközök a partnerség elvét erősítik, vagyis a jó kormányzás megvalósítása érdekében a politikai és igazgatási szféra folyamatos párbeszédet tart fenn az állampolgárokkal.

Amennyiben a kormányzati munka befolyásolása az interneten keresztül lehetséges, úgy felmerül a digitális írástudás problémája. Hiszen azok a csoportok, akik valamilyen okból kifolyólag nem képesek eligazodni az új technikai eszközök világában, hátrányos helyzetbe kerülhetnek az érdekérvényesítés terén. A hozzáférés és a digitális írástudás tehát a demokrácia szempontjából kardinális kérdéssé válik, a kormányzatnak fel kell vállalnia a társadalom egészének felkészítését, felzárkóztatását. Emellett azt is látni kell, hogy a konzultáció lehetősége önmagában nem feltétlenül jelenti azt, hogy minden érdekelt fél konszenzusával zárul le a döntéshozatali folyamat. Egyáltalán nem biztos ugyanis, hogy az állampolgárok hozzászólásait az illetékesek figyelembe is fogják venni, amelyre lehet jó okuk is (például nem adekvát a megjegyzés), de az idő szűke vagy az érdektelenség is ellehetetlenítheti az elektronikus kormányzás konzultatív elemeit.

1.2.3. Participációs modell

A konzultatív modell valamiféle átmenetet képvisel a menedzseri és a participációs megközelítés között. A részvételre alapuló modell legfontosabb különbsége a kormányzat szerepének értelmezése, miszerint a kormányzatnak nincs privilegizált szerepe a társadalom irányításában és

működtetésében. Más szóval a participációs modellben a kormányzati szféra egy rugalmas rendszer, amelyben a különböző státusú szereplők (állampolgárok: egyének és különböző csoportok, szakemberek, politikusok, köztisztviselők... stb.), úgynevezett „*stakeholderek*" mozognak, és intézik ügyeiket, szereznek érvényt elképzeléseiknek, kormányozzák saját magukat. A közügyek intézésének – diskurzustól függően – a központi vagy helyi igazgatás tehát nem feltétlenül meghatározó része. Sőt, akár ki is maradhat bizonyos önigazgatási folyamatokból.

Így a korábbi két modellel szemben, jelen esetben a sokirányú kommunikációs kapcsolatok megteremtése és ápolása kiemelkedő fontosságú elem. Az információ nem valamilyen objektíve létező, cserélhető erőforrás, hanem diskurzusokban megszülető és formálódó természetű. Az elképzelés kiindulópontja szerint az állampolgárok aktívak, készek részt venni a politikai közösség mindennapi életében, amely erőbefektetést az internethasználat jelentősen csökkenti.

Kérdés azonban, hogy az kibertérben szerveződő önkéntes, független állampolgári közösségek mennyiben érdeklődnek a közügyek intézése iránt. Felmérések szerint az internetezők csekélyszámban használják a világhálót politikai részvételre, az on-line aktivitás jelentős részét az elektronikus levelezés, a szórakozás és egyre növekvő mértékben a vásárlás tölti ki.[2] Mindemellett az információs társadalom szempontból legfejlettebb országokban (Új-Zéland, Svédország, Egyesült Államok, Kanada, Szingapúr, Finnország, Dél-Korea... stb.)[3] sem látjuk, hogy a közvetlen részvételre épülő digitális demokrácia megszüntette volna a képviseleti rendszer alapjait. Így a modell mint az elektronikus kormányzás kizárólagos értelmezési kerete, meglehetősen utópisztikus álláspontnak tekinthető.

Hogyan alakul az elektronikus kormányzással kapcsolatos fejlesztések rendszere? Mely modell elemei vannak többségben? A Chadwick-May szerzőpáros összehasonlító kutatásra hivatkozva azt állítja, hogy az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában és az Európai Unió közösségi

---

[2] Magyar adatok: „*Lakossági internethasználat 2005*". Eneten Közvélemény- és Piackutató Központ. http://www.hif.hu/menu3/m3_1/2006/enetennhhinternet20054.pdf Egyesült Államokbeli adatok: „*America's Online Pursuits: The changing picture of who's online and what they do*" Pew Internet & American Life's Project. http://www.pewinternet.org/pdfs/PIP_Online_Pursuits_Final.PDF

[3] http://www.internetworldstats.com/top25.htm

szintjén megfogalmazott stratégia célokban az elektronikus kormányzás menedzseri modellje a domináns. A koncepciók alapja mindenhol az állami feladatellátás reformja, a kormányzati munka átalakítása. A modernizálás irányait és későbbi fejlődését azonban jelentősen befolyásolja, hogy milyen cél lebegett a döntéshozók szeme előtt akkor, amikor kialakították az elektronikus kormányzati intézkedéseik kereteit. Alapvetően két mintát különböztetünk meg, az egyik gyakorlatban, például az Amerikai Egyesült Államokban, a költségek lefaragására törekedtek[4], a másikban, Európában, az állampolgári bizalom visszaszerzése volt a fő motiváció[5].

A Chadwick-May szerzőpáros által folytatott kutatás 2003-as publikációja óta eltelt néhány év fejleményei hangsúlyeltolódást is eredményeztek. Elsősorban az Európai Unió szintjén, az Európai Bizottság keretei között figyelhetjük meg a változást, vagyis a konzultáció, az állampolgári vélemények becsatornázásának megjelenését. Az Európai Bizottság *Intézményi kapcsolatokért és kommunikációs stratégiáért felelős biztosa*, Margot Wallström 2004-es beiktatása óta többször leszögezte, hogy az internet nagyon fontos eszköz a közvetlen kommunikáció megteremtésében. A *„Fehér Könyv az Európai Kommunikációs Politikáról"* című dokumentumban olvashatóak szerint az internet bevonásával a demokratikus deficit csökkenését, az állampolgári érdeklődés feltámasztását várják az európai döntéshozók. A Fehér Könyvet idézve:

„A digitális technológiák – például az internet – új csatornákat nyithatnak meg az európai kérdésekről folytatott kommunikáció előtt, a polgári vitáknak helyt adó új fórumokkal és új eszközökkel szolgálhatják a határokon átívelő demokráciát."[6]

Emellett, az európai uniós tagállamok kormányzati kommunikációs gyakorlatában is egyre jelentősebb szerepet kapnak a konzultáció és a participáció elemei. Főként az önkormányzatok és a helyi igazgatás te-

---

[4] *„...this effort is designed to make better use of information technology (IT) investments to eliminate billions of dollars of wasteful federal spending."* in: *„E-Government Strategy"* Executive Office of the President of the United States. http://www.whitehouse.gov/omb/egov/2003egov_strat.pdf

[5] „eGovernment is a way for public administrations to become: more open and transparent, and to reinforce democratic participation" in: *Europe's Information Society* http://europa.eu.int/information_society/soccul/egov/index_en.htm

[6] Fehér Könyv az Európai Kommunikációs Politikáról http://ec.europa.eu/communication_white_paper/doc/white_paper_hu.pdf

kinthetők az állampolgári részvétel elsődleges terepének, amely összekapcsolódik az Európa-szerte megfigyelhető decentralizációs tendenciákkal.

A közösség ügyeinek együttes irányításának elektronikus útra terelésére, elsősorban Skandináviában találunk példákat, melyek közül az egyik legérdekesebb a „*Digitális Szomszédsági Fórum*" kezdeményezés Helsinki Maunula nevű városrészében. A Fórum alapítója két civil szervezet volt, az ötletet azonban igen hamar felkarolta Helsinki városi tanácsa is. A Fórum célja, hogy az adott lakóközösség aktívan hozzájárulhasson a településtervezés és -fejlesztés folyamatához. A kezdeményezés teret biztosít az állampolgárok számára legszűkebb környezetük közügyeiben való részvételre. A városrész honlapján (http://maunula.net) elsősorban regionális információkat és híreket találunk. Mind a honlap kialakításakor, mind a működtetéskor alkalmazott alapelv, hogy a helyi lakosok minél nagyobb mértékben vegyenek részt a folyamatban. A munka fontos része volt a lakosság digitális kultúrájának fejlesztése. A honlap igazi közösségi portál is egyben, igazán jó terep a lokálpatriotizmus és az összetartozás érzésének növelésére. A honlap egyben kapu a városi és regionális igazgatás elektronikus közszolgáltatásainak eléréséhez is.

A „*Digitális Szomszédsági Fórum*" kezdeményezés ötvözi a menedzseri, a konzultációs és a participációs modell elemeit, épít a helyi közösség aktivitására, azonban az önkormányzat anyagi és technikai segítsége nélkül elképzelhetetlen lenne a projekt fenntarthatósága. A finn példa rámutat a partnerség fontosságára is, hiszen a helyi kormányzásban résztvevő felek közös érdeke és partnerségre épülő magatartása alapozza meg az együttműködés formáit. Összegezve e rövid európai kitekintést, a konzultációs és participatív elemek előretörését kell kiemelnünk az elektronikus kormányzás megvalósulásának mintáiban.

2. A magyar elektronikus kormányzás mintái

A magyar elektronikus kormányzás fejlődését és kialakulását a lakossági és a gazdasági szféra elvárásai, az európai integrációval kapcsolatos kormányzati feladatok és az egyre égetőbbé váló financiális korlátok nagyjából egy időben jelentkező kihívásai határozták meg. Ahogyan az „E-Kormányzat Stratégia és Programterv 2005" című kormányzati dokumentum fogalmaz: „*hatékonyabban működő, jobb szolgáltatásokat nyújtó központi közigazgatás révén válhat lehetségessé a részvételi de-*

mokrácia kiszélesítése, az állampolgárok, az üzleti szereplők bizalmának növelése, az emberek nagyobb mértékű részvétele a politikai életben."[7]

A magyar fejlődést meghatározó „*kényszerítő*" mechanizmusok közül az állampolgári igényeket és a tágan vett társadalmi környezetet érdemes kissé közelebbről szemügyre venni. E tekintetben azt mondhatjuk, hogy a magyar információs társadalom és e-kormányzás politikáját meglehetősen ambivalens társadalmi környezet veszi körül. A hazai lakosság, bár európai összehasonlításban még alacsony internet penetrációval rendelkezik, dokumentálható igényt támaszt az erőforrás takarékos ügyintézésre. Az internet-hozzáférés egyértelműen meghatározza, jelentősen javítja az elektronikus ügyintézéshez való viszonyt. Az Elektronikus Kormányzat-központ felmérése szerint az elektronikus ügyintézést az internetet használók 83 százaléka, az internetet nem használóknak mintegy 51 százaléka venné igénybe. Csak az internetet nem használók 17,3 százaléka utasítja el teljesen az elektronikus ügyintézést. A lakosság az elektronikus ügyintézés elterjedéséhez olcsóbb informatikai eszközöket (65,9%), valamint tájékoztatást és oktatást (29,7%) tartana fontosnak az állam részéről. Az elektronikus ügyintézéssel szembeni megfontolások között a biztonsági és megbízhatósági fenntartások a legfontosabbak.

Nagyon pozitív és elvárásokkal teli közhangulat tapasztalható tehát, ám ezzel együtt jelen van egy elutasító, vagy legalábbis közömbös hozzáállás is. Jelenleg hat és félmillió ember van Magyarországon, akik nem használnak számítógépet, sem internetet. A tízezernél nagyobb lélekszámú települések 92,4 százalékában van szélessávú internet, míg a 3000 és 10 000 közötti lakosú települések 80 százalékában, az ennél kisebb településeknek pedig alig a felében érhető el a szélessávú internet. A szakértők ezt a jelenséget a digitális megosztottság, a tudásszakadék vagy egyszerűen a társadalmi érdektelenség kategóriájával írják le.[8]

A jelenlegi magyar közgondolkodásban az elektronikus kormányzás elsősorban a köz- és szakigazgatás modernizációját, másodsorban a közszolgáltatások interneten keresztül történő igénybevételét jelenti. A digitális demokrácia különböző formáinak (szavazások, on-line konzultáci-

---

[7] „*e-Kormányzat 2005 Stratégia és Programterv*" 4. oldal. http://misc.meh.hu/binary/6392_letoltheto_strategia_rovat_ekormaynzat_strategia.pdf

[8] Elektronikus Kormányzat-központ saját felmérése (2004) in: „*eKormányzat 2005 – az e-kormányzat stratégia programozása*" 2.4 Hazai társadalmi elvárások. http://misc.meh.hu/binary/6715_letoltheto_strategia_rovat_ekormaynzat_strategia_programozas.pdf

ók... stb) döntéshozatalba történő bevezetése meglehetősen marginális szerepet játszik. A magyar elektronikus kormányzás 2006 nyaráig megvalósult gyakorlatának leírására a menedzseri modell tűnik a legalkalmasabbnak. Azt is látnunk kell azonban, hogy találunk olyan elemeket – habár a szerepük a kormányzati kommunikációban még nem forrott ki –, amelyek a konzultatív, illetve nagyon korlátozottan a participatív megközelítésre jellemzők.

Lássuk röviden, hogy a Chadwick-May szerzőpáros tipológiája miként érvényesül a magyar elektronikus kormányzás rendszerében!

2.1. Menedzseri modell érvényesülése

Témánk szempontjából az *„E-Kormányzat Stratégia és Programterv 2005"* című dokumentum tartalmazza a legfontosabb kiindulópontokat.[9] Már a dokumentum elején megjelenik a menedzseri modell tipikus megközelítése: a *„hatékony, gyors és olcsó közigazgatás"* megteremtése (4. oldal). Az elektronikus kormányzás tehát a dokumentum szerint a köz- és szakigazgatás digitalizálása körül forog. Kétségkívül ez a koncepció túlhalad a bürokratikus államképen, hiszen a kormány *„valódi szolgáltatásokat kíván nyújtani"* (6. oldal), bár nem ambicionálja az állam és a polgárok közötti kapcsolatrendszer átalakítását és a közügyek intézése kapcsán a kezdeményező szerepet fenntartja a kormányzatnak.

A stratégia alapján az elmúlt években az interneten (is) elérhető közszolgáltatások köre jelentősen bővült, így a koncepciók és elméleti okoskodások mellett a konkrét megvalósulásokat is vizsgálhatjuk. Az azóta megszűnt Elektronikuskormányzat-központ vezetője, Baja Ferenc kormánymegbízott közlése alapján mondhatjuk, hogy a Kormányzati Portálon és az Ügyfélkapun keresztül jelenleg már több száz szolgáltatás érhető el, amely az összes államigazgatási ügyforgalom 80 százalékát teszi ki. A leggyakrabban igénybe vett elektronikus szolgáltatás az adó- és járulékbevalláshoz kapcsolódik. A virtuális okmányirodában közel 80 köz-

[9] A 2006-2010 közötti tervezési időszakra vonatkozó stratégia még nem készült el. Az Elektronikuskormányzat-központ 2006. májusában értékelő dokumentumok bocsátott ki, amelyben a Központ által a 2002 és 2006 közötti időszakban elvégezett munkát foglalta össze. Az összefoglaló címe: *„Összefoglaló a kormányzati informatika és az elektronikus kormányzás terén végzett tevékenységekről és eredményekről"*. http://misc.meh.hu/binary/7854_beszamolo_honlapra_2006_06_08.pdf

igazgatási ügy intézése indítható, köztük a legsikeresebb a Kormányzati Portálon keresztül történő okmányirodai időpontfoglalás. [10]

A szolgáltató állammal összefüggő elektronikus szolgáltatások jogi alapjait a *Közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény (Ket.)* teremtette meg. A törvény hatályba lépésétől (2005. november 1.) kezdve a személyes, a papíralapú írásbeli és az interneten keresztüli ügyintézés egyenrangúvá vált. Így a későbbiekben csak törvény, kormányrendelet és helyi önkormányzati rendelet zárhatja ki valamely ügyben az elektronikus ügyintézés érvényességét. Megfordult tehát a szabályozási logika: eddig az elektronikus ügyintézés számított kivételnek – a törvény azokat az ügycsoportokat nevesítette, amelyek esetében lehetséges volt az internet használata –, mostantól az lesz a kivétel, ha valamit nem lehet online intézni.

A kormányzat menedzsment-típusú modernizációs tervei között az egységes központi ügyviteli (iratkezelési) rendszer megteremtése olvasható. Ezzel biztosítaná a kormány az intézményközi adatcsere elektronikus megvalósítását, ezzel is elősegítve a kormányzaton belüli „papírmentes" működést, a közhivatalok jelentős mennyiségű papírfelhasználásának drasztikus csökkentését.[11]

2.2. Konzultatív elemek a magyar fejlődésben

Annak ellenére, hogy *„E-Kormányzat Stratégia és Programterv 2005"* legtöbb eleme a menedzseri modell jellemző jegyeit viseli magán, a szövegben számos utalás található az állampolgári részvétel új, elektronikus útra terelésére. A dokumentum szerzői abból indulnak ki, hogy az elektronikus kormányzás fejlesztésével átláthatóbbá válik az állam működése (4. oldal). A stratégia alkotói láthatóan fontos szerepet szánnak a polgárok és az állam interakcióinak átértékelésének: *„Az állampolgári öntudat erősödése, a köz ügyeibe való nagyobb beleszólás iránti igény miatt is kiemelt feladat olyan kormányzati szolgáltatásokat létrehozni és programokat indítani, amelyek révén nő a transzparencia és lehetővé válik az*

[10] Baja Ferenc kormánymegbízott előadása a „Az e-kormányzat és az e-közigazgatás jövőképe és a megvalósítás technológiai alapjai" című konferencián 2006. május 31. http://www.matisz.hu/rendezveny/2006/csatolmany/0531_e-kormanyzat/plenaris/01_Baja_Ferenc-MEH.ppt

[11] Uo.

állampolgárok számára véleményt nyilvánítani a társadalmat érintő fontos kérdésekben. Kulcskérdés, hogy az „állam" gondolkodása és viszonya az állampolgárokhoz megváltozzon. " (40. o.).

A fejlesztési dokumentumban tehát megjelenik a konzultáció és részvétel megerősítésének igénye, azonban azt is látni kell, hogy mindez alárendelődik a köz- és szakigazgatás modernizációjának. Lefordítva ezt a Chadwick-May által kidolgozott tipológiára: a magyar elektronikus kormányzás fő irányait kijelölő stratégiában a menedzseri modell primátusa érvényesül, amelyet kiegészít a konzultatív modell néhány eleme.

Az, hogy az állam és polgárai közötti interakció a mindennapi életben megvalósuló mintáit hogyan alakíthatja az elektronikus kormányzás, arra *az elektronikus információszabadságról szóló* 2005. évi XC. törvényt hozhatjuk példának, amelynek elsődleges célja az átlátható állam megteremtéséhez szükséges jogi feltételek kialakítása volt. A törvény ennek érdekében előírja a tételesen meghatározott közérdekű adatok interneten történő közzétételét, a jogszabálytervezetek, a jogszabályok és részben a bírósági ítéletek anonimizált változatának nyilvánosságra hozását, továbbá az adatok kereshetőségét, fellelhetőségét szolgáló egységes közadat-kereső rendszer kialakítását. A törvény arra is kötelezi a minisztériumokat és önkormányzatokat, hogy a világhálóra feltett jogszabálytervezeteikhez biztosítsanak véleményezési lehetőséget a honlapjukon; ez lehetővé teszi az állampolgárok közvetlen beleszólását a törvényalkotási folyamatba.

A törvény nyújtotta keretek egyértelműen tükrözik a jogalkotó szándékát, vagyis az állampolgári részvétel növelését. Kérdés azonban, hogy a jogszabály által előírt új feladatok – a minisztériumok és a hivatalok által birtokolt óriási mennyiségű információ digitalizálása és elérhetővé tétele – valamint a szemléletmód miként jelenik meg a közigazgatás munkaszervezésében. A közigazgatás szemléletmódjának átalakítását tűzi ki céljául az Új Magyarország Fejlesztési Terv Államreform Operatív Programja, amely a társadalmi partnerek aktív bevonásának fontosságát hangsúlyozza.[12] Az Új Magyarország Fejlesztési Terv Elektronikus Közigazgatás Operatív Programja is említi az állampolgárok *„jogos és fokozódó igényét az átláthatóság, a demokrácia és a részvétel iránt"*.[13] A

[12] Új Magyarország Fejlesztési Terv Államreform Operatív Program 37. oldal. Egyeztetés alatt álló verzió letölthető: http://www.nfu.gov.hu/

[13] Új Magyarország Fejlesztési Terv Elektronikus Közigazgatás Operatív Program 9. oldal. Egyeztetés alatt álló verzió letölthető: http://www.nfu.gov.hu/

magyar kormány által 2006 decemberében elfogadott és az Európai Bizottság számára véleményezésre megküldött Operatív Programok egyelőre az elvek szintén állnak, a konkrétumok tisztázása és a megvalósítás a 2007 és 2013 közötti időszak feladata lesz.

2.3. Participatív lehetőségek a magyar e-kormányzásban

A magyar elektronikus kormányzás jelenleg megvalósuló formájában meglehetősen kevés participatív elemet találunk. Nem állítjuk azonban, hogy nincsenek olyan on-line közösségek, amelyek politikai vagy közéleti kérdéseket vitatnának meg. Annak ellenére, hogy a szakirodalom viszonylag keveset foglalkozik az email-ek és az internetes fórumok politikai-közéleti alkalmazásával (kivétel: Kiss-Boda 205:181-227, Kumin 2001), elsősorban a kisebb szakmai és helyi közösségek esetében figyelhetjük meg az internet (ön)kormányzati kommunikációban játszott szerepének felértékelődését. Számos külföldi példa mutatja, hogy a modern információs és kommunikációs eszközök – például a térinformatika – használata milyen jelentős hatással van egy helyi közösség lakókörnyezetének fejlődésre.[14]

Lehetséges-e Magyarországon ilyen agorák kialakítása? Érdeklődnek-e a magyar városok, falvak lakói szűkebb pátriájuk sorsa iránt? Van-e már olyan fejlett a magyar társadalom digitális kultúrája, hogy szívesen és bizalommal alkalmazzák az internetet közügyeik intézésére? Magyarországról beszélve jelenleg talán kissé utópisztikusnak tűnik az elektronikus kormányzás participatív elemeinek a hangsúlyozása. Mindösszesen néhány kísérletre találtunk példát, amelyek egy adott területen élők közös problémáinak és ügyeinek diskurzusát terelték az internetre. A kísérletek egyik típusa, amikor az önkormányzat hivatalos honlapján fórumot nyitnak egy-egy közéleti kérdés megvitatására. Ez viszonylag gyakori megoldás, találunk fórumokat – többek között - Veszprém város[15], Budapest II. kerületének[16] és Gyula[17] honlapján. A fórumokban az érdeklődők vi-

---

[14] Az Egyesült Nemzetek Továbbképző és Kutató Intézete (UNITAR) 2000-ben indította a Decentralizált Együttműködés Programját (Decentralized Cooperation Programme), amelyben az urbanizáció és a modern városigazgatás legjobb gyakorlatait keresi. A DCP munkájában kiemelkedő szerepe van az elektronikus kormányzás terjesztésének. Ld.: http://dcp.unitar.org/spip/rubrique3.html

[15] http://www.veszprem.hu/forum/

[16] http://www.masodikkerulet.hu/forum/topik/

szonylag szabadon társaloghatnak, az oldalak többségén azonban moderátor működik, akinek joga van az oda nem illő elemeket, például a trágár beszédet kiszűrni. Budapest XXII. kerületének polgármesteri hivatala lehetőséget biztosít a szabályozási és rendezési tervek interneten történő véleményezésére is.

Az on-line közösségi kommunikáció másik formája az, amikor a helyi politikai-közigazgatási irányítástól függetlenül (értsd: nem az önkormányzat hivatalos honlapján) szervezőnek a fórumok. Az Index.hu hírportál Törzsasztala regionális közösségek számára lehetőséget biztosít internetes társalgások folytatására, amelyek elsősorban tájak, városok, területek, régiók mindennapi és speciális ügyeinek dedikált lokálpatrióta fórumok.[18] Az beszélgetések rendkívül szerteágazóak, az egy-egy területen működő szolgáltatóktól (Érdiek Fóruma „*Volán*" topic), a helyi közéletről (Index Kelet „*A Mi Jutkánk - Csabainé végnapjai?*" topic), illetve fejlesztési ötletbörzéről találunk fórumot (Szolnoki Fórum „*Találjuk ki Szolnokot!*" topic).

Összegzés

Az elektronikus kormányzás több mint egy évtizede van jelen a szűkebb szakmai és politikai gondolkodásban. Így a fejlett digitális kultúrával rendelkező országok esetében is alig néhány éve beszélhetünk a kérdésről úgy, mint a mindennapokban is a szélesebb társadalmi rétegek számára megélhető jelenségről. Világos tehát, hogy a vonatkozó szakirodalom jelentős része az internet potenciális lehetőségeit veszi számba, amellyel hozzájárulhat a demokrácia és modern kormányzás kiteljesedéséhez. Tanulmányunk azonban e kétségkívül rövid idősíkban bekövetkezett változások mibenlétére volt kíváncsi. Más szóval: az információs és kommunikációs eszközök kormányzati kommunikációban, illetve az állam-állampolgár interakcióban betöltött szerepét jártuk körül.

A szakirodalom feldolgozása és a hazai tapasztalatok alapján azt mondhatjuk, hogy – bár a képviseleti rendszer, s így a közvetített kommunikáció létét nem fenyegeti veszély – a mindenható, bürokratikus állam koncepcióját lassan minden demokratikus országban felváltja a partnerségre épülő szolgáltató állam ideája. Mindezen változások nem hagy-

[17] http://www.gyula.hu/index.php?apps=forum

[18] http://forum.index.hu/Topic/showTopicList?t=9111321

ják hidegen a kormányzat és a polgárok közötti kapcsolattartás, vagyis a kommunikáció dimenzióját sem.

Az elektronikus kormányzás számtalan módon szolgálhatja a kormányzásban érdekelt felek közötti kapcsolatfelvétel egyszerűsítését. Abból a szempontból, hogy a közszolgáltatások elérésére vagy az állampolgárok véleményének becsatornázására helyezzük a hangsúlyt, megkülönböztetjük az elektronikus kormányzás menedzseri, konzultatív és participációs modelljét. A három megközelítés nem zárja ki, sőt valamelyest feltételezik egymást, hiszen a közigazgatás digitalizálása (menedzseri modell alapvetése) nélkül lehetetlen lenne például, a jogszabálytervezetek on-line véleményezése (konzultatív modell eleme). A különböző országokban vagy régiókban megvalósuló elektronikus kormányzásmintákat elhelyezve ebben a hármas modellben azt találtuk, hogy a menedzseri típusú megközelítés alapvetően domináns. Ám az Európai Unió tagállamaiban erős törekvés figyelhető meg, hogy az állam sokrétű feladataihoz kapcsolódó döntés-előkészítés folyamatába bevonják az állampolgárokat.

A magyar fejlődés beleillik az európai típusú koncepcióba, azaz a legfontosabb közszolgáltatások, a szak- és a közigazgatás modernizációja mellett az állampolgári részvétel digitális dimenzióinak megteremtését is célul tűzte ki. Ezek konkrét megvalósítása vagy már elindult vagy a közeljövőben várható. Az elektronikus kormányzás konzultatív és participatív elemeinek áttörése előtt azonban meg kell erősíteni a magyar társadalom digitális írástudását és kultúráját, e nélkül ugyanis a kérdés légüres térben mozgó vágyálom marad.

Felhasznált irodalom:

Chadwick, Andrew – May, Christoper (2003): „Interaction between States and Citizens in the Age of the Internet: e-Government in the United States, Britain and the European Union", in: *Governance*, 16. évfolyam, 2. szám, 271-300.

Holmes, Douglas (2001): „*eGov: e-Business Strategies for Government*", Nicholas Brealey Publishing, London.

Kiss Balázs – Boda Zsolt (2005): „*Politika az interneten*", Századvég kiadó, Budapest.

Komito, Lee (2005), „e-Participation and Governance: Widening the net", *The Electronic Journal of e-Government,* 3. évf., 1. szám, 39-48.
Kumin Ferenc (2001): „Az online Baja", *Médiakutató,* 2001. Tél
Norris, Pippa (1999): „*Critical citizens: global support for democratic government*", Oxford England, Oxford University Press, New York.
„*Citizens as partners: information, consultation and public participation in policy-making*" (2001), Paris, Organisation for Economic Co-operation and Development.
http://www1.oecd.org/publications/e-book/4201131E.PDF
Pintér Róbert (é.n.): „*Információs társadalom - az vajon mi?*"
http://www.tar.hu/isip/it2/vajonmi.rtf
Riley, Cathia Gilbert (2003): „*The Changing Role of the Citizen in the E-Governance and E-Democracy equation*"
http://www.rileyis.com/publications/research_papers/cgr_thesis.pdf

FERENCZ ZOLTÁN

A magyar elitek jövőképének számszerűsíthető formája

Tanulmányomban egy – az MTA Szociológiai Kutatóintézetében – lezajlott empirikus kutatás eredményeit fogom bemutatni, amelynek célja a magyar elitek jövőképének számszerűsíthető formában történő bemutatása.

Hipotéziseink megfogalmazásakor egy olyan társadalomkép felvázolására törekedtünk, amely az általános jövőkép-trendek vizsgálatán alapult, amelyekről ezen elit csoportoknak lehetett tudása vagy véleménye. Az elitcsoportok kiválasztása tudatos, mivel tapasztaltuk, hogy a magyar társadalomban ezek a problémák csak részben részei a közbeszédnek. Ily módon ezzel a véleménykutatás-technikával nem lett volna szerencsés vizsgálni ezt a problémakört.

A vizsgált témacsoportok nem csak információk ismeretét feltételezik, hanem azt is, hogy a kérdezett rendelkezik a kérdés továbbgondolása mentén jövőképpel. Az adatfelvétel során a mintába került elitcsoportok képviselői 790 kérdőívet töltöttek ki. A mintában a tudományos (26%) és a gazdasági (27%) elitnek volt jelentősebb súlya, de hasonlóképpen a politikai (17%) és államigazgatási elit (13%) is nagy arányban reprezentálta magát, a média és a civil elit csak kisebb arányban (9% és 8%), de valós szerepüket megfelelően reprezentálva jelent meg a vizsgálatban..

A kutatás során először 15 pontban úgynevezett mega-trendeket vizsgáltunk abból a szempontból, hogy az elitcsoportok elfogadják vagy elutasítják ezeket a tendenciákat, illetve 2015-re vetített társadalmi víziónak a relevanciáját néztük három szempontból. A válaszadóknak értékelni kellett az adott szcenárió bekövetkezésének lehetőségét; majd azt, hogy az esemény bekövetkezése milyen mértékű társadalmi konfliktust generálna (konfliktus potenciál) és hogy a megvalósításához milyen mértékben van szükség állami beavatkozásra.

Jelen munkámban a nyolc vizsgált témából a tudományra, a felsőoktatásra vonatkozó, kifejezetten kutatás-centrikus adatokat kívánom bemutatni. Az ábrákon az egyes kérdésekben megfogalmazott véleményeket lehet követni az elitcsoportok szerinti bontásban. Az első tételünkben azt vizsgáltuk, hogy mi várható akkor, ha az új munkahelyek nagyobb része tudásintenzív, intelligens területeken jelentkezik (1. ábra). A számok azt mutatták, hogy a magyarországi elitek ezzel az állítással teljes mértékben egyetértenek és nem is sejtenek mögöttük semmilyen társadalmi konflik-

tust. Sőt inkább igénylik megvalósításuk érdekében az állam erőteljes beavatkozását.

A második állítás is némileg ellentmondani látszik a mások által elmondottakkal, történetesen, hogy felgyorsul a magyar szakemberek külföldre áramlása, de ezt sem számban, sem szakértelemben nem pótolják az idevándorlók (2. ábra). Látszik, hogy ez a szcenárió szintén jelentős pozitív megvalósulási lehetőséggel jelentkezett minden elitcsoport körében, viszont fontos látnunk, hogy e mögött azért nagymértékű társadalmi konfliktust is sejtenek, hogy amennyiben ez a folyamat bekövetkezik, akkor ennek jelentős negatív hatásai várhatók, illetve az egész folyamat bekövetkezése jelentős állami beavatkozást igényel.

Szorosan kapcsolódik e tárgykörhöz a Life Long Learning témakört is, amelyhez illeszkedik a 3. ábra adathalmaza. A munkavállalóknak egyre többet kell befektetni saját továbbképzésükbe. Az eredmények azt mutatják, hogy az elitcsoportok számára ismert tény, viszont eltérő mértékben társítják hozzá az állami beavatkozás szükségességét, különösen a gazdasági és a civil elit gondolja azt, hogy ebbe jelentős állami forrásokat lenne érdemes fektetni, míg a tudományos és az államigazgatási elit - talán tapasztalataira alapozva - szkeptikusabb ebben a kérdésben.

A tudásintenzív munkaerő-kereslet megnövekedése, - amelynek valószínűsége nagy -ellentétes munkavállalói reakciókkal találkozik a piacon. A pozitív reakció az, hogy a munkavállalók igyekeznek megfelelni ennek a kihívásnak és hajlandóak befektetni a tudásuk fejlesztésébe, továbbképzésükbe. A pesszimista megítélés szerint, amelynek a bekövetkezési valószínűségét magasabbnak jelölték a válaszadók, mint az előzőét; a meglévő képzett munkaerő nem várja meg a piacnak ezt a kihívását, hanem már korábban elindul a vélhetően hosszú távon is jobb egzisztenciális feltételeket biztosító EU-s országokba. Az elitek tisztán látják ennek a helyzetnek a nagyfokú veszélyességét.

Kialakulhat továbbá egy újtípusú analfabétizmus is (4. ábra). A modern technológiák ma már nélkülözhetetlennek tűnő használatához kapcsolódó készségek hiánya, megfosztja az embereket nem csak a munkaerőpiacon, de akár a demokratikus részvételben való lehetőségtől is. Sajnos ezt a problémát csak kevesen láttatják. Akik viszont igen, azok jelentős társadalmi konfliktust sejtenek mögötte. Abban azonban teljesen egyöntetű az elitcsoportok véleménye, hogy ennek megakadályozására jelentős állami beavatkozásra van szükség.

A felsőoktatási expanzió különböző dimenzióban való vizsgálatából mind-mind az derült ki, hogy a nagymérvű állami szerepvállalás mellett az elitcsoportokon belül e tárgykörben jelentős egyetértés van. A vizsgálat során különböző szcenáriókat tapasztalhatunk; az egyik, hogy a 18-22 korosztály 60%-a lesz résztvevője a felsőoktatásnak (5. ábra), a különböző felzárkóztatási programok eredményeként a nem diplomás apák gyerekeinek 40%-a bekerül a felsőoktatásba (7. ábra) és hasonló arány látható a kistelepülések esetében is (8. ábra). Ugyanakkor a magyar felsőoktatás hallgatói létszámának 10%-a lesz külföldi (6. ábra).

Az intergenerációs mobilitást vizsgálva láthatjuk, hogy az államigazgatási és a média elit véleménye szerint közel sincs annyi állami beavatkozásra szükség, mint amennyit a többi csoportba tartozók megfogalmaztak. A roma származásúak egynegyedének az érettségi megszerzése még a civilek körében is a kevésbé valószínű jövőképek közé tartozott, viszont ennek a megoldása jelentős állami beavatkozást igénylő feladat (9. ábra). Az ábrák megtekintése során észrevehetjük hogy a politikai elitnek mindig kiugróan eltér a véleménye a különböző elitcsoportokétól. Különösen azokban az esetekben, amikor ilyen propagandisztikus célokért megfogalmazott programokról van szó. A továbbképzések, a kiegészítő képzések jelentősége növekedésének a bekövetkezését is pozitívan ítélik meg az elitcsoportok. Itt megint csak látszik, hogy egyfajta politikai akció sejthető mögötte, hiszen a politikai elitnek az ezzel kapcsolatos véleménye emelkedik ki a sorból.

A következőkben a felsőoktatás és a tudomány területével kapcsolatos víziókat, jövőképeket tekintem át. Az elsőben már jelentős konfliktust kiváltó eseményt lehet felfedezni mely ha bekövetkezik, márpedig a piros vonalból ez tűnik ki. Ez pedig az agyelszívásként aposztrofált jelenség, amelynek kapcsán a minőségi kutató- és oktatóhiány képét vetítik előre az országban (10. ábra). Az előrebecslések azt mutatják, hogy e tény 2015 körül a természettudományok és műszaki tudományok területén rideg valósággá is válhat. Ezt erősíti az a véleménycsoport is, mely szerint a doktori iskolák kibocsátó képességének megkétszereződése csak a civilek és a politikusok által valószínűsített esemény. Ezzel szemben felvethetjük azt is, hogy Magyarország a diplomás bevándorlás kedvenc cél-országává válhat (11. ábra). Ez még egy nagyon elképzelhető tény, és úgy véljük egyedül talán a gazdasági elitnek fűződne ehhez valamilyen módon érdeke.

Szükség lenne a különböző nemzetközi viszonyrendszerekben is elismerhető és nemzetközi összehasonlításban is helytálló vagy egyenlő rangú kutatóintézmények létrehozására, , melynek létrehozása előrelendítené bizonyos tudományterületek problémáinak megoldását. Ez nem tartozik a fikciók világába. ennek látják az a realitását elitcsoportok, viszont, ami szintén látszik az ábrából, hatalmas méretű állami segítséget, állami beavatkozást várnak emellett. Szintén a nap folyamán sokszor előkerültek a K+F GDP arányos változására különböző számok, különböző előadóktól, egészen a 3%-os cél eléréséig és ennek időtávjáig. Az, hogy 2015-re másfél-két százalékra nőjön a K+F GDP aránya ez, mint látjuk az elitcsoportok részéről kis mértékben, de megvalósítható célnak tűnik (12. ábra). Látszik megint, hogy a politikai elit az, amelyik ebben leginkább bizakodó, hiszen neki ezt kell tennie, és az is látszik, hogy a tudományos elit az, amelyik leginkább ebben az ügyben állami beavatkozást vár és feltételez.

További konfliktusos területet jelent a tudástermelés és a tudásátadás szakemberállományának finanszírozása (13. ábra) az, hogy a költségvetést kiemelten fogja majd fedezni. Az is látszik, hogy ha ez nem valósul meg, akkor azért ez társadalmi konfliktusokat fog okozni, és ezt szinte egyöntetűen mindenki úgy gondolja, hogy csak állami beavatkozás képes megszüntetni, illetve megoldani.

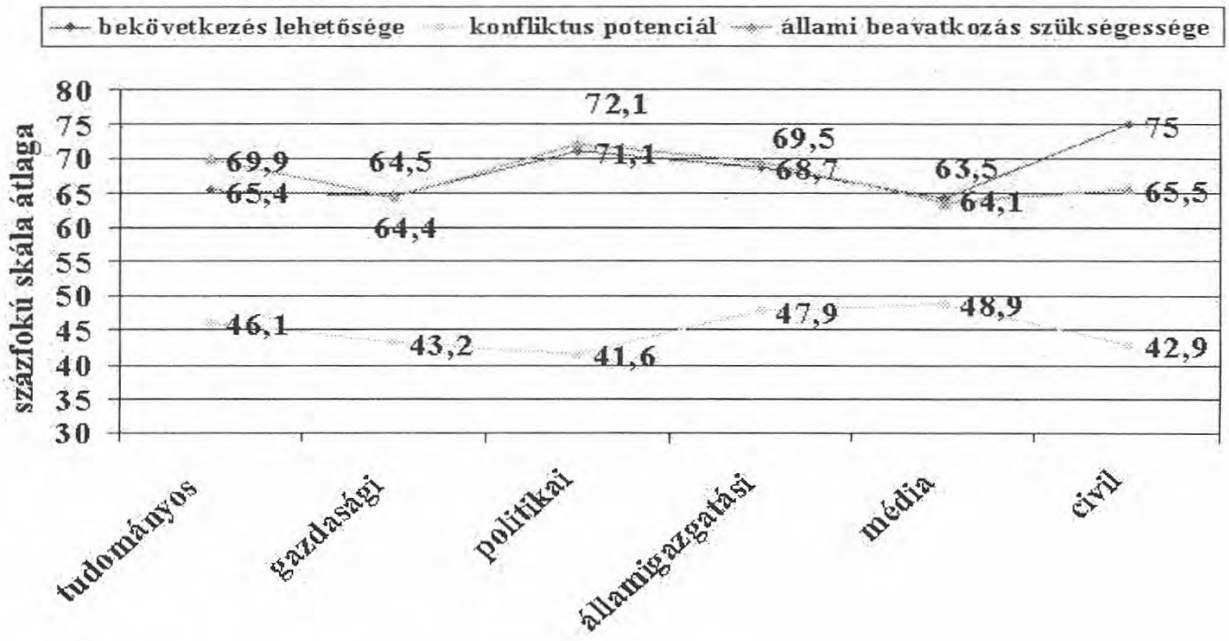
Tényként kell definiálni, hogy a magyar gazdaság elsősorban tudásintenzív ágazatokban válhat versenyképessé (14. ábra). Ezt a tételt mindenki valószínűnek tartja; legkevésbé a média elit, leginkább a politikai elit vallja ezt a nézetet. Egyetértés mutatkozott viszont abban, hogy ez csak jelentős állami beavatkozás mellett valósulhat meg. Egy konkrét cél megvalósulását is próbáltuk tesztelni. Az elmúlt 2-3 évben felröppentek különböző projektkezdeményezések, amelyek Magyarországon egy nagy kutatóbázis kialakítását, vagy ennek ötletét vetették fel. Az elitcsoportok nem igen tartják valószínűnek, hogy létrejöjjön egy ilyen szilíciumvölgy jellegű nagy kutatási komplexum, s ha mégis akkor pedig mindenféleképpen csak állami szerepvállalással történhet.

Végül elmondhatjuk, hogy Magyarországnak illetve Budapestnek valamiféle regionális tudományos központtá kellene válnia. Ez az a szerepe, mellyel a hazai tudományos élet tovább lendülhetne. S megint csak azt mondhatjuk ebben csak a politikusok hisznek, a tudósok maradnak szkeptikusak.

1. ábra

Az új munkahelyek nagyobb része tudás-intenzív, „intelligens" területeken jelentkezik

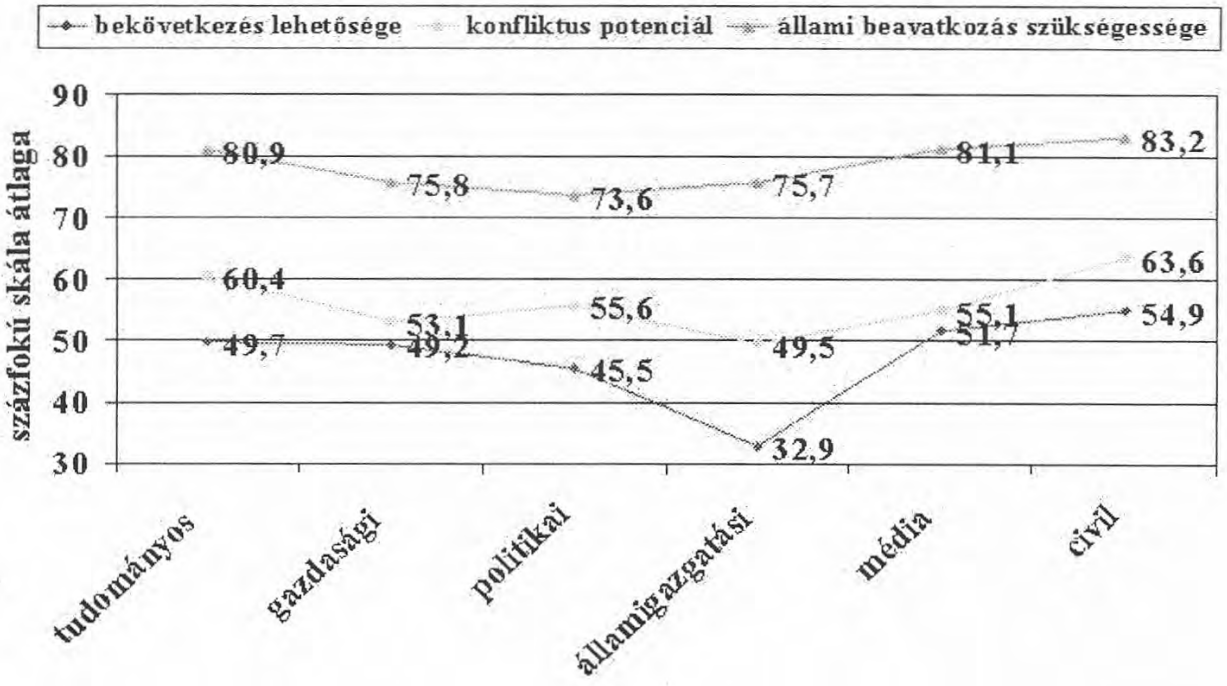
a válaszok megoszlása elitcsoportok szerint

2. ábra

Az új analfabétizmus széles társadalmi rétegekre terjed ki

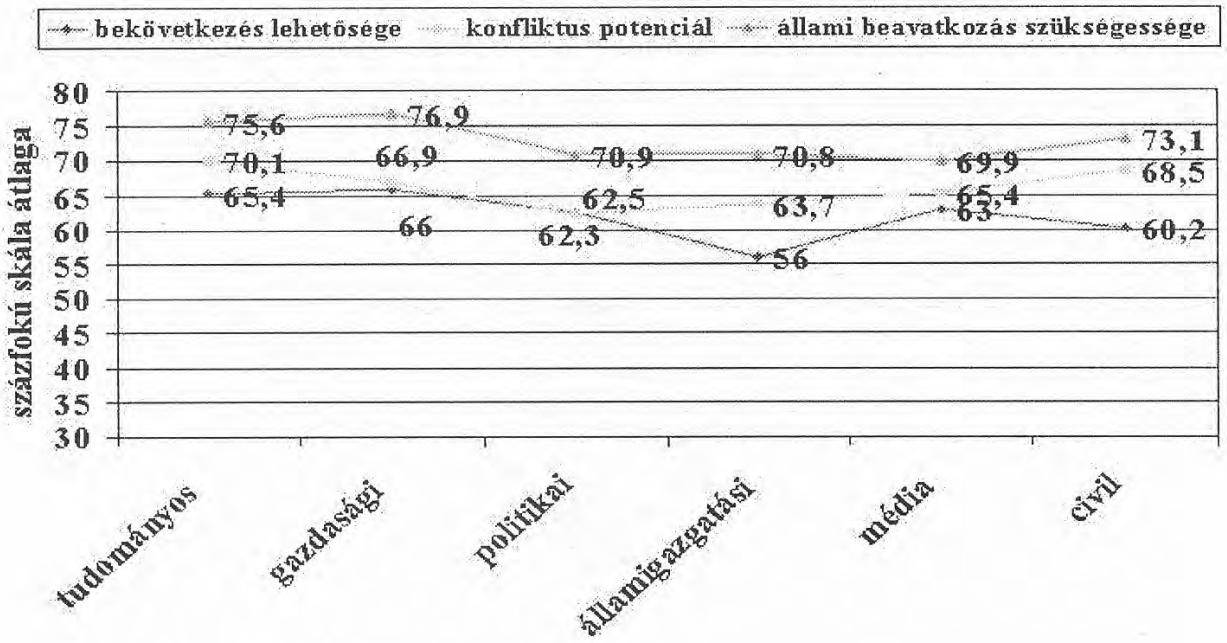
a válaszok megoszlása elitcsoportok szerint

3. ábra

Felgyorsul a magyar szakemberek külföldre áramlása, de ezt sem számban, sem szakértelemben nem pótolják az ide vándorló külföldiek

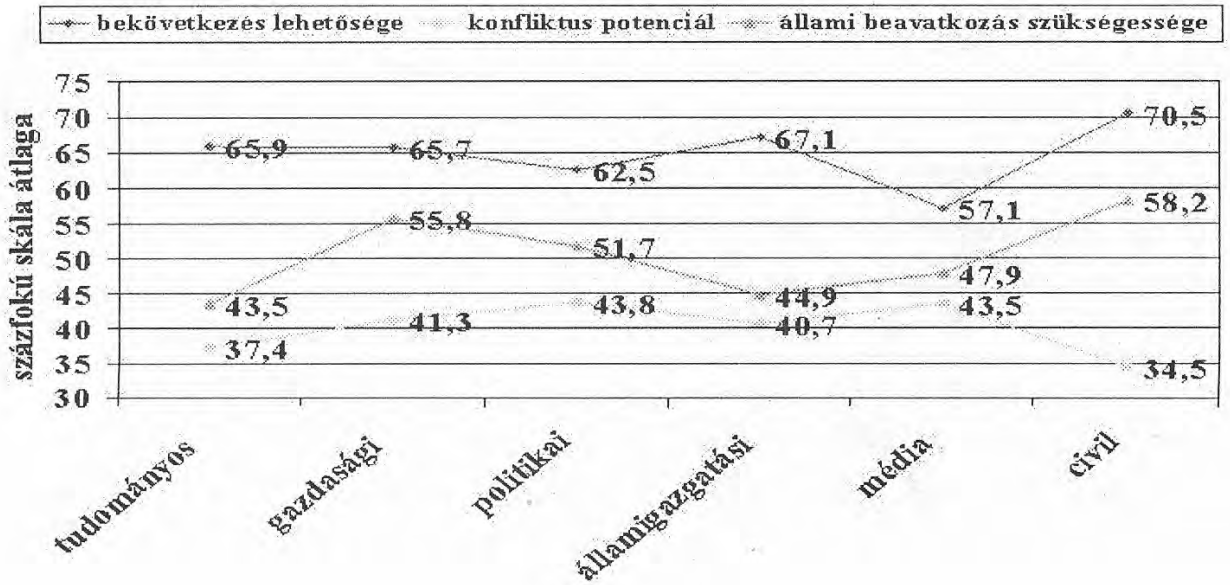
a válaszok megoszlása elitcsoportok szerint

4. ábra

A munkavállalók egyre többet invesztálnak saját továbbképzésükbe

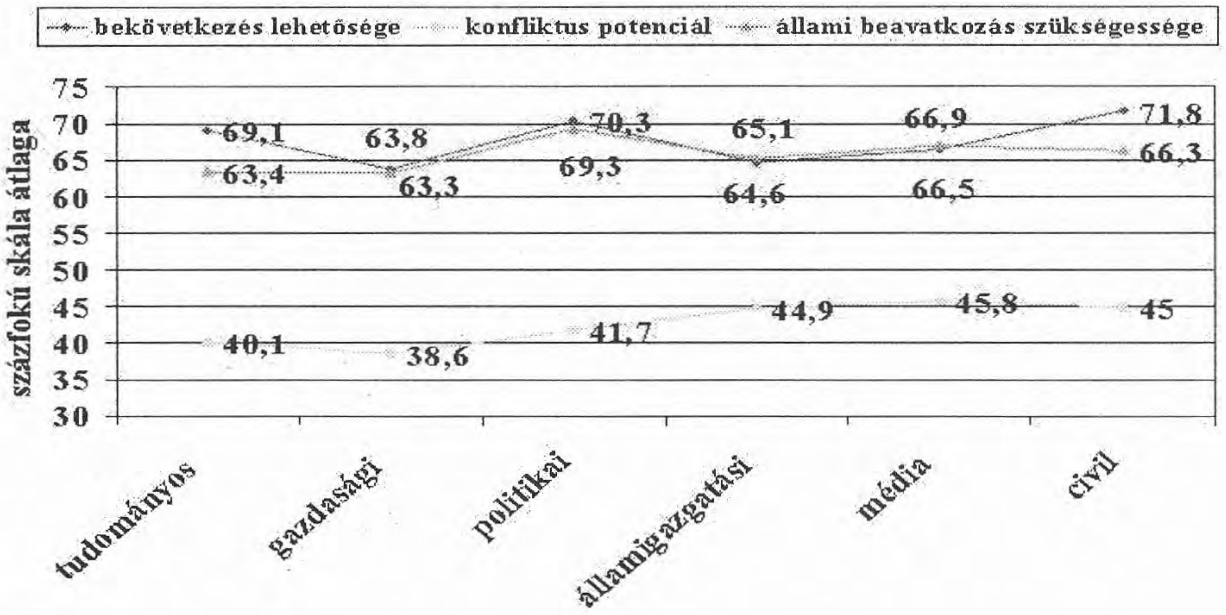
a válaszok megoszlása elitcsoportok szerint

5. ábra:

2015-ben a 18-22 éves korosztály 60%-a már részt vesz a felsőoktatás valamilyen formájában

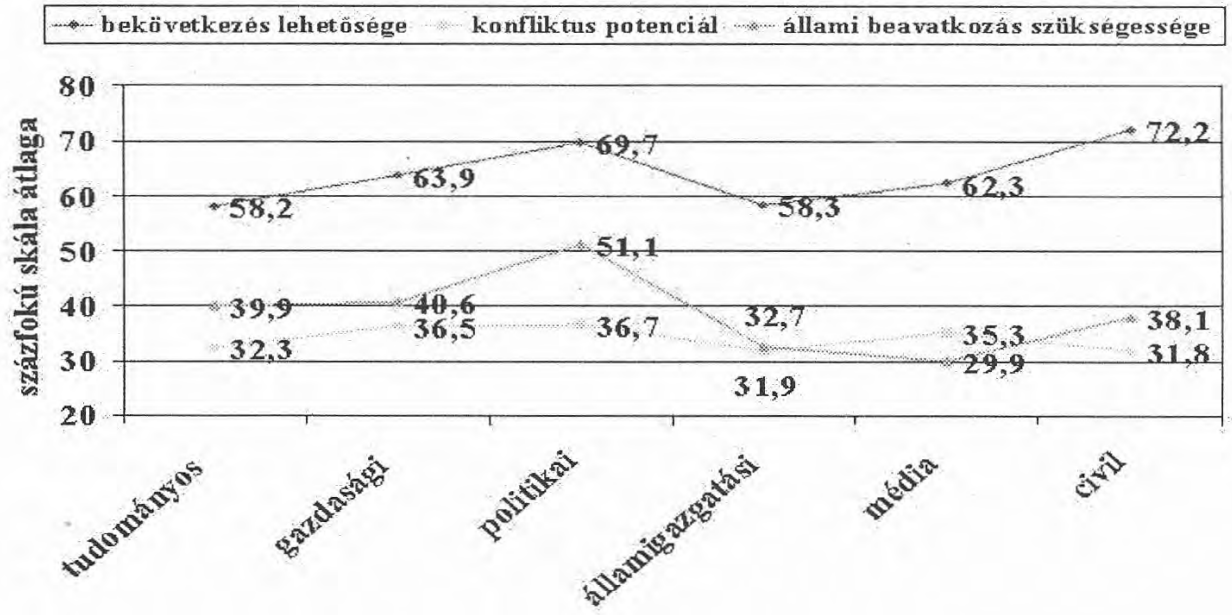
a válaszok megoszlása elitcsoportok szerint

6. ábra:

A magyar felsőoktatás hallgatóinak 10%-a külföldi lesz

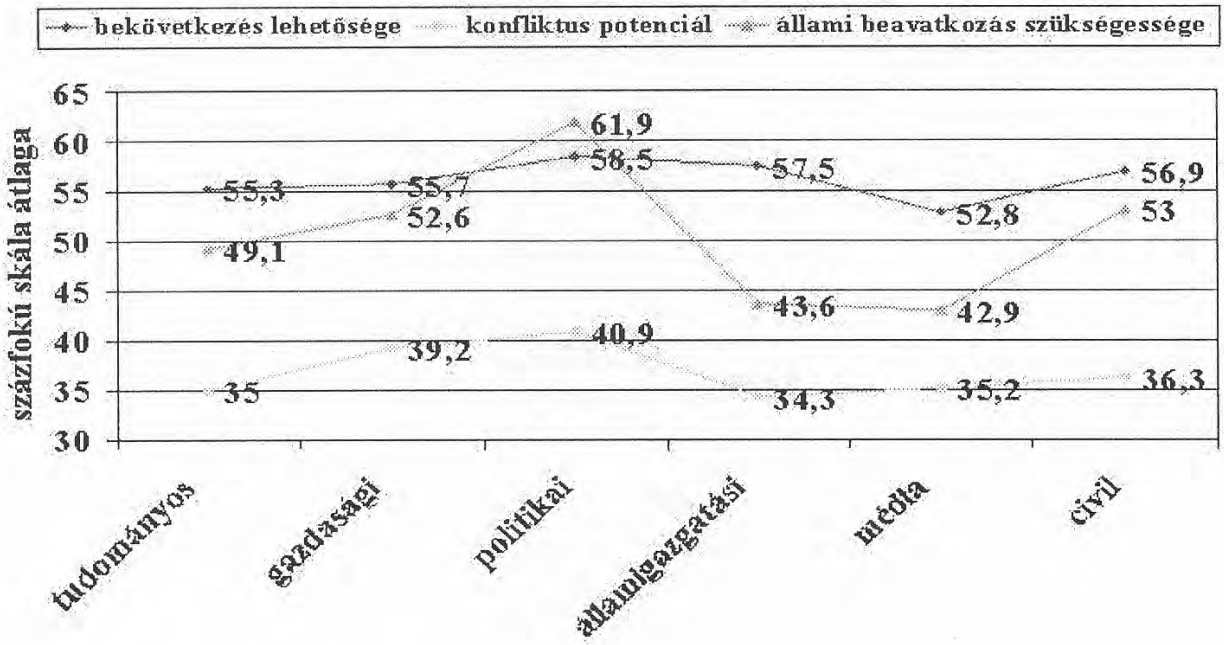
a válaszok megoszlása elitcsoportok szerint

7. ábra

A nem-diplomás apák gyermekeinek 40%-a is bekerül a felsőoktatásba

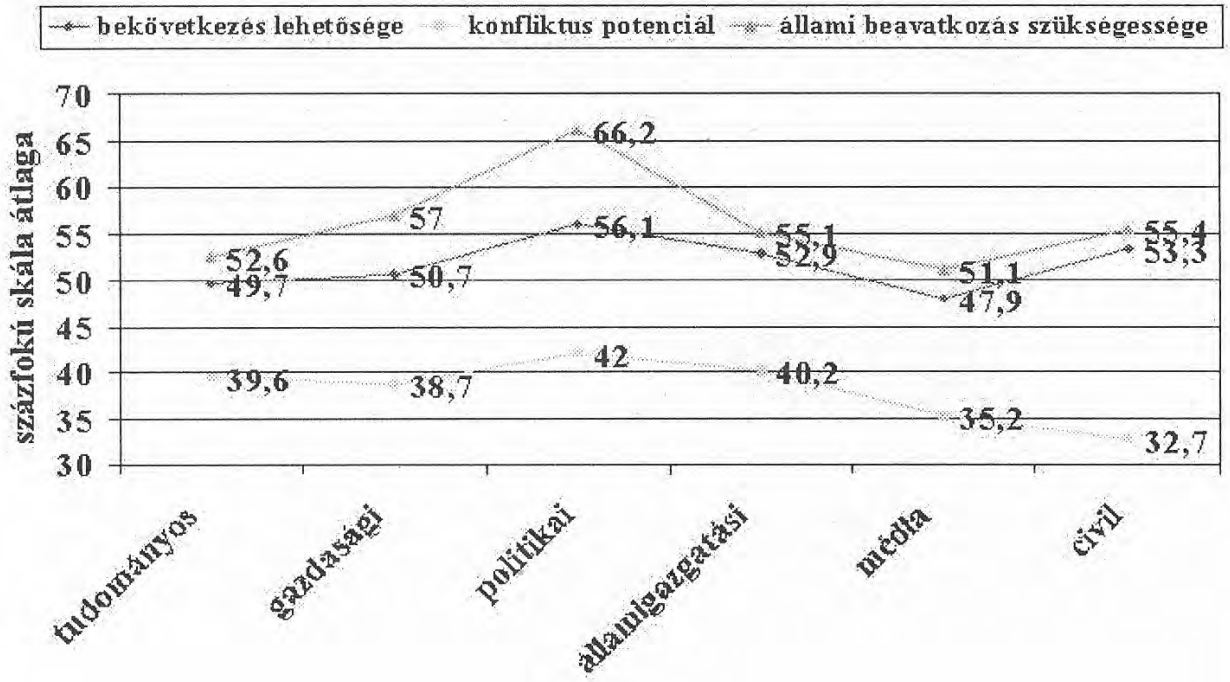
a válaszok megoszlása elitcsoportok szerint

8. ábra

A községekből származók 40%-a is bekerül a felsőoktatásba

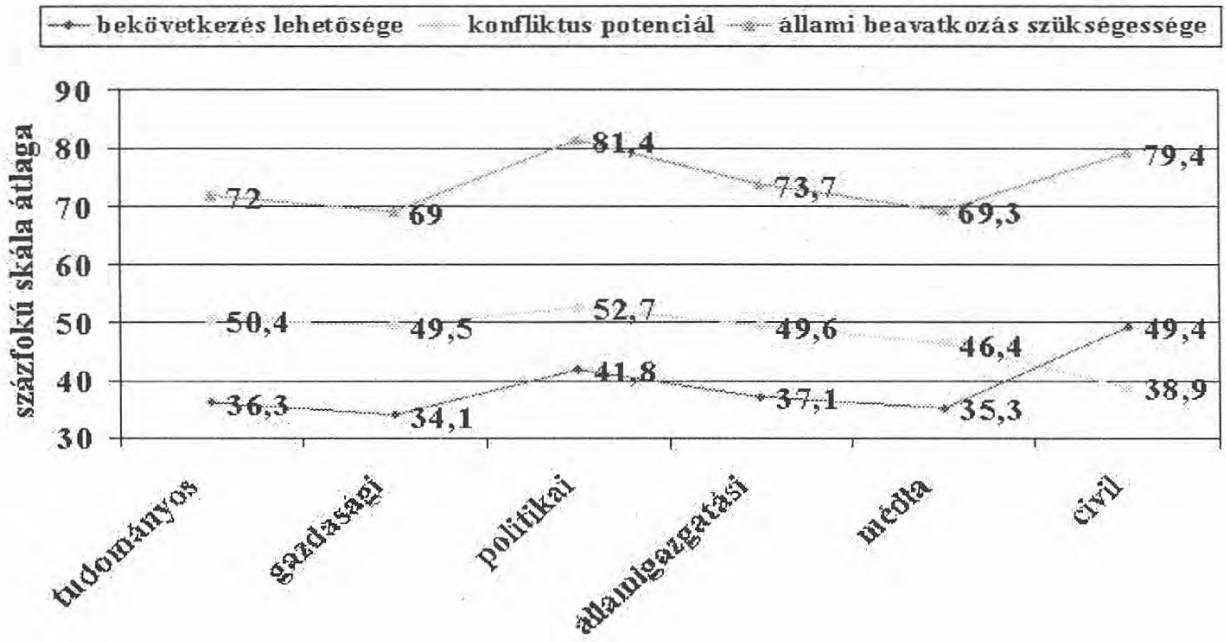
a válaszok megoszlása elitcsoportok szerint

9. ábra

A roma származásúak egynegyede leérettségizik

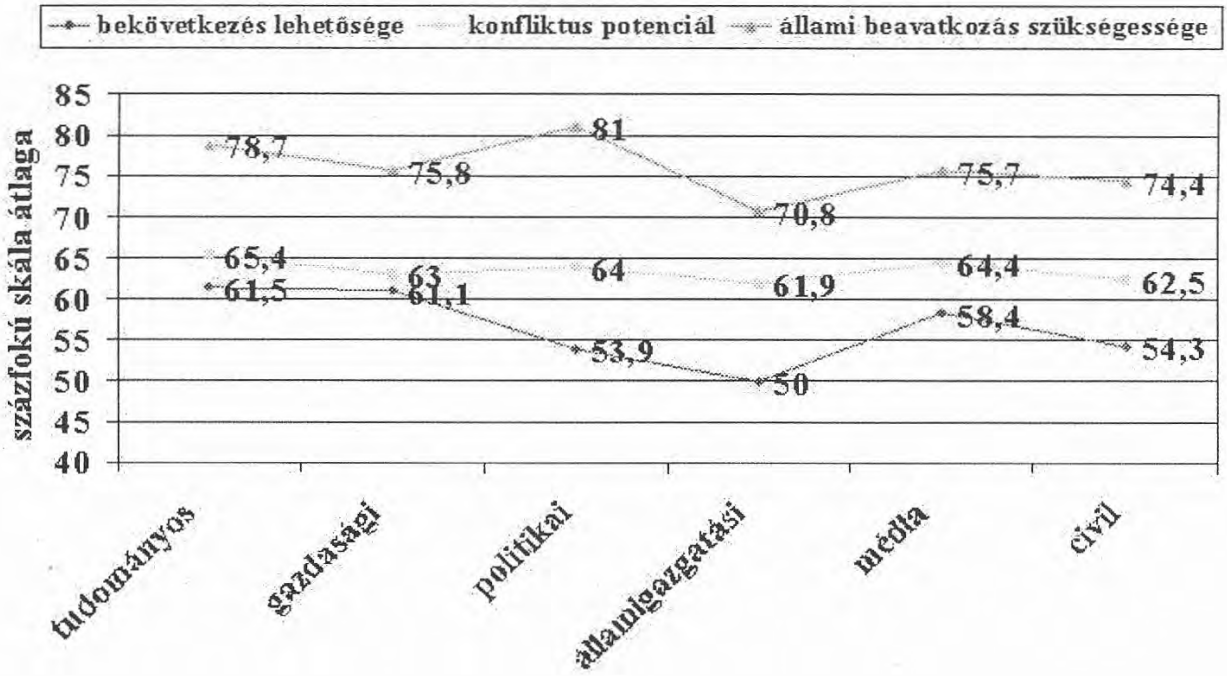
a válaszok megoszlása elitcsoportok szerint

10. ábra

Az agyelszívás miatt komoly minőségi kutató, egyetemi oktató hiány keletkezik az országban

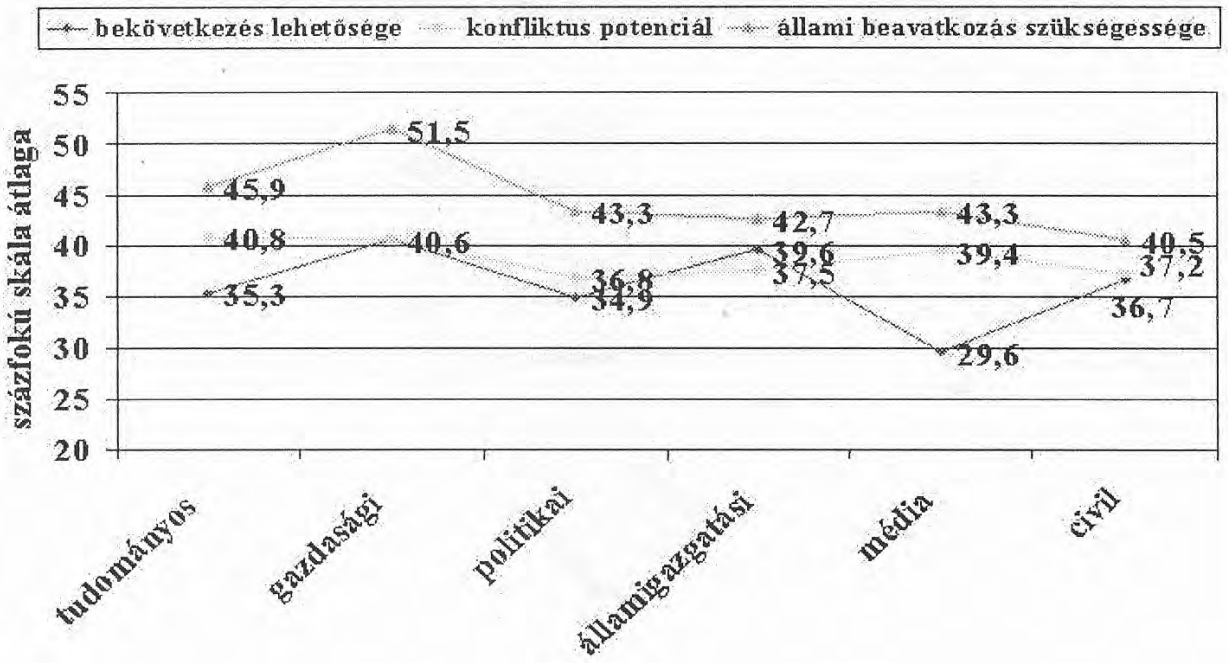
a válaszok megoszlása elitcsoportok szerint

11. ábra

Magyarország a diplomás bevándorlás kedvelt célországává válik

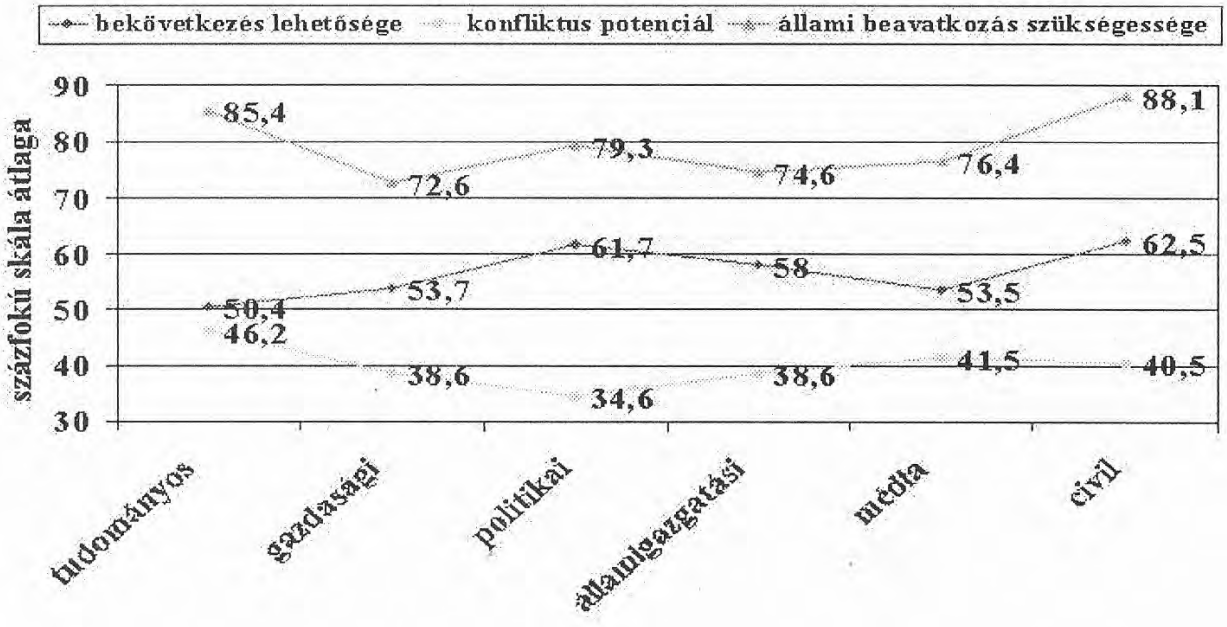
a válaszok megoszlása elitcsoportok szerint

12. ábra

A GDP kutatás-fejlesztésre fordított hányada 1.5-2.0%-ra nő

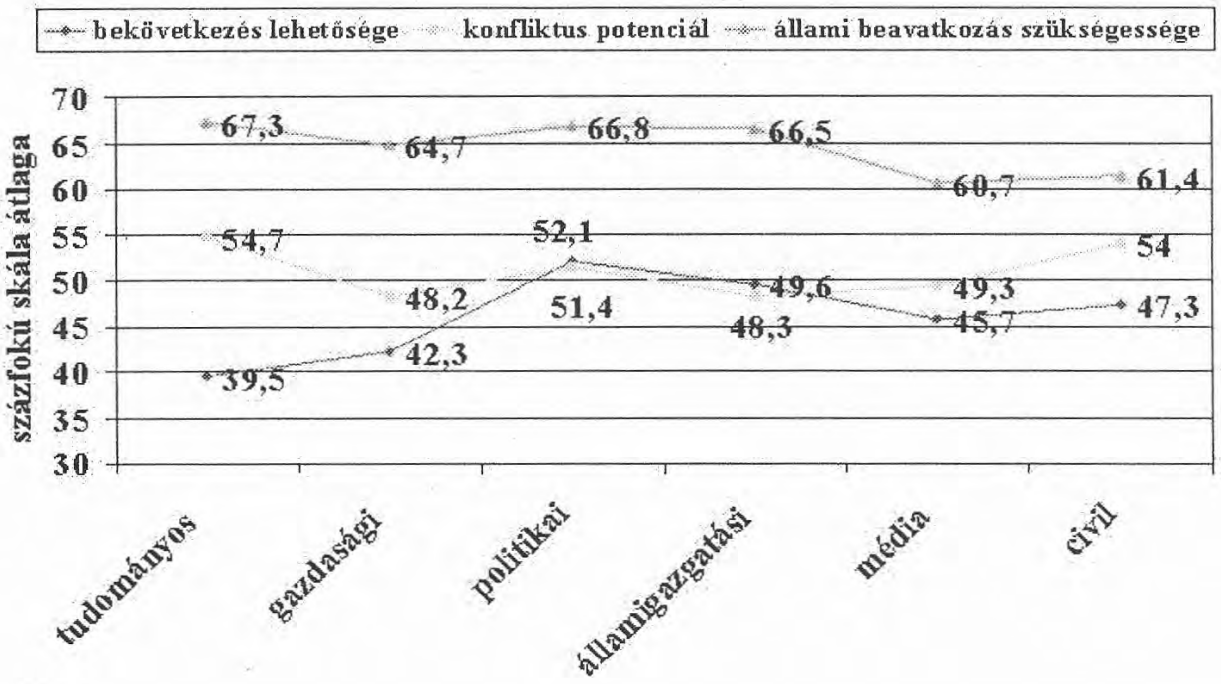
a válaszok megoszlása elitcsoportok szerint

13. ábra

A tudás-termelés és –átadás szakemberállományának finanszírozását a költségvetés kiemelten fedezi

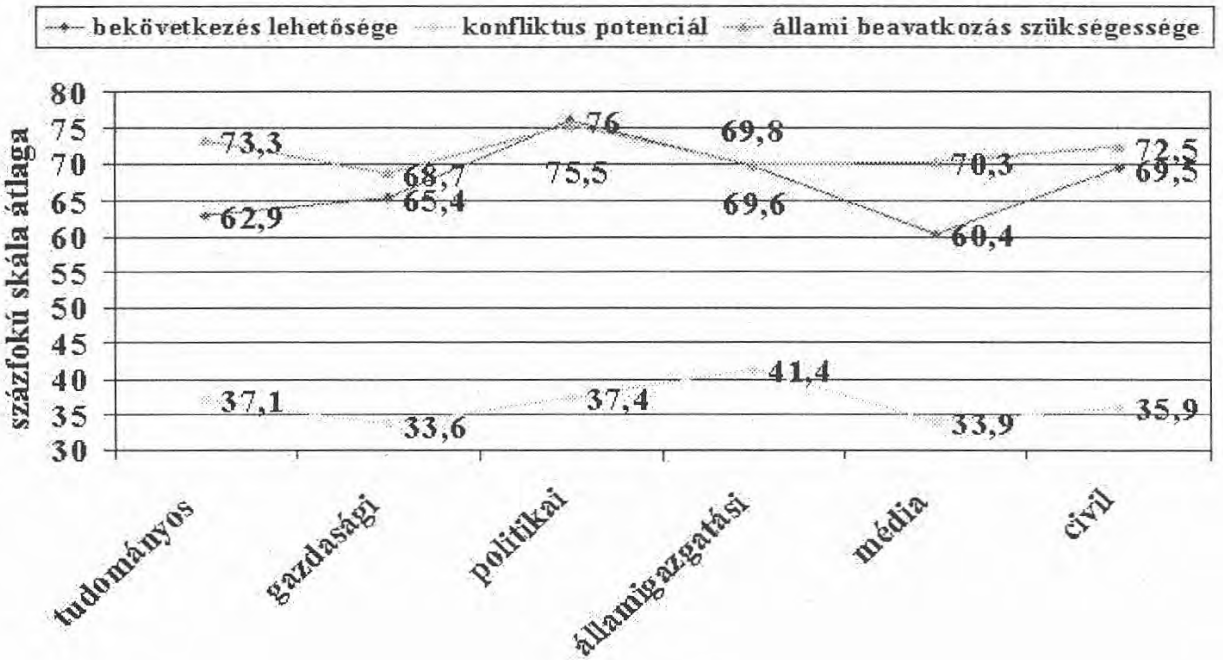
a válaszok megoszlása elitcsoportok szerint

14. ábra

A magyar gazdaság elsősorban a tudásintenzív ágazatokban válik versenyképessé

a válaszok megoszlása elitcsoportok szerint

MAGYARORSZÁG REGIONÁLIS ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

INOTAI ANDRÁS

Magyarország mint EU tagország tapasztalatai regionális összehasonlításban

A téma, amelyet bemutatok: Magyarország első, közel három éves teljesítménye az Európai Unió tagjaként. Nem térek ki a VKI-ban folyó integrációkutatás olyan alapvető területeire, mint az új tagállamok viselkedését feltérképező évenkénti monitoring jelentés, a költségvetés, az euróra való áttérés vagy a mezőgazdasági politika jövője. Másképp szeretnék közelíteni az európai integrációhoz.

Valójában soha nem tisztáztuk, milyen Európai Uniót is szeretne Magyarország. Valószínű azért, mert úgy gondoltuk, hogy ez evidencia, amelyről nem kell népszavazást tartani, és ezt a kérdést talán a társadalommal sem kell megbeszélni. Négy alapvető feltételbe sűríthetők a ki nem mondott, lényegét tekintve soha meg nem vitatott várakozások.

Először: nyitott Európai Uniót akartunk, amely nyitott a további bővítésekre, ami alapvető magyar érdek, és ugyanakkor nyitott a világra, ami – mégha sokan ennek jelentőségét nem is ismerik még fel – legalább annyira magyar érdek (is). Tehát nem volt és ma sem érdekünk egy elzárkózó-bezárkózó Unió.

Másodszor: olyan Európai Unióban gondolkodtunk, amely nemzetközileg versenyképes. Senki sem szeret olyan társasághoz csatlakozni, amely visszahúzza, amely nem teszi lehetővé képességeinek, nyilvánvaló vagy rejtett versenyelőnyeinek kibontakoztatását.

Harmadszor: egy jövőorientált Európai Unió képe volt előttünk, amely nem a múltba mereng, hanem tudatosan alakítja jövőjét. Kevesen szeretnek olyan társaságba menni, ahol kizárólag arról búskomorkodunk, hogy mi volt 200 évvel ezelőtt, vagy mit rontott el a külvilág, a nemzetközi közösség, vagy nagyrészt mi az elmúlt évszázadban. Európai keretekben ez ma azt jelenti, hogy nem arról kell vitatkozni, hogyan lehetne megőrizni az európai társadalom mentalitásban máig élő „gyarmattartói", a kevésbé fejlett országokkal szembeni szupremácia státuszát akkor, amikor biztosan tudjuk, hogy nem lehet megőrizni. Olyan unióhoz kívántunk csatlakozni, amelynek van világos, 21. századi jövőképe, miközben ilyennel – aktív európai koordináció keretében – mi is rendelkezünk.

És végül, negyedszer: az ország viszonylagos elmaradottságából, az Uniós átlagnál gyengébb egy főre jutó jövedelemből adódóan egy szolidáris Uniót reméltünk. Olyant, amely, – ahogy a múlt számos példája igazolja – képes a kevésbé fejlett országok és régiók viszonylag rövid időn belüli felzárkóztatására.

Nem kívánok kitérni arra, hogy ez a négy követelmény a jelenlegi európai uniós viszonyok között mennyiben megalapozott, mennyiben osztják ezeket a célokat az egyes tagállamok, akár a „régieket", akár az „újakat" vesszük szemügyre. Abban sem vagyok biztos, hogy a taggá vált Magyarország minden lényeges befolyással rendelkező társadalmi-politikai érdekcsoportja továbbra is ebben a négy feltételben látja az Európai Unió kívánatos jövőjét. Természetesen nálunk is vannak státusorientált emberek és rétegek, akik, ill. amelyek szeretnének abból meggazdagodni, hogy dolgozni ne kelljen, de azért az egyre nagyobb pénzügyi transzferek automatikusan érkezzenek, mert – különböző érvek és álérvek alapján – „megérdemeljük" őket. Így például véletlenül se változzon meg a mezőgazdasági rendtartás, mindenekelőtt pedig a közvetlen támogatások és az exportszubvenciók rendszere. Többeknek lehetnek erős kételyei azzal kapcsolatban is, hogy jövőorientált Unióra törekedjünk-e, vagy térjünk vissza egy 19. századi bezárt gondolkodásba.

Azt megítélni, hogy milyen hatással van az európai integráció egy adott országra, rendkívül nehéz és nagyon összetett. Módszertanilag pedig kockázatokat rejtő folyamat. Miért? Azért, mert egy országot egyszerre legalább három szinten érnek különböző hatások, amelyek aztán az ország politikai és gazdasági döntéseit, a társadalom viszonyát az adott helyzethez nagymértékben befolyásolják. Az egyik tényezőt a globális kihívások képviselik. Ez hol közvetlenül, hol az Unión keresztül közvetítődik, de ez az Uniót és annak minden egyes tagállamát ugyanúgy éri, mint minket. A második természetesen a közösségi politikák hatása. Ez az, ami kifejezetten az integrációs tagságnak tulajdonítható. Végül a harmadik az, ami nemzeti szinten zajlik, a nemzeti politikák és gazdaságok alakítása. Rendkívül szerencsétlen dolog – miközben természetesen nagyon egyszerű –, hogy találjunk egy Fekete Pétert, egy bűnbakot, aki nyilvánvlaóan mindenki lehet, csak én nem. Sőt, minél inkább én vagyok a hibás saját helyzetemért, annál kevésbé vagyok hajlandó önkritikus lenni. Sokkal egyszerűbb azt mondani, hogy most Brüsszelben, régebben az IMF-ben, még régebben Moszkvában, vagy általánosságban a nagy nemzetközi kapitalista „összeesküvő kö-

rökben" történnek a döntések, és mi, szegény magyarok ennek mindig az áldozatai vagyunk.

Az elmúlt három évben, ami Magyarországon negatívum történt a gazdaságpolitikában, ahhoz minimális köze van az európai integrációnak. Az túlnyomórészt az itthon többszörösen és sok éven keresztül elhibázott gazdaságpolitika következménye. Annak is a következménye, hogy az országnak nem volt integrációs stratégiája, hogy a magyar társadalmat senki nem készítette fel arra, hogy milyen is az európai integráció. Annál több volt a tudatos félremagyarázás és a mentális szennyezés. Illusztrációként néhány makrogazdasági mutató.

Azt tudjuk, hogy a gazdasági növekedésre közvetlenül az Uniós tagság nem gyakorolt hatást. Ez a hatás sokkal korábban kezdődött, mégpedig akkor, amikor kezdtek leépülni a kereskedelmi akadályok, amikor a transzformáció erőteljes gazdasági növekedésbe csapott át, amikor a Bokros-program következtében Magyarországon sikerült a pénzügyi stabilitást megalapozni, és a magyar gazdaságot tartósan növekedési és egyensúlyi pályára állítani.

Ami az inflációt illeti, voltak félelmek minden országban, hogy az Uniós tagság felerősíti az inflációs nyomást. Valóban volt egy inflációerősítő tényezője az Uniós tagságnak, de nem a belépés pillanatában, hanem jóval előtte. Akkor, amikor a tárgyalások eredményeként és a csatlakozási ajtó kinyítása érdekében végre kellett hajtani néhány áremelést. Ez vonatkozott a szeszesitalokra, a dohányárukra, a korábban ÁFA-mentes legtöbb termék és szolgáltatás beemelésére az ÁFA körbe. Ugyanakkor a tagság eredményeként legalább két dezinflációs tényező érvényesült. Az egyik az, hogy át kellett vennünk 2004. május 1-től az Európai Unió külső vámtételeit. Miután pedig ezek a vámtételek az esetek túlnyomó többségében alacsonyabbak voltak, mint a korábbi magyar vámtételek, ez valahol árcsökkenést idézett elő. Nem biztos, hogy ezt lehetett érzékelni a fogyasztók pénztárcájában, hiszen lehet, hogy az importőrnél, lehet, hogy az újraelosztónál, de valahol ez a pénz megjelent. A másik inflációcsökkentő tényező az erősödő verseny volt. Annak azonban, hogy Magyarországon emelkedett az elektromos áram, vagy legutóbb a gáz ára, semmi köze az Európai Unióhoz – azon kívül, hogy most éppen integrációs szinten is napirenden van az árampiac liberalizálása (ami akár árcsökkenéshez is vezethet). A tetemes energiaár-emelés azért nem volt már halasztható, mert különböző bel-, párté és hatalompolitikai okok miatt – állítólag – „jótékony állambácsiként" éveken keresz-

tül befagyasztottuk az árakat, amely helyzet egy idő után természetesen nem tartható, illetőleg rendkívül nagy torzulásokat eredményez, nemcsak az árrendszerben, hanem a beruházási döntésekben is. Ismétlem: ennek semmi köze az Európai Unióhoz, ez a magyar döntéshozók felelőtlenségének, enyhébb esetben gyávaságának vagy felkészületlenségének, kommunikációs képessége hiányának a következménye.

Volt olyan félelem is, hogy a csatlakozás után jelentősen megnő a munkanélküliség. Való igaz, Magyarország a belépés pillanatában a hivatalosan regisztrált munkanélküliséget tekintve az új tagállamokkal összehasonlítva a legkedvezőbb helyzetet mutatta, hiszen mindössze 6,2% volt a munkanélküliségi ráta. Utánunk jöttek a szlovénok, a csehek, majd a többiek sorozatosan kétszámjegyű munkanélküliséggel. A magyar munkanélküliségi ráta pillanatnyilag 7,5% körül van, ami kétségtelen emelkedés, de még így is a második-harmadik legalacsonyabb az új tagokat figyelembe véve. A nálunk sokkal magasabb munkanélküliséget mutató országokban a javulás messze nemcsak a belső konjunktúra és munkahely-teremtés eredményeként következett be, hanem alapvetően a 2004 utáni tömeges elvándorlás hatására (főleg Lengyelország, Szlovákia, de az úgynevezett – ismételten állítólagos – „sikerországok" is ide tartoznak, mint Lettország és Litvánia). Emellett, mielőtt elhamarkodott következtetésre jutnánk, világosan látni kell, hogy a magyar mutató növekedését nem a munkából az EU-csatlakozás után, sőt annak következtében kikerülők száma magyarázza, hanem amiatt következett be a változás, mert – megkésve, de nagyon helyesen – megváltozott a segélyezési politika. Ennek értelmében csak azok juthatnak munkanélküli segélyhez, akik regisztráltatják magukat a munkaerőpiacon, még akkor is, ha utána munkanélküliek maradnak. Ez törvényszerűen emelte a munkanélküliségi rátát statisztikailag, miközben semmit sem változtatott a tényleges munkaerő-piacon, vagy munkanélküliségen (sőt, a foglalkoztatott létszám valójában nőtt). Mindeközben – és a jövő szempontjából ez lehet az egyik legnagyobb pozitívum – a magyar lakosság túlnomó többsége nem a kivándorlás, hanem az itthon maradás mellett döntött (igaz, nem elhanyagolható mértékben azért, mert a szociális háló egyre nagyobb költségvetési deficit mellett az elmúlt években még működött).

Nagy félelem volt a kis- és középvállalatok között azzal kapcsolatban, hogy mi történik velük, ha rájuk szabadul az Európai Unió teljes versenye. Holott ez a verseny már jóval régebben „ránk szabadult", amelynek kedvező és kedvezőtlen hatásait az 1999-2000-től gyökeresen elhibázott

monetáris és árfolyampolitika már jóval a csatlakozás előtt csak felrősítette. Ezen túlmenően hangsúlyozni szeretném, hogy nem tudok mit kezdeni azzal a gyűjtőkategóriával, hogy „kis- és középvállalatok". Egyszerűen azért nem, mert e mögött legalább 6-8 különböző kategória húzódik meg. A sor a hatékony, exportorientált, nemzetközileg versenyképes vállalatoktól a multinacionálisok szilárd bedolgozóin és a kifejezetten helyi szolgáltatásokat ellátó cégeken át az állami szubvención lógó vagy csak rendszeres adócsalással működni képes vállalatokig terjed. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a magyar vállalati körben még nem történt meg az a tisztulás, ami – többek között – az Európai Uniós tagságként előálló nagyobb versenykövetelmények hatására is be kell, hogy következzen. Hangsúlyozandó azonban, hogy ennek a folyamatnak akkor is be kellene következnie, ha Magyarország nem lenne EU-tag. Arról van szó, hogy egy tízmilliós országban 600 vagy 700 ezer mikro-vállalat versenyképesen nem tud működni. Ezért is lényegi tőke- és vállalati koncentrációt fogunk megélni a következő években. A jelenlegi vállalati szerkezet az átalakulás sajátos velejárója volt, azonban egy versenyképes és az Európai Unióban sikeres Magyarország ezt a luxust nem engedheti meg magának. Nagyon komoly átrendeződés fog elindulni a piacon, és ebből a szempontból az uniós tagság a verseny rövid távú és negatív hatásait mérséklő tényezőként értékelendő. Ugyanis egy 480 milliós piac áll ezeknek a vállalatoknak a rendelkezésére. Nehéz ezért elhinni, hogy ha valaki egy 10 milliós piacon versenyképes, vagy ha nem is versenyképes, miért ne tudna versenyképes maradni vagy versenyképessé válni egy 480 milliós piacon, amely éppen a kisvállalatok számára rengeteg réslehetőséget kínál. Az természetesen már más kérdés, hogy a nagyobb piacon a versenyképességet nem mindig lehet változatlan kínálati struktúrában, ugyanazokkal az eszközökkel és ugyanazokkal a hiányosságokkal biztosítani, amelyek számos magyar kis- és középvállalatot jellemeznek. Az új környezethez hozzá kell szokni, az új kívánalmakhoz fel kell nőni, de a lehetőségek megvannak.

Ennyit néhány kiragadott makrogazdasági kérdésről. A továbbiakban a kereskedelemről, a külföldi tőkéről és a munkaerőpiac liberalizálásáról, vagy nem liberalizálásáról szeretnék beszélni. A magyar kereskedelem Európai Uniós orientációja már a kilencvenes években kialakult. Amit 2004 után látunk, az néhány nagyon látványos elmozdulás, és néhány olyan folyamat, amely egyelőre a felszín alatt zajlik, és statisztikailag csak néhány év múlva lesz jól dokumentálható. Megfigyelhető a nyugat-

európai kis- és középvállalatok erőteljesebb bekapcsolódása a magyar külkereskedelembe, sőt a tőkemozgásokba is, ami logikusan következik abból, hogy az uniós tagság e kör számára is a nyugateurópaival és a hazaival azonos jogi biztonságot, hasonló intézményi struktúrát és nagyobb gazdasági kiszámíthatóságot jelent. További újdonság a szolgáltató szektor növekvő szerepe a kereskedelemben. Statisztikailag már ma is igazolható azonban két igen lényeges és hosszabb távú következményekkel járó változás. Az egyik a mezőgazdasági kereskedelem teljes liberalizáltsága, aminek eredményeként jóval erőteljesebben bővült az elmúlt években a hozzánk érkező agrárimport, mint a magyar mezőgazdasági kivitel. Emögött – többek között – azok a versenyképességi problémák és a csatlakozás előtt kialakult felkészülési deficit húzódnak meg, amelyeket szakértők szinte a rendszerváltás pillanatától ismételten megfogalmaztak, és amely kérdéseket az egymást követő kormányok nem tudtak megfelelően – pontosabban fogalmazva: ideológiamentesen, továbbá pillanatnyi párt- és választáspolitikai érdekeket félretéve – kezelni. Ennek eredményeként az EU-25-tel folytatott agrárkereskedelem többlete gyakorlatilag elfogyott, miközben továbbra is jelentős magyar kiviteli többlet jellemzi az EU-n kívüli kereskedelmet (nem utolsósorban az EU agrárexport-szubvenciós rendszerébe való bekapcsolódás eredményeként).

A leglátványosabb változás azonban az, hogy erőteljesen megnőtt Magyarország exportjában az új tagállamok részesedése. Három évvel ezelőtt ez 9% alatt volt, de 2006-ra 13%-ra ugrott, ami mögött még erőteljesebb volumennövekedés tapasztalható,hiszen az export egésze is jelentősen nőtt a vizsgált időszakban. Ennél még jelentősebb a kereskedelmi mérlegegyenleg radikális váltása. Hagyományosan az új tagállamokkal való magyar kereskedelem összességében deficites volt. 2003-2004-ben 500-550 millió euró volt az éves hiány, ami nagyrészt a cseh és a szlovák viszonylatú deficitből adódott. Szlovéniával tradicionális a többletünk, míg Lengyelországgal többé-kevésbé kiegyensúlyozottan zajlott a kétoldalú kereskedelem (a baltiakkal való forgalom elhanyagolható volt). 2006-ban megközelítette az 1.2 mrd. eurót az új tagállamokkal folytatott kereskedelemben regisztrált magyar többlet. Tehát 1,6-1.7 milliárd eurós egyenlegjavulás következett be három év alatt, miközben aktívvá vált a cseh és – igen látványosan – a szlovák reláció is (enyhén passzívvá viszont a lengyel). Senki sem végzett még olyan kutatásokat, hogy milyen reálgazdasági változások vannak a statisztikai számok mögött, mitől vált a passzív egyenleg jelentős mértékben aktív egyenleggé.

Nem kétséges, hogy összességében – legalábbis az új tagállamokkal folytatott kereskedelmet illetően – a magyar versenyképesség jelentős javulásáról van szó. Nem tudjuk azonban, hogy ebben mekkora a szerepe a transznacionális vállalatoknak, mekkora a regionális összehasonlításban még mindig jobban felkészült(nek tűnő) magyar vállalati szektornak, mekkora a súlya a szomszédos országokban kibontakozó fogyasztói és beruházási konjunktúrának, vagy a cseh és szlovák koronával szemben leértékelődött magyar forintnak. Valószínűleg mindezek a tényezők figyelembe vehetők, de nem tudjuk, hogy melyik milyen mértékben. Ettől azonban az egyenlegjavulás tény marad.

Még egy kereskedelmi kérdésre szeretnék kitérni, nevezetesen arra, hogy Magyarország exportjában és importjában az Unió részesedése a legutóbbi években nem nőtt, hanem a 2003. évi 81 százalékról 2006-ban 74 százalékra csökkent (miközben 5.5 százalékponttal emelkedett az új tagállamok részesedése). Ez első látásra több mint meglepő, hiszen az integrációhoz való csatlakozást sokan további kereskedelmi részarány növekedéssel kapcsolták össze. Valójában azonban arról van szó, hogy a magyar gazdaság EU-orientációja már a tagság előtt elérte a „telítettségi szintet", hiszen néhány agrártermék kivételével a kétoldalú kereskedelem 2001-től teljesen akadálymentes volt. A csatlakozás utáni első években pedig megkezdődött a magyar export és import további földrajzi diverzifikálódása. Magyarország esetében viszonylag a legkisebb az új tagállamok között az Európai Unió részesedése az importban. Ez nem azért van, mert Oroszországból importáljuk az energiát, hiszen a többi ország is onnan importálja (Szlovéniát kivéve). A magyarázat abban rejlik, hogy az új tagállamok közül a legerőteljesebben a magyar gazdaság kapcsolódott be a globális nemzetközi hálózatokba. Mindenekelőtt a hozzánk betelepült nyugat-európai, távol-keleti és amerikai vállalatok azok, amelyek ezt a kapcsolatrendszert az elmúlt három évben saját globális terjeszkedésük érdekében tovább erősítették. Éppen ellenkező a szlovén helyzet, ahol a teljes kivitelen belül az Unióba irányuló export aránya a viszonylag a legkisebb, mert rendelkeznek egy délkelet-európai régióval, amelyet Jugoszlávia felbomlása után sem hanyagoltak el. Az már más és nem kevésbé vitális kérdés a jövő szempontjából, hogy a volt Jugoszláviába irányuló szlovén export versenyképes lenne-e az Európai Unió piacán, avagy olyan exportról van szó, amely csak azon a piacon versenyképes, és idővel annak foglyává válik (vagy máris vált).

Itt tennék egy megjegyzést a monetáris unióra. Természetesen gratulálok Szlovéniának, amely az első az új tagállamok sorában, amely 2007-től tagja az eurozónának, és bevezette a közös pénzt. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy ugyanakkor Szlovénia az az új tagállam, amely az elmúlt tíz évben a legkevésbé tudta növelni részesedését az Európai Uniós piacon. Majd elválik, hogy az euró élvezete az egyik oldalon és a versenyképesség kérdése a másik oldalon hogyan fog ütközni, vagy hogyan fog koordinálódni. Ez jelenleg teljesen nyitott dolog. Véleményem, hogy csak tartósan versenyképes országnak szabad átvennie a közös pénzt. Szükség esetén inkább egy évvel később, mint korábban, de a megfelelő strukturális versenyképesség birtokában.

Hasonlóan nem egyértelmű az, ami a munkaerőnek az új tagállamokból egyes régebbiekbe való törvényes, intézményesített vándorlásából adódik. A magyar munkaerő közismerten rendkívül immobil, még országon belül is, szemben több más országéval. Az, hogy Írország, Anglia és Svédország 2004-ben felszabadította munkaerőpiacát (majd továbbiak is 2006-tól), igen különböző migrációs trendeket váltott ki az egyes új tagállamokban. Angol statisztika szerint csak Angliában 2006 közepén 400 ezer lengyel munkavállalót regisztráltak (azóta ez a szám jelentősen tovább nőtt). Ennek egy része már korábban is ott volt, csak illegálisan, és utána regisztráltatta magát. Ezzel szemben 12 ezer magyart, 3 ezer szlovént, 50 ezer szlovákot, 22 ezer csehet tartottak nyilván. Az igazi „meglepetés" azonban most következik: a 2.5 milliós Lettországból 35 ezer, a 3.7 milliós Litvániából 50 ezer munkavállaló érkezett csak Angliába. Hogyan lehet ezt a kifejezetten tömeges kivándorlást, amely még erőteljesebb, ha a migránsok életkorát és szakképzettségét tekintjük, összhangba hozni azzal, hogy mindkét ország kínai méretű gazdasági növekedéssel büszkélkedik Európában? Hogyan fér össze egy 10%-os gazdasági növekedés és egy exodus-szerű elvándorlás, mindenekelőtt a fiatalok körében, azoknál, akik egyáltalán a fenntartható növekedés és egy sikeres modernizáció legfőbb garanciáját kellene, hogy képezzék?

Mindezt csak azért említem, hogy a lényegi gazdasági folyamatokat és az ezeket tükröző statisztikai adatokat sokkal összetettebben, sokrétűbben kell nézni, ha értékelhető következtetésekhez akarunk jutni, amelyekre hosszabb távú stratégiát kívánunk alapozni. A bulvársajtóba illő különböző katasztrófajóslatokkal, amelyek minden téren drámai mértékű magyar lemaradásról beszélnek, óvatosabban célszerű bánni. Ezek egy része ugyanis nemcsak nem igaz, de nagymértékben fertőzi is a tudatot. Több

felelősséget szeretnék kérni mindenkitől, nemcsak a kutatóktól, hanem azoktól is, akik ezeket a kérdéseket a széles közönség számára tálalják. Próbáljuk meg nyugodtan elmagyarázni, hogy mi miért van, és hogy minek mi az árnyoldala és a fényoldala. Ellenkező esetben nagyon furcsa reakciókat fogunk kapni, és ez még a gazdaságpolitika döntéshozóit is nagymértékben és nagyon rossz irányba befolyásolhatja.

Ami azonban valóban hiányzik, az egyrészt egy átfogó magyar integrációs stratégia, amely a sikeres uniós tagság megteremtésére törekszik. Célok és eszközök keverednek, ha valaki úgy gondolja, hogy az integrációs stratégia egyenlő a – legjobban előkészített és megvalósított – Nemzeti Fejlesztési Tervvel. Mindenekelőtt: az utóbbi nem fedi le (nem is feladata, hogy lefedje) az integrációs stratégia számos területét. Másodszor: Magyarország európai uniós tagként – történelmileg rögzült kártékony tradícióit meghaladva – immár nem a külső fejlemények egyirányú elszenvedője és elviselője, hanem aktív, cselekvő alakítója is. Vagyis az évszázadokon keresztül belénk rögződött policy-taker státuszból beléptünk egy kétségtelenül nem korlátlan, de minőségileg más jellegű policy-maker státuszba. Illúziók elkerülése végett: nem mi fogjuk megforgatni Európát, de a policy-shaper pozíció lehetővé teszi, hogy beleszóljunk abba, milyen legyen Európa jövője. Erről ismerünk számos francia, brit, német és egyéb álláspontot, de közel három éves tagság után még homály fedi, milyen Európát is akarnak az új tagállamok, beleértve Magyarországot. Harmadszor: részben a fentiek érdekében is jó lenne mielőbb hallatni hangunkat és érveinket Brüsszelben, Párizsban, Berlinben és másutt is. Meg kell próbálnunk az eddigieknél hatékonyabban befolyásolni a nyugat-európai közvéleményt. Ellenkező esetben továbbra is sztereotípiák fogják uralni nemcsak a sajtót és a médiát, hanem a közvéleményt is. Ez pedig aligha a sikeres európai együttműködés útját egyengetné. Arról nem is beszélve, hogy nem segítené elő azon források feltárását, amelyekre versenyképes és jövőorientált Európa építhető a 21. század globális környezetében.

VIDA KRISZTINA

Magyarország első három éve az EU-ban: erősségeink és gyengeségeink

E tanulmányban megpróbálom összefoglalni Magyarország tapasztalatait a közel 3 éves EU-tagságunkkal kapcsolatban – mégpedig a velünk együtt belépő másik 7 közép- és kelet-európai országgal összevetve. Ezzel utalhatok arra a projektünkre is, amelynek produktuma a minden évben megjelenő Monitoring jelentés, melyben egységes szempontrendszer alapján vizsgáljuk a 8, illetve a 2008. évi kötetünkben már a 10 új közép- és kelet-európai tagállam teljesítményét[1]. Ezekre a szempontokra most csak utalásszerűen térnék ki: elemezzük a politikai stabilitást, a társadalmi helyzetképet, a jogharmonizációs és az uniós forrásokra vonatkozó abszorpciós teljesítményt, a gazdasági és versenyképességi folyamatokat, felkészülésünket az euró bevezetésére, illetve fontosnak tartjuk azt is, hogy a közvéleményben hogyan jelenik meg az Unió, hogyan ítélik meg ezen országok polgárai az EU-t, illetve a tagság hasznát. Hozzászólásomban – részben támaszkodva a tavalyi jelentés eredményeire, de egy általánosabb megközelítést alkalmazva – két szempontrendszer alapján vizsgálnám hazánk integrációs teljesítményét: melyek Magyarország erősségei és melyek a gyengeségei EU tagként – a többi új tagállam fő trendjeivel is összehasonlítva.

Magyarország erősségeivel kezdve a pozitívumok között említhető, hogy az ország gyorsan és sikeresen illeszkedett be az Európai Unió intézményi és döntéshozatali rendszerébe. Ez egyébként minden új tagállamra jellemző, akár az Európai Parlamentet, az Európai Bizottságot, vagy a Tanács különböző struktúráit tekintjük. Külön kiemelendő ugyanakkor, hogy Magyarország népességarányán felül teljesít, ami az Európai Bizottságban, az Unió bürokráciájában elfoglalt helyek számát[2] jelenti, ami jelzi, hogy a magyarok részvétele az európai versenyvizsgákon igen sikeresnek mondható. További pozitívum a jó magyar jogharmonizációs teljesítmény. Közismert, hogy az Európai Bizottság rendszeresen figyeli,

[1] Vida Krisztina (szerk.): Monitoring jelentés 2006. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 2006. Az időközben megjelent 2007-es Monitoring jelentés már teljes terjedelmében elérhető elektronikus úton: http://www.vki.hu/rendszeres_kiadvanyok.shtml

[2] Az Európai Bizottság adatait idézi: Monitoring jelentés 2006, 141. o.

és közre is adja a tagországok jogátvételi és jogalkalmazási teljesítményét. Itt azt is meg kell jegyezni, hogy (különösen mióta pénzbírsággal is sújtható a kötelezettségszegés) minden ország 98%-os arány fölött teljesít – tehát magas fokú jogharmonizációs fegyelem jellemzi a tagállamokat. Ugyanakkor ezen belül is kialakul egy rangsor, és ebben a rangsorban Magyarország 2006 tavaszán a hetedik helyet foglalta el[3], ami javulást mutat a 2005-ös tizedik helyhez képest. Emellett viszonylag kevés szabálysértési eljárás indult Magyarország ellen, bár ezek közül sajnos egy esetben nemrég az Európai Bíróság elé kerültünk[4]. A harmadik szempont az erősségek sorában, hogy jónak mondható az abszorpciós kapacitásunk – vagyis hazánk az uniós forrásokra beadott sikeres pályázatok, és az ezeken keresztül lekötött pénzek tekintetében az újak között a középmezőnyből mára a második helyre jött fel. Gazdasági síkon Magyarország erősségeihez tartozik, hogy exportorientált, exportvezérelt gazdaság vagyunk – és ahogy itt már elhangzott, alacsony külkereskedelmi hiánnyal rendelkezünk[5]. Az EU-ba, mint vámunióba történt belépésünk után elsősorban az újak piacainak a megnyitását tudtuk jól kihasználni. Tény, hogy a 2004-es kibővülés után a 8 új tagállam egymás közötti kereskedelme lendült fel látványosan, míg a régi tagállamokéval bonyolított forgalom nem mutatott jelentős változást. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy az újonnan csatlakozók és az EU között már korábban is liberalizáltabbá vált a kereskedelem, mint az újak egymás közötti relációjában – a CEFTA-együttműködés ellenére. Persze tegyük hozzá, hogy az elmúlt évek erőtlen növekedése Nyugat-Európában[6] szintén nem kedvezett az újak oda irányuló exportjának. Ennek ellenére összességében Magyarország e viszonylatban is jól ki tudta használni a piaci lehetőségeket – ami elsősorban az ipari exportra vonatkozik. Köztudomású, hogy a mezőgazdaság területén nem voltunk ilyen sikeresek a kezdeti időszakban, hiszen a tagság első két évében a többi 7 vizsgált belépő országból érkező élelmiszerimportunk meghaladta az oda irányuló kivitelünket[7]. Bár összes-

[3] Az Európai Bizottság adatait idézi: Monitoring jelentés 2006, 141. o.

[4] Ld. http://www.euractiv.hu (2007. február 1.)

[5] Az Eurostat adatai szerint a magyar külkereskedelmi deficit a GDP-hez mérve 2005-ben 3,39%, ami az újak mezőnyében Csehország és Szlovénia után a legjobb adat, és pozitívum, hogy javuló a trend. (Monitoring jelentés 2006, 143. o.)

[6] 2005-ben az EU-15 növekedési ütemének átlaga 1,5% volt, míg az újak gazdaságai 3,2% és 10,2% között bővültek. (Monitoring jelentés, 2006, 142. o.)

[7] Monitoring jelentés 2006, 91. o.

ségében a magyar agrármérleg nem fordult passzívumba, de a fogyasztók is érzékelhették az importtermékek ugrásszerűen megnőtt konkurenciáját a hazai piacon. Visszatérve az ipari kereskedelmi teljesítményünkre, erősségként említendő Magyarország esetében, hogy a dinamikusan növekvő export magas hozzáadott értékű feldolgozóipari kivitelt jelent. Az egységes belső piacon realizált export jelentősége egyébként óriási az újak számára, hiszen (Litvániát kivéve) mindegyik ország esetében 70% fölötti az uniós kereskedelmi összefonódottság. Versenyképességi szempontból az sem elhanyagolható tényező, hogy viszonylag magas a magyar munkatermelékenység: a 8 vizsgált ország rangsorában Szlovénia után a második helyet foglaljuk el[8]. Ezzel is összefügg, hogy töretlennek tűnik Magyarország tőkevonzó képessége: a gazdasági kormányzat továbbra is évi kb. 4 milliárd eurós tőkebeáramlással számol a következő években[9]. 2005-ben egyébként több mint 5 milliárd euró fölötti külföldi tőkebefektetés érkezett hazánkba, ami Csehország és Lengyelország után a harmadik legnagyobb FDI-beáramlás volt a vizsgált térségben[10]. További versenyképességi tényező, hogy Magyarország (elsősorban külföldi érdekeltségű, de magyarországi cégek révén) regionális dimenzióban is megjelent tőkebefektetőként, nemcsak uniós szomszédaink, hanem a Nyugat-Balkán, vagy Ukrajna vonatkozásában is.

Az intézményi, jogi, abszorpciós, vagy gazdasági erősségeink mellett látnunk kell azonban Magyarország gyengeségeit is. Itt első helyre kívánkozik az érdemi társadalmi párbeszéd, illetve a társadalmi konszenzus hiánya, amire érdemes a későbbi vitában is visszatérnünk. Igen komoly belső – de sikeres tagságunkat is veszélyeztető – probléma a növekvő munkanélküliség, illetve a rendkívül alacsony (57% körüli) foglalkoztatottsági ráta, ami az utóbbi időben tapasztalható némi javulás ellenére még mindig a második legrosszabb a 2004-ben csatlakozottak körében, az EU-25 átlagától pedig kb. 7 százalékponttal marad el[11]. E társadalmilag fontos mutató javítása egyébként a lisszaboni céloknak is része – így minden tagállam számára kiemelt feladatként kezelendő. További negatí-

---

[8] Ugyanakkor itt is vannak tartalékok, hiszen ez utóbbi adat csupán a 70%-a az EU-25 átlagának. (Monitoring jelentés 2006, 143. o.)

[9] Ld. http://www.gkm.gov.hu/data/284763/fdi_2006q3.pdf

[10] Monitoring jelentés 2006, 143. o.

[11] A munkanélküliség esetében nem a nagyságrend (7,4%), hanem a trend az aggasztó, míg a foglalkoztatottsági ráta esetében már a mérték is elgondolkodtató.

vum a lassú jövedelemfelzárkózás. Ez azért fontos kérdés, mert az új tagállamok EU-csatlakozásának egyik fő motivációja volt az, hogy belátható időn belül elérjék a nyugat-európai életszínvonalat. Ehhez természetesen jelentős ütemű gazdasági növekedés szükséges, hiszen elsődlegesen GDP/főben mérhető ez az adat. Magyarország esetében az egy főre jutó GDP az uniós átlag 62%-a körül van, ami ugyan a harmadik helyet jelenti az újak csoportjában, de messze elmarad Szlovéniától és Csehországtól (amelyek 81, illetve 74% körüli adatokkal tűnnek ki az újak közül[12]). Ráadásul közismert, hogy a 62% mögött nagyon jelentős regionális heterogenitás húzódik meg – ami egyébként a többi új tagállamra is jellemző. További negatívum, a gazdaság területére áttérve, a túlzott függés a külföldi érdekeltségű cégektől. A magyar export említett dinamizmusát, kivitelünk közel 80%-át az itt tevékenykedő külföldi cégeknek köszönhetjük. Rendkívül fontos lenne, hogy ebbe a folyamatba szervesebben kapcsolódjanak be a hazai kis- és közepes vállalatok a saját aktivitásukkal. A gyengeségek között kell említeni a konvergencia kritériumok nemteljesítését is. Magyarország ugyanis az egyetlen a 8-ak között, amelyik az öt konvergencia kritériumból egyet sem teljesít, és ebből adódóan jelentős fiskális instabilitást mutat, amellyel a monetáris stabilitás hiánya párosul (különös tekintettel az árfolyamra, illetve a megindult inflációemelkedésre). Ehhez kapcsolódóan szintén negatívumként említhető Magyarország szavahihetőségének a megkérdőjeleződése 2006-ban, a konvergencia programban szolgáltatott adatokra vonatkozóan. A jövőben azonban nem „csupán" az adatok hitelességére kell odafigyelnünk, hanem a benyújtott konvergencia program megvalósíthatóságára is. Ez utóbbival kapcsolatban ma már láthatunk kérdőjeleket, hiszen valóban kérdéses, hogy mennyire reális a 2006-os 9% fölötti államháztartási hiány 3 éven belüli 3%-osra csökkentése. A pénzügyi instabilitás mellett további gyengeségként említhetők az intézményi hiányosságok a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség működése kapcsán, amit januárban az Európai Bizottság is erőteljesen kritizált[13]. Magyarországnak átláthatóbb intézményrendszert kell teremtenie ahhoz, hogy a felzárkózáshoz szükséges (a GDP kb. 3%-át kitevő) uniós forrásokat hatékonyan le tudja hívni.

---

[12] Monitoring jelentés 2006, 142. o. A 2006-os végleges életszínvonal-adatok alapján pedig Magyarország már Észtország mögé került, a negyedik helyre.

[13] Magyar Nemzet, 2007. január 5. (http://www.mno.hu/index.mno?cikk=390674&rvt=5)

Az alábbiakban öt fontos mutatót véve alapul megkísérelhetjük a magyar teljesítményt az újak átlagához viszonyítani, és ezekre a mutatókra vonatkozóan a trendeket felvázolni. Az ábrák azt mutatják, hogy hazánk egyértelműen elszakadt az újak kumulált átlagától, ami a GDP növekedést, az infláció alakulását, az államháztartási hiányt, az államadósságot és a munkanélküliséget illeti. Amint az első ábrán látható, a növekedés ütemében érzékelhető egy kis lassulás a 8-ak átlagában, ugyanakkor jelentős a lefékeződés Magyarország esetében. A második ábra értelmében az infláció 2005-2006 körül örvendetesen csökkent – és úgy tűnt Magyarország beilleszkedik a „fősodorba" –, de ez a trend most elszakadni látszik, remélhetően csak átmenetileg. Az államháztartás GDP-ben mért egyenlege tekintetében hazánk a fekete bárány, hiszen a többiek a folyamatos konvergencia jegyében erőfeszítéseket tettek a 3%-os, vagy az alatti hiány elérésére. Magyarország e tekintetben megkésett teljesítő, hiszen az elmúlt években nem közeledett, hanem távolodott az előírt értéktől. Hasonló a helyzet a GDP-hez mért bruttó államadósság esetében is. Bár az átlag mögött nagyon különböző számokat találunk (pl. egy 40% fölötti lengyel, és egy egy-számjegyű észt adósságállományt tekintve[14]) – összességében a nyolcak átlagában kb. 30%-os államadósságot kapunk, ami a vonatkozó maastrichti kritérium felét teszi ki. Ezzel szemben Magyarország nemcsak hogy ennek a dupláját „teljesíti", hanem a trend sajnálatosan növekvő, míg a többiek esetében gyakorlatilag stagnáló. Végül, az ötödik ábrán látható az a már említett tény, hogy Magyarország esetében nem a munkanélküliség mértéke, hanem annak – a többiekével szemben – emelkedő trendje ad okot aggodalomra. Bár kiragadottnak tűnhetnek, a fenti mutatók alapvető fontosságú társadalmi-gazdasági jelzőszámok, amelyek hazánk esetében trendszerűen negatív irányba térnek el a 2004-ben belépett közép-európai és balti tagállamok összesített teljesítményétől.

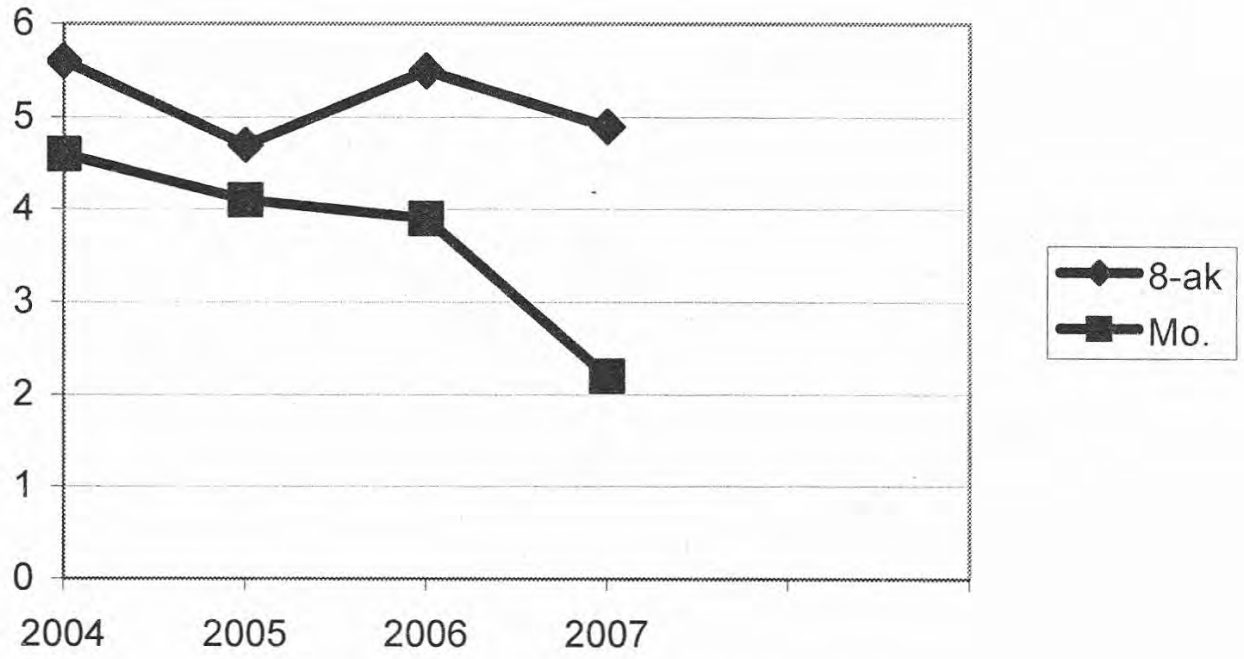
[14] Monitoring jelentés 2006, 144. o.

A 8-ak néhány főbb kumulatív mutatója és *Magyarország*

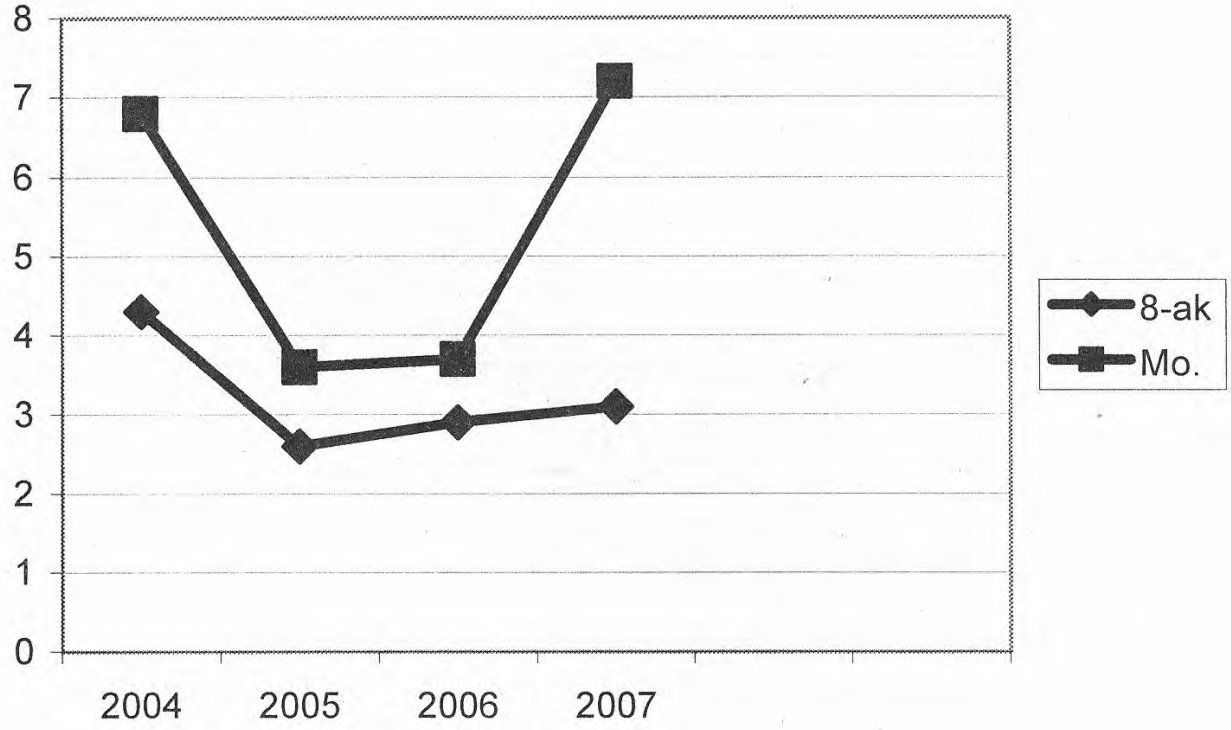
Változás %	2004	2005	2006	2007*
GDP növekedés	5,6 *4,6*	4,7 *4,1*	5,5 *3,9*	4,9 *2,2*
Infláció	4,3 *6,8*	2,6 *3,6*	2,9 *3,7*	3,1 *7,2*
Államháztartás egyenlege/GDP	-2,5 *-6,3*	-3,2 *-7,5*	-3,7 *-9,2*	-2,4 *-7,0*
Állam-adósság/GDP	31,5 *58*	30,8 *62,3*	31,8 *69,0*	31,7 *71,0*
Munkanélküliség	11,1 *6,1*	12,6 *7,3*	11,3 *7,4*	10,8 *7,9*

Forrás. Eurostat, ICEG
* Előrejelzés

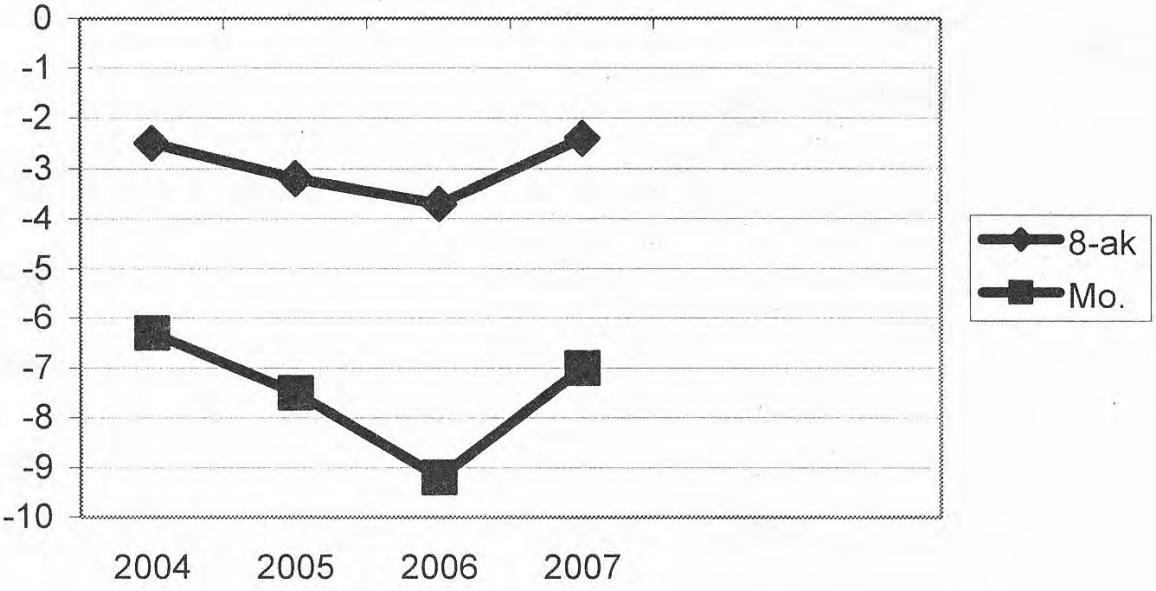
GDP növekedés %

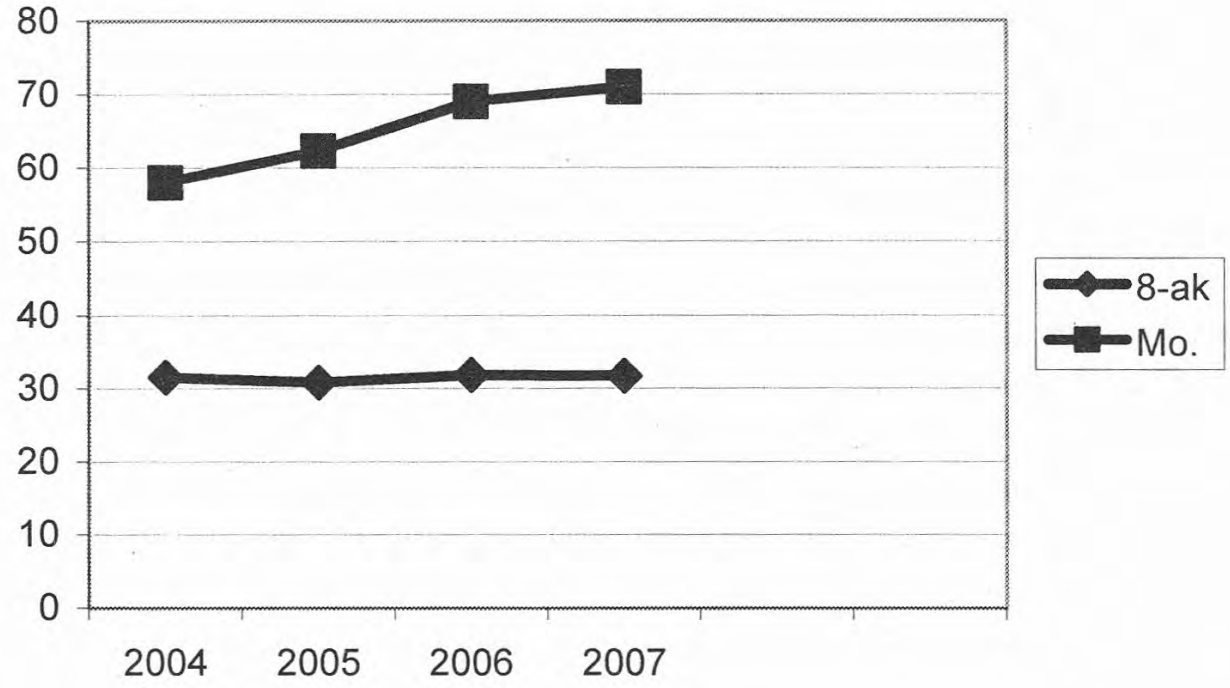
Infláció %

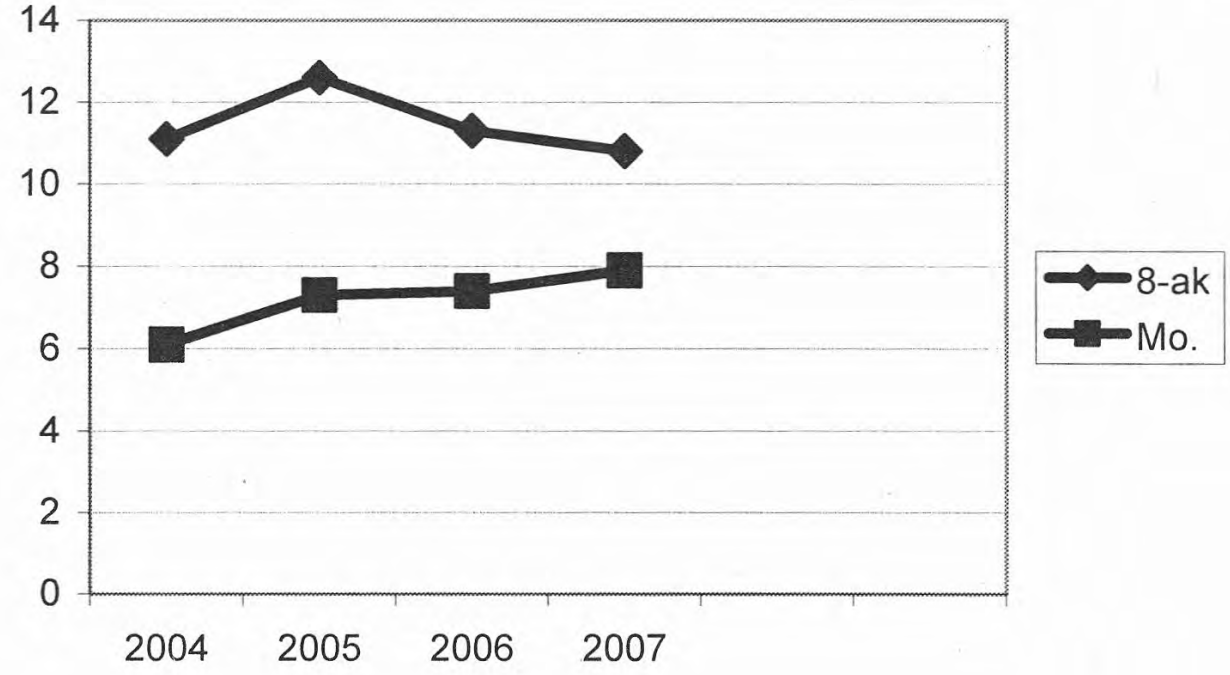
Államháztartás egyenlege/GDP

Államadósság/GDP

Munkanélküliség

Zárásként néhány szempontot fogalmaznék meg a jelenleginél sikeresebb tagságról szóló vitához/gondolkodáshoz. Az említett erősségek megőrzése mellett elengedhetetlenül szükséges az EU-átlaghoz történő erőteljesebb felzárkózás, és ennek érdekében a stabil és kedvező államháztartási és makrogazdasági környezet kialakítása, hiszen e nélkül a reálgazdaság jó teljesítménye sem tartható fenn sokáig. E célok azonban hiába szerepelnek a konvergencia programban, társadalmi konszenzus hiányában nem biztos, hogy az eltervezett módon és ütemben megvalósíthatóak. A hazai reformok kedvezőbb keretfeltételeként jelenik meg ugyanakkor a 2% fölötti növekedés az EU-ban, és további pozitívum, hogy az Európai Bizottság nem bűnbakként szerepel a hazai közvéleményben,[15] hanem sokkal inkább a stabilitás és a fegyelmezett pénzügyek őreként tűnik fel. További kulcsfontosságú szempont a belső erőforrások jobb aktivizálása az uniós támogatások segítségével. E tekintetben elengedhetetlen a politikai konszenzus a központi, a regionális és a helyi igazgatási szintek között. Ezt az EU maga is megköveteli a partnerség elve alapján, amit nekünk is követnünk kell, nem csupán azért, mert uniós előírás, hanem, mert a többszintű együttműködés lehet csak a siker záloga. Ehhez kapcsolódik a pályázatírás ösztönzése, az ezzel kapcsolatos bürokrácia csökkentése, a korrupció letörése, illetve a valóban átlátható intézményrendszer kialakítása, és a szubszidiaritás elvének a jobb betartása. Végül, de egyáltalán nem utolsó sorban: a reformok, a felzárkózás és a fejlesztések során a társadalmi párbeszédet folyamatosan fenn kell tartani – hiszen csak a magyar társadalom együttműködésével lehet az ország az Európai Unió sikeres tagja.

[15] A Medián közvéleménykutató intézet 2006 őszi felmérése alapján a válaszadók 20 megnevezett intézmény közül az MTA és az Alkotmánybíróság után a 3. helyre tették az Európai Bizottságot, mint olyan intézményt, amelyben megbíznak. (http://www.median.hu)

RÁCZ MARGIT

Magyarország és az euró

1. Bevezető megjegyzések

Az euró már kilenc éve létezik, így némi már néhány tapasztalat ezzel kapcsolatban elmondható. Mindenek előtt talán az, hogy az eurózónán belül az új pénz alacsony inflációjú, tehát értékálló jó pénznek tekinthető. Megjegyzendő, hogy az euró nemzetközi megítélését elsősorban a dollár helyzete alakítja. Napjainkra az euró tartalékvalutaként egyre komolyabb szerepet foglal el, hiszen mára nagyobb összegben használják a világ jegybankjai tartalékvalutának, mint korábban a német márkát. Ami az Az euró dollár-árfolyamáról elmondható, hogyt illeti 2000 óta az euró felértékelődik, és azóta mindig egy dollárnál többet kell adni egy euróért.

Mindezek alapján a magyar forintot euróra váltani hasznos dolognak látszik. Azaz Tehát semmi sem szól a mellett, hogy egy magas inflációs múlttal rendelkező, és a nemzetközi spekulációnak kitett kisországi valutát fenntartsunk egy nagy régió alacsony inflációjú valutájával szemben.

Az EU-taggá válásból automatikusan nem következik az eurózónába való belépés. De a tagországgá válás egyben kötelezettséget jelent az eurózónába való belépésre is. Ahhoz azonban, hogy ezt a kötelezettséget teljesíteni tudjuk, teljesíteni kell a Maastrichti Szerződésből fakadó öt konvergencia-kritériumot.

2. A fiskális kritériumok és a GMU-tagországok

A közös monetáris politika létrejöttével a nemzeti keretek között maradt fiskális politikára vonatkozóan csak bizonyos egyensúlyi szabályok teljesítését írták elő. A két fiskális konvergencia-kritérium az államháztartás folyó hiányára és az államadósságra ír elő kötelező mértékeket. A Stabilitási és Növekedési Paktumban (SNP) ugyanezek a mértékek szerepelnek, de az eurózóna tagországai számára ezek megsértése pénzbüntetéssel járhat.

Több Sajnos azonban több GMU-tagország hosszabb időre megsértette már már az SNP szabályait, de. De pénzbírságra mostanáig nem került sor. Ez azonban botrányos helyzeteken keresztül valósult meg, melyből érdemes néhányat külön kiemelni. Érdemes néhányat itt külön is megemlíteni.

2003-ban három ország sértette meg a folyó hiányra vonatkozó kritériumot, az az azaz azt,azt hogy a hiány nagysága nem haladhatja meg a hiány nagysága a GDP három százalékát. A három ország Franciaországról, Németországról és Portugália.áról van szó. A franciák és a németek elérték az ECOFIN-Tanácsban, hogy felmentsék őket a büntetés fizetése alól. A Bizottság – a törvény őreként – feljelentette az ECOFIN-Tanácsot az EU-Bíróságon. A Bíróság ítélete szerint a Tanácsnak nem volt joga felmenteni az említett tagországokat a büntetés fizetése alól. De a Bíróság még sem rendelte el a büntetés befizetését, hanem felkérte a Bizottságot és a Tanácsot, hogy dolgozzák át az SNP-t abból a célból, hogy lehetővé váljon az ilyen helyzetek rugalmasabb kezelése. 2005-ben sor is került a szabályozás átalakítására. Ennek eredményeként szinte „virtualizálódott" az SNP szerinti államháztartási hiány. Hiszen a költségvetés bevételi és kiadási oldalán is olyan tételeket lehet figyelembe venni, illetve figyelmen kívül hagyni, amelyek a valóságban alakítják, illetve nem alakítják a tényleges hiányt.

Mindez arra mutat, hogy az öt maastrichti konvergencia-kritérium közül a két fiskális mutató teljesítése gyakran komoly nehézségekbe ütközik egy-egy GMU-tagországnál, méghozzá nem is egy évre, hanem hosszabb időre.

Az SNP átalakítása sokak indokolt kritikáját váltotta ki. Lényegében ez a változás ahhoz hasonlítható, mint amikor egy futballmeccs közben változtatják meg a játékszabályokat. (Ezt a hasonlatot az Európai Központi Bank elnöke mondta.) Minden esetre az igazság kedvéért azt is le kell szögezni, elmondható, hogy Franciaország és Németország is valóban törekedett arra, hogy a kívánt mértékre csökkentse a folyó hiány nagyságát. Ez 2006-ban sikerült is nekik.

Görögország egészen máshogy kezelte ezt a szigorú előírást. Ezt az EU-tagországot, mivel időre egyetlen konvergencia-kritériumot sem teljesített, kihagyták a GMU alapító tagjai közül. Ekkor a görög miniszterelnök javasolta és felvállalta, hogy Görögország három év alatt teljesít egy olyan konvergencia-programot, aminek amelynek eredményeként teljesíti a kritériumokat, és a GMU tagjává válhat. Ez 2001-ben be is következett, és egészen addig, amíg meg nem változott a miniszterelnök személye, nem is voltaddig nem volt probléma baj a görög fiskális teljesítménnyel. 2005-ben kiderült, hogy a görög hiány már a GMU-ba történt belépés pillanatától kezdve meghaladja a GDP három százalékát, és 2005-re a GDP 5,6 százalékát teszi ki.

Az a kérdés merült fel, vajon mit lehet csinálni egy ilyen helyzetben? Az éppen hatalomra került miniszterelnököt nem célszerű elődjeiért büntetni. Az elődöt pedig – semmilyen jogalap nincs rá – nem lehet büntetni. Így a botrány kipattanásanyilvánosságra kerülése után mindösszesen annyit lehetett tenni, hogy az EUROSTAT szakemberei lehetőséget kaptak arra, hogy érdeklődjenek a tagországok illetékeseinél, ha az általuk adott valamelyik adat valóságtartalmáról nincsenek meggyőződve.

Általában feltételezik elemzők, hogy Azt, hogy a kreatív könyvelés eszközeit az egyes GMU-tagországok időnként felhasználják, általában feltételezik elemzők. De mindezzelMindezzel együtt azonban arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy ha van egy országnak úun. stabilitási kultúrája, akkor, ha megsérti a három százalékos szabályt, akkor azt be is vallja, ésazt vallja be, hiszen törekszik kikerülni a szabálysértő helyzetből. Ahol ilyen kultúra nincs, ott a kreatív könyvelés válhat kétségessé, ám időlegesen hatékony eszközzé.

3. A magyar fiskális teljesítmény

Magyarország számára sem bizonyult könnyűnek a fiskális kritériumok folyamatos betartása. Magyarország sem riadt vissza a kreatív könyvelés eszközeitől. Azonban a megismert példák alapján a Bizottság e témában felelős biztosa a leghatározottabban figyelmeztette Magyarországot, hogy vallja be a tényleges hiányt, és kezdje el azt csökkenteni. Mindezek eredményeként szinte egy minidráma zajlott le a magyar fiskális teljesítmény bevallása körül a kormányzat, a jegybank és a már említett EU-biztos között. Így derült ki, hogy 2006-ban az államháztartás folyó hiánya elérte és kicsit meg is haladta a GDP tíz százalékát.

2006 tavaszán parlamenti választások voltak. A várható magas hiány és az ennek nyomán szükségessé váló konszolidációs intézkedések nem képezték a választási küzdelemben résztvevő pártok között vita tárgyát. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a 2006 szeptemberében átadott magyar konvergencia-program megszorító intézkedései ugyan elnyerték Almunia biztos támogatását, és az ECOFIN-Tanács is elfogadta azt, de a magyar lakosság felkészületlenül nézett szembe a rá váró megszorításokkal.

2007 pedig a bizonyítás éve. Nevezetesen arról Itt arról van szó, hogy sikerül-e az idén a konvergencia-program szerint megtakarítani a GDP 3,3 százalékát. Nem múló vita kíséri a konvergencia-programban meghatározott konszolidációs intézkedéseket. Azaz azaz azt, hogy bevételnö-

velő és kiadáscsökkentő intézkedések egyaránt jelen vannak a konszolidációs csomagban. Az adónövelés jellegzetesen együtt jár a GDP és a beruházások csökkenésével, és az infláció növekedésével. A konvergencia-program a nagy jóléti rendszerek reformját is előirányozza. A hiány leépítéséhez szükséges konszolidáció és e nagy rendszerek reformja időben egyszerre zajlik, e. Ezért fennáll a veszélye annak, hogy a reformot is a konszolidáció szelleme hatja majd át. Pedig azAz egészségügy, az oktatás, a közigazgatás, vagy a tömegközlekedés szabályainak átalakítása egyáltalán nem garantálja azt, hogy már az indulásnál költségvetési megtakarítást eredményez. Márpedig ezt kell elérni.Ezt muszáj elérni.

4. Mikor lesz magyar euró?

A GDP tíz százalékát kitevő magyar államháztartási hiány a legmagasabb a másik 26 EU-tagországhoz képest. Ez azt is jelenti, hogy valamennyi tagországhoz képest a legnehezebb konszolidációs feladatot a magyaroknak kell teljesítenie.

A GMU-tagság a külföldi tőke szempontjából, azaz abból a szempontból, hogy mennyire válik egy ország a tőke számára kedvező telephellyé, pozitív jelnek számít. Hiszen arról szól, hogy az ország stabil és kiszámítható makro-pénzügyekkel rendelkezik. Ha a velünk 2004-ben együtt csatlakozott országok korábban csatlakoznak az eurózónához, mint mi, ez azzal is járhat, hogy a tőkebefektetők számára Magyarország, a szomszédaihoz képest leértékelődik.

2007-ben Szlovénia csatlakozott az eurózónához, és 2009-ben Szlovákia is szeretne. Lengyelország és Csehország GMU-csatlakozási dátuma nem ismert. Magyarországnak a felvállalt konvergencia-program alapján legkorábban 2011-ben lehetne csatlakoznia az eurózónához. Ahhoz, hogy 2009-re a GDP három százalékát ne haladja meg az államháztartási folyó hiány, igen következetesen kell a hiány mértékét csökkenteni. Nem lehet megmondani ma még, hogy ez sikerülni fog, vagy sem. Mindenesetre el kellene érni azt, hogy a lengyelek, a csehek és a magyarok közül ne a magyarok csatlakozzanak legkésőbben az eurózónához, méghozzá azért, mert a konvergencia-kritériumok teljesítésében tartós hiányosságaik vannak.

TERÜLETFEJLESZTÉS, VIDÉK, AGRÁRIUM

TÓTH PÉTER

A mezőgazdaság uniós integrációjának tapasztalatai

Írásomban – mint előadásomban is – Magyarország egyik fontos nemzetgazdasági ágazatának, a mezőgazdaságnak az uniós integrációs tapasztalatairól szeretnék beszámolni.

A jelen munka három részből épül fel.

1. A reálfolyamatok bemutatása;
2. A lezajlott folyamatok szubjektív értékelése;
3. Várható kilátások.

A bemutatás egy, a KSH adatbázisára alapuló, cégen belül készült elemzésre épül, és mivel egy független tanácsadó cég vagyunk, azt bizonyára vitatni is lehet.

Az 1989-90-es évek óta jelentős változások következnek be. A mezőgazdaságnak a magyar nemzetgazdaságon belüli helyéről néhány adatot közlök:

- a mezőgazdasági termelés aránya a magyar GDP előállításában, 2005-ben már csak 3% volt. Ez nem tragikus, hiszen közismert, hogy minél fejlettebb egy gazdaság, annál kisebb a GDP termelésében a mezőgazdaság szerepe. Az Amerikai Egyesült Államokban ez az arány már 1% alatt van.
- lényegesen csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma.
- sajnos, ugyanakkor a mezőgazdasági termékek aránya csökkent a külkereskedelmi egyenlegünkben is. A mezőgazdaság hozzájárulása a külkereskedelemhez 2006-ban 6% volt.
- viszont nem csökkent még eléggé a magyar családok fogyasztásában a mezőgazdasági termékek fogyasztásának aránya. Az élelmiszerek fogyasztásának aránya a családok fogyasztásában 2006-ban 25% volt.

A bruttó mezőgazdasági termelés Magyarország csatlakozásának évében, és az azt követő évben is nőtt. Ez a két év rendkívül jó mezőgazdasági év volt. Kedvezőek voltak az időjárási körülmények, és ennek következtében a növénytermesztés rekordokat produkált. (Az adatok szerint ritka, hogy egymás után két kimagasló termelési átlagokat eredményező év kövesse egymást. Sok év adatai tanúsítják, hogy inkább 7 éves ciklusokkal számolhatunk.) A növénytermesztés tehát Magyarország csatlakozása után két évben kiugró teljesítményt produkált. Ugyanez nem mond-

ható el az állattenyésztésről, amelynek produktuma sok év óta folyamatosan csökken.

Már 2002-2003-ban is jelentős volt a mezőgazdaság támogatása, amely az uniós csatlakozást volt hivatva előkészíteni. A 2004, 2005, 2006. évben a mezőgazdasági támogatások tovább nőttek, s ez várható 2007-ben is.

A mezőgazdasági beruházások területén a kép már kedvezőtlenebb. A rendszerváltást megelőző kornak utolsó éveiben még jelentősek voltak a mezőgazdasági beruházások. Ezekhez képest a 2004-2006 közötti időszak eléggé szerény képet mutat.

A reálfolyamatok értékeléséhez a termelési szerkezetben lezajlott változásokat figyelembe kell venni. Bár a csatlakozás óta rövid idő telt el, ebben változás tapasztalható.

Amit biztosan előre is tudtunk, az az, hogy az EU csatlakozásnak a növénytermesztés lesz a nyertese, ezen az ágazaton belül is kifejezetten a gabonatermesztés. Ez beigazolódott. Jelentősen javult a növénytermesztés helyzete, különösen a gabonatermesztésé, bár 2006-ban a kukoricatermesztés helyzete intervenciós lépéseket tett szükségessé.

A kertészeti növénytermesztés szereplése azonban csalódást okozó. A termelés erősen ingadozik, de összességében csökkenő tendenciát mutat. Kivételt képez a burgonyatermesztés, amelynek helyzete nem ilyen kedvezőtlen.

Fontos kérdés csatlakozásunkat követően az üzemi struktúra kérdése. Ezrével tartottam felkészítő előadásokat az EU csatlakozás várható hatásairól, amelyeken állandó, gyakorta feltett kérdés volt, hogy milyen üzemi szerkezet alakul ki, mi várható? Meghatározó lesz-e a családi gazdaságok rendszere, vagy az üzemi szerkezet más formái fognak kialakulni?

Az Európai Unióba mezőgazdaságunk egy adott üzemszerkezettel lépett be. Vizsgáltam e szerkezet mérhető változásait az egyéni gazdaságokban. Milyen területeken növekedett a gazdaságok száma?

A nagy munkaintenzitású ágazatokban, mint amilyen a virág- és (elsősorban az üvegházi) dísznövénytermesztés, növekedett a számuk. Nőtt a szarvasmarha hízlalás is, piaci okok és támogatási okok miatt, csökkent a nagyüzemekben, ahol a méretgazdaságosságnak nagyobb a jelentősége. Megállapítható volt ugyanakkor, hogy drasztikusan csökkent a tejtermelő és sertéstartó gazdaságok száma.

Ennek fő oka az, hogy klasszikusan nem a kisüzemi körülmények kedveznek a tejtermelésnek és a sertéstartásnak. Ezeket a termékeket

gazdaságosan csak nagyüzemekben lehet előállítani. Egy vagy tíz tejtermelő tehén tartása nem versenyképes.

Ma Magyarországon a tej döntő részét a 300-400, sőt 1000 tejelő tehenet tartó gazdaságok állítják elő. Megállapítható tehát, hogy ezen ágazatokban rohamos volt az egyéni gazdaságok számának csökkenése versenyképességi és üzemgazdaságossági okok miatt. A volt nagyüzemek körében, a gazdasági szervezeteknél, az újonnan létrejött Rt-k, Kft-k körében a marhahizlaló üzemek száma nőtt, főként a támogatások és a piaci kereslet miatt. Bővült azonban a növénytermesztés is a nagyüzemi körben. Ugyanakkor a nagyüzemi tejtermelés mégis visszaszorult, s a nagyüzemi körben visszaszorult a szántóföldi zöldségtermesztés is. Ezek kedvezőtlen változások.

Az élelmiszeripar

- A magyar konzervipar (szélesebb értelemben a tartósítóipar, mert ebbe beletartozik a hűtőipar is) alapanyag gondokkal küzd (a zöldség-gyümölcs termesztés, a tejtermelés, a sertéshús-termelés csökkenése miatt), s így a magyarországi konzervgyárak megszűnése fenyeget.
- A csatlakozás óta is tartósan, erőteljesen növekszik az üdítőital fogyasztás, s még tovább fog növekedni egy ideig. Ugyan így növekszik az ásványvíz fogyasztása és a két termékcsoport előállítása is bővül.
- A cukorrépa termelése csökken. A cukorrépa korábban slágernövény volt, a jól szabályozott piac és a támogatások miatt. A répatermelés és cukorgyártás azonban épp támogatási okok miatt csökken.
- Csökken a szeszesital gyártása, ezen belül a söré is.
- A dohánygyártás is csökken (s így a dohánytermelés is). A gyárakat a multik azért zárták (zárják) be, mert a rendkívül magas arányú illegális dohánytermék kereskedelem, forgalmazás miatt az egyébként nem túl nagy hazai piac fenntartása a nagy multinacionális cégeknek nem kifizetődő.

Ezek a változások többnyire kedvezőtlenek, több száz millió euró veszteséget jelentenek a nemzetgazdaságnak.

Magyarország klasszikusan arra alkalmas ország (a föld minősége, a megművelhető földterület nagysága, és az időjárás miatt is), hogy a zöldség-gyümölcs termelésben, a baromfihús termelésben, előállításban, s mind ezeknek a feldolgozásában kiemelkedő eredményeket érjen el.

Irodánk a változásokat követve majdnem minden folyamatban részt vett és részt vesz, vagy banki megbízásokat vagy vállalati felkéréseket tejesítve.

Export-import

A csatlakozás óta hogyan változott az áruszerkezet, hol volt növekedés, és hol volt csökkenés?

- Jelentős változás következett be a baromfihús előállításában és árbevételében. Hosszú évtizedekig jelentős exportőrök voltunk, s részben vagyunk most is. Ám jelentős az importnövekedés is, és ez fájdalmas. Az exportbővülés mindeddig nem tudta az importbővülést követni.
- Ami igazán tragikus, hogy közben csökkent (bár a kettő összefügg egymással) a sertésállomány is. A 2006. december végi KSH állatszámlálási adatok szerint 4 millió darab körül volt a sertésállomány, ám ez volt 10 millió, sőt afölötti is. A csökkenés azért következett be, mert részben hatékonysági problémák jelentkeztek, de problémát okoztak a felvásárlási árak, a piaci gondok, és növekedett az import is. Nagyon érdekes folyamatok húzódnak e mögött. A gondok tehát mind a sertéshús termelésben, mind az élősertés tartásban jelen vannak. Élősertésből igen jelentős import volt és van is. Az export- és importforrásokról: Hollandia, Németország, Ausztria húsban, élősertésben talált egy jó piacra Magyarországon. Ugyan így a tejtermékekben is. A hipermarketekben a német, osztrák, a szlovák, a cseh UHT tejet, tartós tejet, a legkülönfélébb sajtokat lehet vásárolni.

Ezek a tények kiolvashatók a KSH és más források adataiból. Sajnos, megállapítható, hogy az export-import statisztika teljesen szétesett, amióta egységes európai piac van, és nincs vámstatisztika, nincsenek KOPINT-DATORG kiadványok. Azóta a folyamatok nagyon nehezen követhetők.

Milyen okok magyarázzák a negatív trendeket?

A bemutatott, elég sok tekintetben negatív trendeknek egyik oka az, hogy a csatlakozás előtt nem megfelelő agrárpolitikát folytattunk. Nem készült fel rendesen az ágazat, de nem is készítették fel a csatlakozást követő változásokra. Nem készültek hatástanulmányok, nem volt az egyes ágazati szereplők előtt világos, hogy mi fog bekövetkezni. Nem kaptak ebben elég eligazítást. Nem számítottak az egységes európai piacra, tehát

arra, hogy piacunk megnyílik és jelentkezni fog az importnyomás. Minderre nem voltak felkészülve. Azok az országok, amelyek hozzánk exportálnak, ide szállítanak, jól fel voltak erre készítve. Nagyon tudatosan várták, felkészültek, stratégiájuk volt rá.

Intézményrendszeri problémáink is voltak. Ezeken túl vagyunk, ám súlyos versenyképességi problémáink voltak és vannak, különösen az állattenyésztésben.

A kedvező, hogy az Eurostat, a KSH és minden egyéb statisztikai adat szerint is növekedett az elmúlt három évben a jövedelem a mezőgazdaságban. Bár a mezőgazdasági termelők panaszkodnak időnként, meg tüntetnek is néha, megállapítható, hogy növekedett a jövedelem, főleg a növénytermesztésben. Azokban a vegyes gazdaságokban, ahol növénytermesztési háttér is van, ezt lehet érezni.

A jövedelmen belül nőtt a támogatások aránya. Fontos megállapítás, hogy a jövedelem egyre nagyobb mértékben nem a piacon realizált árakból, hanem a támogatásokból gyarapodik (a területalapú támogatásokból és állatprémiumokból). Ugyanakkor az agrárolló nyílt egy kissé, mert az input anyagok árai nőttek. Felfedezték az input kereskedők, hogy nőtt a jövedelem, lehet emelni a gépek, a vegyszerek árait, és az agrárolló nyílásának kismértékű növekedése ezzel is magyarázható.

Közismert problémánk az együttműködési készség hiánya. Az, hogy nincs agrárstratégiánk, egyszerűen tragikus. A rendszerváltás óta igazából azért is vergődik ez az ágazat.

A piacgazdasági ismeretek hiánya elképesztő. Tizen valahány évvel a rendszerváltás után olyan beszélgetéseket folytatok néha termelőkkel, hogy az egyszerűen hihetetlen. „Mi termelünk, a kormány meg adja el." Már a nyolcvanas években sem volt ez elfogadható.

Szomorúan állapítható meg, hogy a szaktudás is erodálódott. Egy jó barátom, a legnagyobb mezőgazdasági szakkönyv kiadó tulajdonos igazgatója, nem tud eladni könyvet. Ezer példányban, ha kinyomnak egy könyvet (ez már óriási példányszám), ám nem veszik, nem terjesztik, nem akarják a vidéki boltok átvenni, mert nem tudják eladni. Nagyon erodálódott tehát a szaktudás. Kevés az Európai Unió agrárpolitikáját jól ismerő szakember.

Vannak más problémák is. Egyet emelek ki: változatlanul átpolitizált a szektor, nagyon kevés a tárgyilagos elemzés, útmutatás és az információ.

Kedvező, előremutató, hogy az Új Magyarország Nemzeti Fejlesztési Terv 2-nek a vidékfejlesztési részét úgy hívják, hogy Új Magyarország

Vidékfejlesztési Terv, s ez készül. Cégünknek is van ebben megbízása. 1300 milliárd forint 7 évre a vidékfejlesztési forrás, ami a nemzeti kiegészítéssel együtt 3,8 milliárd euró. Közel 3-3 és félmilliárd euró a többi, tehát a területalapú támogatás és az egyéb támogatás, így összesen közel 7 milliárd euró forrást kap 7 év alatt a mezőgazdaság. A jövő tehát kedvező.

Cégünknek hét bankkal van keretszerződése, exkluzív agrár-élelmiszeripari tanácsadók vagyunk. Most készítettünk egy abszolút aktuális elemzést ezeknek az ágazatoknak a helyzetéről. Azt gondolom, ezek azok a szempontok, ámik az üzleti szférát – nem a politikai szférát – érdeklik. A bank nem a szavazatokat, hanem a pénzét, a betétesek pénzét kockáztatja, tehát őket ezek a kérdések érdeklik.

Visszatérnék a hústermelésre, például a sertéshús előállítására, ahol a csökkenés a mi véleményünk szerint – bár a miniszter úr mást szokott mondani – sajnos nem állt meg. Az egész húsipari integráció olyan mély válságban van, hogy a csökkenés még egy-két évig valószínűleg el fog tartani, s ezt követően esetleg egy lassú felemelkedés tud elindulni. A baromfitermelés is egy nagyon fájdalmas gond. Még mindig mérséklődik, de középtávon cégünk perspektivikusnak látja ennek az ágazatnak a helyzetét. Mindig a kritikus versenyképességi tényezőkre hívjuk fel az ágazatban működők figyelmét. Javaslatokat teszünk a bank számára, s ez azért is izgalmas, mert mi fogalmazzuk meg annak, aki adja a pénzt, hogy mire ügyeljenek, mire vigyázzanak.

Hol vannak a lehetőségek?

Zöldség-, gyümölcstermesztés: stabilizálódik a helyzet az elmúlt évek ingadozása ellenére. Lassan talán egy bővülés is várható, és talán ki fogjuk tudni szorítani a jelentős importot. Húsipar: hihetetlen gyorsan ment végbe ebben az iparágban a konszolidáció. Mint tudják, mentek tönkre olyan nagyhírű cégek, mint a Zalahús. A cég már nem létezik, megszűnt. Gyakorlatilag már csak két nagy húsipari csoport létezik Magyarországon. A húsipari kapacitásnak a 70-80%-át a Csányi úr tulajdonában lévő Pick adja, ami nemrég egyesült a DÉLHÚS-sal, s van még a Román Gyula tulajdonában lévő csoport, és még üzemel sok kicsi.

Mi a helyzet a külföldi működő tőke jelenlétével? Érdekes módon, ezekben az iparágakban (baromfiiparban, húsiparban) jelentéktelen, elenyésző a külföldi tőke. A mezőgazdaságban összességében sincs számottevő. A tejipar, amely nagyobb részt külföldi kézben van, komoly gondokkal küzd. Magasan koncentrált, helyzete stabilizálódik.

KOVÁCH IMRE

Európai fejlesztési projektek – magyarországi tapasztalatok

A tanulmányban az európai fejlesztési projektek magyarországi tapasztalatait nem a felhasznált összegek hatékonyságának vagy eredményességének a szempontjából elemzem. Az elemzés tárgya két ok miatt, maga a projekt. A fejlesztési piacok résztvevői a projekten keresztül jutnak a fejlesztésre szánt közpénzekhez, amely sok esetben a fejlesztési célok megvalósításának az egyetlen finanszírozási lehetősége. A projekt a maga rögzített céljaival, bonyolult elszámolási rendszerével és a külső kontroll miatt kényszerű eszköze a fejlesztésnek, amelyet azonban kötöttségei ellenére senki sem kerülhet meg az általános forráshiány miatt. A hazai fejlesztési projektről történő gondolkodás ugyanakkor alkalmas eszköze lehet az európai integráltság egyfajta mérésének is. Ha azt vizsgáljuk, hogyan működik a projekt vagy melyek a funkciói a projektnek más európai régiókban, és ezt összehasonlítjuk a hazai tapasztalatokkal akkor egy újabb szempontból válaszolhatunk arra kérdésre, hogy hol tart az európai integrációnk. A nemzetközi irodalmat, elsősorban egy nemrégen kiadott tanulmánykötet (Sjöblom at all. 2006) elemzéseit követve a projektek funkcióit érdemes összehasonlítani, ha az integráltságunk mértékére és mikéntjére keressük a választ. A projekt használatban levő meghatározásai arra mutatnak rá, hogy a fejlesztési célok megvalósításán túl a projekteknek más, például a hatalommal, kormányzással összefüggő funkció is vannak. (Kovách- Kristóf 2005) Az Európai Unió értelmezése szerint a projekt egyedi, nem felosztható, előre kijelölt időkeretben és meghatározott költségvetéssel történő beavatkozás. A „beavatkozás" arra utal, hogy a projektnek a hatalommal és más, a gazdaság-fejlesztéssel nem közvetlenül összekapcsolódó, funkciói léteznek. A projekten keresztül történő külső beavatkozás nem csupán a fejlesztési források meghatározott célú áramoltatása, hanem általános hatalomgyakorlási forma az Európai Unióban. Az elemzők (Sjöblom 2006, Sharcea – Martins 2003) hangsúlyozzák azt is, hogy a projekt formájú szervezés szoros kapcsolatban van az időlegesen használt tudásformák, illetve az ideiglenesen és korlátozott ideig működő szervezetek gyors elterjedésével. A projektmenedzsment és az átmeneti, ideiglenes érvényű szervezés szinonimaként jelenik meg a tanulmányokban.

Az európai fejlesztési politikák projektesítése kormányzási módszer- és stílusváltáshoz kapcsolódik. A felülről igazgatott és ellenőrzött rendszereket egyre inkább az ideiglenes szervezetekben működő, magukat irányító szereplők interaktív együttműködése váltja fel. (Sahlin-Andersson – Söderholm 2002). Változatlanul a kormány felelős a kormányzásért, de egyre kevésbé képes partnerek nélkül a kormányzati feladatok ellátására. A közpénzek piaci intézményekhez történő redisztribúciója erőteljesebben igényli a döntések legitimációját, az ellenőrizhetőséget, átláthatóságot, követhetőséget, mint a stabil költségvetésű, adminisztratív módokon kontrollálható minisztériumi, regionális, helyi vagy uniós ügyosztályok közötti forrásfelosztás, ezért is történik meg a fejlesztési rendszerek projektesítése.

Az állami (és uniós) adminisztráció legnagyobb változása a régi uniós tagállamokban a projektesítés. Az északi jóléti állam helyébe a projekt állam lépett (Sjöblom 2006, Sulkonen 2006) Az állami feladatok ideiglenes működő szervezetek projektjeivé történő kiszervezése újfajta hatalommegosztást hoz létre. Az állami adminisztráció hatásköre a projektkiírás, döntés-előkészítés, ellenőrzés és elszámoltatás feladataira korlátozódik és a projektek lebonyolítását végző szakértői, menedzseri, tervezői csoportok érdekeik érvényesítésével megosztják a projektek feletti hatalmat a kormányzó elitekkel (Kovách – Kristóf 2005). Magyarországon a fejlesztésre szánt közpénzek projektesítéssel történő szétosztása jelentősen meghaladja a közvetlenül szétosztott összegek arányát (Voszka 2006), és a fejlesztéspolitika projektesítése az uniós integrációval párhuzamosan erősödött fel (Kovách 2007). A projekt formában történő fejlesztési finanszírozás problémái (Voszka 2006), a közvetlenül felosztott állami összegek nagysága (450 milliárd szemben a projektesített 950 milliárddal), a projektek kiírásának, a döntési folyamatoknak, a megítélt összegek kifizetésének lassúsága, az adminisztráció és a szükséges dokumentáció bonyolultsága, a döntések befolyásolhatósága és az egész projektesítési folyamat túlhierarchizáltsága a hatalommegosztásnak csupán a kezdeteire enged következtetni. A kormányzási módszer- és stílusváltás részlegesen megtörtént ugyan és az állam megtette a kezdeti lépéseket azon az úton, amely feladatainak projekteken keresztül történő kiszervezéséhez vezet, ugyanakkor ezzel a váltással a kormányzati rendszer felépítése nem tartott lépést és a mindenkori kormányzati hatalommal rendlelkező politikai csoportok nem kívánják a hatalmas fejlesztési összegek szétosztása fölötti hatalmukat jelentősebb mértékben gyöngíteni.

A nemzetközi tapasztatok szerint elfordulhat, hogy a hagyományos kormányzási formáktól a projektalapú kormányzásra történő váltás demokratikus veszteséget és irányítási problémákat okoz (Temmes 2006). A magyarországi gyakorlatban a demokratikus veszteség és az irányíthatóság problémái is megjelentek. A demokratikus veszteség azt jelenti, hogy a projektekre szervezett fejlesztéspolitika forrásallokációs rendszere fölött a közhatalom ellenőrzése gyöngül és a projektek kiírását, az ellenőrzési és döntési folyamatot irányítani tudó bürokratikus szervezetek befolyása növekszik. Az állami feladatok projektekbe történő kiszervezése megtörténik, de a források alulról építkező részvételi redisztribúciója, és ezzel a rendszer kontrolja, nem jön lére (Kovách 2000). A redisztribúciós folyamat ellenőrzése részlegesen kicsúszik az országgyűlésnek és számvevőszéknek elszámolással tartozó, központi államhatalmi intézmények fennhatósága alól.

Az alulról építkező fejlesztést a projektesített közigazgatás ismételten felülről irányítottá tudja változtatni (Anderson 2006, Sulkonen 2006). A hazai gyakorlatban az új típusú kormányzási technikák bevezetésének kezdetei szinte azonnal kiváltották a politikai és bürokratikus elitek reakcióit. A régebbi EU tagállamokban a hagyományos kormányzati technikák projektesítésre alapozott átalakítása először a részvételi redisztribúció kiterjesztésével járt, amelyet a közigazgatási elitek később tudtak csak részleges újrabürokratizálással ellensúlyozni. Az új rendszer bevezetése azonban az állami adminisztráció meghatározó részét is projektesítette és jelentős részben hozzájárult egy új, a projektesítés fölötti hatalommegosztásban érdekelt társadalmi osztály, a projekt osztály létrejöttéhez (Kovách-Kucerova 2006, Kovách 2007). Anderson és Sulkonen tanulmányai szerint a projektre alapozott fejlesztés professzionalizációja, a tudás birtokosainak az intenzív bevonása a fejlesztésbe azzal a következménnyel járt, hogy egy menedzseri réteg született, amely befolyással rendelkezik a projektek lebonyolításában és ezzel megosztja az állami (és európai) források redisztribúciója feletti hatalmat a politikai és bürokratikus elitekkel. A projektesített fejlesztési rendszerben keletkező projekt osztály közvetítői „befolyása" különváló elemként csatlakozik a korábban szétváló tulajdonosi „hatalomhoz" és menedzseri „rendelkezéshez". A projekt osztály és az elitcsoportok közötti hatalommegosztás hatására a projektforrásokból részt kívánó helyi szereplők kevesebb lehetőséghez jutnak, megnövelve ezzel a projektesítés demokratikus deficititjét. A projekt osztály Magyarországon is megjelent (Kovách–Kristóf 2005), de a

hatalommegosztás nem teljesen egyértelmű, mert a hatalmi elitek még jelentős állami forrásokat közvetlenül, a projektesítést mellőzve osztanak szét és az állami feladatok elkerülhetetlen projektesítésére nem a részvételi redisztribúció növelésével, hanem az újrabürokratizációval válaszoltak. A kormányzási zavarok természetszerűek, mert a hagyományos, állandó bürokratikus intézményekkel rendelkező, erősen központosított minisztériumi irányítási modell érvényessége lejárt és a projektesített kormányzási technikákat csak azokon a területeken és módokon vezeti be a bürokratikus elit, amelyeket továbbra is befolyása alatt tud tartani. A két kormányzási modell azonban egyidejűleg csak korlátozott sikerrel működtethető és a természete szerint mozgékonyabb, interaktivabb projektesített kormányzási mód bürokratizálása mindkét kormányzási módban működési zavarokat okoz. A hagyományos kormányzás továbbra sem tudja közfeladatait megfelelően ellátni és fejlesztési céljait hatékonyan és gyorsan megvalósítani, ezért további bürokratizálással kísérletezik. A projektesített kormányzási mód elveszti a mozgékonyságát, a túlbürokratizálással nehezen ellenőrizhető, zavaros állapotok keletkezhetnek, amelyben megnő a szereplőknek, akár a korrupciót is felerősítő, érdekérvényesítési igénye. A civil intézmények, finanszírozási gondjaik következtében, túlságosan alávetettek az állami adminisztrációnak. A jelenlegi felemás rendszerben a kormányzás demokratikus működtetése szempontjából is kívánatos hatalommegosztáshoz mérsékeltek a társadalmi és politikai erőforrásaik. A projektek funkcióit a hatalommegosztás szempontjából elemezve az integrációs folyamatnak már a kezdeti szakaszában stratégiai horderejű problémái láthatóak.

A projektesítés funkciói közé sorolja Sjöblom az állam legitimizálását és újraformálását, amely magyarországi vonatkozásban eléggé ellentmondásosan működik. A projektek a tanulmányban korábban felsorolt zavarok miatt jelenleg csak nagyon ellentmondásosan járulnak hozzá az állam legitimizáláshoz és újraformáláshoz. A közvélemény a projektek nem mindig átlátható és hatékony menedzselését könnyen azonosítja az állam működési zavaraival. A sikeres projekt, mint kormányzási technika, hozzájárulhat ugyan az állam (és az államhatalmat gyakorlók) hatalmának a legitimáláshoz, de a jelenlegi szélsőségesen ellenséges politikai viszonyok között nincs olyan projekt, amely számíthatna a politikai ellenfél megbecsülésére. Az időben megvalósult projekt is inkább az állami tekintély és legitimitás a destabilizáláshoz járul hozzá, mert a kivitelezéséhez szélsősége politikai viták tapadnak. Az állam újraformálása pedig

17 után is reformtervek szintjén ragadt, amelyen a projektesítés változtatni semmit sem tudott.

A projektek funkciói közé sorolják a forrásfüggőség kezelését is, ami ara utal, hogy a politikai központok döntéshozói azért írják ki a projekteket, mert a közpénzek átlátható és ellenőrizhető formában történő újraosztásával kívánják a fejlesztés szereplőit forrásokhoz juttatni. A magyarországi fejlesztési gyakorlatban azonban sokkal inkább a politikai és személyi kapcsolatrendszer felhasználásával lehet a forrásfüggőségen változtatni, ezért a projektnek erről a funkciójáról sem mondhatjuk, hogy a magyar viszonyok között működőképes, ami az előadás eredeti témájához visszatérve, az európai integrálódás alapvető megtorpanását tükrözi.

A projekt funkciója nemcsak a nemzeti állam, hanem az Európai Unió (és fejlesztéspolitikájának) a legitimizálása a nemzetállamokban. Közismert, hogy a magyar állam úgy hirdetett meg még 2007 –ben is jelentős összegekről uniós fejlesztési projekteket, hogy annak a pénzügyi hátterét az unióval történő tárgyalásokon nem biztosították. Az ilyen estekre jellemző zavarok aligha erősítik a hétköznapi emberek számára amúgy is ködös uniós politika legitimitását. A projekt közvetít a nemzetközi rendszerek és a nemzeti kormányzat szintjei között, de hazai viszonylatban aligha lehet olyan megvalósult projektet felidézni, amely ezt a funkciót megvalósítja. A projekt ugyanakkor a szimbolikus politika eszköze is. A projektnek ezt a funkcióját a magyar politika is maradéktalanul felhasználja, hiszen a nagyon gyakran a formális projektesítés takarja el a kormányzati cselekvőképtelenséget illetve a gazdasági és politikai háttérakciókat. A projekt a szimbólikus politikai eszközeként nem értékeket közvetít a magyarországi gyakorlatban, hanem a tényleges történések és szándékokat rejti el. A projektet a konfliktuskezelés eszköze is lehet és ha jól értem, ami az unióban történik nem csupán a gazdasági szereplők közötti konfliktusok feloldására alkalmas, hanem arra is, hogy megelőzze a huszadik században olyan gyakran a radikális változások és a közjavakból történő részesedés igényével fellépő mozgalmak keletkezését. A radikális változások a projektek technikájával kezelhetőek, mert ahol a közjavak részleges újraosztása a fejlesztési projekteken keresztül megvalósul a rendszer nagyobb változások nélkül üzemelhető. Nem világos, hogy Magyarországon a projekt a konfliktuskezelés eszköze-e, mert a hatalmas uniós fejlesztési összegek elosztására kialakított állami stratégiák az sejtetik, hogy a politikai elitek éles konfliktusok során döntik majd

el azt, hogy ki és hogyan diszponáljon az uniós fejlesztési források felosztása fölött. A projektnek tulajdonítják az átláthatatlan, kaotikus helyzeteken történő áthaladás tudománya funkciót is. Nálunk a projekt inkább a zavaros helyzetek kialakulásához járul hozzá, hiszen gyakran nem ismert a projektkiírás célja, a döntés módja, mikéntje és ideje sem.

Az előadás kiinduló javaslata az volt, hogy ha nem csak a közvetlen eredményesség szempontjai szerint közelítünk a projekthez, akkor igazán megfelelő mérőeszközt kapunk ahhoz is, hogy az integráció állapotát leírjuk. Erről az előadásban sok jót elmondani nem tudtam, de ez talán a tudományos ismertekkel és a hétköznapi tapasztalatokkal sem ellenkezik.

Felhasznált irodalom:

Andersson, K (2006): Pursuing innovations through projects – the paradox of project management as a tool for regional development, in: Sjöblom, S – Andersson, K – Ecklund, E – Godenhjelm, S (ed) Project proliferation and governance, Helsinki University Press, Helsinki, Pp. 59-75

Kovách, I (2000): LEADER , the new social order, and Central- and East-European countries. = Sociologia Ruralis, vol. 40,. 2. pp. 181–190.

Kovách Imre – Kristóf Luca 2005: A hatalom projektesítése. Az európai integráció hatalmi és politikai következményeiről in: Bayer József – Kovách Imre (Szerk.) Kritikus leltár. A rendszerváltás három évtizede. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest,. 231–251

Kovách, Imre, Kučerová, Eva (2006) The Project Class in Central Europe: The Czech and Hungarian Cases Sociologia Ruralis 46 (1), 3–21

Sjöblom, S. (2006): Towards a projectified public sector – project proliferation as a phenomenon in: Sjöblom, S – Andersson, K – Ecklund, E – Godenhjelm, S (ed) Project proliferation and governance, Helsinki University Press, Helsinki, pp. 9-33

Sulkonen, P. (2006): The power structure of the project state. How bottom-up became top-down in public administration in: Sjöblom, S – Andersson, K – Ecklund, E – Godenhjelm, S (ed) Project proliferation and governance, Helsinki University Press, Helsinki, pp. 33-45

Temmes, M (2006): The administrative structure of the project state in: Sjöblom, S – Andersson, K – Ecklund, E – Godenhjelm, S (ed) Project proliferation and governance, Helsinki University Press, Helsinki, pp. 45-59

Voszka Éva: Uniós támogatások - a redisztribúció új szakasza? = Külgazdaság. (A4/4143), 6/2006. 8-30. pp

CSURGÓ BERNADETT – NAGY KALAMÁSZ ILDIKÓ

A vidékfejlesztés rendszere és szereplői Magyarországon és Európában

A vidékfejlesztési politika, így a vidékfejlesztés rendszere is viszonylag új keletű politikai alrendszer egész Európában. Az Európai Unióban a mezőgazdasági és regionális politikából nőtte ki magát, megjelenésének legfontosabb oka, hogy az 1980-as évekre egyre nyilvánvalóbbá váltak a vidéket jellemző speciális társadalmi, gazdasági és környezeti problémák, amelyekre a fent említett politikák csekély hatást fejtettek ki. A problémákra irányuló célzott külső politikai beavatkozás, azaz a vidékfejlesztés, mintegy két évtizede alakult ki az Európai Unióban, és e rendszer adaptációjának kényszere nyomán indult el a hazai vidékfejlesztés intézményesülése a 90-es évek második felében.[1]

Tanulmányunk hátterében az MTA Politikai Tudományok Intézetének vidékszociológiai témájú kutatásai állnak[2], amelyeket az elmúlt egy évtized alatt végeztünk, és amelyek többek között a vidék társadalmi, gazdasági és környezeti viszonyaira, azok változásaira, a vidékfejlesztési politika működésére és hatásmechanizmusára, valamint a vidékfejlesztés szereplőire fókuszáltak.

Az európai és benne a magyar vidékfejlesztés egyik fő sajátossága, hogy nagyon sokféle tevékenységet támogat a mezőgazdaság diverzifikációtól a természetvédelmen keresztül a turizmusig, rekreációig, helyi kultúráig.[3] Gondoljunk csupán a magyar rendszerre, ahol az Agrár és Vidékfejlesztési Operatív Program keretében kilenc különböző intézkedéscsoporton belül lehetett pályázatokat benyújtani 2004 és 2006 között. Európában mindenhol jellemző, hogy a sokféle tevékenység a vidéki és a nem vidéki társadalom széles spektrumát érinti vagy érintheti, így többféle szereplőcsoport számára is fontos, hogy részt tudjanak venni ezekben a fejlesztési projektekben. A megjelenő szereplőcsopor-

---

[1] Kovács T. (2003): Vidékfejlesztési politika. Dialog Campus, Budapest-Pécs

[2] Tanulmányunkban a Tudástársadalom és vidékfejlesztés című OTKA kutatás, az EU FP6 CORASON A Cognitive Approach to Rural Sustainath Development és az EU FP5 RURBAN Building New Relationships under Urban Pressure kutatások eredményeit használtuk fel.

[3] Knickel, K.–Renting, H. (2000): Methodological and Conceptual Issues in the Study of Multifunctionality and Rural Development. Sociologia Ruralis 40 (4) - 512–528.

tokról elmondható, hogy nagyfokú változatosság jellemző egyrészt tevékenységükre, motivációjukra és társadalmi státuszukra egyaránt. A szereplők osztályozásának európai irodalma igen gazdag, de éppen a sokszínűségből adódóan nincsen egy általánosan elfogadott osztályozási elv. Tovey (1998) szerint a fő osztályozási elv a származás, a vidékhez való kötődés, így ő vidékiekre és nem vidékiekre osztja a vidékfejlesztés szereplőinek széles spektrumát. Tovább finomítja ezt az osztályozást Bruckmeier (2004), aki figyelembe véve a vidékfejlesztési rendszer sajátosságait is a (1) vidéki, (2) nem vidéki osztályozás mellett bevezeti a (3) vidékfejlesztési menedzserek és hivatalnokok csoportját, akik már, mint hivatásos vidékfejlesztési szakértők jelennek meg. Hangsúlyozza, továbbá hogy érdemes még létrehozni egy (4) ún. reziduális csoportot is, ami minden olyan szereplőt tartalmaz, aki az első három kategóriába nem illeszthető be, de valamilyen módon mégis hatással van egy-egy adott vidékfejlesztési projektre akár, mint résztvevő, akár mint speciális célcsoport. Ezzel szemben Kovách és Kučerova (2006) az osztályozásnál a vidékfejlesztés projekt alapú rendszeréből indul ki és a szereplőket a vidékfejlesztés (1) döntéshozói, (2) kedvezményezettjei és a két csoport közötti (3) közvetítők csoportjára osztja. A fenti osztályozások is jelzik, hogy a szereplők sokszínűsége és a rendszer multifunkcionális jellegéből adódóan nagyon nehéz egy általános, egész Európára érvényes osztályozási elv kidolgozása. Ezt a sokszínűséget jól példázza a magyar rendszer és annak jellegadó szereplői is. Mielőtt tehát részletesebben is rátérnénk a különböző európai vidékfejlesztési projektek bemutatására, érdemes egy kicsit alaposabban is áttekinteni a magyar vidékfejlesztés kialakulását, főbb szereplőit.

Magyarországon a vidékfejlesztés kevesebb mint egy évtizede tűnt fel a politikai diskurzusokban, megjelenését pedig az Európai Unióhoz való csatlakozási folyamatok befolyásolták. Az artikulálódó vidékfejlesztési politika, az európai tendenciákhoz hasonlóan, a hazai területfejlesztési és agrárpolitika közé ékelődött be, amely politikákhoz a kezdetektől szervesen kapcsolódik. A vidékfejlesztési rendszer kialakulási folyamata körüli kezdeti nehézségeket jól bizonyítja az a definíciós vita, amely főleg a 90-es évek végét jellemezte, és amely a „Mi tekinthető vidéknek?" c. 1998-as tanulmányban[4], valamint az arra reflektáló tudományos vitában követhető nyomon, habár konszenzusos definíció

[4] Kovács T. (2003): Vidékfejlesztési politika. Dialog Campus, Budapest-Pécs

azóta sem alakult ki a vidékfejlesztés és célterülete a vidék fogalma körül.[5]

A 90-es évek végén a vidékfejlesztési rendszer kialakítását elősegítendő jelent meg az Európai Unió előcsatlakozási programja a SAPARD, amelynek fogadására az akkori tíz csatlakozás előtti ország felépítette saját EU-konform vidékfejlesztési rendszerét. Magyarországon a SAPARD program volt az első olyan országos szintű politikai kezdeményezés, amely összefogta a vidéki társadalmi, gazdasági és környezeti problémákkal elméleti vagy gyakorlati szinten foglalkozó szakembereket, kutatókat, intézményeket és szervezeteket. Ezek első feladata az országos és egyéb területi szintű vidékfejlesztési tervek elkészítése volt, amely során már körvonalazódtak azok a szereplőtípusok, amelyek a rendszer későbbi működését is meghatározták[6]

A SAPARD tervezés során az országos szintű vidékfejlesztési terv mellett Magyarországon első ízben elindult a kistérségi szintű vidékfejlesztési tervezés, amelynek alapját nem a területfejlesztési törvényben meghatározott statisztikai kistérségek, hanem az akkor alapított ún. SAPARD kistérségek jelentették, habár ezek nem teljesen fedték le az ország teljes területét. A kutatási eredményeink alapján a vidékfejlesztés tervezése során három szereplőtípust különböztettünk meg, amelyek közül az első a vidékfejlesztés rendszerére, a második a helyi viszonyokra, a harmadik típus pedig általánosságban véve a vidékhez kapcsolódó társadalmi, gazdasági vagy környezeti problémákra vonatkozik.[7]

Az első típusba tartoznak, az ún. (1) vidékfejlesztési szakemberek, amelyek tömeges megjelenése a vidékfejlesztési rendszer gyors intézményesülésének következménye. Ezt jól alátámasztja a vidékfejlesztés szakterületének feltűnése és integrációja a különböző szintű oktatási rendszerekbe, amelynek eredményeképpen a vidékfejlesztés 2000-re önálló szakká vált a magyar felsőoktatásban. Kutatásaink alapján a vidékfejlesztési szakemberek tudása leginkább a vidékfejlesztési rendszer

---

[5] Csite A.–Kovách I. (2002): Vidéki történet. In: Kovách Imre szerk.: Hatalom és társadalmi változás. A posztszocializmus vége. Napvilág Kiadó, Budapest

[6] Kovács T. (2003): Vidékfejlesztési politika. Dialog Campus, Budapest-Pécs. Csite A. (2005): Reménykeltők. A vidékfejlesztés intézményesülése és a SAPARD Magyarországon. Századvég Kiadó, Budapest

[7] Nagy Kalamász I. (2003): Creators of Conceptions for Micro Regional Rural Development. Eastern European Countryside, No. 9. Poland

működésén, a vidékfejlesztés elméleti és módszertani problémáin a tervezés és fejlesztés kivitelezésének koordinációján, azaz a rendszer működtetésén alapszik, és ezek a szakemberek sokkal kevésbé jártasak a vidéki területek társadalmi, gazdasági és környezetei problémáiban, általánosságban a vidéki területekre vonatkozóan és a működési térségükkel kapcsolatban is. A szereplőtípus legfontosabb funkciója a közvetítés a fejlesztési forrás, a központi intézmény, valamint a helyi beavatkozást végző intézmény, szervezet vagy szereplők között. A vidékfejlesztési szakember hatékony működése szempontjából kulcsfontosságú tényezőnek számít, hogy mióta és milyen minőségben kötődik a térséghez, mennyi gyakorlati tapasztalata van a vidékfejlesztéssel kapcsolatban és van-e szakképesítése. Tapasztalataink alapján a sikeres helyi vidékfejlesztési kezdeményezések meghatározó tényezője lehet a helyben tevékenykedő, a helyi társadalmi szereplők részvételén alapuló fejlesztő csoport, amit azonban helyettesíthet – a gyakorlatban gyakran helyettesít is – egy fejlesztő személyiség, aki egyszemélyes intézményként működteti a helyi vidékfejlesztést. Ennek veszélye többek között az lehet, hogy a vidékfejlesztési kezdeményezések helyi társadalmi kontroll híján kevésbé ágyazódnak be a helyi társadalmi és gazdasági életbe, hiszen a tervezés és beavatkozás általában hasonló séma szerint zajlik, mely az innovatív kezdeményezések gátja lehet. Az egy személytől való függőség pedig a helyi fejlesztési rendszer fenntarthatóságát kérdőjelezheti meg. Szerepüket tekintve azonban hasonló jelentőséggel bír a kezdeményezés, a helyzetértékelés és irányítás terén a helyi kötődésű vidékfejlesztő csoport vagy annak vezetője vagy az egyszemélyes helyi vidékfejlesztő intézménye. A kezdeményező szerep különösen fontos az ötlethiánnyal küzdő területeken, ahol a minták bemutatásával a kreativitás, innovációs készség növelésével a szokványos stratégiákon túli kezdeményezések is felszínre kerülhetnek. A helyzetértékelő szerep a külső és belső körülmények elemzésére, és ezáltal a terv illetve beavatkozás megvalósíthatóságának és hatásának megítélésére fókuszál. Az irányító szerep pedig mindezek metodológiájára, a tervezési illetve beavatkozási folyamatok koordinálására vonatkozó szakmai kompetenciát feltételezi.

Amíg a vidékfejlesztési szakemberek a vidékfejlesztési rendszer által létrehozott új típusú szereplők, addig a második szereplőtípus, a helyi társadalmi, gazdasági és környezeti viszonyok alapos ismeretével rendelkező (2) helyi önkormányzatok és egyéb helyi intézmények és szerveze-

tek nem újonnan alakult szereplőcsoportok. Az önkormányzatok, mint erős helyi kötődéssel, beágyazódottsággal és kapcsolatrendszerrel jellemezhető szereplők egy szempontból kulcsfontosságú résztvevői a tervezésnek, más szempontból a hazai településszerkezet egyik fő sajátosságának a fenntartói. A településeknek nem áll érdekükben a települési szint hátrányára a területi középszintek, így például a kistérségi szerveződések politikai és gazdasági súlyának növelése, tehát a decentralizált fejlesztési rendszer középszintű koncentrációjának elősegítése, amely egyébként megakadályozza az EU-konform fejlesztési rendszer alsó területi egységének a kistérségnek valódi térségi szerveződéssé válását is. A helyi viszonyokkal, potenciálokkal és problémákkal leginkább tisztában lévő egyéb helyi társadalmi és gazdasági szereplők vidékfejlesztési rendszerbe való beágyazódottsága viszont esetleges. Kutatási tapasztalataink alapján elmondható, hogy a helyi szereplők ritkán tekintik a vidékfejlesztés rendszerét központi fejlődési forrásnak, a vidékfejlesztés csak mint egy potenciális fejlesztési lehetőség jelenik meg számukra. A vidékfejlesztési rendszer hatásvizsgálatára vonatkozó kutatásunk során azt tapasztaltuk, hogy még azokban a kistérségekben sem éri el a potenciális célcsoportját a vidékfejlesztési politika, ahol hatékonyan működik a helyi vidékfejlesztés intézményrendszere.

Külön szereplőcsoportot képeznek a vidékfejlesztési szempontból fontos egy-egy szakterület, ágazat szakértői (3), akik esetleg, de nem feltétlenül helyi kötődésűek. Szerepük leginkább a tervezés és a helyzetfeltárás, illetve a beavatkozás egyes szakértői tudást igénylő fázisaiban számottevő, ahol elemző, konzultatív, véleményező vagy javaslattevő szerepet töltenek be.[8]

A magyar vidékfejlesztési rendszer szereplőinek elemzése is azt sugallja, hogy valójában többet tudunk meg a rendszerről és a szereplőkről működés közben.

A vidékfejlesztési rendszer másik fontos sajátossága a sokszínűségen túl tehát, az hogy a fejlesztés projektekben, programokban szerveződik, ami messzemenő hatással van a szereplőkre is. Ez a projektesedés általánosan jellemzi az európai fejlesztési rendszert. Sjöbolm megállapításai szerint a projekt nem csupán a fő szervezeti, irányítási formájává vált a fejlesztéseknek az elmúlt tíz évben, hanem a projekt az alkalmazkodás és

[8] Nagy Kalamász I. (2003): Creators of Conceptions for Micro Regional Rural Development. Eastern European Countryside, No. 9. Poland

esetlegesség posztmodern szimbóluma is napjainkban.[9] A vidékfejlesztésben is a projektek jelentik a helyi fejlesztések alapvető forrását, a legtöbb szereplő számára nincs saját forrás vagy más elérhető erőforrás a fejlesztések megvalósítására. Ezek a vidékfejlesztési projektek kötött, szabályozott formában zajlanak a pályázástól a végrehajtásig és ellenőrzésig. A résztvevőknek meghatározott célok, költségvetés és időkeret köré kell beilleszteniük saját céljaikat. Mindez különleges felkészültséget, alkalmazkodási képességet és tudást kíván, ami legtöbbször csak a szereplők kooperációjával valósítható meg.

A továbbiakban néhány európai és magyar példa illusztrálja, hogy a különböző társadalmi státuszú szereplők milyen formában jelenhetnek meg a vidékfejlesztési projektek rendszerében.

A projektrészvétel formáját négy csoportba osztva vizsgáljuk. Az első vizsgálati kategóriát (1) a projektirányító, ötletgazda szerepkör jelenti, ezt követi a (2) projekt partner kategóriája, amely azokat a szereplőket tartalmazza, akik a projekt teljes ideje alatt közreműködnek a projekt végrehajtásában. A következő vizsgálati kategóriát (3) a részfeladattal megbízott szereplők jelentik, és végül külön áttekintjük, hogy kik alkothatják a vidékfejlesztési projektek (4) célcsoportját.

A vidékfejlesztés multifunkcionális jellegéből adódóan tehát nagyon sokféle társadalmi státuszú csoport tudja céljait a vidékfejlesztés keretein belül megvalósítani, ha képes egyéni céljait a vidékfejlesztés kereteihez igazítani.

Kézenfekvő, hogy a vidékfejlesztés irányítóiként jelennek meg szerte Európában a vidékfejlesztési ügynökségek, amelyek a vidékfejlesztés hivatásos szakembereit, szakértőit gyűjtik egybe. A görög *Melissa projekt*[10] jól szemlélteti az ilyen ügynökségek szerepét a vidékfejlesztési projektekben. A projekt fő célkitűzése az volt, hogy egy ernyőszervezetet hoz létre, amely segíti a karditsai farmerek új típusú tevékenységekre, új termelési formákra való átállását. A projektet az AN.KA a karditsai vidékfejlesztési ügynökség vezette, amely a tervezéstől a végrehajtásig biztosította a szakembergárdát a projekt számára, többféle tudású szakér-

---

[9] Sjöblom, S. (2006) : *Towards a projectified public sector – project proliferation as a phenomenon* in: Sjöblom, S – Andersson, K – Ecklund, E – Godenhjelm, S (ed) Project proliferation and governance. Helsinki University Press, Helsinki, pp. 9-33

[10] Koutsouris, A. (2006): Work-Package 8. Innovatory Economic Development Greek. National Report. (www.corason.hu)

tő bevonásával és alkalmazásával. A projekt azonban mégis csak részben volt sikeres. Ennek egyik oka az volt, hogy a farmerek közül kevesen vállalták az átállással járó nehézségeket, kevesekben volt meg a kockázatvállalási képesség és hajlandóság. Emellett pedig problémás volt még a szereplők közötti együttműködés is, mivel volt némi kommunikációs probléma a fejlesztők és a helyi farmerek között. Az ügynökség szakemberei nem mindig tudták lefordítani a céljaikat a helyiek nyelvére, ami tovább csökkentette a részvételi hajlandóságot.

A vállalkozók vidékfejlesztésben való megjelenésének egy igen sikeres példáját adja a cseh Píšťany-i Nemzetközi Kishajó Kikötő (Mezinárodní veřejný přístav Píšťany) projekt.[11] A projekt kiindulópontját egy Karlovy Varyból betelepülő vállalkozó egyéni ötlete adta, az hogy a Žernosecké tó partján vásárolt házához egy hajókikötőt kívánt építeni. Ez a terv szerencsésen találkozott a helyi önkormányzat és vállalkozók eléképzeléseivel, illetve a hely adottságaival. A szereplők közötti hosszas tárgyalássorozatok, egyeztetések után végül is megszületett a Píšťany-i Kishajó Kikötő projekt. Ezzel egy egyedülálló turisztikai központ jött létre hajókikötőkkel, éttermekkel, parkolókkal, amely új arculatot adott a térségnek.

Sokszor találunk civil szervezeteket is a projektek irányítói között. A klepelshageni Vadaspark[12] és a hozzá kapcsolódó kutatóközpont létrehozásában is egy alapítvány játszotta a fő szerepet. A projekt kiindulópontját az adta, hogy egy lelkes természetvédő egy kisebb birtokot adományozott a Deutschen Wildtier Stiftung Alapítványnak. Az alapítvány először egy kutatóközpontot hozott létre, mely többek között biotermeléssel kísérletezett. Később a különböző szereplők – kutatók, helyi vállalkozók, vidékfejlesztők – bevonásával a projekt egy Vadaspark és Kutatóközponttá fejlődött, amely a kutatás és biotermesztés mellett rekreációs és egyéb turisztikai szolgáltatásokat is felvállalt.

A magyar példák esetében azt láthatjuk, hogy nálunk a hivatásos vidékfejlesztők mellett legtöbbször a helyi önkormányzatok irányítják a projekteket.

---

[11] Husak J., Zalud J (2006): *Innovatory Economic Development in the Czech Republic.* In: Gorlach, K, Kovách I. (eds.) Innovation and Sustainability in Central Europe. Institute for Political Science, HAS, Working Papers (8) 2006/6 E-Book , Budapest, pp. 8-28.

[12] Siebert at all (2006): WP 8 "Innovatory economy" Country report Germany www.corason.hu

Megfelelő példa erre egy gyenesdiási SAPARD projekt. A projekt irányítását, a szervezést és koordinációt teljes mértékben a polgármester vállalta magára. A vidék tárgyi és szellemi örökségének megőrzése projekt keretében került sor a falu temetőjének és kápolnájának felújítására, amely a falu jelképévé, a falut bemutató prospektusok fő szereplőjévé vált. A polgármester elképzeléseit a falu teljes lakossága támogatta. A munkálatokkal célzottan helyi vállalkozókat bíztak meg, A projekt nem csupán az örökségvédelem, hanem a közösségteremtés és helyi identitás vonatkozásában is jelentősnek tekinthető.[13]

A vidékfejlesztési projektek keretein belül Magyarországon több infrastrukturális fejlesztés ismegvalósul. Az alcsútdobozi csapadékvíz elvezetés például több környező falu önkormányzatainak összefogásával jött létre. A projekt irányítója az alcsútdobozi polgármester volt, aki megszervezte az önkormányzatok közötti együttműködést.[14]

A projekt irányítói mellett a projektekben partnerként megjelenő szereplők köre is sokszínű. Megjelennek a helyi önkormányzatok, vidékfejlesztési szakemberek, a civil szervezetek és a gazdasági szereplők egyaránt. A fent említett cseh Píšťany-i Kishajó Kikötő projektben például a helyi önkormányzat mint projektpartner vett részt. A polgármester szerepe nélkülözhetetlen volt, akinek feladata a szereplők közötti közvetítés volt, valamint biztosította a külső ötlet elfogadottságát helyben. A polgármester mellett kiemelten fontos szerepük volt az önkormányzat szakembereinek, akik közreműködtek a pályázat megírásában és kivitelezésében.

A szakemberek gárdájában nem szabad figyelmen kívül hagyni a helyi vállalkozókat sem, akik a különböző részfeladatok végrehajtásában lehetnek meghatározóak. A fent említett magyar önkormányzatok (Gyenesdiás, Alcsútdoboz) által irányított projekteknek kiemelt célkitűzése is volt a helyi vállalkozók bevonása, hiszen ezzel az önkormányzatok hozzájárulhattak a helyi gazdaság fejlődéséhez. Emellett többször találunk pályázatíró, vidékfejlesztési tanácsadó cégeket is a részfeladattal megbízott szereplők között. A Vértesaljai kistérség turisztikai fejlesztési program-

---

[13] Csurgó B, Nagy Kalamász I. (2006): Innovatory Economic Development in Hungary. In: Gorlach, K, Kovách I. (eds.) Innovation and Sustainability in Central Europe Institute for Political Science, HAS, Working Papers (8) 2006/6 E-Book , Budapest, pp. 29-49.

[14] Csurgó–Jókuthy– Kovách–Kristóf–Nagy Kalamász, 2004.

ját, koncepcióját például egy külső tanácsadó cég dolgozta ki, míg az egyes projektek lebonyolításában a különböző települések önkormányzatai, civil szervezeti és helyi szereplői vesznek részt. A tanácsadó cég csak a tervezésben vett részt a folyamatosan épülő, formálódó projekt más pontjain nem kapcsolódott be. A projektet a 17 önkormányzat összefogásával létrejött Vértesaljai Területfejlesztési Társulás vezeti, összehangolja az egyes települések turisztikai programjait, koordinálja a közös tevékenységeket.

A fejlesztések célcsoportja a vidéki társadalom széles skáláját jelentheti; egy térség teljes lakosságától a helyi fiatalokon vagy öregeken át egy adott vállalkozói csoportig. Szerepük is igen változatos; a passzív részesedéstől a véleménynyilvánításon át az aktív részvételig. A görög Melissa projekt esetében például a célcsoportot a helyi farmerek jelentetik. Részvételük adja a projekt sikerének kulcsát. Esetük jól mutatja, hogy a projekt sikerében döntő szereppel bír a szereplők közötti kommunikáció, a célok és érdekek összehangolása.

A projekt jelenti nálunk és Európában mindenhol a fejlesztések fő forrását, a legtöbb szereplő számára más csatorna nem érhető el céljaik megvalósítására. A SAPARD program nemcsak a különböző területi szintű vidékfejlesztési tervezést hívta életre Magyarországon, hanem a projektalapú fejlesztési gondolkodást is. A vidékfejlesztési rendszer sajátosságaiból adódóan a projektforma speciális képességeket és tudást igényel a projekt irányítóitól és résztvevőitől egyaránt. Bizonyos képességek és tudás megléte szükséges ahhoz, hogy valaki bekapcsolódhasson a vidékfejlesztés rendszerébe, képes legyen projektet irányítani, vagy abban részt venni vagy csak egyszerűen az eredményeiből részesedni. Akinek megvan a képessége azok számára ez a fajta multifunkcionális vidékfejlesztés nagyon sok lehetőséget rejt magában. Ezen képességek hiányában azonban a vidéki társadalom számos szereplője nem tud bekapcsolódni a vidékfejlesztési projektekbe, kívül marad a rendszeren. A vidékfejlesztésnek ez a formája, tehát egy új típusú szegregációt hoz létre a vidéki társadalomban. Jelen írásban csak érzékeltetni tudtuk ennek hatását; a fő hangsúlyt a projektekre és rajtuk keresztül a főbb szereplőkre helyeztük. A projekten kívüli szereplők problémája számtalan kérdést vethet fel, melynek elemzésére azonban még további kutatások szükségesek.

Felhasznált irodalom:

Bruckmeier, K (2004): *CORASON –Framework for the Analysis of Rural Sustainable Development (*www.corason.hu)

Csite A. (2005): Reménykeltők. A vidékfejlesztés intézményesülése és a SAPARD Magyarországon. Századvég Kiadó, Budapest

Csite A. – Kovách I. (2002): Vidéki történet. In: Kovách I. szerk.: *Hatalom és társadalmi változás. A posztszocializmus vége.* Napvilág Kiadó, Budapest

Csurgó B. –Jókuthy E.– Kovách I.– Kristóf L.– Nagy Kalamász I.(2004): Building Rurban Relations (Deliverable 9) Intermediate Actors Analysis Budapest Agglomeration and Lake Balaton Region. Institute for Political Sciences, Hungarian Academy of Sciences, Budapest

Csurgó B, Nagy-Kalamász I. (2006) Innovatory Economic Development in Hungary in: Gorlach, K, Kovách I. (eds.) Innovation and Sustainability in Central Europe Institute for Political Science, HAS, Working Papers (8) 2006/6 E-Book , Budapest, pp. 29-49

Enyedi Gy. – Horváth Gy. (szerk.), (2002): Táj, település, régió. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ – Kossuth Könyvkiadó.

Husak J., Zalud J (2006): *Innovatory Economic Development in the Czech Republic* in: Gorlach, K, Kovách I. (eds.) Innovation and Sustainability in Central Europe, Institute for Political Science, HAS, Working Papers (8) 2006/6 E-Book , Budapest, pp. 8-28

Knickel, K – Renting, H: (2000): Methodological and Conceptual Issues in the Study of Multifunctionality and Rural Development, Sociologia Ruralis 40 (4), 512–528.

Koutsouris, A. (2006): Work-Package 8 :Innovatory Economic Development Greek National Report www.corason.hu

Kovács T. (2003): Vidékfejlesztési politika. Dialog Campus, Budapest-Pécs

Kovách, I., Kučerová, E. (2006): *The Project Class in Central Europe: The Czech and Hungarian Cases* Sociologia Ruralis 46 (1), 3–21.

Kovách I. – Nagy Kalamász I. (2006): Társadalmi és területi egyenlőtlenségek, in: Kovách I. (szerk.): Társadalmi metszetek, Értékek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon, Napvilág Kiadó, Budapest

Nagy Kalamász I. (2003): Creators of Conceptions for Micro Regional Rural Development, Eastern European Countryside, No. 9. Poland

Siebert at all (2006): WP 8 "Innovatory economy"Country report Germany www.corason.hu

Sjöblom, S. (2006): *Towards a projectified public sector – project proliferation as a phenomenon* in: Sjöblom, S – Andersson, K – Ecklund, E – Godenhjelm, S (ed) Project proliferation and governance, Helsinki University Press, Helsinki, pp. 9-33

Tovey, H. (1998.): *Rural actors, food and the post-modern transition*, in: Granberg, L.; Kovach I. (eds) Actors in the Changing European Countryside HAS Institute for Political Sciences, Budapest

KELEMEN ESZTER - MEGYESI BOLDIZSÁR

Tudásformák a fenntartható vidékfejlesztésben[1]

A vidékfejlesztés és a fenntartható fejlődés elméleteinek összekapcsolása több szempontból is indokolható. A környezeti fenntarthatóság oldaláról nézve a vidékfejlesztés jelentősége abban rejlik, hogy a természetes ökoszisztémák számos nélkülözhetetlen szolgáltatást nyújtanak mind a városi, mind a vidéki társadalom számára, s mivel a természetes ökoszisztémák jelentős része mindezidáig javarészt rurális területeken, az ott élők tevékenységeinek köszönhetően maradt fenn, a vidékfejlesztés – amely jelentősen befolyásolja a vidéki tevékenységi formákat és megélhetési lehetőségeket – képes hozzájárulni ezen ökoszisztéma-szolgáltatások megőrzéséhez (Midmore-Whittaker 2000). A vidékfejlesztés szemszögéből tekintve a két tudományterület kapcsolatát, a fenntartható fejlődés gondolatvilága, mint hasznos értelmezési keret kezelhető komplex környezeti-társadalmi-gazdasági problémák, így például a vidékfejlesztés, a vidék problémáinak kutatása során (Meppem-Gill, 1998). A tudásformák vizsgálatát e két tudományterület összefonódásában az indokolja, hogy a társadalmi fenntarthatóság elemzésére a különböző vidékfejlesztési aktorok által birtokolt és használt tudásformák interakciója kiváló lehetőséget biztosít.

Jelen tanulmány az MTA Politikai Tudományok Intézetének „Társadalmi átalakulás és az Európai Unió politikai gazdaságtana" elnevezésű kutatócsoportja által 2004 és 2006 között folytatott, az Európai Unió 6. Keretprogramja által finanszírozott kutatásából született.[2] A CORASON – A Cognivitve Approach to Rural Sustainable Development – kutatás során született munkacsomagok részletesen tárgyalják a téma elméleti alapjait, valamint a tudásformák megjelenését néhány speciális tématerületen belül (így a földhasználat, a természetvédelem, a civil társadalom, a helyi élelmiszertermelés, a nem mezőgazdasági tevékenységek, az innovatív projektek, valamint a fenntartható erőforrás-használat területén). A tanulmány, szem előtt tartva e kötet jellegét, elsősorban a tudásformák és azok interakcióinak elemzésére fókuszál, a fenntartható vidékfejlesztés és

[1] A tanulmány eredeti, angol nyelvű, bővebb változatának társszerzője Nagy Kalamász Ildikó.

[2] A kutatás résztvevői: Kovách Imre, Csurgó Bernadett, Kelemen Eszter, Kristóf Luca, Megyesi Boldizsár és Nagy Kalamász Ildikó. A kutatás eredményei elérhetők a www.corason.hu weblapon.

az abban megjelenő tudásformák kapcsolatáról, valamint a vidéken megfigyelhető tudásinterakció mibenlétéről ugyanakkor a szerzők részletesen is értekeznek egy bírálat alatt álló publikációban (Kelemen-Megyesi-Nagy Kalamász, 2007).

A fenntartható vidékfejlesztésben megjelenő tudás elemzésekor kiindulhatunk a tudományos, a helyi (tradicionális) és a menedzseri tudásformákból. A tudományos és a helyi tudás közötti különbségtétel mármár hagyományosnak mondható: a tudományos tudásról a szakirodalom többek közt azt emeli ki, hogy az explicit formában megjelenik, jól dokumentált, intézményesített körülmények között elsajátítható, szekvenciális; míg a helyi tudás tacit formában van jelen, kísérleti jellegű, informális módon elsajátítható és szimultán (Rahman, 2000; Bruckmeier, 2004). Természetesen sem a tudományos, sem a helyi tudás nem tekinthető homogénnek, a vidékfejlesztésben betöltött szerepük ugyanakkor viszonylag jól definiált. A tudományos tudás a vidékre, vidékfejlesztésre vonatkozó átfogó elméleteket, tudományos módszereket, illetve különböző térségekben végzett kutatások általánosítható tanulságait gyűjti össze, amit a vidékfejlesztés szereplői tevékenységük során a gyakorlatban is használhatnak. E tudásforma gyakorlatban történő használata ugyanakkor megköveteli, hogy az összegyűjtött elméleteket, módszereket, tapasztalatokat „lefordítsák" és értelmezzék a helyi adottságok közt, amelyeket a helyiek ismernek a legjobban. A tudományos tudás gyakorlati alkalmazása tehát a helyi tudáson (a helyi, természeti és táji adottságok, szokások, normák stb. ismeretén) keresztül valósítható meg.

A menedzseri tudás megkülönböztetett szereppel bír a vidékfejlesztésben, tekintve, hogy a gazdasági és a politikai szereplők többsége (jóformán a vidékfejlesztés teljes intézményi háttere) a menedzseri tudásformát helyezi előtérbe a vidékfejlesztésben résztvevő aktorok más jellegű tudása előtt. A menedzseri tudás kategóriájába soroljuk többek közt a jogi, pénzügyi, intézményi viszonyok és szokásrendszer ismeretét, a pályázatírás és adminisztráció tudományát, a projektmenedzsmentet. Az ily módon definiált tudásforma ugyanakkor nehezen értelmezhető a tudományos és a helyi tudás dichotómiájában, tekintve, hogy a menedzseri tudás sem nem tudományos, sem nem helyi, miközben tudományos és helyi elemekkel egyaránt rendelkezik. Bár explicit formában megjelenik és intézményesített módon tanulható, gyakran kísérleti jellegű és személyhez kötött (Bruckmeier, 2004). A menedzseri tudás hordoz helyspecifikus elemeket, ugyanakkor nem egy meghatározott helyhez kötődik,

hanem egy tágabban értelmezett intézményi és gazdasági kontextushoz. A menedzseri tudás előtérbe kerülése a vidékfejlesztés terén a projekt osztály megjelenéséhez kötődik, amely *„közösségi és részben magánforrásokból származó fejlesztési támogatásokat, valamint (...) eszközöket, ötleteket, tudást és hatalmat"* közvetít (Kovách-Kucerova, 2006, p. 4.). A menedzseri tudás birtokosai ugyanakkor nem feltétlenül tagjai a projekt osztálynak, lehetnek egyszerű vidéki vállalkozók, hétköznapi emberek, akik fő tevékenysége nem a vidékfejlesztési projektekhez kötődik, mégis hozzájárul az adott térség és az abban élő közösség fejlődéséhez.

A tanulmány következő részében a CORASON kutatás során készített esettanulmányokon keresztül mutatjuk be, hogy a tudományos, helyi és menedzseri tudás milyen formában jelenik meg a vidékfejlesztésben résztvevő különböző szereplők esetében, illetve, hogy milyen interakció valósul meg e három tudásforma között. Az esettanulmányok Mezőtúr és a Hortobágy térségében készített félig strukturált interjúkon alapulnak, s egy-egy vidékfejlesztési kezdeményezést mutatnak be (vidékfejlesztés alatt ez esetben a tágabban értelmezett endogén fejlődést értve – lásd pl. Ray 1998, 1999, Van der Ploeg et al. 2000, Jenkins, 2000).

Első esettanulmányunk főszereplője egy gazdálkodással foglalkozó idős házaspár (Kovách-Megyesi, 2006). A férfi a helyi téeszben dolgozott traktoristaként, felesége ugyanott volt könyvelő. A szövetkezeti évek alatt számos gazdálkodási ismeretet sajátítottak el: a feleség kiismerte magát a hivatalos papírok között, ellátta a mindennapos adminisztrációt, a férj pedig megtanulta a nagyüzemi gazdálkodás fogásait – a növényvédelem és a talajművelés akkoriban szakszerű módját – miközben követte a főagronómus utasításait – úgy is mondhatnánk, hogy a főagronómus tudományos tudását egyfajta akciótanulás keretében tette saját tudássá. A rendszerváltás után a házaspár kilépett a téeszből, és útjára indította saját gazdaságát a férj gazdálkodási szaktudására (tudományos tudására) és helyismeretére (helyi tudására), valamint a feleség adminisztratív tapasztalataira, tudására (menedzseri tudására) építve. Jelenlegi gazdálkodásukra jellemző, hogy főként a téeszben használt technikákat alkalmazva termelnek, ugyanakkor lényeges kérdésekben hüvelykujjszabályként mindig a helyi, tradicionális tudásra támaszkodva döntenek, így kombinálva folyamatosan a birtokukban lévő tudományos és helyi tudást. Azonban a feleség adminisztratív tapasztalata ma már nem jelent elegendő menedzseri tudást a családi gazdaság szakszerű vezetéséhez: a pályázatíráshoz rendszeresen külső segítséget kell igénybe venniük.

A szintén helyi mezőgazdasági vállalkozás ettől alapvetően eltérő tudáskészlettel rendelkezik (Kovách-Megyesi, 2006). A vállalkozás vezetője jelentős tudományos tudással bír, hiszen főiskolán oktat vállalkozása mellett – ezzel nem csupán elsajátítója és használója a tudományos tudásnak, de annak (újra)termelésében is részt vesz. A vállalkozás menedzseri tudásban is bővelkedik, amit jól kombinál a vezető tudományos tudásával. Mindez azt eredményezi, hogy a vállalkozás sikeresen tud pályázni a legkülönfélébb támogatásokra anélkül, hogy külső segítséget kellene igénybe vennie. A vállalkozás szereplőinek tudományos és menedzseri tudáskészlete nem csak abban tér el a családi gazdaság fent tárgyalt esetétől, hogy mire és milyen sikerrel tudják e tudásformákat használni, hanem abban is, hogy formális keretek között, az adott helytől, térségtől függetlenül szerezték meg ezeket. A vállalkozás a gazdálkodása során sem tett szert különösebb helyi tudásra, s nem is törekszik annak alkalmazására, bevonására. A helyi adottságokhoz kevéssé igazodik, a helyi közösségbe gyengén ágyazódik be, kívülálló marad.

Harmadik esettanulmányunkban egy családi pékséget vizsgáltunk. A pékség elindításával a családtagok a munkanélküliség elől menekültek: szakirányú végzettséggel egyikük sem rendelkezett, kapcsolódásuk ehhez a foglalkozáshoz kimerült abban, hogy a családfő korábban műszerészként dolgozott egy nagyobb péküzemben. A helyi gazdasági környezet ismerete, a megfelelő kapcsolatháló megléte alapfeltétele volt a vállalkozás elindításának, s máig fontos szerepet játszik működésében. Ez a helyi tudás, kombinálva az autodidakta módon megszerzett gazdasági ismeretekkel, segítette a pékség beszállítói hálózatának és a fogyasztói körének kialakítását, ezen keresztül pedig a vállalkozás helyi gazdaságba és társadalomba való beágyazását. A kenyerek és péksütemények elkészítéséhez szükséges szakismerettel a vállalkozás vezetésével foglalkozó családtagok helyett két alkalmazott rendelkezik, akik a szakma fogásait szakiskolában sajátították el. Ez a szakértelem (tudományos tudás) az egyetlen formális úton tanult tudás abban a tudáskészletben, amelyet ebben ez esettanulmányban bemutatunk. A pékség vezetéséhez szükséges menedzseri tudást a gyakorlat során, helyi tudásukkal kombinálva sajátították el a családtagok; az így megszerzett tudás azonban csak szorosan a pékség vezetéséhez szükséges ismeretekre, készségekre koncentrálódik (pl. nem terjed ki pályázatírásra, vagy az elnyert támogatásokhoz szükséges adminisztrációra). Ezt a menedzseri tudást tehát tapasztalati jellegű, alulról épített, speciális tudásnak tekinthetjük.

A pékséghez hasonlóan a helyi kisvállalkozások közé sorolható a fazekas is, aki napjainkra elismert művésszé vált, ám tevékenységét a beszerzéstől, a termelésen át, az értékesítésig, máig egyedül végzi (Kristóf-Kovách, 2006). A mesterséget a helyi fazekas szövetkezetben tanulta, majd több hazai és külföldi tanulmányúton vett részt, hogy megismerje, másutt milyen tradíciókból építkeznek, hogyan dolgoznak, hogyan értékesítenek a kézművesek. Egy időben Budapesten dolgozott, ahol termékeivel boltról boltra járva alakította ki azt a személyes kapcsolatrendszert, amelyen keresztül ma is értékesíti a termékeit. Az évek során folyamatosan képezte magát, s kereste a lehetőséget a tradicionális motívumok megújítására, kombinálására. Bár helyben tanulta a mesterség első fogásait, s munkáin visszaköszönnek a hagyományos helyi motívumok, a munkája során felhasznált szaktudás mégsem tekinthető tradicionális, helyi tudásnak, mivel ezeket az ismereteket formális úton, tudatos döntések során szerezte meg, s nem szocializációja során sajátította el. Menedzseri tudása a pékség vezetőjéhez hasonlóan egyedi, gyakorlati úton szerzett. Külföldi látogatásai és a fővárosban eltöltött évek vezették rá többek között arra is, hogy legkönnyebben direktmarketinggel talál tartós értékesítési kapcsolatokra. A vállalkozás vezetése során ezekre a tapasztalatokra támaszkodik elsősorban, s külső segítséget alig vesz igénybe, bár erre a helyi fazekasokat összefogó egyesület, érdekképviselet hiányában nem is nagyon lenne lehetősége. Mindezekért azt mondhatjuk, hogy a fazekas is alulról épített, specializált menedzseri tudással rendelkezik.

Végül megvizsgáltunk egy vidékfejlesztéssel foglalkozó alapítványt is, amely az ezredfordulón alakult, és a helyi civil társadalom ügyével, társadalmi problémákkal foglalkozik (Kelemen-Kristóf-Kovách, 2006). Az alapítvány működése során fokozatosan egyre fontosabb szerepre tett szert a térség fejlesztésében, ám vidékfejlesztő tevékenysége nagyban különbözik az eddig bemutatott kezdeményezésektől. Korábbi esettanulmányaink az endogén vidékfejlődés keretei között értelmezhetők, hiszen ezek a kezdeményezések vidékfejlesztési hatásukat saját gazdasági tevékenységük által fejtik ki úgy, hogy pozitív hatással vannak az adott térség gazdaságára és társadalmára (munkahelyek teremtése, helyben fogyasztható helyi termékek előállítása, vagy éppen a tradíciók ápolása révén). Ezzel szemben a vidékfejlesztési alapítvány, bár tevékenysége során helyi problémákra és igényekre reflektál, alapvetően a kormányzati és EU-s pályázati pénzek újraelosztásában vesz részt, ezzel a top-down vidékfej-

lesztés egy szereplőjévé, egyfajta közvetítővé válik. E közvetítő szerep betöltése jelentős menedzseri tudást igényel, amit az alapítvány vezetője korábbi tevékenységei során sajátított el, s nem pedig formális keretek között tanult. A megszerzett menedzseri tudáshoz hasonlóan domináns az alapítvány működésében a tudományos tudás is, amit azonban a vezető felsőfokú tanulmányok és más képzések révén szerzett. A szervezet tevékenysége során ez a tudományos tudás kétféleképpen hasznosul: egyrészt a helyi társadalmi problémák tudományos igényű kezelésében, másrészt a pályázatírás során a menedzseri tudást kiegészítendő, a pályázatok szakmai tartalmát biztosító tudásként. A menedzseri és a tudományos tudás mellett háttérbe szorul a helyi tudás, bár az alapítvány vezetője felismeri, hogy a sikeres működés érdekében kezelni szükséges ezt a hiátust, s a helyi tudást helyi emberek, szervezetek bevonásával igyekszik pótolni.

Az esettanulmányok tapasztalatait összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a vidékfejlesztésben résztvevő helyi szereplők nem egy-egy jól körülhatárolható tudásformával bírnak, hanem különböző tudásformákat megszerezve azok keverékét – egy-egy sajátos, személyre szabott tudáskészletet – használnak. E tudáskészletekben más és más tudásforma dominál, attól függően, hogy az adott vidékfejlesztési szereplő milyen területen használja a tudását (pl. a pékség esetében domináns a helyi és az alulról felépített menedzseri tudás, amit főként tevékenységének gazdasági megalapozására használ, míg az alapítvány esetében domináns a menedzseri és a tudományos tudás, amelyeket főként a pályázatírásban, s ezen keresztül tevékenységének külső finanszírozásában kamatoztat). Ezen felül ráadásul a három tudásforma megszerzésének módja (eredete) és a megszerzett tudás természete is gyakran eltérő, ami arra utal, hogy az egyes tudásformák sem homogének. A szakirodalom megkülönbözteti a helyi és a tradicionális tudást, tekintve, hogy a tradicionális tudás a helyi tudásnak egy kulturálisan átörökített formája, míg a helyi tudásba a helyspecifikus, de tapasztalat útján elsajátított tudás is beletartozik (Bodorkós et al. 2005; Folke, 2004). Az esettanulmányok alapján ugyanakkor különbséget tehetünk a tudományos tudás alkalmazott (helyben szerzett) és elméleti fajtája között, valamint a menedzseri tudás tanult (általános) és alulról felépített (helyi, speciális) fajtája között. A tudáskészleteket alkotó tudásformák heterogenitását foglaltuk össze az alábbi táblázatban.

A vidékfejlesztés helyi szereplőinek tudáskészlete

Tudás-forma	Szereplő	A tudás eredete	A használat területe	A tudás természete
Tudományos	Családi gazdaság Fazekas	Helyi	Termelés	Általános
	Mezőgazdasági vállalkozás Alapítvány	Nem helyi	Termelés	Általános
Menedzseri	Családi gazdaság Fazekas Pékség	Helyi	Marketing	Speciális
	Mezőgazdasági vállalkozás Alapítvány	Nem helyi	Finanszírozás Marketing	Általános
Helyi	Családi gazdaság Fazekas Pékség Alapítvány	Helyi	Termelés	Speciális

A vizsgált esettanulmányok jól jelzik azt is, hogy a vidékfejlesztés helyi szereplői inkább a különböző tudásformák „gyűjtögetésére", megszerzésére törekednek, ahelyett, hogy együttműködéseket generálnának más tudásformával rendelkező aktorokkal. Ez egyben azt is jelenti, hogy a tudásformák közötti interakció valójában nem valósul meg, vagy csak igen korlátozottan és torzult formában (és így is csak akkor, ha tudásinterakciónak tekintjük az egyes szereplők által felhalmozott heterogén tudáskészlet egyes elemei közötti kapcsolatokat).

A vidékfejlesztés helyi szereplői által bírt és használt tudásformák elemzését kiegészíthetjük azzal, hogy az országos vidékfejlesztési dokumentumok mennyiben építenek a vidéken fellelhető különböző tudásformákra. A Nemzeti Vidékfejlesztési Tervben a tudás szó mindössze tizennégy alkalommal fordul elő, és legtöbbször az általunk menedzseri tudásnak nevezett tudásforma hiányára utal. A vidéken hiányzó menedzseri (adminisztrációs jellegű, gazdasági) tudást a Terv szerint képzéssel szükséges pótolni. A hagyományos szó tizennyolcszor szerepel a dokumentumban, és legtöbbször a hagyományos gazdálkodási módra utal (amely a Terv szerzői szerint eltűnőben van, de kívánatos lenne a fenntartása), bár

előfordul, hogy a tradicionális gazdálkodás elnevezéssel a zöld forradalomra jellemző mezőgazdasági technológiára utal a szöveg. A hagyományos szó a tudáshoz kötve alig jelenik meg a dokumentumban, s a helyi tudásra is mindössze egy utalás található (úgy, mint a régi mezőgazdasági gyakorlat ismerete). Mindebből arra következtethetünk, hogy a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv a menedzseri tudást hangsúlyozza, mint megszerzendő tudásforma, amely egyrészt elengedhetetlen a vidékfejlesztéshez, másrészt viszont a vidékfejlesztés feladata ennek a tudásformának a szélesebb körben való elterjesztése. A menedzseri tudásforma szerepének elsődlegessége, valamint a helyi és a tradicionális tudás szerepének elhanyagolása utal a magyar vidékfejlesztési politikát uraló erős, fentről lefelé történő építkezésre, amit alátámaszt a képzések ösztönzése a menedzseri tudás megszerzése érdekében.

A kutatás és így a tanulmány során is szándékosan elkerültük a szakértői és laikus tudás dichotómiáját, mivel e két tudásformát minősége alapján nem lehet elkülöníteni (adott kontextusban szinte bármilyen tudás válhat szakértőivé), bennük hatalmi viszonyok mutatkoznak meg (Bruckmeier, 2004). Mivel a menedzseri tudás túlértékelt (a mai vidékfejlesztési intézményrendszer a menedzseri tudást preferálja, az segíti a vidékfejlesztési források megszerzését) a menedzseri tudás vizsgálata mutatja a leginkább a szereplők közötti hatalmi viszonyokat. A menedzseri tudás birtokosait a fennálló támogatási rendszer legitimálja és megerősíti azokkal a helyi vidékfejlesztési szereplőkkel szemben, akik nem rendelkeznek ezzel a tudásformával, vagy nem adekvát az általuk bírt (alulról felépített) menedzseri tudás azzal, amit az intézményrendszer elvár. Ez pedig az alulról építkező, endogén vidékfejlesztés ellen hat, és újratermeli a felülről irányított vidékfejlesztési rendszert. A felülről épített menedzseri tudás egyoldalú felülértékelése nem segíti a vidékfejlesztés különböző szereplőinek együttműködését.

Felhasznált irodalom:

Bodorkós, B. – Mihók, B. – Bela, Gy. – Gálhidy, L. (2005): Local People and the Changes of Local Environment in the South-Borsod Region. ESRS XXI. Congress, Keszthely, Hungary.

Bruckmeier, K. (2004): *CORASON – Framework for the Analysis of Rural Sustainable Development.* Theoretical and conceptual framework input paper. 31 p.

Folke, C. (2004): Traditional Knowledge in Social-Ecological Systems. *Ecology and Society.* Vol 9. No 3. URL: http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss3/art7/

Jenkins, T. N. (2000): Putting postmodernity into practice: endogenous development and the role of traditional cultures in the rural development of marginal regions. *Ecological Economics*, Vol. 34. No. 3. pp. 301-314.

Kelemen, E. – Kristóf, L. – Kovách, I. (2006): Demographics and Civil Society in Hungary. In: Kovách, I. – Majerova, V. (eds): *Civil Society and Demography in Rural Central Europe. The Czech, Hungarian and Polish Cases.* Working Papers (6) 2006/4, IPS HAS. pp. 43-64. URL: http://www.mtapti.hu/pdf/mtcivilsoc.pdf

Kelemen, E. – Megyesi, B. – Nagy Kalamász, I. (2007): The role of knowledge forms in the relationship of rural development and sustainability – The Hungarian Case. *Sociologia Ruralis.* 18 p. Bírálat alatt.

Kovách, I. – Kucerova, E. (2006): The Project Class in Central Europe: The Czech and Hungarian Cases. *Sociologia Ruralis*, Vol 46. No 1. pp. 3-21.

Kovách, I. – Megyesi, B. (2006): Local Food Production and Knowledge Dynamics in Rural Sustainable Development. In: Gorlach, K. - Kovách, I. (eds): *Local Food Production, Non-agricultural Economies and Knowledge Dynamics in Rural Sustainable Development. The Czech, Hungarian and Polish Cases.* Working Papers (7) 2006/5, IPS HAS. pp. 24-37. URL: http://www.mtapti.hu/pdf/mtfood.pdf

Kristóf, L. – Kovách, I. (2006): Non-agricultural Economies as a Factor of Rural Sustainable Development in Hungary. In: Gorlach, K. - Kovách, I. (eds): *Local Food Production, Non-agricultural Economies and Knowledge Dynamics in Rural Sustainable Development. The Czech, Hungarian and Polish Cases.* Working Papers (7) 2006/5, IPS HAS. pp. 73-84. URL: http://www.mtapti.hu/pdf/mtfood.pdf

Meppem, T. – Gill, R. (1998): Planning for sustainability as a learning concept. *Ecological Economics.* Vol 26. pp. 127-137

Nemzeti Vidékfejlesztési Terv:
URL: http://www.fvm.hu/main.php?folderID=907&articleID=3858&ctag=articlelist&iid=1

Rahman, A. (2000): *Development of an Integrated Traditional and Scientific Knowledge Base: A Mechanism for Accessing, Benefit-Sharing and Documenting Traditional Knowledge for Sustainable*

Socio-Economic Development and Poverty Alleviation. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), Expert Meeting on Systems and National Experiences for Protecting Traditional Knowledge, Innovation and Practices. Geneva, Switzerland. 30. October – 1. November, 2000. 15 p.

Ray, C. (1998): Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development. *Sociologia Ruralis*, Vol. 38. No. 1. pp. 3-20.

Ray, C. (1999): Towards a Meta-Framework of Endogenous Development: Repertoires, Paths, Democracy and Rights. *Sociologia Ruralis*, Vol. 39. No. 4. pp. 521-537.

Van der Ploeg, J. D. et al (2000): Rural Development: From Practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis.* Vol 40. No 4. pp. 391-408.

SOMAI MIKLÓS

Hogyan lehetne élhetőbbé tenni a magyar vidéket?

Először is szeretném megadni a saját definíciómat a vidékre. Az általam teljesen önkényesen elképzelt formula szerint, vidék alatt olyan, földrajzilag körülhatárolható területet értek:

- ahol a foglalkoztatottság szintje alacsony;
- a gazdasági tevékenységek közül a mezőgazdaságnak az országos átlagnál lényegesen nagyobb szerepe van;
- az ipar és a magánszolgáltatások minimális szinten vannak jelen;
- az állótőke éves amortizációja általában meghaladja az adott évi új beruházások összegét;
- az anyagi infrastruktúra és a széles értelemben vett közszolgáltatások rendkívül gyenge színvonalúak, és az általános hanyatlás jeleit mutatják;

Mindennek súlyos következményei vannak: a lakosság átlagéletkora egyre nő, mert a fiatalok nem látnak fantáziát abban, hogy ott maradjanak, és ezért az elvándorlás is jellemző.

Mitől lehetne élhetőbb a vidék? Politikai körökben a divatos, hivatalos válasz: a növekedés, illetve a „fenntartható növekedés". Ugyanakkor tény, hogy az utóbbi évtizedben az ország egyetlen körzetében – a leggyorsabban fejlődő Budapesten sem – állt meg, vagy akár lassult le az ember és ember közötti vagyoni, és általában az esélykülönbség növekedése. A GDP-növekedés haszna ugyanis egyenlőtlenül oszlik meg egyrészt a külföldi és a magyar tőke, másrészt a magyar tőke és a magyar társadalom fennmaradó része között. A magyar társadalom erősödő polarizáltsága mára a széles értelemben vett gazdasági-társadalmi fejlődés gátjává vált.

Ugyanakkor, a körzetek helyi GDP-növekedésének hatását is fenntartással kell fogadnunk. Tegyük fel, hogy egy külföldi nagyvállalat adózási könnyítések fejében ipari üzemet létesít egy vidéki térségben, és létrehoz néhány száz, vagy akár egy-kétezer munkahelyet. Ha ez egy egyszerű *„csavarhúzóüzem"* – mint például a győri Audi-gyár –, és nem épít ki beszállítói kapcsolatot a körzet egyéb vállalkozásaival – azaz *„technológiai szigetként"* működik –, könnyen előfordulhat, hogy bár igen jelentősen megnövelte az adott térség GDP-jét, mégis elenyésző hatással lesz a

térségben élők jólétére. Még az sem garantált, hogy a helyi munkaerőre alapozza a munkáját.

Az emberek többsége számára a jólétet nem az egészségesen növekvő makrogazdasági adatok jelentik. Sokkal inkább az, hogy van-e munkájuk, ez utóbbi mennyire teszi őket elégedetté, mennyit ér az eme munkával szerzett jövedelmük, milyen az otthonuk, van-e elegendő szabadidejük, van-e módjuk értelmesen eltölteni azt, fel tudnak-e töltődni a pihenőidejükben stb. A felsoroltakhoz alapvetően két dologra van szükség:

- egy egészséges szerkezetű, megfelelő állapotú magángazdasági szektorra;
- és egy tágan értelmezett, megfelelő színvonalon működő közszolgáltatási szektorra.

Ami a magángazdaságot illeti, most egy nagyon rövid kitérőt teszek az előző rezsim alatti iparszerkezetre vonatkozóan. A rendszerváltás előtti magyar gazdaság modelljét egy piramis-formával lehetett ábrázolni: alul helyezkedett el a sok-sok kisvállalat, középen a közepes méretű vállalkozások, legfelül pedig a nagyvállalatok. A beszállítói teljesítések alulról felfelé és horizontálisan folytak, a közepes és nagyobb cégek pedig export-tevékenységet is folytattak.

A rendszerváltás teljesen szétzilálta a magyar vállalati szerkezetet. Az új struktúrában gyakorlatilag alig találunk magyar tulajdonú közép- és nagyvállalatot, míg az ily módon csonkává váló piramis alján rengeteg kis- illetve mikro-vállalkozás jött létre. Igaz, a piramis tetején – új elemként – megjelentek a multinacionális óriásvállalatok, ezek azonban, minthogy a magyar piacon nem találnak megfelelő, tőkeerős, hazai nagy- és közepes méretű vállalakozásokat, beszállítóikat megtartva külföldről vagy egymástól rendelnek.

A kutatásaim során, annál a néhány közepes nagyságú cégnél, amely sikeresen túlélte a rendszerváltást mindig arról panaszkodtak, hogy vagy a nagyon kicsiket, vagy a nagyon nagyokat támogatja az állami iparpolitika – már ha egyáltalán beszélhetünk ilyenről. Azzal érveltek, hogy más fejlett országokban akár illegális eszközökkel is támogatják a középvállalatokat, mert ezek a beszállítói piramis magasabb, nagyobb nyereséggel kecsegtető szegmensében képesek bekapcsolódni a *business*-be, mint a kisebb vállalkozások.

A jelen munkámban viszont nem az iparról szeretnék beszélni elsősorban, hanem a közszolgáltatásokról. Tőke önmagában, a tőkét működtető emberek nélkül nem megy sehová. Ez alatt azt értem, hogy nem le-

het úgy tőkét befektetni valamely térségben, hogy nem találok menedzsereket, akik hajlandóak volnának ott dolgozni, s a tőke működését, megtérülését garantálni. Természetesen, pénzzel az embereket sok mindenre rá lehet venni, a tartós letelepedéshez azonban a közszolgáltatások bizonyos szintjére is szükség van.

Ugyanez a helyzet a másik oldalról, az ott lakók oldaláról közelítve. Csupán munkahelyteremtéssel nem lehet megtartani egy adott körzet lakosságát. Főként a mobilabb, fiatalabb generációkra jellemző, hogy az élhetőbb városi életkörülmények miatt otthagyják a vidéket. Esetleg még akkor is, ha találnak helyben munkát.

Milyen élhetőbb körülményekről van is szó? Ennek több összetevője van. Ilyen összetevő lehet a tömegközlekedés, mely valószínűleg sokakat érint. Sajnálatos módon, a gazdaságpolitika homlokterében ma az egyéni közlekedés fejlesztése áll. Tíz- és százmilliárdokért épülnek az autópályák, ráadásul nem feltétlenül ott, ahol azt a forgalom intenzitása indokolná. A tömegközlekedés fejlesztése átgondolatlanul, pazarlóan (lásd: nagykörúti villamos, 4-es metró) valósul meg, miközben hatalmas körzetekben fél évszázaddal ezelőtti technológiai szintet képviselő járműveken utaznak az emberek.

Hasonló a helyzet a közúti infrastruktúra tekintetében. A főutakon viszonylag jó a helyzet, bár itt is egyszerre van jelen a pazarlás (lásd: kőröshegyi viadukt) és a hiány (lásd: évtizedek óta épülő M0). Ahogy azonban elhagyjuk az autópályát, máris azzal a problémával találkozunk szembe, hogy nem a legrövidebb utat választjuk, hanem azt, amelyiken tengelytörés nélkül juthatunk el az úti célunkhoz.

Hiányoznak a megfelelő minőségű összekötő utak: kisebb és nagyobb települések között, megyék és régiók között. Pedig az összekötő utak nem kerülnének annyiba, mint az autópálya-építés. De ha el is tekintünk a szerkezet modernizációjától, a jelenlegi úthálózaton is ésszerűbben lehetne elosztani a forrásokat. Ezzel azt szeretném mondani, hogy néhány kilométer autópálya árából az egész országban ki lehetne fizetni a hiányzó útburkolati jeleket, információs táblákat, a csomópontok közvilágítását, a buszkiállókat stb., s ily módon megelőzhetőek lennének a fentiek hiányára visszavezethető baleseteket.

A következő téma az oktatásügy és az egészségügy. A közszféra nagy ellátórendszereinek az állapota szintén nagyban meghatározza egy adott régió élhetőségét. Az évek óta tartó tendenciának megfelelően, az elnéptelenedő térségekben egyre-másra zárják be, illetve vonják össze az in-

tézményeket. A gyerekek már kiskorukban megtapasztalják az ingázást, ami pedig rossz idő esetén még a felnőtteket is próbára teszi. A leszakadó térségek városaiban nehéz helyzetbe kerültek a kórházak, számos osztályt fel is számoltak, s az itt lakóknak sokszor egész nap úton kell lenniük, hogy egyes, csupán a megyeszékhelyen elérhető szolgáltatásokat igénybe vehessenek. Az itt élő embereknek joggal lehet olyan érzése, hogy kirekesztették őket az emberhez méltó életből. A fiatalok, gyermekes családok számára különösen fontos, hogy a lakóhelyük közelében megfelelő minőségű oktatási és egészségügyi intézményeket találjanak, különben nincs más választásuk és beköltöznek a nagyvárosba.

Ma az a hivatalos koncepció, hogy a spórolás jegyében mindent be kell vinni a nagyvárosokba. Központosítani, amikor Európában már régen a decentralizáció van napirenden! Valójában ez politika a büdzsé egyensúlyát ideig-óráig javíthatja, de ellehetetleníti a kistérségeket. [Zárójelben jegyzem meg, hogy valószínűleg a fejlődő világ óriási metropoliszai (pl. Mexikóváros) is hasonlóan rövidlátó politikák hatására duzzadtak föl az elmúlt évtizedekben.]

Érzésem szerint úttörőkre (orvosokra, tanárokra) lenne szükség, akiket nagyon jól megfizetve (esetleg kényelmes szolgálati lakással) odacsábítunk a vidéki kistérségekbe. A másik gondolatom az, hogy a vidéki oktatás fejlesztését összekapcsolnám a romák felzárkóztatásával. A hiányszakmákban ne ukrán és román vendégmunkások építkezzenek feketén, hanem legyenek roma szakemberek. Én azokra a vidékekre telepítenék szakiskolákat, ahol a roma kisebbség jelenléte a legerősebb.

Egy adott vidéken élők életszínvonalát a fenti alapvető közszolgáltatásokon túlmenően jelentősen meghatározzák az egyéb közszolgáltatások, pl. a közigazgatás, az energiaellátás és a különböző jellegű (pl. kulturális, sport) szolgáltatásokat nyújtó intézmények színvonala. Nem mindegy, hogy el tudjuk-e végezni ügyeinket helyben, kevés utánajárással, vagy mindenért a (legalábbis időben) messzi városba kell utazgatnunk.

A vidéki élet alapvető meghatározója a mezőgazdaság. Ezzel az a gond, hogy ma már nem növeli a foglalkoztatottságot, ami világtendencia. Persze, regionálisan lehetne a tendencia ellen tenni – pl. a nagy munkaerő-igényű erdősítés támogatásával –, de sajnos ettől még igaz, hogy a mezőgazdaság nem fogja megoldani a vidéki munkanélküliség gondját. Ezenkívül, pusztán a fennmaradáshoz is, az agrárium jelentős szegmenseiben összefogásra volna szükség. Márpedig a szövetkezést, sajnos, megölte a rendszerváltás kárpótlással és a privatizációval kapcsolatos

drasztikus beavatkozása. Nincs bizalom egymás iránt. Az emberek minden faluban tudják, ki ment be a főkönyvelővel nullára leírni az X traktort, meg Y eszközt, amihez az új gazda – vagy újgazdag? – ily módon minimális pénzért jutott hozzá.

Végül néhány szót a falusi turizmusról. Szeretném bemutatni az elképzelésemet, mert sokan azt gondolják, hogy a vidékfejlesztésnek egyik nagy lehetősége a falusi turizmus. Csakhogy az európai turizmus 90%-a vagy a tengerpartra vagy a hegyekbe vagy a nagyvárosokba irányul. Ez a fajta vidék, amivel mi rendelkezünk, önmagában nem vonzó. Véleményem szerint csak szervezett módon érdemes a falusi turizmust elindítani; mert lehetek én akármilyen ügyes, és kialakíthatok két szép hálószobát egy falusi házban, de ha a szomszéd más naponta szemetet éget, vagy pl. trágyadombot tart a kerítésem mellett, akkor ez senkit sem fog odavonzani.

Mindezt összefogással lehet megvalósítani. Például úgy, hogy létrehozunk egy új vállalkozási formát – legyen kistérségi részvénytársaság (Kt.Rt.) a neve –, és ha egy késtérségben valahol akad egy alkalmas hely, ahol el lehet képzelni egy 15 szobás kis üdülőt (kb. 100 millió forintos beruházás), akkor először is a Kt.Rt-re tessék eltörölni azt a hihetetlen összeget, melyet a mezőgazdasági területből történő átminősítésért kellene kifizetni. Ez már önmagában 25-30 millió forint megtakarítást jelentene egy 3-4 hektáros területre. A beruházás további negyede beérkezhetne ingatlanadóból. Természetesen ez nem a gazdagok puszta megsarcolása lenne, hiszen adójuk fejében tulajdonhoz jutnának a társaságban. A harmadik negyed a pályázati pénz lehetne, a negyedik pedig bankhitel és/vagy önkéntes részvényjegyzés.

Mindenképpen valamilyen közösségi összefogásra van szükség: 7-8 falu már egy ilyen üdülőt föl tudna építeni. Az ily módon megépülő hoteleket, illetve szabadidős központokat egy közös regiszterbe kellene összefogni és a közpénzekből finanszírozott tanácskozásokat, konferenciákat kötelezően az ebben a regiszterben szereplő intézményekben kellene tartani.

Összegzésképpen tehát mire is van szükség az élhető vidék megteremtésében?

Először is pénzre – ez tagadhatatlan. Másodszor: úttörőkre. Olyan fiatalokra, akik jó pénzért hajlandóak szegény vidékre költözni és ott keményen dolgozni. Orvosokra, pedagógusokra, nyelv- és szakmunkástanárokra. Harmadszor: munkahelyekre, mert az ingázás nagyon megvi-

seli az embereket, de negatív externáliái miatt a manapság felértékelődő környezetet is. S végül: infrastruktúrára és közszolgáltatásokra. Ahol egy család nem számíthat arra, hogy a gyerek iskoláztatása megoldott, és/vagy az egészségügyben képtelenség elintézni bármit is, onnan menekülnek egy idő után.

LAKI LÁSZLÓ

A hátrányos helyzetű kistérségek társadalmáról

E rövid előadás a hátrányos helyzetben lévő kistérségek állapotának néhány összefüggésével foglalkozik, mégpedig egy empirikus kutatás eredményeinek felhasználásával. A vizsgálatra (1100 fős mintán) a Tiszántúl néhány „lemaradó" kistérségében került sor, melynek során egyrészt e térségek falvaiban és kisvárosaiban élő 14-17 éves fiatalok addigi iskolai életútját, továbbtanulási törekvéseit és lehetőségeit, várható munkaerő-piaci kilátásait stb. kívántuk feltérképezni. Másrészt adatokat gyűjtöttünk a fiatalokat nevelő család-háztartások állapotáról, a szülők iskolázottságáról, a családok életkörülményekről, az iskoláztatás gondjairól, vagy a gyerekek jövőjével kapcsolatos szülői elképzelésekről és várakozásokról. Úgy gondoljuk, hogy a kutatás megfelelő betekintést nyújt az érintett kistérségek társadalmának helyzetébe, mivel azt a generációs reprodukció viszonylatában mutatja be.

A 14-17 éves fiatalok döntő többsége ebben az életkorban még a hátrányos helyzetű kistérségekben is az iskolarendszerben van: a legfiatalabbak még általános iskolások, az idősebbek pedig szakiskolákban, szakközépiskolákban és gimnáziumokban tanulnak. Egy kisebbségük (3-4%) azonban már elhagyta az iskolarendszert, a vizsgálat idején otthon volt, esetleg szült, illetve megpróbálkozott kilépni a munkaerőpiacra. Ez utóbbira való késztetést vagy kényszert a vizsgált fiatalok nem lebecsülendő részénél a családok foglalkoztatottsági, jövedelmi viszonyai nagyon is „ösztönzik", jóllehet a szülők döntő része tisztában van az iskolázottság fontosságával gyerekei jövőjét illetően, és többségük mindent meg is tesz ennek érdekében.

Valójában milyen családi „viszonyokra" is lehet itt gondolni. Például arra, hogy a szülők körében rendkívül alacsony volt a vizsgálat idején a foglalkoztatottak, és rendkívül magas az inaktívak és a munkanélküliek aránya. Az apáknak mindössze 53 százaléka volt alkalmazásban a hivatalos munkaerőpiacon, ezzel szemben 8 százalékuk hivatalosan is munkanélküli, 14 százalékuk rokkantnyugdíjas, 9 százalékuk szociális segélyezett volt, további mintegy 6 százalékuk pedig már elhalálozott. Az anyák esetében a 47 százaléknyi „dolgozóval" szemben az inaktívak körében hasonló a helyzet – a 7 százaléknyi hivatalos munkanélküli, a 11 százaléknyi szociális segélyezett, a 10 százaléknyi rokkantnyugdíjas, a 10 szá-

zaléknyi háztartásbeli – mely főbb csoportokat a gyesen lévők 11 százalékos aránya „egészítette" ki.

Ez azonban csak az „átlag", ugyanis még e „lemaradó" kistérségeken belül is jelentős különbségek vannak a lakóhely függvényében. Így, amíg a kistérségek városaiban az apák közel kétharmada (65%) állásban volt, addig az ezer főnél kisebb lélekszámú falvakban már csupán 46 százalékuk, következésképpen ez utóbbi településeken „megnő" a munkanélküliek, a szociális segélyezettek és a rokkantnyugdíjasok aránya. Az anyák esetében – ha lehet – még rosszabb a helyzet, hiszen az ezer fő alatti aprófalvakban a foglalkoztatottak aránya nem éri el a kétötödöt (38%), ami messze alatta marad a munkanélküliek (9%), a háztartásbeliek (13%), a szociális segélyezettek (14%) és a rokkantnyugdíjasok (13%) együttes súlyának.

A szülők nemzedékét alacsony iskolázottság jellemzi, amennyiben az apáknak több mint az egyötöde (22%), az anyáknak, pedig több mint az egyharmada (36%) csak általános iskolai bizonyítvánnyal rendelkezik vagy még azzal sem. Megjegyezzük, hogy az aprófalvakban – ezer fő alatti településekről van szó – még ennél is kedvezőtlenebb a helyzet, hiszen itt az apák negyede, az anyáknak azonban már közel a fele (45%) „iskolázatlan", vagyis legfeljebb alapiskolát végzett. E szülői családok egyfelől nyilván meglehetősen kevés segítséget képesek nyújtani gyerekük iskolai teljesítményének javításához, másfelől az alacsony iskolázottság megakadályozza őket abban is, hogy saját helyzetükön – pontosabban munkaerő-piaci pozícióikon – javítsanak, mivel részben vagy teljesen hiányoznak a sikeres tanuláshoz (képzéshez) szükséges készségeik. Tulajdonképpen gondjaik vannak az írással, olvasással és számolással.

Fontos információkat hordoz az a tény is, hogy a 14-17 éves fiatalok egynegyede olyan család-háztartásban él – vegyük figyelembe, hogy a fiatalokkal (szüleiken túl) munkaképes korú testvéreik, azok házastársai, más felnőtt rokonok stb. is együtt lakhatnak – amelyben nincs „állásban lévő" családtag, illetve további közel kétötödében (38%) is csupán egyetlen személy. Ha korunk gyors modernizációs folyamataira gondolunk, és ezt egybevetjük a magyar bérekkel és fizetésekkel, akkor könnyű belátni, hogy a „kereső" nélküli és az egykeresős családok milyen súlyos deficittel küszködnek a társadalommal való lépéstartást és a versenyképességet illetően. Már pedig a vizsgált kistérségek fiataljainak mintegy kétharmada (65%) ilyen családban nevelkedik. Ebben a tekintetben, a szakképző

iskolákban tanulók helyzete a legkedvezőtlenebb, amennyiben az ide járó diákok kétötöde (42%) olyan háztartás tagja, ahol nincs egyetlen foglalkoztatott sem, és további egyharmadában (34%) is csak egy fő. Ehhez képest a gimnáziumi diákok viszonylag kedvező helyzete regisztrálható: körükben mindössze egytizednyi (12%) a „kereső" nélküli családok aránya, amit aztán némileg „leront" az, hogy több mint kétötödükben (43%) viszont csak egy „kereső" van. A hátrányos helyzetű középiskolások utánpótlása biztosítottnak látszik, mivel a vizsgálat idején a nyolcadik osztályt végzők háromtizede szintén „kereső" nélküli, további 37 százaléka pedig egykeresős család-háztartás keretei között élt.

Ha a család-háztartások összetételét a tényleges munkanélküliség oldaláról vizsgáljuk – a hivatalos munkanélkülieken túl az alkalmi munkásokat, a munkaképes korú eltartottakat, a háztartásbelieket, a szociális segélyezetteket is ide értve – akkor azt látjuk, hogy a vizsgált fiatalok 42 százaléka él olyan háztartásban, amelyben van munkanélküli családtag. Ebből a szempontból is a szakképzésben tanuló diákok helyzete a legrosszabb, hiszen családjaik 58 százalékában található munkanélküli, míg a legkedvezőbb helyzetet a gimnazisták körében regisztrálhatjuk, de még az ő családjaik 30 százalékában is van munkanélkülinek minősíthető személy. Az általános iskolák nyolcadikosainak közel a fele (47%) szintén olyan családban nevelkedik és szocializálódik, amelyben a családtagok valamelyike átmenetileg vagy tartósan kiszorult a munkaerőpiacról, nem tud bejutni vagy ott megkapaszkodni, esetleg a sok kudarc okán egy ideje már kísérletet sem tesz a hivatalos munkaerő-piaci szegmensbe történő belépésre.

A KSH munkatársai 2003-ban, egy aktív korú felnőttből és egy gyerekből álló háztartás létminimumértékét 82.525 forintra, egy aktív korú felnőttből és két gyerekből állóét 107.532 forintra, a „tipikusnak" mondható két felnőttből és két gyerekből állóét 145.044 forintra, vagy a két felnőttből és három gyerekből állóét 165.050 forintra becsülték. Ezen összegek figyelembe vételével nem követünk el nagy hibát, ha az egy családtagra jutó létminimum összegét havi 30 ezer forintban határozzuk meg, annál is kevésbé, mert a KSH ilyen irányú kérdésére válaszolva a lakosság „a legalacsonyabb színvonalú önfenntartáshoz" szintén havi 30 ezer forintot tartott szükségesnek, míg 40 ezret a „szűkös életkörülmények" fenntartásához. A fenti létminimumösszeggel számolva azt találjuk, hogy a vizsgált kistérségek 14-17 éves fiataljainak majdnem kétharmada (66%) nevelkedett olyan családban, ahol a háztartás havi bevé-

telei egy családtagra számolva éppen elérik a létminimumot, vagy annak alatta maradnak.

Ilyen bevételek mellett nem okozhat meglepetést az a tény, hogy a fiatalok családjainak háromötödében a kérdezést megelőző egy évben előfordult hogy a hónap vége előtt elfogyott a pénzük (méghozzá az érintett háztartások közel felében havonta). Így nem meglepő az sem, hogy a családok kétötödében gondot okozott az őszi-téli ruhaneműk megvásárlása, szintén kétötödében a közüzemi számlák kifizetése, és mintegy harmadában (31%) a téli tüzelő előteremtése. A háztartásvezetők állítása szerint a családoknak csupán alig több mint az egytizede (12%) képes arra, hogy rendszeresen félretegyen pénzt, kétötödük (42%) viszont egyáltalán nem tud tartalékolni vagy felhalmozni. Az elmondottak ismeretében az is „természetesnek" tűnik, hogy a családok az őket érintő legégetőbb gondok közé a munkanélküliséget, a pénztelenséget, a szegénységet és az egészségi problémákat sorolták.

Az előzőekben már megemlítettük, hogy a szülők zöme a magasabb iskolai végzettség megszerzését alapvetőnek tartja gyermekei jövőjének megalapozásában, a munkaerő-piaci alkupozíciója és életesélyei javítása szempontjából. Ennek realizálására jelentős erőfeszítéseket is tesz többségük, ami konkrétan anyagi erőfeszítést jelent.

A megkérdezett 14-17 évesek családjainak 71 százaléka úgy nyilatkozott, hogy számukra anyagilag gondot jelent a gyerekük vagy gyerekeik iskoláztatása. Kétötödüknek csak „kisebb" gondot jelzett, azonban közel egynegyedük (23%) azt mondta, hogy „nehezen gazdálkodják" ki a szükséges összeget, további 8 százalékuk pedig úgy fogalmazott, hogy „erőn felül" vállalnak. (Ismét csak a szakképzésben részvevő fiatalok családjai körében merült fel az átlagot meghaladó mértékben az iskoláztatás anyagi terhe, amennyiben egytizedük (12%) „erőn felüli" vállalásról adott hírt, háromtizedük (29%) szerint „nehezen gazdálkodják" ki az ehhez szükséges pénzt, és további kétötödük (42%) is „kisebb" anyagi gondokat jelzett).

Az előbbiekben olvasottak alaján ha nem is meglepő, mindenesetre elgondolkodtató az a tény, hogy összességében fiatalok szüleinek közel a harmada (31%) vélekedett úgy, hogy a családja anyagi-jövedelmi helyzetéhez és megélhetési körülményeihez képest túlzott anyagi terheket kénytelen vállalni és elviselni gyermekei iskoláztatásakor, jóllehet döntő többségüknek általános és/vagy középiskolás gyerekei vannak. Annál is inkább, mert az anyagi erőfeszítések ellenére a szülők egy része egyáltalán

nincs meggyőződve arról, hogy iskolai befektetései nyomán gyermeke (gyermekei) munkaerő-piaci alkuhelyzete és életkilátásai kedvezőek lesznek. Azaz a gyerekei jövőjét illetően csak a szülők fele felhőtlenül „bizakodó", a másik fele „bizonytalan" és kisebb részben „borúlátó". Ők nem elsősorban attól tartanak, hogy az oktatásba történő „befektetések" gazdaságilag nem térülnek meg, hanem attól, hogy a megszerzett iskolázottságok nem feltétlenül biztosítják a saját élethelyzetük és megélhetésük gyerekeik általi meghaladását, illetve életük jobbra fordulását.

Reméljük, hogy sikerült érzékeltetni a hátrányos helyzetben lévő kistérségekben uralkodó viszonyokat, közelebbről az ezekre jellemző gazdaság- és társadalomszerveződés néhány sajátszerűségét és egyben „másságát". Gondoljunk például a gazdaság „kedvezőtlen" állapotára, amely az itt élő munkaképes-korú népességnek csupán kétötöde-fele számára képes munkahelyet kínálni, következésképpen az úgynevezett „másodlagos munkaerőpiac" – a mi értelmezésünkben „kényszerfoglalkoztatás" – kiterjedt és mással nem helyettesíthető részét képezi a helyi társadalom működésének. Hasonlóan fontos szerepet kapnak e társadalmak szerveződésében az elsődleges munkaerőpiac tehermentesítését szolgáló intézmények (pl. a leszázalékolás), mint ahogy a másodlagos munkaerőpiac tehermentesítése is folytonos teendőket generál (pl. szociális segélyezés), jelezve, hogy az inaktívak népes csoportjai nem feltétlenül önhibájukból kerültek kívül a munkaerőpiacon. Amikor tehát arra utaltunk, hogy a vizsgált 14-17 éves fiatalok negyede olyan család-háztartásban nevelkedik, amelyikben nincs hivatalos munkaerőpiacon foglalkoztatott személy, illetve a családok további közel kétötödében is csupán egy fő, akkor nem valamely extrém, és emiatt sajnálatra méltó állapotokról adtunk képet, hanem az ország jelentős térségeiben domináns társadalmi újratermelődés jellegzetes működésmódját írtuk le. Ennek a működésmódnak további jellemzője, hogy a hivatalos munkaerőpiac bérei a minimálbér köré szerveződnek, így nem csupán a munkaerőpiacról kiszorultak, a közhasznú foglalkoztatottak, a járadékosok vagy a szociális segélyezettek kénytelenek rendkívül alacsony bevételekből megélni és családjukat eltartani, hanem az „állásban lévők" zöme is. Innen tekintve a létminimum körüli összegekből élő család-háztartások dominanciája szintén nem tekinthető egyedi és eseti állapotnak, ez is a hátrányos térségek társadalmára jellemző működésmód.

Úgy gondoljuk tehát, hogy a mai Magyarországot egyetemlegesen és differenciálatlanul modern piacgazdaságként leírni és jellemezni nem

csupán túlzás, de felettébb félrevezető is, hiszen ezzel olyan benyomást keltenek az ezt hangoztatók, mintha a lemaradó kistérségekben élők nem akarnának, vagy kizárólag „személyes tulajdonságaik" okán képtelenek lennének alkalmazkodni korunk modernizációs kihívásaihoz. A fentiekben leírtak is azt sugallják, mintha az ország dinamikusan fejlődő és a hátrányos helyzetű térségei azonos mozgásirányú, azonos életfeltételeket, -esélyeket és életminőséget, és azonos generációs reprodukciót produkálni képes társadalmak lennének. Nyilvánvaló például, hogy a hátrányos helyzetű térségekben puszta fikció az a rendszerváltó politikai osztály által általánosan használt politikai-ideológiai családkép, amely a társadalom „alapjaként egy széles és jómódú polgári középosztályt" tételez. Ez tehát olyan társadalmi rétegeket jelöl meg a generációs újratermelődés „alapjául", amelyek döntően vagy kizárólag családi erőforrásokra építve képesek gyermekeik európai mércével is versenyképes társadalmi felkészítéséről gondoskodni. Ez a feltételezés azonban nem állja meg a helyét, és miután a család intézményén túl a generációs reprodukciót biztosítani hivatott rendszer további intézményei – települési önkormányzatok, iskolák stb. – is erőforráshiánnyal küszködnek, nem meglepő, hogy a hátrányos helyzetű térségekben a fejlődő országokra jellemző nyers és fragmentált újratermelődés vált meghatározóvá. Ebből a nézőpontból talán érthető az, az általunk is képviselt álláspont, amely ezen állapotok kezelése érdekében szorgalmazza a generációs intézmények erőforrásokkal történő ellátását, kivédendő és ellensúlyozandó a családok ezen „hiányosságaiból" következő társadalmi hátrányok halmozódását.

Felhasznált irodalom:

Ferge Zsuzsa (2001): A magyarországi szegénységről. Info-Társadalomtudomány. 54. sz.

Ferge Zsuzsa (2000): Elszabaduló egyenlőtelenségek. Szociális Szakképzés Könyvtára, Budapest

Fóti Klára (szerk.), (2003): A szegénység enyhítéséért—helyzetkép és javaslatok, Országjelentés a „humán-fejlettségről" 2000-2002. MTA Világgazdasági Kutatóintézet és United Nations Development Programme, Budapest

Gazsó Ferenc-Laki László (2004): Fiatalok az újkapitalizmusban. Napvilág Kiadó, Budapest

Kovács Katalin (2005): Polarizálódás és falutípusok a vidéki Magyarországon, in. Nemzetfelfogások-Falupolitikák (Bognár László-Csizmady Adrienne-Tamás Pál-Tibori Timea, szerk.) UMK-MTA SZKI, Budapest
Ladányi János-Szelényi Iván (2004): A kirekesztettség változó formái. Napvilág Kiadó. Budapest
Lakatos Judit (szerk.), (2002): Család változóban 2001. KSH, Budapest
Laki László-Bíró A. Zoltán (2001): A globalizáció peremén. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest
Spéder Zsolt (2001): Gyerekek és gyerekes családok szegénysége Magyarországon. Info-Társadalomtudomány, 54. sz.
Szalai Erzsébet (2001): A gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban. Aula Kiadó, Budapest

ESÉLYEGYENLŐSÉG, KISEBBSÉGEK, CIVIL SZERVEZETEK

TÖRZSÖK ERIKA

Korszerű nemzeti jövőkép

(Az új történelmi helyzetben a kisebbségi lét a demokrácia minőségétől függ)

Ha egy konferencia témája *az európai Magyarország, az európai integráció következményei* -természetes, hogy ebben az összefüggésben, 2007-ben megkerülhetetlen Magyarország és a szomszédos országokban élő magyar közösségek viszonya, a magyar kormány kisebbségpolitikája, és legalábbis a törekvés a nemzet fogalmának modernizálására.

Köztudott, hogy a XX. században a két világháború következtében a magyarság óriási veszteségeket szenvedett. Nem kis részben saját kormányai rossz döntései következtében. Elég, ha arra gondolunk, hogy a II. világháborúban 200 ezer magyar fiatalt küldtek a Don-kanyarba meghalni, 500 ezer zsidót gázkamrába küldtek, 200 ezer németet pedig kitelepítettek az országból. Ha csak ennek a népességnek, s meg nem született gyermekeiknek a hiányát tekintjük, könnyen belátható, hogy ezen történéseknek máig ható következménye van. A vitalitás csökkenését minden demográfiai előrejelzés már a múlt század 70-es éveiben jelezte. Csak az nem tudta, aki nem akarta, hogy 2000-re radikálisan fog csökkeni a magyarság létszáma.

A magyarságot tehát nem éppen „virulóan" életképes állapotban, hanem mintegy váratlanul és felkészületlenül találta az európai integráció. 1990 után 2004-től, illetve 2007-től – ismét tőlünk függetlenül - új történelmi helyzetbe kerültünk. Nyolc és fél évtized után a magyarság jelentős része került **újra** egyazon politikai-gazdasági egység, az Európai Unió keretein belülre, Magyarország határai tehát nagyrészt virtuálissá váltak ill. válnak. Ez is egyik oka, hogy a 2004. december 5-ei referendumon Magyarországon megbukott az etnikai nacionalizmus. Ám ezt a határokon kívüli magyarság nagy többsége emancipációs kudarcként élte meg.

A rendszerváltás óta a kisebbségi kérdés többnyire a kulturális és etnikai identitás körül forog, miközben a hétköznapok komoly gazdasági és társadalmi problémákkal, lehetőségekkel és kihívásokkal szembesítik a szomszédos országok magyar lakosságát is.

A Vajdaság és Kárpátalja kivételével, az új helyzetnek épp úgy vannak nyertesi, vesztesi, mint Magyarországon. Legitim érdekképviseletek jöttek létre Romániában, Szlovákiában, kis-Jugoszláviában, és egy ideig

a Vajdaságban is kormányzati szerepet töltöttek, illetve töltenek be a magyar pártok, és miniszterelnök-helyetteseket adtak. A magyar kormányok viszont egy két világháború közötti, a „revans" politika jegyében kialakított intézményrendszer revitalizációjával akarták kezelni a problémát. Azt az illúziót keltve, mintha Budapestről egy ilyen intézményrendszeren keresztül egyfajta támogatáspolitikával megoldható lenne a Kárpát-medencében, ill. a szomszédos országokban élő magyarság helyzete.

Másfél évtizednek kellett eltelnie, mígnem 2005-ben Kolozsvárott világos beszéd fogalmazta meg a gondokat: „A nagy dilemma, hogy mi a tulajdonképpeni cél? A szülőföldön való boldogulás tételét nyíltan kevesen vitatják, de hipotézisként megfogalmazható, hogy ami **1990 óta** megvalósult, az ennek ellenében dolgozott. A pályázati rendszerek olyan identitás-szerkezeteket termelnek újra, amelyek lehetetlenné teszik a romániai magyarság hatékony integrálódását a román államba, vagyis hogy képes legyen viszonyát rendezni a román társadalommal. A magyar identitás kizárólagos állítása a „meg nem hirdetett kiürítés *stratégiáját*" szolgálja. A romániai magyar közösség nem tudott létrehozni olyan nyilvánosságot, amely önálló volna,, Van, akinek a nap Budapesten kél és nyugszik, és van, akinek Bukarestben – a kettő között pedig nincs semmi .... A beteg intézményrendszerhez brutálisan hozzá kell nyúlni, mert támogatása személyes politikai kapcsolatokra épül. A támogatáspolitika antimodern, lekezelő és nem EU-konform."

Ma már világosan látjuk - a magyar kisebbségpolitika a sokat támadott alapszerződéseken túl, támogatáspolitikát jelentett, de ez a támogatáspolitika az előző időszakban még a közösségépítésre és a politikai érdekvédelemre szánt forrásokat sem választotta szét. Ebből számtalan anomália keletkezett, és mint megfogalmazódott, tisztázatlan volt a támogatáspolitika társadalompolitikai célja is.

Mára megkerülhetetlenné vált, hogy belássuk, mind a határokon túli magyarság, mind a magyarországiak gazdasági helyzetének és társadalmi kohéziójának alakulását jelentős módon meghatározzák azok a változások, amelyek a posztszocialista országok státusában a XX. sz. végén és a XXI. század első évtizedében bekövetkeztek, illetve bekövetkeznek. Le- és felértékelődhetnek térségek, ha az ott élők nem tanulnak meg közösen felkészülni az új integrált munkaerőpiac és globalizáció egyéb kihívásaira. (Mert ki tudja megmondani ma, hogy például Békéscsaba-Arad-Temesvár-Nagyvárad-Debrecen esetében egy határok nélküli világban hogyan alakulnak a regionális **(fő)**szerepek? Ezzel összefüggésben ho-

gyan célszerű a felsőoktatási intézményrendszert fejleszteni, hogyan lehet presztizsberuházások helyett a munkaerőpiaci helyzetre tekintettel levő szakoktatási, szórvány-kollégiumi rendszert kialakítani?)

A Kárpát-medence azon országaiban, melyek az EU-bővítés során Magyarországgal együtt kerültek az Európai Unióba, az ott kisebbségben élő magyarok és az adott országokban élő többség fejlődési lehetőségei, gazdasági érdekei egybe esnek. Így azok a térségek, amelyek az I. világháború után létrejött államokban többnyire a központoktól viszonylag távoli, határ menti, perifériikus területek voltak, és gazdaságilag, kulturálisan az átlaghoz képest is leépültek, az új lehetőségek mentén revitalizálhatókká válnak (**és** ez még Közép-Erdélyre is igaz). Verseny és együttműködés alakul ki egyszerre, és nem feltétlenül csak kisebbség és többség között, hanem az eddig határokkal elválasztottak között (is). Ez a helyzet új, korszerűbb nemzeti jövőkép kialakítását és a nemzet fogalmának modernizációját igényli.

A fentiekre tekintettel ezért Magyarország hosszú távú nemzetstratégiáját a nemzeti fejlesztési tervek, jelen esetben a II. Nemzeti Fejlesztési Terv mintegy meghosszabbításaként, határon átnyúló regionális fejlesztési programként foghatjuk fel. A határokon átnyúló regionális együttműködés lehetőségeket biztosít a gazdaságban, az oktatásban, a regionális intézményfejlesztésben, az önkormányzatok együttműködésében ahhoz, hogy az eddigi hosszú évtizedeken keresztül határokkal elválasztott térségekben élő közösségek tagjai – túllépve a röghöz kötöttség állapotán – kihasználják az EU-integrációban rejlő dinamizmust és revitalizálják, modernizálják az adott térségeket, de lehetőséget ad arra is, hogy – „nemzeti" alapon - egymás kárára kizárólagosságra törekedjenek. Ezzel el is veszítenénk az együttműködések rendszeréből adódó szinergikus hatást, azt az esélyt, ami ezt a közép keleteurópai térséget valóban felzárkóztathatná a nyugateurópaihoz..

Abból kell tehát kiindulni, hogy az érintett országok európai uniós csatlakozása után az etnikai alapon történő forráskihelyezés lehetősége megváltozik. Az eddigi magyar támogatási rendszer elsősorban különböző minisztériumi, illetve köztestületi keretek határon túli magyar pályázók számára való megnyitásával, illetve közalapítványokon keresztül működött. 1990 és 2004 között az állami költségvetésből a határon túli magyarok támogatására mintegy 85-90 milliárd forintot fordított. Érezhető ennek hatása az érintett közösségekben? – Mint a fentiekben láttuk - Kolozsvárott megfogalmazódott a válasz: Nem igazán. Sőt! Alapvető

kérdés, hogy most, az európai integrációs folyamat során, sikerül-e a Magyarországgal határos országokkal is megteremteni a gazdasági integrációt, az intézményi együttműködések rendszerét, és hogy Magyarország milyen szerepet szán magának ezekben a folyamatokban..

Az elmúlt másfél évtized hagyományos elosztó, feudál-bolsevik paternalista támogatáspolitikája, az államigazgatásban kialakult struktúra kis redisztribútorok rendszerét **hozta létre**, és „állampárti" finanszírozást eredményezett. Ehelyett az elaprózott, gyakran kontraproduktív demoralizálás helyett **fejlesztéspolitikát**, közösségépítési elveket kell - az EU pályázati rendszerével kompatibilis módon - kialakítani, kapcsolódva a második nemzeti fejlesztési tervhez. Emellett egy megújuló, Eu-konform **támogatáspolitikai** stratégiának és intézményrendszernek a kisebbségi létből eredő hátrányok csökkentésére kell törekedni.

Magyarországon és a Magyarországgal szomszédos országok többségében a NATO-tagság és az EU-s integráció hosszú távú folyamatok elindítója, illetve felgyorsítója még akkor is, ha történetük során gyakran válságok árán fejlődtek. Ebben a helyzetben nem mindegy, hogy a magyar kisebbségek passzív elszenvedői vagy tevékeny résztvevői lesznek a társadalmi, gazdasági folyamatoknak ezekben az országokban. Felismerik-e lehetőségeiket, vagy bezárkóznak eddigi szerepeikbe. Ne adj Isten, Magyarország is hozzájárul – talán nem szándékoltan, de az eddig gyakorlat folyatásával mégis csak - , hogy zsákutcává vált történelmünkből továbbra se legyen kiút.

Célszerű tehát mind a magyar kormánynak, mind a szomszédos országok magyar közösségei vezetőinek, reprezentánsainak közösen, egyeztetve kialakítani a hosszú távú közös célt és stratégiát. Ez az új stratégia – ha nem deklaráció szinten mozog, hanem a mindennapok kemény, következetes munkájával igyekszik kihasználni a lehetőségeket - segíthet abban, hogy ne sodródjunk a kihívásokra adandó válaszainkban, hanem kezdeményezően alakítsuk az új helyzetben sorsunkat. Magyarországról induló megosztó politikák megjelenése a szomszédos orzságokban sokat árthat az ott élő magyarságnak, s ellehetetlenítheti az új történelmi helyzetből adódó esélyeket. A magyarországi demokrácia minősége jelentősen meg fogja határozni mind Mo. presztízsét, mind a szomszédos országokban kisebbségben élő magyarság életminőségét, vagy ha úgy tetszik, a nemzet modernizációjának esélyeit. (Ugyan akkor természetes, hogy nem lehet eltekinteni a szomszédos országok esetében sem a demokrácia minőségétől.)

Az eu integráció és modernizáció jegyében a magyar kormány kialakította

A megújuló nemzetpolitika elveit és intézményrendszerét.

A nemzetpolitika alapvetései

- A Köztársaság Kormánya, tekintettel Magyarország 2004. május 1-jei európai uniós tagságára, 2005-ben előkészítette és 2006-ban elindította a magyar–magyar kapcsolatok megújítását az anyaország és a szomszédos országok magyar közösségei között. *Az új helyzet új politikát kíván*, melynek *célja*, az új körülményekhez alkalmazkodva és a lehetőségeket megragadva, *a nemzet felemelkedése.*
- Az Európai Unió bővítése történelmi változást jelent: *a nyolc és fél évtizedig határokkal elválasztott magyarság több mint 90 százaléka ugyanazon gazdasági és politikai keretek közé került, illetve kerül*, melynek eredményeként a bennünket körülvevő világ már nem választja el egymástól politikai és fizikai korlátokkal a különböző magyar közösségek tagjait. *A történelem adta lehetőséget ki kell használni*: ez Magyarország és a szomszédos országok magyar közösségeinek közös feladata és felelőssége, de kötelessége is. A történelem átírására nincs lehetőség, ugyanakkor az előttünk álló kihívás: a magunk javára fordítani az új regionális realitást, - még ott is, ahol jelenleg az eu integráció csak távlati cél.
- *A kisebbségi magyar közösségek nem ugyanazokkal a kihívásokkal, lehetőségekkel és problémákkal szembesülnek.* Ezért a magyar Kormánynak a nemzetpolitika kialakítása során az egyes közösségek helyzetét figyelembe vevő differenciált megközelítést kell alkalmaznia. A vajdasági és kárpátaljai magyarság nem létszámarányosan, hanem a szolidaritás jegyében, nagyobb arányban részesül a támogatási forrásokból.
- *A magyar Kormány célja a szomszédos országokban élő magyar közösségek európai keretekben való felzárkózásának és modernizációjának sokrétű eszközrendszerrel történő elősegítése.* Az európai uniós tagság erre csupán lehetőséget szolgáltat, de nem jelent garanciát.
- *A magyar Kormány és a külhoni magyar közösségek kapcsolata a kölcsönös és közös felelősségvállaláson alapul.* Az intézmények és programok létrehozásában és működtetésében előre tervezhető, kiszámítható módon kell részt vállalnia a magyar államnak, illetve az adott közösségnek. Új szemléletet és új típusú együttműködést kíván az adott

országokban rendelkezésre álló források világos számbavétele, az EU-s források adta lehetőségek és a magyarországi rendelkezésre álló források összehangolása. Így válhat meghaladhatóvá a puszta támogatásfüggőség, ami olykor a versenyképességnek is árt. A magyarországi támogatási forrásoknak a kisebbségi létből eredő hátrányokat kell enyhíteni., figyelve arra, hogy a civiltársadalom önszervező erejét ne torzítsuk.

- A magyar Kormány és a kisebbségi magyar közösségek politikai képviseleteinek viszonya a pártpolitikába való be nem avatkozás és az „egyenlő közelség" elvén alapul. *A magyarországi belpolitikai viszonyok exportálása a különböző magyar közösségek életébe nem érdeke sem a magyarországi, sem a szomszédos országokban működő politikai erőknek.* Nem hasznos ugyanakkor, ha a szomszédos országok magyar közösségeinek problémáit, politikai, stratégiai elképzeléseit a magyar pártok eszközként használják belpolitikai játszmáikban.
- A magyar Kormány az új helyzet új kihívásait és az azokra adandó válaszokat szakmapolitikai kérdésekként kezeli. Éppen ezért az oktatásnak az oktatáshoz, a kultúrának a kultúrához, a tudománynak a tudományhoz kell kerülnie, a fejlesztésnek pedig a második nemzeti fejlesztési terv részeként fejlesztéspolitikaként kell megjelennie. *Az új kisebbségpolitika* ezért *két pilléren áll. A támogatáspolitika részben* az identitás megőrzését szolgáló intézmények előre kiszámítható, előzetesen egyeztetett támogatását, részben különböző projektumok pályázati úton elnyerhető forrásait jelenti. *A fejlesztéspolitika* közös térség- és intézményfejlesztést, infrastruktúra- és gazdaságélénkítő programokat jelenít meg.
- *A támogatáspolitika átalakítása* során az eddigi támogatások világos, áttekinthető intézménybe kerülnek, a források nagyságrendje azonban nem csökken, levezénylése viszont átláthatóbb, követhetőbb, világosabb lesz. Ez az intézmény *a Szülőföld Alap,* mely *a jövőben háromszintű intézményként tevékenykedik.* A legfelsőbb szinten a magyar Kormány a szomszédos országok választott, legitim politikai vezetőivel egyezteti az adott közösség vonatkozásában a követendő célokat./REF/ A szakmai szint,/szakmai kollégiumok/ mely politikailag semleges, e célokat minőségi kritériumok mentén rendezi. A harmadik,/SZA/ politikailag ugyancsak semleges szint operatív mechanizmus keretében végzi az adott területre rendelkezésre álló források elosztására vonatkozó döntések végrehajtását.

- **Új elem a fejlesztéspolitika.** Ennek keretében a felzárkózást és az együttműködést elősegítő közös fejlesztési stratégiák és fejlesztési térségek kialakítását kell előtérbe helyezni. Az Európai Unió pályázati rendszereivel kompatibilis módon, közösségépítést szolgáló fejlesztési politikát kell kialakítani a II. Nemzeti Fejlesztési Tervhez kapcsolódóan. Ezt a célt szolgálja a 2007 év második felében induló Corvinus zrt. is.
- *Egy demokráciában* a jogállamiság intézményrendszere, a parlament, a kormány és az igazságszolgáltatás világosan elkülönül. *Egyértelműen meghatározott feladata van a kormánynak, a parlamentnek, az igazságszolgáltatásnak, a pártoknak és a privát szféra megannyi aktorának, a civiltársadalomnak. A szerepeket nem lehet összekeverni.* Ezeket a szerepeket a Magyar Köztársaság demokratikus jogállami kereteit (így a hatalmi ágak elválasztásának elvét is) lefektető Alkotmánya egyértelműen rögzíti.
- *A Kormánynak* az *a feladata*, hogy az egyes térségek vonatkozásában kezelje azokat a folyamatokat, melyek egy támogatás- és fejlesztéspolitika jegyében hálózatba rendezik és támogatják azokat az innovációs, oktatási, kulturális, tudományos pontokat, amelyek a magyarországi támogatás nélkül sokkal lassabban fejlődnének. A cél a *modernizációs folyamatok összehangolása.*
- Az eszközrendszerében megújuló nemzetpolitika új intézményi hátteret igényel, mind a nemzetpolitikai kérdések hazai intézményi rendszere, mind a magyar–magyar párbeszéd vonatkozásában.
  - A magyar–magyar párbeszéd intézményes kerete az elmúlt években nem tudott érdemben hozzájárulni a nemzetpolitikai feladatok hatékony megoldásához és nem szolgálta megfelelő mértékben az oly szükséges konszenzus kialakítását.
  - *A szomszédos országokban élő magyar közösségekkel kapcsolatos feladatok, illetve ezek elvi-politikai irányítása, koordinálása a Miniszterelnöki Hivatalon belülre került*, a kül- és nemzetpolitikai államtitkárságra, *a szakmai tevékenység ellátása* a *szaktárcáknál zajlik.* Ez lehetővé teszi, hogy a minisztériumoknál folyó szakmai munka összehangoltabb és hatékonyabb, a támogatások pedig átláthatóbbak és célorientáltabbak legyenek.
  - A Kormány és a magyar közösségek közötti megállapodások végrehajtását ellenőrző, szakértői szintű monitoring mechanizmus jön létre, amely meghatározott időközönként (fél évente) beszámol az elvégzett feladatokról.

A magyar–magyar párbeszéd fórumrendszerének megújítása

1. A magyar közösségek differenciált helyzetére, a nemzetpolitikával foglalkozó hazai politikai szereplők körére és a kapcsolattartás szakmai tartalmának bővülésére figyelemmel az egyfórumú – deklarációkban kimerülő - kapcsolattartást fel kell váltania egy sokszínű, differenciált és hatékonyságában erősödő fórumrendszernek. Ennek kialakulása felé mutat a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fórumának megalakulása, illetve a Köztársaság elnöke által kezdeményezett és a tervek szerint rendszeres egyeztetés is. A Kormány és a Miniszterelnök – saját felelősségéből fakadóan – továbbra is súlyponti szerepet játszik a magyar–magyar együttműködésben és vállalja az ebből fakadó feladatokat.

Alapvető fontosságú kérdésekben valamennyi magyar közösség**(i képviselet)** és a Miniszterelnök, valamint a Kormány tagjai részvételével kerül sor egyeztetésekre, Magyar–magyar Kormányzati Konzultáció elnevezéssel.

2. *A kapcsolattartás többszintű rendszerének elemei:*

államfői dimenzió:

A Kormány nagyra értékeli az államfő kezdeményezését, amelynek eredményeképpen meghatározott időközönként a magyar közösségek tudományos-kulturális életének képviselői, szakértői eszmét cserélhetnek, és javaslatokat fogalmazhatnak meg a magyarság jövőjével kapcsolatosan.

parlamenti dimenzió:

A Kárpát-medencei magyar közösségek választott képviselőit tömörítő Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fórumát (KMKF) a Kormány a párbeszéd fórumának tekinti, ahol egyfelől a Kormány politikailag egyeztetett támogatás és fejlesztéspolitika lehetőségeinek bemutatása folyik, másfelől az egyes térségek képviselői saját országuk lehetőségeit ill. az esetleges kontraproduktivitásokat mutatják be, keresve az együttműködés lehetőségét.

önkormányzati dimenzió:

A Kormány támogatja a települések, kistérségek, régiók együttműködéseit, és kész ezek előmozdítása érdekében intézményi hátteret is biztosítani. Nagy fontosságúnak tartja és támogatja a különböző magyar közösségek civil szervezeteinek regionális és európai szintű együttműködését is.

kormányzati dimenzió:

A Magyar–magyar Kormányzati Konzultáción túlmenően a Miniszterelnök – figyelemmel a külhoni magyar közösségek eltérő nagyságára, differenciált voltára és a közösségi vezetők politikai súlyára és elfogadottságára – évente legalább két alkalommal külön konzultál nemzetpolitikai kérdésekben az RMDSZ, az MKP és a VMSZ vezetőivel.

A miniszterelnöki szintű egyeztetéseken túlmenően a Kormány biztosítja a folyamatos kapcsolatot a magyar közösségek és a szakpolitikáért felelős magyarországi intézmények (a Miniszterelnöki Hivatal és minisztériumok) között.

Új elemként, a magyar kultúra egységének demonstrálására 2007-től kétévente – a választási éveket kikerülve – megrendezésre kerül a világ magyarságának kulturális fesztiválja. Ennek finanszírozását a Kormány külön forrásból vállalja. A fesztivált úgy kell megszervezni, hogy abba a határ menti települések aktívan bekapcsolódhassanak, és a rendezvény szolgálja a magyarság egyes közösségeinek minél jobb magyarországi megismerését, a szoros személyes kapcsolatok kialakulását.

Ugyancsak új elem a nemzeti intézmények kialakítása, amelyek működéséhez a Kormány ugyancsak külön keretet biztosít.

A magyarországi források teljes rendszerét, fajtáit és nagyságát a www.nemzetpolitika.gov.hu honlap mutatja be.

BÁRDI NÁNDOR–SZARKA LÁSZLÓ

Kisebbségpolitika, magyarságpolitika, nemzetpolitika az uniós Közép-Európában

Tanulmányunkban Magyarország és a szomszédos államokban élő kisebbségi magyar közösségek viszonyának alakulásával kívánunk foglalkozni, mégpedig az 1990-es évek közepétől folyó magyarországi nemzet- és támogatáspolitikai vitákhoz kapcsolódva.[1] Mondandónk hátterét a Külügyminisztérium által kezdeményezett új külügyi stratégia nemzettudat–nemzetpolitikai részének kidolgozása adja.[2]

Itt most két kérdésre keressük a választ. Miért és hogyan változott meg magyarságpolitika súlya a kormányzati politikában 2000–2007 között? Milyen új kihívásokkal jár az Európai Unió fejlesztési politikáján belül azok a változások, hogy a Kárpát-medencében – azaz Magyarországon és a hét szomszédos állam Magyarországgal határos régióiban – részben megszűnnek, részben viszont a schengeni rendszer bevezetésével megerősödnek a határok megállító, tiltó, korlátozó funkciói? Először a nemzet- és magyarságpolitika fél évtizedes kereteit vázoljuk, majd a magyarságpolitika átalakult közpolitikai súlyáról szólunk. Ezt követően a nemzetpolitikának az Európai Unió keretei között elképzelt adaptációs lehetőségeit vizsgáljuk, végezetül pedig az ebből adódó konfliktusokra és lehetőségekre hívjuk fel a figyelmet.

1. *A magyar nemzetpolitika keretei 2000 után*

1.1. Az *Orbán-kormány* nemzetpolitika alatt a magyar állam és a határon túl élő magyarság viszonyára vonatkozó kormányzati tevékenységet értette.[3] Ennek egyik eleme volt az *új támogatáspolitikai programok* elindítása: a felsőoktatás fejlesztési program; Illyés Közalapítvány stratégiai

---

[1] Ennek összefoglalása: Bárdi Nándor: Szükség, mint esély. *Kommentár*, 2006. 5. sz. 54-58. p.

[2] Az elkészült anyagok, viták hozzáférhetők http://www.mtaki.hu/kulkapcsolati_strategia/ (2007.07. 20.) valamint a Magyar Kisebbség 2007. szeptemberében megjelent 2006. 3–4. számában 7–235. p.

[3] A fogalmat Lőrincz Csaba definiálta a FIDESZ vezetőinek nemzetpolitikai felfogását reprezentáló kötetben: Németh Zsolt–Lőrincz Csaba–Orbán Viktor–Rockenbauer Zoltán: *Nemzetpolitika 88'–98'*. Osiris, Bp., 1997. 17. p.

(tájékoztatási) keretének kialakítása; az Apáczai Csere János Közalapítvány létrehozása a határon túli szakképzés–közoktatás fejlesztése érdekében; a státustörvény biztosította kedvezmények kialakítása és érvényesítése. Ezek a projektek a *kulturális nemzet reintegrációját* célozták meg. Az Orbán-kormány éveiben alapvetően Budapest-centrikusan ezt kívánták intézményesíteni a státustörvény biztosította magyar igazolványok és a MÁÉRT révén. Az előbbi a magyar állam és a határon túli magyarok között teremtett jogilag is értelmezhető kapcsolatot. A MÁÉRT-ben pedig a mindenkori magyar miniszterelnök meghívására és elnökletével üléseztek a magyarországi és a határon túli magyar pártok vezetői, akik adott esetben – az RMDSZ, MKP, VMSZ elnökeiként – saját országuk kormányzati tényezői voltak. Az Orbán-kormány nemzetpolitikájának harmadik eleme az volt, hogy *az Európai Uniós integráció alkufolyamatába az összmagyarságot szerették volna beemelni*. Ennek volt része a schengeni egyezmény következményeitől tartó, Románia csatlakozását későbbre prognosztizáló helyzetértékelés, amely a magyar igazolvány intézményének a megteremtésével próbált megfelelő kedvezményeket teremteni a szabad kapcsolattartás lehetőségének megőrzésére.

A szomszéd országok egy része a státustörvény nemzetközileg elutasított munkaerőpiaci vonatkozásai miatt követelte a törvény módosítását, mint ahogy az is egyre több konfliktust okozott, hogy az Orbán-kormány idején a szomszédságpolitikában a magyar kisebbségi kérdések elsődlegessé váltak.

A *Medgyessy-kormány* a magyar állam és a magyar nemzet viszonyát – a pártpolitikai törésvonalakat látszólag felülíró – „*nemzeti közép*" programjában, szimbolikus és pragmatikus gesztusokkal próbálta megfogalmazni. A *külpolitikában* a szomszédos országokban élő magyarokról szóló törvény nemzetközi elfogadtatására törekedett az egységes nemzetre való hivatkozás, az egészségbiztosítást és a munkavállalást érintő rendelkezések kiiktatásával, valamint az oktatási nevelési segély folyósításának módosításával. A *magyarságpolitika* tekintetében a 2002-es kormányváltás után a határon túli politikai szervezeteknek megnőtt a beleszólási lehetőségük az úgynevezett stratégiai programokba.

Az 1994–1998, illetve 1998–2002 közötti két kormányzati ciklusban egyértelmű volt, hogy ki irányítja a magyar kormányok határon túli magyar politikáját. A két kormányzati ciklusban Tabajdi Csaba, illetve Németh Zsolt számított a magyarországi politikai akaratérvényesítés és a forráselosztás kulcsemberének. A 2002-ben hatalomra került új baloldali

kormány időszakában több hatalmi központ (Külügyminisztérium, Ifjúsági és Sport Minisztérium, Miniszterelnöki Hivatal) között szükségképpen megnőtt az első számú határon túli politikai vezetők, különösen az RMDSZ-t irányító Markó Béla befolyása. Az erdélyi magyar politikus többször és egyértelműen megfogalmazta, hogy a romániai magyarságra vonatkozó támogatáspolitikai ügyekben az erdélyieknek kell dönteniük.[4]

Kovács László ex-külügyminiszter az addigi partneri viszonyt azzal fejlesztette tovább, hogy a magyarságpolitikai ügyekben a határon túli vezetők véleménye úgy a támogatáspolitikában, mint a határon túli politika magyarországi személyi ügyeiben meghatározóvá vált. Ez több szempontból is bizonyos értelemben ambivalens helyzetet teremtett. A budapesti kormányzat elhitte, hogy az a jó magyarságpolitika, amelyet a kisebbségi magyar politikusok irányítanak, és ezzel a felelősség is az övék. A határon túli magyar politikusok, pedig miközben döntően egy másik kormányzati és politikai szerkezetben működtek, azt gondolhatták, hogy a budapesti szerkezeteknek is részesei, és azt tekintették legfontosabb nemzetpolitikai feladatuknak, hogy minél több forrást szerezzenek közösségeiknek a különböző programokhoz a magyar kormánytól.

A források és a döntések azonban 2003–2004-re erősen beszűkültek, a magyarságpolitikai kérdések kormányzati súlya jelentősen csökkent. Jórészt éppen azért, mert a kormányzatban nem volt erős személyiség vagy érdekcsoport, amely magáénak érezhette volna a külhoni magyar ügyeket. Valójában, így egyfajta ígérvénypolitizálás alakult ki. Ennek lényege a magyarországi politikusok által tett ígéretek behajtása, megvalósítása volt.

Ezzel párhuzamosan tovább folytatódott a magyarországi belpolitikában az 1990-es évek második felében kialakult pártközi stigmatizáció. Baloldalról a jobboldal szimbolikus, nemzetieskedő gesztusait, klientúra építését, a határon túliak véleményének figyelmen kívül hagyását és a többségi nemzet érzékenységeinek, kormányzati súlyának negligálását bírálták. A jobboldali pártok viszont az MSZP és az SZDSZ nemzeti érzéketlenségét, szakpolitikai hozzá nem értését, a kezdeményezések hiányát, a túlzott nemzetközi alkalmazkodást vetették ellenfeleik szemére. A pártpolitikai versenyhelyzeten túl, az ezekből az előzetes ítéletekből felépült kölcsönös vádaskodásokra, félelmekre épülő érvrendszerek miatt

[4] Markó Béla és Kovács László 2002. szeptember 5-i találkozójáról kiadott nyilatkozatok alapján. *RMDSZ Tájékoztató*, valamint a *Népújság*, 2002. szeptember 6.

vált lehetetlenné a kettős állampolgársággal kapcsolatos érdemi, racionális szakmai vita lefolytatása. A kettős állampolgárságról szóló népszavazási kampány során, 2004 őszén, a megújuló MSZP-SZDSZ kormányzat éppúgy pártpolitikai csapdahelyzetbe került, a Kovács László képviselte védekező, államközi kapcsolatokra épülő szomszédság- és magyarságpolitika érvrendszere miatt, mint a magyarországi ellenzéki pártok a maguk érzelmileg túlhevített, hosszú távú politikai, választójogi kalkulusoktól sem visszariadó érvrendszerével. A két tábor szavazó bázisa ráadásul jórészt nem a kisebbségi magyarok állampolgársági jogosultsága miatt volt hajlandó részt venni a népszavazásban. Sokkal inkább a kiélezett magyarországi pártpolitikai, pártközi viták mozgósították a választókat, s így eleve esélytelenné vált a végiggondolatlan népszavazási kezdeményezés sikere.

Az első *Gyurcsány-kormány* lényegében kényszerhelybe került a kettős állampolgárságról szóló népszavazás miatt. Ebben a helyzetben a miniszterelnök igyekezett új tartalommal megtölteni a nemzetpolitika fogalmát. A kormány nemzetpolitikájának új, lényegi elemeként például a magyart a magyartól elválasztó szociális, jövedelmi határok lebontását jelölte meg. A miniszterelnök szerint: „a nemzetpolitika nem azonos a nemzetiségi politikával. A nemzetpolitika közös gyarapodásunk, közös jólétünk megteremtése, az összetartozás megerősítése. Aki nemzetet akar egyesíteni, akkor jár el helyesen, ha a nemzetegyesítés programját nemcsak a határon túli és a határon belül élő magyarok egyesítéseként fogja fel, hanem akkor, ha szegény és tehetős, munkával rendelkező és munkanélküli, tudásjavakhoz hozzáférő és attól elzártak között új hidak építésére törekszik."[5] Ebben a dimenzióban pedig az ország egyéb problémáival együtt kell kezelni a külmagyar kérdéseket is. S ebből következik Gyurcsány Ferenc szerint a kettős állampolgárság feltételezett következményeivel kapcsolatos terhek számbavétele.[6] Ugyanakkor a nemzetpolitika ebben az értelmezésben egyáltalán nem szűkül le identitáspolitikai, külpolitikai vagy magyarságpolitikai jelen-

[5] Parlamenti vita a kettős állampolgárságról. 2004. november 17. 1. p. www.magyarorszag.hu/popup

[6] Itt most nem kívánjuk a vonatkozó érvelést elemezni. Erre nézve lásd a www.kettosallampolgarsagmtkai.hu honlapon található elemzéseket illetve Bárdi Nándor: A „mumusok" és a „kék madár". In *Magyar külpolitika az Európai Unióban.* Szerk.. Haris T. Csaba, Manfred Wörner Alapítvány, 2005, 32-58. p.

téstartalomra, hanem ennek része lesz a gazdaságpolitika, jövedelempolitika és a fejlesztéspolitika is.[7]

Ebben a baloldali nemzetpolitikai retorikában a *nemzeti teljesítmény* mellett új értelemben jelenik meg az *egyesítés*, illetve az egység fogalma is: „Az egyesítés nem más, mint a bennünk ott lévő közösnek a megtalálása, nem pedig valamelyik rész kisajátítása. Az egyesítés nem megy erőszakkal. Az egyesítés bölcsességgel, belátással, sok-sok kompromisszummal, nagyvonalú nyitottsággal megy. A sokféleség elfogadásával és befogadásával, nem fennhéjázó kioktatással."[8] Szintén új elem *a felelősség* (a nemzeti felelősség) középpontba állítása és a problémakezelésnek ebbe a keretbe történő „cselekvő" tematizálása.

2004–2005-ben hasonló folyamat játszódott le, mint 1996-ban a magyar-román alapszerződés vitájában, amikor Orbán Viktor egy külpolitikai-magyarságpolitika kérdést más szintre (történelmi és morális megítélés alá helyezve kiemelt. Ezzel sikerült megteremtenie a parlamenti jobboldal kohézióját. 2004-ben ugyanez történt a nemzetpolitika fogalmával, amikor azt Magyarország integrációs és társadalompolitikai kérdései között tematizálták. S ugyanígy egy párt (illetve politikai közösség) összezárásának elősegítésére használták fel.

Az első és a második Gyurcsány-kormányban is a miniszterelnök kezdeményezi a legfontosabb külpolitikai és a nemzetpolitikai programokat, illetve döntéseket, projekteket. Az utóbbihoz 2006-ig a politikai hátteret a Külügyminisztérium Nemzetpolitikai Ügyek Főosztálya és ennek alárendelve a HTMH biztosította. Majd a HTMH-nak – a közigazgatási reform keretében való megszüntetése után – a MEH Nemzetpolitikai Főosztálya Gémesi Ferenc és Törzsök Erika vezetésével. A 2004-es negatív kampánnyal szemben, a meghirdetett Nemzeti Felelősség Programjának képviseletében, majd a Szülőföld Programban az eljárásjogi és szakigazgatási kérdésekre helyezték a hangsúlyt és kikerülték az ideológikus vitákat.

A miniszterelnök a népszavazási eredményt a saját pártján belüli megerősödésén túl arra használta, hogy a magyar-magyar viszonyt, mint a tágan értelmezett nemzetpolitika egyik területét a kiemelt, köz-

---

[7] Négypárti egyeztetést kér a miniszterelnök. 2005. január 16. www.magyarorszag.hu/popup

[8] Gyurcsány Ferenc beszéde az MSZP(T)-beszéd című évindító rendezvényén, 2005. január 16-án. www.mszp.hu/index

ponti témák közül a társadalmi–gazdasági–belpolitikai kérdések mögé sorolta. A népszavazási kampányt érezhetően úgy élte meg, hogy határon túli vezetők miközben a nemzeti összefogásra hivatkoznak, a pártpolitikai vitában a FIDESZ mellett álltak ki, és ezért nem jöttek létre kompromisszumok, ezért negligálják törekvéseit. Gyurcsány Ferenc 2006 őszétől új helyzet elé állította a kisebbségi magyar politikusokat azzal, hogy egyértelművé tette: a magyar-magyar viszonyban a mindenkori miniszterelnökkel és nem egy pártközi tanácskozás keretében kell megkötni az egyezségeket.[9]

1.2. Nem feledkezhetünk meg a tárgyalt szakpolitika tárgyáról, a *határon túli magyarság* adottságairól. Történeti értelemben *kényszerkisebbségek*ről beszélhetünk, hiszen nem társadalomtörténeti folyamatok, hanem egy konkrét politikai döntés következtében jöttek létre. Politikai kényszer hatására váltak ki a magyar nemzetépítésből, fejlett nemzeti önazonosság-tudattal és intézményesültséggel rendelkezve. Ezért a nemzetállamiság látószögéből maradékközösségnek is tekinthetjük ezeket a csoportokat.[10] A határon túli magyar közösségek létrejöttüket tekintve tehát olyan *kényszerközösségek*, amelyek nyolcvan év alatt *vállalt, akarati, közös tapasztalatokkal bíró közösségekké alakultak*. Ebben a folyamatban az állandóan újraépített intézményességükben egyszerre kellett válaszolniuk a nemzetállami kihívásokra, amelyek Budapestről vagy saját országuk kormányzataitól érkeztek, és saját társadalmuk modernizációjának alapkérdéseire. A kisebbségi társadalom kulcskérdése, hogy tagjainak politikai integrációja és modernizációja a saját közösségi intézményein keresztül megy-e végbe vagy sem?[11] Ha ez az intézményesség nem is létezik, akkor erre a folyamatra csak egyénileg kerülhet sor. De ez egyben azzal is jár, hogy el kell hagyni a közösségi hátteret, mert az egyén *„modern"*,

---

[9] Magyar-magyar csúcs: először a hétköznapi fejlesztésekről. *Népszabadság*, 2006. december 14.

[10] Szarka László (1998): A (cseh)szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. In: Tóth László, Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. Ister, Budapest. 9-12.P.; Uő.: Kényszerközösségek és védtelen védhatalom. In: Szarka László (szerk.) (2002): *Magyarország és a magyar kisebbségek*. MTA, Budapest, 2002. 17-30.; Uő.: Elemzési szempontok a 20. század végi magyar nemzetfogalomhoz. Uo. 189-198.

[11] Ha léteznek a kisebbségi intézmények, de azok csak a kulturális reprezentációt szolgálják és nem tényleges közösségi-társadalmi igényeket szolgálnak ki, akkor olyan, mintha nem is léteznének.

„mobil", *„egyenrangú"* csak többségiként lehet.[12] Makroszinten mindez olyan *négyszereplős viszonyrendszer*, amelyet a *nemzeti kisebbség, a többségi állam, az anyaország és a nemzetközi viszonyok* (kisebbségi jogok, nagyhatalmi érdekek, az Európa Tanács kisebbségi egyezményei, az Európai Unió antidiszkriminációs és szubszidiaritásra törekvő politikája) határoznak meg. Ez a szerkezet annál hatékonyabban tud működni, minél jobban alkalmazkodott az adott magyar kisebbség a saját államán belüli problémáihoz, saját, önállóan (is) működő alrendszerei révén. Nyolcvan év alatt ezek a magyar közösségek egymáshoz és Budapesthez képest *szétfejlődtek*, ahogy újra és újra megteremtették a válaszokat kidolgozó, és azokat képviselő intézményességüket. Egyszerre a magyar nemzetépítés Magyarországon kívülre került kisebbségi egységei voltak, és olyan külön közösségek, amelyek számára a cél, a sikeres kisebbségi nemzetépítés, amely nemzeti autonómia keretei közt megteremthetőnek vélt önkormányzó közösségek jövőképét jelenti. Jórészt ez az elképzelés, vízió ad számukra a 21. század elején programot és reményt.

Ebben az összetett, közösségi szintű és közösségek közötti együttműködésben nem az egység a kulcskérdés, hanem a *stabilitás*, és az a *képesség*, hogy sikerült-e megteremteni a kisebbségi társadalmon belül a demokratikus akaratképződés csatornáit és a nemzedéki elitek megfelelő és sikeres nemzeti, politikai szocializációját.

A közép-európai magyar kisebbségek mindeközben a Kárpát-medencei párhuzamos nemzetépítések közé szorultak. *Részesei államországuk politikai közösségének közösségi szinten, de nem váltak egyenrangú résztvevőivé a szomszédos politikai nemzetnek. Részesei a magyar kulturális nemzetnek, de sem egyénileg, sem közösségi szinten nem részesei a magyarországi politikai közösségnek.* A politikai nemzetnek és az állampolgársági értelemben vett politikai közösségnek a térségben kialakult aszinkronitását csak *a liberális, multikulturális állammodell és a hatékony regionalizmus* képes legalább elméleti szinten kezelni. A határon túli magyar csoportok minél inkább részesei ennek az évtizedekig tartó átalakulásnak, annál inkább nyertesei is lehetnek. Természetesen más a helyzetük az ausztriai, a szlovéniai, a horvátországi magyar szór-

[12] Ez zajlott le a moldvai katolikus falvakban a XIX. század közepétől a román nemzetépítés hatásaként: a jobb módúak vagy a gyerekeik elrománosodtak; a századelő magyarországi modernizációja során Budapesten; a felföldi magyar nyelvű zsidósággal a polgári Csehszlovákiában.

ványközösségeknek, más az Európai Unión belüli, társadalmilag rétegzett, jelentős lélekszámú szlovákiai és romániai közösségeknek, és megint más az ukrajnai és a szerbiai, magukat politikai közösségként egyre nehezebben artikuláló, széteső helyi magyar világoknak.

A hét különböző országban élő Kárpát-medencei magyar közösségek működésük szerint három típusba sorolhatók:

- A *szlovéniai, a horvátországi*, de különösen *az ausztriai* magyar közösségek etnodemográfiai értelemben ma már a szórványnak tekinthetőek, működésük a diaszpórakutatás fogalomrendszerében értelmezhető. Olyan kis létszámú, elöregedett, falusias, nagy arányban vegyes házasságokban, a településeken belül is kisebbségben élő, a mindennapok nyilvánosságában is a többségi nyelvet használó *szórványok*ról van szó, amelyek egyre kevésbé tudják magukat reprodukálni. Láthatóan a magyarországi kapcsolattartás akadálytalansága sem tudja rövid időn belül felerősíteni a revitalizációs tendenciákat ezekben a magyar szigetvilágokban.
- Az utóbbi tíz év változásainak következtében a magyarországi migráció az *ukrajnai* és a *vajdasági* magyarság középrétegeit, értelmiségét, valamint az erdélyi magyarság városi, fiatal szakképzett népességét érintette elsősorban. Míg Románia uniós tagsága és a beindult gazdasági növekedés az erdélyi magyarság migrációs potenciálját vélhetően egyre inkább a nyugat-európai országok felé tereli, de a hazatérés elől sem zárja el végleg az utat. A két Unióból hosszabb távon kimaradó szomszéd ország esetében a migrációs veszteségek jóval negatívabb következményekkel járhatnak. A kisebbségi magyar középosztály hiánya például azzal járhat, hogy az érintett régiókban, a lokális, falusi közösségekben, ritkuló értelmiségi háttérrel éli a maga életét a magyar közösség. Ezek *a lokális közösségek* egyre jobban homogenizálódnak, a konvertálható tudással rendelkezők elhagyják a szülőföldjüket, az itt maradók egyre nagyobb hányada lemaradó falusi agrárközösségekben él. Kárpátalja esetében enyhíti a helyzetet Magyarországnak a régióban való felértékelődése, így ott a népfogyatkozás nem olyan erős, mint más magyarok lakta régiókban. A Vajdaságban az 1990-es évekbeli háború szerb menekültjeinek betelepülése miatt a magyarság településszerkezeti pozíciói is megromlottak. E két magyar közösség az,

amely önmaga újratermelése és újraszervezése, valamint a modernizáció szempontjából a legsúlyosabb helyzetben van.

- Csak *Románia és Szlovákia* esetében beszélhetünk rétegezett és kiépült intézményrendszerrel bíró *kisebbségi magyar társadalmak*ról. De e kettő között is lényeges különbség van, például a nemzedéki utánpótlás tekintetében, amely nem pusztán a számbeliséggel van összefüggésben. A legélesebb különbség a társadalmi integráltság terén tapasztalható. A szlovákiai magyarság gazdaságilag, kulturálisan jóval inkább integrált Szlovákia társadalmába, mint a romániai magyarok Romániában. Ennek hátterében a két ország eltérő polgárosultsága, történelmi és kulturális adottságai állnak.

Az a szerkezet, amelyre az utóbbi tíz évben nagyvonalúan a *kisebbségi magyar intézményrendszer kifejezést használtuk*, folyamatosan próbálta rendszerbe szervezni önmagát, ha másért nem is, a magyarországi forráselosztás érdekében. Ez a hálózat azonban nem pusztán virtuális szerkezetként működik, hanem különböző *alrendszerek*ben. Ezek a következők: *a politikai érdekvédelmi szervezetek, pártok; az önkormányzati pozíciók; a civil társadalmi szféra; a kisebbségi nyilvánosság; a kulturális-közművelődési intézmények; az egyházi intézményrendszer; az oktatás.*[13] Ennek a hét alrendszernek a viszonya, pontosabban az ezeket vezető elitek érdekviszonyai határozzák meg a közösségek már többször említett válaszadó és integrációs, modernizációs képességét. Ez az intézményrendszer részben állami (költségvetési), részben önszerveződő–non profit alapon, részben piaci körülmények között működik. Az eddigi tapasztalatok szerint egy-egy alrendszer, mint mező hatékonysága és stabilitása attól függ, hogy mennyiben képes *saját belső szabályai* (logikája) szerint működni és ezzel, mint intézmény, közösségi szolgáltatásokat biztosítani.

1.3. A *magyarság- és szomszédságpolitika szomszédországi keretfeltételei* is alapvetően megváltoztak az utóbbi néhány évben. A régebbi uniós

[13] Ezen alrendszerek közül a politikai érdekvédelem működésére lásd Kántor Zoltán: A kisebbségi nemzetépítés. A romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség. *Regio,* 2000. 3. szám. 219-241.; a nyilvánosságra Papp Z. Attila dolgozott ki modellt: Papp Z. Attila: A kisebbségi nyilvánosság sajátosságai. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában.* TLA, Budapest, 2002. 189-206. Legátfogóbban az kisebbségi intézményrendszer sajátosságairól: Kiss Dénes: Az erdélyi magyar civil szféráról. *Civil Fórum* 2006. 2. sz. http://kissd.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=21&p=4597 (2007. 07. 20.)

ország, Ausztria után Magyarországgal együtt csatlakozott Szlovákia és Szlovénia, majd 2007-ben Románia. S várható, hogy éveken belül Horvátország is csatlakozik az Európai Unióhoz. Ez a Nemzeti Fejlesztési Tervek regionális vonatkozásainak összehangolásában és a határmenti együttműködésben hozott igazán újat. Ebben a helyzetben kiemelt jelentősége van az uniós integrációból kimaradt Vajdaságnak és Kárpátaljának, amelyek magyarok lakta közigazgatási régiók és az EU szomszédságpolitikáján belül is fontos (kapu) szerepük van. A várható kishatár forgalmi kedvezmények különösen felértékelik a határmenti magyar településeket.

Egy másik sajátos kisebbségvédelmi adottság, hogy a három délszláv államban *működő magyar önkormányzati modellek jöttek létre.* Két országban pedig (Románia és Szlovákia) az ottani magyar pártok kormányzati tényezők voltak illetve az RMDSZ ma is az.

Mindez intenzív belső és külső regionális politikát követel meg a magyarországi kormányzattól. A szomszédságpolitikában ma már jelentős hátrányt jelent, hogy *Magyarország belső regionalizációja késésben van.*

Ebben a helyzetben alapvetően két *forgatókönyv* illetve ezek keveredése várható. Az egyik szerint a „határtalanított" Közép-Európában az egyes államok a kölcsönös előnyök alapján megtalálják az együttműködés hatékony formáit és a nemzetközi szintéren is közösen lépnek fel. A rosszabb verzió szerint a következő 2-3 évtizedben a felzárkózást egymást sakkban tartva a homogén nemzetállam építés stratégiáját követve viszik végbe, amely a kisebbségi magyarságon belüli asszimilációs folyamatokat tovább erősíti és társadalmi–gazdasági pozícióvesztéssel jár. A várható folyamatokat alapvetően három dolog befolyásolhatja.

Egyrészt az Egyesült Államok – Oroszország – Európai Unió viszonylatában az egyes Köztes-Európai országok *geopolitikai helyezkedése*. S ezzel együtt az Unió alkotmányának sorsa alakítja a mozgásteret.

A másik dimenzió az egyes országok *nemzetépítésének átalakulása*. A hagyományos, XIX. századi *homogén nemzetállam* megteremtésének célkitűzése mellett egyre inkább domináns a *nemzetállam határai fölötti* (pl. euroregionális), illetve a *nemzetállam alatti* (pl. az azonos kulturális közösségek közötti) intézményépítés, valamint a *védekező* (pl. antiglobalista; a saját nemzeti kulturális értékeket őrző) nemzetépítési *stratégia*. Ez az a szint, ahol az egyes szomszédos országokban a különböző dominánsok, egymással versengő megközelítések között – az elsőként említett kivételével – már van esély a hatékony befolyásolásra a partneri kapcsolatokon keresztül.

A harmadik fontos tényezőnek a *magyar kisebbségi pártok* politikai érdekérvényesítő szerepét tartjuk. Ennek egyik oldala, hogy az EU csatlakozás után is szükség lesz-e a magyar pártokra a stabil kormányalakításokhoz Szlovákiában és Romániában? Egyáltalán az utóbbi országban sikerül-e az RMDSZ-nek az elkövetkezendő választásokon elérni a parlamentbe való bejutáshoz szükséges eredményt? Az érdekérvényesítő funkció másik oldala, hogy a magyar kisebbségi elitek mennyiben tudják az adott ország politikai közfelfogását illetve a politikai közösséget (rendszert) abba az irányba befolyásolni, hogy a magyarságot, mint intézményesített (politikai-kulturális) közösséget képes legyen integrálni.

2. *A budapesti magyarságpolitika ellentmondásos helyzetének háttere*

Az alábbiakban történészként arra keressük választ, hogy az első és a második Gyurcsány–kormány külhoni magyarokkal kapcsolatos politikájában 2004 decembere óta milyen megfontolások és folyamatok játszanak meghatározó szerepet. Mi vezetett a mai ellentmondásos állapothoz? Három meghatározó problémát vizsgálunk: a pártpolitikai versengés hatását a szakterületre, az euro-atlanti integrációval változó külpolitikai viszonyokat és a határon túli magyar politikai eliteknek az 1990-es évek második felétől megváltozott szerepkörét.

2.1. A magyarországi *pártpolitikai versengés* mögött a kormányzati hatalom megszerzésé mellett a *politikai identitásközösségek létrehozása* folyik. Ennek során a nemzetről folytatott közbeszédben legkézenfekvőbb azt a kérdést és következményeit tematizálni, hogy az állam és a nemzet határai nem esnek egybe. Ez egyben *nemzetesítő, legitimációs folyamat* is.

A rendszerváltás egyik nagy tömegélménye az 1988-as romániai falurombolás elleni tüntetés volt. (Hasonlóan a nagymarosi vízi erőmű építése elleni tiltakozáshoz és a négy igenes népszavazáshoz.) A kerekasztal tárgyalások során létrejött, a határon túli magyarokkal kapcsolatos alkotmányos cikkely körül *konszenzus* alakult ki.[14] Az antalli „lélekben tizenöt millió miniszterelnöke" kifejezés, majd a magyarságpolitika körül

[14] Öllős László: A Magyar Köztársaság Alkotmánya és a határon túli magyarok. *Fundamentum*, 2006. 3. sz. 26–44. p.

kibontakozó viták sem kérdőjelezték meg a határon túli magyarság kormányzati támogatását, a nemzetközi védelmének jogosságát és a kapcsolattartás szükségességét.

A konszenzus 1993–2002/2004 között több szakaszban erodálódott az alapszerződések, majd a kedvezménytörvény, végül a kettős állampolgárság kapcsán. Ezzel párhuzamosan 1994–1995-től a határon túli politikai elitek is egyre inkább megoszlottak a magyarországi pártszimpátiák szerint. Tehát minden magyarországi pártnak létrejöttek az elvbarát-, majd a támogatáspolitikában is preferált, hálózatai a határokon túl.

Ennél azonban fontosabb egy a nem a határon túli magyarok kérdéséhez kapcsolódó adottság. Nevezetesen az, hogy a posztkommunista térségben *egyedül a magyar baloldalon nem volt meghatározó a nemzetesítő beszédmód.* Ennek gyökere a Kádár-rendszer jóléti retorikára – és nem a nacionalizmusra (a nemzeti függetlenségi hagyományok felemlegetésére) – alapozó legitimációs berendezkedéséhez nyúlik vissza. Ezt tovább erősítette, hogy az MSZMP-n belül a rendszerváltás során sem a nemzeti retorikát használó Pozsgay Imre, Szürős Mátyás reprezentálta vonal lett a meghatározó, hanem sokkal inkább a reformközgazdászokkal összefogó technokrata, külpolitikus csoport. Ezért 1993-ban az új baloldali politikai célokat megfogalmazó Demokratikus Charta mozgalom az Antall-kormány nemzetesítő–konzervatív intézkedéseit bírálva, *antinacionalista beszédmód*dal lépett fel. Ez a modernizációs, antinacionalista beszédmód lett a baloldali politikai identitásközösség összefogó ereje. Ezt próbálta a magyarságpolitikában Tabajdi Csaba és az egyfajta liberális álláspontot megjelenítő Törzsök Erika modernizációs és társadalompolitikai tartalommal megtölteni. Ez a beszédmód nem a kulturális nemzetben való gondolkodást utasította el, hanem a szimbolikus politizálást és a nemzeti kizárólagosságot is. De a pártpolitikában mindez egyben összemosódott a Horthy-korszak az Antall-kormány és a jobboldal bírálatával. Ebben a helyzetben a FIDESZ politikusok szabadelvű nemzetfelfogása nem változott, „pusztán" alárendelődött a pártpolitikai és közbeszédbeli legitimáció versenynek.[15] (Pontosabban a demokratikus, szabadelvű patriotizmusukat a jobboldalon a FIDESZ vezetők már nem tudták megjeleníteni.) Az alapszerződések aláírása, NATO csatlakozás után és a határon túli magyar autonómia mozgalmak eredménytelensége nyomán a magyar-

[15] Lásd a már említett *Nemzetpolitika* kötetet illetve vö. Németh Zsolt: *Magyar kibontakozás.* Püski, Bp., 2002.

ságpolitikában a baloldal a nemzetközi és kétoldalú kisebbségvédelemben gondolkodott és a szomszédsági kapcsolatok javításától, a magyar pártok kormányzati részvételétől remélte a külhoni magyarság problémáinak kezelését. Ezzel szemben a jobboldal döntően a kulturális nemzet intézményes kapcsolatépítését (nemzeti reintegráció) szorgalmazta, és a kisebbségi kérdés kezelését helyezte előtérbe a szomszédsági kapcsolatokban. A beszédmódok után az útkeresés is elvált.

Már az előbbiekből is láttuk, hogy a határon túli magyarság kérdése alárendelődött a magyarországi pártpolitikai viszonyoknak. *Nem a határon túli magyarok problémái, hanem a hozzájuk való viszony tematizálódik.* Ez figyelhető meg azokban az esetekben is, amikor egy-egy a határon túli magyarság ügyében kibontakozott vitát *legitimációs célok*ra használnak fel. Ilyennek tekintjük a magyar–ukrán alapszerződés ügyében Csurka István fellépését, amely az MDF szétszakadásához és a MIÉP létrejöttéhez vezetett. Ez feltehetően az alapszerződés vita nélkül is bekövetkezett volna, de ezt az ügyet lehetett a határtermelés, csoportképződés érdekében tematizálni. Hasonló volt a helyzet a magyar–román alapszerződés ügyében, amikor Orbán Viktor a kérdést történelmi távlatokba emelve, ebben az ügyben teremtette meg az MDF és a kisgazda képviselőkkel a FIDESZ vezette jobboldal egységét.[16] 2004-ben Gyurcsány Ferenc a kettős állampolgárságról szóló kampány során, néhány hónapos miniszterelnökként a baloldal politikai kohézióját hozta létre azzal, hogy megmutatta képes legyőzni Orbán Viktort. A FIDESZ-szel és a jobboldallal szemben képes felmutatni egy racionális, eljárási, költségvetési kérdéseket végiggondoló megközelítést. Itt is bal-jobb törésvonalként tüntették fel a választást. Hozzátartozik az igazsághoz, hogy mindkét politikai táboron belül 20-25 százalék körül volt a pártszimpátiájukkal szemben szavazók aránya.

A külmagyar kérdésnek a pártpolitikai legitimációs funkciója nem csak a konszenzus lehetőségét *gyengítette*, hanem *a szakpolitikai logika érvényesülését* is. A kérdéskörrel kapcsolatos célok és elvárások java hamis helyzetértékelésből indult ki ezért sorozatos politikai kudarcokkal járt és félmegoldásokat hozott. De mivel a magyarországi kormányzati

[16] Kovács Éva–Csigó Péter: Európai integráció vagy/és kisebbségpolitika – a magyar–román alapszerződés sajtóvitája. In Sík Endre–Tóth Judit (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*, Nemzetközi Migrációs és Menekültügy Kutatóközpont, Budapest 2000, 252–278. p.,

döntések hatása nem a határokon belül csapódott le a politikai kinyilatkoztatásoknak nem volt különösebb következménye, ezzel az egész kérdéskör *virtualizálódott*. Egészen 2002 ill. 2004-ig nem volt a kérdésnek megfogható magyarországi politikai tétje. Ilyen *be nem teljesült elvárás* volt a szomszédos országokkal szemben az „*autonómiának*" természetjogi alapon, a nemzetközi kisebbségvédelmi kötelezettségek alapján elvárt biztosítása, különösen olyan országokban, ahol a közigazgatás sem önkormányzati alapon működik. Ez nem azt jelenti, hogy a probléma kezelésére máshol működő jövőkép ne lenne használható. Nem kudarcról van szó, hanem arról, hogy a magyarság- és kisebbségpolitikai elitek saját társadalmukat 7 országban különböző hatékonysággal és intézményességgel voltak képesek megszervezni. Hasonló cél volt a *nemzetegyesítés* retorika, amely eleve nem számolt a regionális különbségekkel és a szétfejlődéssel. Azonnal a nemzetállami központból (Budapest) fogalmazott meg elvárásokat a regionális elitek számára. Itt sem a nemzeti közösség együttes elgondolása a probléma, hanem, hogy nem számolnak azzal, hogy politizálásuk tárgya (a magyar nemzet) a különböző országokban élő, rétegzett regionális, politikai, társadalmi csoportok és különérdekek összessége. Az *Európai Uniós csatlakozás*hoz fűzött remények, különösen a határmenti kapcsolatokban nem voltak jogosulatlanok, de ezen túl az adott magyar közösségek hátrányos munkaerőpiaci, regionális helyzetét a csatlakozás önmagában nem írja felül. S az új körülmények között az esélyegyenlőtlenségek tovább nőhetnek, épp azért mert hiányoznak az intézményi eszközök és a tudás a helyzet kihasználásához. De nem csak Magyarországon működtek az illúziók. A *kettős állampolgárság* ügyében a határon túli közvéleményben alakult ki az az elvárás, hogy egy ilyen jogi emancipáció megoldhatja problémáit és csak a népszavazási kudarc után szembesült az anyaországi lehetőségekkel. Ezt követően pedig a nemzeti és nemzetietlen Magyarország kategorizálás került előtérbe és kevésbé a saját kisebbségi-regionális közösség megerősítő felértékelése. Mindezek a célmeghatározások között válik hiteltelenné a kilencvenes évek kisebbségvédő–önszerveződő–autonómia programját felváltó *szülőföldön való maradás* retorika is. Egyrészt azért, mert a hangoztatott célokhoz – a szülőföldön való maradás társadalmi-gazdasági hátterének megteremtéséhez illetve a magyarság létszámcsökkenésének megállításához – Magyarország nem rendelkezik elégséges eszközökkel. Ráadásul épp abban érdekelt, hogy demográfiai és munkaerőpiaci gondjait saját kulturális közösségéből származó migránsokkal pótolja. Másrészt a magyarországi politikai osztály

nem jogosult a magyar szállásterületek védelme érdekében bárkitől azt kérni vagy abban akadályozni, hogy történelmi kényszerhelyzetén a Magyarországra való áttelepüléssel ne próbáljon meg segíteni. Miközben az Európai Uniótól többek között épp ezt a szabadságot és a történelmi lemaradás felszámolásában való segítségnyújtást várjuk. Mindez ebben az esetben sem azzal jár, hogy el kellene vetnünk a határon túli magyarok esélyegyenlőtlenségének csökkentését célzó programokat, hanem meg kell találni azokat az intézményes pontokat, amelyeken keresztül az adott regionális közösségek önszerveződése a leghatékonyabban segíthető. Ezt pedig nem politikai alkuktól, hanem a jól működő projektek teljesítményelvű kiválasztódási mechanizmusától függhet.

Az előbbiekben azt próbáltuk felvázolni, hogy a határon túli magyarok ügye, mint politikai téma, hogyan rendelődött alá a pártpolitikai küzdelmeknek és a politikai közösség építésnek és mindez, hogyan alakította át a problémakört. A következőkben arról szólunk, hogy a másfél évtized során a keretfeltételek miként változtak meg, és a jelen helyzetben milyen átalakulási kihívásokra kellene választ adni.

2.2. 2004. május 1-én véglegesen átalakult *a magyar külpolitika hármas célrendszerének feltételrendszere.* Az EU-tagság megszerzésével már nem az európai integrációhoz való alkalmazkodás, hanem annak alakítása lehet a magyar külpolitika célja. Ezzel együtt a jószomszédi kapcsolatok építésében az Európai Unió részévé lett keletközép- és délkelet-európia régió versenyképességének kérdései, a regionális együttműködés, fejlesztést új formáival összefüggő kérdések kerülnek majd előtérbe. A határokon kívül élő magyar kisebbségek támogatása pedig az integrált térben szükségképpen szintén megújulva marad továbbra is meghatározó területe a magyar külpolitikának.

Mindeddig, láthatólag Magyarország nem tudta politikai szempontból kiaknázni azt az előnyét, hogy a NATO és EU csatlakozás során a közép- és kelet-európai államok élcsapatába tartozott, így különösen az érintett szomszédos államok EU-csatlakozásánál a magyar kisebbség helyzetére jobban rá tudta volna irányítani a figyelmet. Jól példázza ezt, hogy bár Magyarország EU-tagként hatással lehetett az Unió bővítési politikájára Romániával szemben, Románia anélkül lépett be az Unióba, hogy a sokat vitatott és egyebek mellett az Európai Parlament által is szorgalmazott romániai kisebbségi törvény-tervezetet a román törvényhozás elfogadta volna.

Ennek ellenére Magyarország eredményesen tudta felhívni az EU intézményeinek figyelmét a vajdasági magyarok elleni atrocitásokra, vagy a román csatlakozás során a kisebbségi jogok törvényi szabályozásának hiányosságaira. Az Európai Parlamentben a magyar képviselők több esetben is sikerrel lobbiztak azért, hogy egy-egy Romániáról vagy Szerbiáról szóló határozatban az ott élő magyar közösség számára fontos problémák megjelenjenek. Ezek a politikai sikerek azonban csak részlegesek lehettek, ahogy azt Románia csatlakozásának példája mutatja, *a magyar politikai elit, döntési kényszerben egyöntetűen az integrációs célokat helyezte előtérbe, a kisebbségpolitikai célokkal szemben.* Az a meggyőződés vált uralkodóvá, hogy az EU-tagság olyan elsőrendű érdek az érintett országokban élő magyar kisebbségek számára is és a bilaterális kapcsolatokban is, amelyet mindenek felett támogatni kell. Így a magyar parlament egyöntetűen támogatta Románia tagságát, annak ellenére is, hogy a magyar kisebbség követeléseinek teljesítésére (pl. kisebbségi törvény elfogadása, magyar tagozatok indítása a Babes-Bolyai Egyetemen) az EU-csatlakozás idején tett román kormányzati ígéretek nem teljesültek. Mindez azt mutatja, hogy bár új fórumok nyíltak a magyar kisebbségek érdekeinek képviseletére, de ezeken keresztül csak közvetett módon lehet a határon túli magyar kisebbségek jogait érvényesíteni, helyzetét javítani – elsősorban az uniós politikákon, az európai integráció nyújtotta előnyökön (pl. határok átjárhatósága) keresztül.

Az Európai Uniós csatlakozással együtt az 1990-es évek elején elfogadottá vált úgynevezett *Antall-doktrína* nemzetpolitikai célrendszere is átalakult. Ennek vonatkozó elemeit a következőkben foglalhatjuk össze:

1. Az *összmagyarság felfogás* tematizálása, amelynek része a Kárpát-medencén kívül diaszpórában élő magyarság; a közép-európai magyar nemzeti kisebbségek, amelyek Trianon után jöttek létre és ma nyolc országban élnek; és a magyarországi nemzetállami keretek között élők csoportja. A magyar kormányzat pedig, amely csak az utóbbit képviseli politikai és jogi értelemben, felelősséget érez a másik két, a magyar nemzethez tartozó csoportért is.

2. A közép-európai magyar nemzeti kisebbségek helyzetének kezelésére az európai *nemzeti autonómia* modelleket tartotta megvalósíthatónak. Ennek érdekében a magyar alkotmány – a térségben a Szlovénhoz hasonlóan, de másoktól eltérően – nem az egységes magyar nemzetből indul ki. Ugyanígy a szomszédos országok számára mintaként kívánták

létrehozni a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek országos önkormányzatait.

3. A nemzetközi kisebbségvédelmi fórumokon való fellépéssel és az alapszerződésekkel Magyarországnak *védőhatalmi szerep*et kívántak elérni a szomszédos országokban élő magyarok vonatkozásában.

4. A *határon túli magyarok politikai szervezeteinek vezetőit, mint az adott közösség legitim képviselőit ismerte el a budapesti kormányzat* és támogatta nemzetközi szereplőkként való pozicionálásukat is, mint a kétoldalú kapcsolatokban, mind a nemzetközi fórumokon.

Ez a négy célkitűzés, egy évtized alatt szükségszerűen megváltozott.

1. A határon túli magyarságért vállalt politikai felelősség bevett politikai alapelvvé vált. A közép-európai magyar nemzeti kisebbségek együttes kezelése az eltérő adottságok, és az adott országok más-más magyarságpolitikai viszonyai miatt inkább hátráltatja, mintsem segíti a problémák kezelését. A *„mozaik nemzet"* metafora után, megjelent a *„szerződéses nemzet"* toposz, amely azt közvetíti, hogy mind a nyolc közép-európai magyar nemzeti kisebbségi csoportnak sajátos viszonya van Magyarországhoz, és ebből adódóan sajátos kapcsolatokat kell kialakítania a mindenkori magyar kormányzatokkal. Egyben önálló entitásnak is tekinti ezeket.

2. Az *autonómia politika* tekintetében az egyik nagy változás, hogy négy országban, különböző elnevezéssel felülről hozták léte a magyar nemzeti tanácsokat (Ausztria, Szlovénia, Horvátország, Szerbia és Montenegro). Egy másik fontos jelenség, hogy Romániában és Szlovákiában a magyar pártok kormányzati részvételének eleve feltétele volt az autonómia követelések levétele a napirendről. (Majd amikor az RMDSZ mégis bevitte a kormányprogramba a kisebbségi törvény igényét, abból a kulturális autonómiára vonatkozó passzust utasítják el a koalíciós partnerek.) Ezért az autonómiát átértelmezve a szlovákiai és a romániai magyar politikai elit egyre gyakrabban az eddig kormányzati részvétellel elért közigazgatási, önkormányzati, gazdasági pozíciókat és a magyar nyelvű intézményességet tekintik az autonómia mozaik elemeinek és nem egy mindent átfogó kisebbségi statutumban gondolkodnak.

3. A *védőhatalmi szerep* az alapszerződésekkel sem valósult meg, hiszen a kisebbségi vegyes bizottságok önálló hatáskör nélkül működnek és leginkább csak a problémafelvetésig jutnak el.

4. A *határon túli magyar közösségek politikai egysége* és vezetőik legitimitása az utóbbi öt évben sorra *megkérdőjeleződött* és ezek a pártok

egyre inkább részesei nem csak az adott ország pártpolitikájának, hanem a magyarországinak is.

5. A határon túli magyarság *intézményrendszere kiépült, de alapvető fenntartási és hatékonyságbeli gondokkal küzd.* Az adott szakpolitikai tevékenység legnagyobb gondja épp ennek az intézményességnek a sorsa, amely konkrét cselekvési programot igényel.

Ebben a megváltozott helyzetben egyelőre nem jöttek létre az új viszonyokra alkalmazott, a pártok által kölcsönösen elismert alapelvek és az ezeket megvalósító programok.

2.3. A harmadik nagyon fontos tényező a magyarságpolitika mai értelmezésében a kisebbségpolitikai partner, a *magyar kisebbségi pártelitek* megváltozott szerepköre. Az 1996, 1998-tól működő kormányzati részvétel alapvetően megváltoztatta ezeknek a politikusoknak a szerepfelfogását. Az addigi magyar döntően kulturális érdekképviseleti tevékenységet a regionális és gazdasági fejlesztési érdekek megjelenítése és az országos, nem csak nemzetiségi kérdésekben való tényleges politizálás váltotta fel. Ez eleve azokat a politikusokat hozta országosan és a magyar pártokon belül helyzetbe, akik ehhez megfelelő szakmai felkészültséggel bírtak. A problémák és a döntések hordereje miatt ezzel együtt az addigi magyar politikai, ideológiai, kulturális hálózatok dominanciáját a regionális gazdasági érdekcsoportok, vállalkozói hálózatok érdekérvényesítése változtatja meg. Mindez a kisebbségi politikára két vonatkozásban mindenképp visszahatott. Egyrészt az adott ország politikai-kormányzati munkájában való részvétel mentálisan is megköveteli a hasonulást a pozsonyi, belgrádi, bukaresti politikai kultúrához. S ez visszahat a saját társadalomról alkotott valóságoptikákra és szervezési, politikai módszerekre. Másrészt az előbbi helyzetváltozásból adódóan az MKP és az RMDSZ meghatározó vezetői körében a kisebbségpolitika társadalomszervező, alulról építkező civil kooperatív módszereivel szemben a jogi, adminisztratív intézkedések, a forráselosztás és kijárás jelentősége vált meghatározóvá. De ez nem csak szemléletváltással, hanem a magyar települési önkormányzatok növekvő súlyával és a számukra fontos érdekképviselettel magyarázható.

3. *A nemzetpolitika hagsúlyváltásai az Európai Unió keretei között*

Az Uniós csatlakozással megváltozott Magyarország és szomszédainak nemzetközi helyértéke, gazdasági potenciálja, a kétoldalú kapcsolatok politikai megítélése, az általában hátrányos helyzetű határrégiók fejlesztési lehetőségei és nem utolsó sorban a kisebbségi magyarság mozgástere. Bár ez utóbbi ma elsősorban a migrációs mozgásokban jelentkezik és csak másodsorban a magyarlakta települések felzárkózásában.

3.1. Ebben a helyzetben *új helyzetértelmezések* születtek. A Törzsök Erika vezetésével az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Intézetében elkészült Szülőföld Program a regionális gazdaságfejlesztési, adottságokat és tapasztalatokat gyűjtötte össze.[17] A pécsi és győri, gödöllői, miskolci régiókutató intézetek segítségével a Csallóköz, észak-nyugat Erdély, Székelyföld és a Vajdaság EU kompatibilis statisztikai feltárása és kistérségi fejlesztési tervei is készülnek.[18] Összehasonlító vizsgálatok révén a Kárpát-medence folyamataiban helyezik el a magyarországi és a külhoni magyar települések adottságait.[19] Kifejezetten a határon túli magyarság támogatásával kapcsolatos Európai Unión belüli fejlesztéspolitikáról kezdeményezett vitasorozatot és készít részletes vizsgálatokat, javaslatokat a Hídvégi Mikó Imre Kutatóintézet Alapítvány.[20] A kormányzat külhoni forráselosztásán belül – a Szülőföld Alapba integrálandó –

---

[17] Szülőföld Program: A határokon túli (Kárpát-medencében élő) magyarság gazdasági alapjainak és társadalmi kohéziójának támogatását célzó lépések előkészítése, valamint ezek lehetséges kapcsolódási pontjainak bemutatása. EÖKIK, Bp., 2004. http://www.eokik.hu/publikaciok/MHT/szulofold.pdf (2007. 07. 20.)

[18] Horváth Gyula (szerk.) Székelyföld. Dialog Campus, Bp., 2003, 454 p.; Uő (szerk.) Dél-Szlovákia. Dialog Campus, Bp., 2005, 524 p. Ezen túl lásd Benedek József, Biró A. Zoltán, Bálint Blanka, Lelkes Gábor publikációit.

[19] Horváth Gyula: A Kárpát-medence – európai makrorégió. In *Globalitás – lokalitás*. Szerk. Kupa L., B and D Stúdió, Pécs, 2005, 117-130., Uő: A Kárpát-medencei régiók közös kohéziós politikájáról. In *Közelítések. A határon átnyúló kapcsolatok kilátásai a mezőgazdaság regionális kérdései az Európai Unió keleti peremén.* Szerk. Baranyi B., MTA RKK, Debrecen, 2005. 13-28.; Hajdú Zoltán: Magyarország geopolitikai helyzetének változásai a rendszerváltás időszakában, 1988-2004. In *Tanulmányok Tóth Józsefnek.* Szerk. Bugya T., Wilhelm Z., PTE,TTK Földrajzi Intézet, 2005. 49-65. p.

[20] Horváth Tamás–Ríz Ádám: Kárpát-medencei magyarok támogatásának új lehetőségei az Európai Unióban. http://www.hidvegimiko.hu/vitaforum/vitairat.html (2007. 07. 20.)

Apáczai Csere Közalapítvány dolgozott ki egy olyan támogatástechnológiát, amely az EU transznacionális non-profit intézményeivel kompatibilis.[21] A határon túli magyar regionális közösségek azonosságtudatát és intézményes működését, pedig különböző megközelítésben az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete monitorizálja.[22]

3.2. Az *Európai Unió politikai kihívásai* közül a legfontosabb az *Alkotmányszerződés elfogadása.* Akár jelenlegi formájában kerül erre sor, akár egy új, kevésbé ambiciózus szerződés előkészítésére (ez utóbbi valószínűbbnek látszik) Magyarország fontos érdeke, hogy az integráció értékei között a kisebbségek védelme is megjelenjen. Ez jogi alapot adhat arra, hogy a későbbiekben az Unión belül a kisebbségek kultúráinak megőrzése, társadalmi integrációjuk elősegítése, jogaik biztosítása integrációs programként is megjelenjen.

A *kulturális sokszínűség megerősítése ellen hat* ugyanakkor, hogy Európa több régi és új tagállamában is az elmúlt években megerősödtek a nemzeti elkülönülés, a politikai nacionalizmus képviselői. Románia és Bulgária csatlakozásának egyik eredménye lett, hogy az Európai Parlamentben megalakult az *Identitás, hagyomány, szuverenitás* képviselőcsoport, amelynek tagjai között többen az európai integráció tagadását és a nacionalista bezárkózás álláspontját képviselik.

Ugyancsak kedvezőtlen fejlemény, hogy az Alkotmányszerződés francia és holland elutasítása után az integrációs politikákkal szemben több országban is a nagy, értékelvű célok helyett a pragmatikus kormányközi együttműködés támogatása került előtérbe. Ez azzal is jár, hogy az Unió kevésbé lehet képes a tagállamokkal szemben a közös értékek, így a sokszínűség, az emberi jogok és az európai kultúrák védelme terén fellépni. A nemzeti bezárkózás egyik következménye lehet, hogy uniós szinten is gyengül a nacionalista, kisebbségellenes politikai erőkkel szembeni fellépés. Ilyen politikai fordulat esetén Magyarország – az EU-tagság miatt is – az eddigieknél is eszköztelenebb lehet a szomszédos

---

[21] Ismertető az Apáczai Közalapítvány működéséről és döntéshozatali folyamatáról http://www.apalap.hu/letoltes/dontesieljarasrend.pdf (2007. 07. 20.)

[22] Lásd például a *Tér és terep* (I-V.) sorozatcímmel megjelent intézeti évkönyveket http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/intezeti_evkonyvek.html (2007. 07. 20.) vagy 2006-ban *Kultúra világa* címmel közreadott intézményszociológiai felmérést, valamint a most folyó Kárpát-projekt vizsgálat, amely a Mozaik 2000 ifjúságkutatás után a legátfogóbb reprezentatív kérdőíves vizsgálat lesz a határon túli magyarság körében, 4 országra kiterjesztve.

országok magyar kisebbségeit hátrányos érintő kormányzati politikák elleni fellépésben.

Sokan bizakodnak abban, hogy az uniós tagság mérsékli a szélsőségesen nacionalista, nyíltan kisebbség-ellenes politikai kormányzatok hatalomra kerülésének veszélyeit, de ennek korlátait jól mutatja Robert Fico kormányfő szlovákiai koalíciója. A kétoldalú kapcsolatrendszer nem kerülhető meg, ám némely szomszédos állammal a kisebbségvédelem területén kialakítható partneri kapcsolat rövid- és középtávon is meglehetősen kétséges.

E tekintetben az *alapszerződéseken túlmutató, új regionális alapzatú kisebbségi szerződések kidolgozása* jöhet számításba. Hiszen Magyarország és a szomszédos államok közötti kapcsolatokban érdemes a határrégiókban való kölcsönös érdekeltségre alapozva átalakítani az együttműködés eddigi kereteit. Az átfogó alapszerződések kisebbségpolitikai kudarca után, az EU-tag szomszédokkal olyan megállapodásokra lehetne törekedni, amelyek kölcsönös ösztöndíj-programokkal, műemlékvédelmi megállapodásokkal, kisebbségi intézmények közös állami finanszírozásával a magyar kisebbségi közösségek életképességét, tudáserejét támogatnák.

Az *EU meglévő politikáinak befolyásolása* fontos lehet, de ennek korlátai világosak: a *térségfejlesztés*ben Magyarországnak csak a határmenti régiók közötti együttműködésre lehet hatása az érintett tagállammal együttműködésben; a gazdasági, infrastrukturális fejlesztésekben pedig az érintett tagállam jóindulatán és belátásán múlik a kisebbségek szempontjainak figyelembe vétele. A fent felsorolt politikai eszközöket és lehetőségeket az EU-n belül Magyarországnak érdemes kihasználnia. Ezen a téren *a nemzeti fejlesztési tervek céljainak összehangolása*, sőt a kisebbségi közösségek társadalmi felzárkóztatásának megjelenítése lehet cél. A magyar kisebbségi közösségek a többségi társadalmakhoz képest, gazdaságilag, szociálisan, munkaerő-képzésben kedvezőtlenebb helyzetben vannak. Ennek orvoslása a szomszédos országok és Magyarország közös érdekévé tehető, az uniós források ilyen célú felhasználásával.

Magyarországnak fontos szerepe lehet abban, hogy a határon túli magyar közösségek számára *átadja tapasztalatait* az uniós források megszerzésében, segítse az EU pályázati információk magyar nyelvű elérését, részt vállaljon a magyar kisebbségi civil szervezetek, gazdasági szereplők tájékoztatásában, felkészítésében. A hétköznapi együttműködés kereteit kell megteremteni az Unióban. Ennek elsődleges terepe a képzés, a tájékoztatás hatékony támogatása.

Az EU-n belül a regionális politikák fontos szerepet töltenek be a *területi kohézió* megteremtésében. A regionális politikák azonban elsődlegesen tagállami szinten sikeresek, a tagállamok közötti, ún. határokon átnyúló kezdeményezések szerény eredményeket hoztak eddig. Magyarország több szomszédos országgal is létrehozott eurorégiókat, ám ezek nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, nem tudták a helyi gazdaságot dinamizálni és a régiók közötti együttműködésben, közös programok kidolgozásában sem hoztak átütő változást. Az Unión belül, (pl. Interreg alapok felhasználásában) érdemes átértékelni a regionális együttműködés perspektíváit, különös tekintettel arra, hogy Magyarországon a területi közigazgatási rendszer jelentős átalakulás előtt áll.

Az elmúlt évtizedben egyre nagyobb figyelem jutott az európai cigányság problémáinak. Az Európai Bizottság a közép- és kelet-európai államok csatlakozása során hangsúlyosan kezelte a romákat érintő problémákat. Magyarország számára, mint olyan állam számára, amely különösen érintett, és amely számára a kisebbségi ügyek prioritást élveznek, fontos cél lehet, hogy közösségi programok kialakításában kezdeményező szerepet vállaljon. Olyan sajátos szociális- vagy munkaerő-piaci támogatások kialakításáról lehet szó, amelyek elsősorban a romák társadalmi helyzetének jellemzőit veszik figyelembe. Az uniós politikához kapcsolódó *fejlesztéspolitikában* az Adaptatio-M. Kft. vizsgálata alapján azt mondhatjuk, hogy az infrastruktúrafejlesztést megelőzve, a legnagyobb igény a tudásbeviteli programokra van.[23]

3.3. A *magyar-magyar kapcsolatok*ban a szomszéd országokkal való egyeztetések, és megállapodások rendszerének közbeiktatásával biztosíthatja Magyarország és az adott regionális közösség a magyar anyanyelvi. kulturális, oktatási javakhoz való egyenlő hozzáférést. Ugyanakkor az anyaországban is biztosítani szükséges a kisebbségi közösségek teljes jogú részvételét a magyar kulturális, oktatási, tudományos alrendszerekben. Ennek a nemzetközösségi felfogásból kiinduló elvárásnak a megvalósításához Magyarország részéről a szakpolitikai tapasztalatok nyomán van szükség:

---

[23] *Magyar-magyar célok a határokon átnyúló területi együttműködési programokban.* Adaptatio-M Kft, Budapest, 2006. október, 58. p. A kutatás a határon túli magyarság körében 7 országban az EU pályázatokon részt vevők tevékenységét, problémáit vizsgálta interjúkon keresztül. www.hidvegimiko.hu/b2_kutatasaink/magyar_szervezetek.html (2007. 10. 10.).

A miniszterelnök és az államfő közti konszenzus nyomán *az alkotmánymódosítás végrehajtása* a kulturális nemzet intézményesítése és az új felelősség értelmezése érdekében.

A kedvezménytörvény nyomán *a határon túli magyarok nyelvi alapon történő pozitív diszkriminációjának bővítése*. A magyar állampolgárokhoz hasonló esélyek biztosítása pályázatok, tanulás, intézményhasználat stb. terén.

A magyar–magyar *intézményi integráció* támogatása. A határon túli magyar kulturális, oktatási, tudományos intézményrendszer akkreditálás utáni összekapcsolása a magyarországi szakmai szervezetekkel. A politikai szintű kétoldalú tanácskozásokon és a reprezentatív fórumokon túl vissza kellene térni a magyar-magyar *szakbizottsági fórumokhoz*. Ennek lényege, hogy évente kötelezően, többször találkoznak a szakminisztériumok felső szintű vezetői, valamint illetékes szakemberei a határon túli szervezetek képviselőivel és kölcsönösen tájékoztatják egymást a magyar–magyar viszony vonatkozó gyakorlati problémáiról. Itt már magának a tájékoztatásnak, az együtt gondolkodásnak is fontos szerepe lehet. Nem beszélve arról, hogy mindez arra kényszeríti az apparátust, hogy folyamatosan elszámoltatható legyen az aktuális ügyekben. Ebben az esetben nem csak magyar–magyar tapasztalatcseréről, hanem országok és régiók tudáskészletének használatáról van szó.

Magyar nyelvpolitikai kidolgozása és a határon túli magyar nyelvi tervezés integrálása az intézményrendszerbe.

A magyarországi bevándorlási és munkavállalási rendszert a belügyi-idegenrendészeti szerkezetből kivéve egy szélesebb társadalompolitikaként elgondolt *migrációs stratégia* keretében szükséges kezelni. Magyarország a közlekedés, a munkavállalás, a képzés, a beruházás, egészségbiztosítás stb. terén megteremthet egy olyan *kárpát-medencei migrációs rendszert*, ahol a vendégmunkások, a munkaerőpiacon oda-vissza mozgó szereplők tőke és tudástranszfert bonyolítanak, illetve a magyarországi tőkebefektetésekhez kapcsolati hálót biztosítanak.

A magyarországi határátlépés és kapcsolattartás problémamentessé tétele kishatárforgalommal, nemzeti vízummal.

3.4. A budapesti kormányzat határon túli *támogatáspolitikájának átalakításakor* tisztázni kell, hogy ez az adott ország biztosította intézményműködtetési források és az Uniós fejlesztéspolitikai források melletti részfinanszírozás.

Ebből kiindulva az alapelvek és célok körvonalazása után meg kell határozni annak *a politikai megállapodásnak a kereteit*, amelyet a határon túli magyar közösségek képviselői a magyarországi kormányzattal és a pártok képviselőivel kötnek az anyaországi támogatásáról. Ugyanis ha egyből a prioritásokról állapodnak meg, akkor abban a politikai alkuk és nem a szakmai keretbezárás lesz a domináns. Egy ilyen megállapodás alapfeltétele, hogy az adott közösségekben készüljenek el a saját, *kisebbségi magyar intézményi fejlesztési tervek* az uniós standardok szerint.

Tisztázni szükséges a mindenkori magyar költségvetésből azt az *arányszámot* és azt a feladatkört, amely a költségvetésből a határon túli magyarok támogatására vonatkozik. A jelenlegi 1-2 ezrelék közti összeget 2 ezrelékben (kb. 15-20 milliárd Ft) lehetne első alkalommal 3 évre megállapítani.

Egy közös megállapodásnak tisztázni kellene a *régiós arányok*at. Itt a lélekszám arányon túl, a vajdasági és kárpátaljai magyarság romló gazdasági-társadalmi helyzetét, az Európai Uniós fejlesztésekből való kimaradásukat figyelembevéve és ha léteznek, saját, EU-s normák alapján leszabályozott programjaikra többlettámogatásokkal rendelkezhetnek.

Még a forrástervezés (a pályázatok kiírása) előtt tisztázni szükséges, hogy a sajátosságoknak megfelelően egy-egy régióban az egyes kisebbségi alrendszerek (*érdekvédelem, önkormányzat, egyház, civil társadalom, oktatás, nyilvánosság*) vagy a felhasználás (*infrastruktúra-fejlesztés, működtetés, tudásbeviteli programok*) milyen *arány*ban részesül a támogatásokból.

Alapvetőnek tartjuk, hogy az egyre erősebben megjelenő *gazdaság- és régiófejlesztési forrás lobbik beszabályozása* érdekében ezekről a projektekről (a piacon szokásos hatásvizsgálatok alapján) külön megállapodás szülessen.

A határon túli magyar intézményességnek *tisztáznia kell a saját maguk finanszírozására fordított összegek forrását*: az adott állam, a transznacionális pályázati alapok, a saját társadalmi támogatás és a magyarországi keretek. Ez ahhoz is szükséges, hogy világosan lássuk a forrásszükségleteket, illetve elkerüljük a párhuzamos finanszírozást, amely nem mond ellent a közös finanszírozásnak.

4. *Lehetőségek és konfliktusok*

4.1. Magyarország uniós csatlakozása úgy történt meg, hogy tisztázatlan és képlékeny nemzetpolitikai programok (nemzeti reintegráció, az Európai Unió fejlesztéspolitikai elképzeléseihez, eszközeihez fűzött remények, kisebbségvédelmi elvárások, regionalizmus, autonómiapolitika) keverednek. Ugyanakkor az immár nemzetközi hátteret kapott pártpolitikai ellentétek felülírják Magyarország uniós és szomszédsági politikáját, miközben gyengül a határon túli magyar pártok országos pozíciója. Ennek a helyzetnek a kezelése érdekében a magyarországi parlamenti pártoknak a következő témák mentén kellene megegyezniük egymással.

a) Magyarország a területén élő kisebbségek, a szomszéd államokban (és Csehországban) élő kisebbségi magyarok, valamint a nyugati és tengerentúli magyar diaszpórák reális igényeit és lehetőségeit figyelembe véve országonként a kisebbségi közösségek igényeit figyelembe véve, differenciált politikát kíván folytatni.
b) A mindenkori magyar kormány és a magyar parlamenti pártok támogatják a kisebbségi és diaszpóra közösségek politikai, érdekvédelmi és országos civil szervezeteinek választott legitim képviselőit abban, hogy közösségük álláspontját híven tükröző közös álláspontot alakítsanak ki a politikai, kulturális, gazdasági törekvések tartalmáról, a Magyarországgal való kapcsolattartásról, illetve a támogatáspolitikai igényekről.
c) Célszerűnek látszik létrehozni a nagyobb, politikailag, kulturálisan megosztott közösségek esetében az országos szervezetek egyeztető fórumait. Az ezek keretében elfogadott közös álláspontot a magyar kormányok és parlamenti pártok tiszteletben tartják és lehetőség szerint minden politikai fórumon támogatják. A parlamenti pártok tartózkodnak a kisebbségi közösségek közös álláspontját kialakító fórumok befolyásától.
d) A mindenkori magyar kormány és a parlamenti pártok a szomszédos államok kormányaival és parlamenti pártjainak képviselőivel közösen a magyarországi nem magyar és a szomszéd országi magyar közösségek céljainak támogatását közös feladatként értelmezik. A kétoldalú és regionális kapcsolatokban a magyar kormányok és a parlamenti pártok érdekeltek a magyarságpolitikai és nemzetiségpolitikai együttműködés formáinak kibővítésében, a támogatás-

politika összehangolásában. Ezekben az együttműködési formákban megkerülhetetlennek tartják a kisebbségi közösségek bevonását.

e) Ennek érdekében a magyarországi nem magyar és a szomszéd országi magyar kisebbségek javaslatai alapján mérlegelni kell a szomszéd államokkal aláírt kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések hatékonyságát javító közös intézkedéseket (első körben a pozitív elmozdulás iránt a legtöbb fogékonyságot mutató Szlovéniával, esetleg Horvátországgal és Ukrajnával).

4.2. A Szülőföld program, mint szakpolitikai reformelképzelés – a háttér-intézményesség átalakításával, a határon túli elitek nagypolitikai érdekérvényesítése révén – kényszerpályára kerülhet, ha elmarad az *alkotmányos felelősség, a célprogramok és a támogatáspolitikai technológia tisztázása*. Ezek nélkül a magyar állam részfelelősségét sem lehet kialakítani a szomszédos kormányokkal és a kisebbségi magyar közösségekkel.

4.3. A kisebbségi magyar közösségek Magyarországgal szembeni emancipációs elvárásai illetve az Unión belüli versenyhelyzetek nem kezelhetők pusztán a határmenti gazdaság és infrastruktúrafejlesztéssel. Ez döntően munkaerőpiaci integrációt jelent és nem *a magyar kisebbségek esélyegyenlőtlenségeit csökkentő intézményi problémakezelést*.

TÓTH ÁGNES–VÉKÁS JÁNOS

Modernizáció és identitás. A magyarországi kisebbségek társadalmi-gazdasági helyzete

Tanulmányunk három gondolatkört ölel fel. Egyrészt az európai integráció folyamatának hatását a nemzeti identitás alakulására, s ezzel összefüggésben a nemzeti kisebbségek helyzetére. Másrészt vizsgálati górcső alá kerül, e folyamatok hogyan hatnak a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségekre, melyek az általánosítható tendenciák és melyek a sajátosságok, milyen eszközök és tényezők járulhatnak hozzá modernizációjukhoz úgy, hogy ez ne identitásuk kárára történjék.

Harmadrészt pedig következtetések levonása következett: az új körülmények közepette mi a kisebbségi kérdéssel és az identitással foglalkozó kutatók feladata, milyen eszközök és módszerek alkalmazása a célszerű.

I. Európai kontextus

Az Európai Uniót a nemzetállamok hozták létre forrásaik ésszerűbb felhasználása, a jobb munkamegosztás, a veszélyforrások közös elhárítása, egyszóval, saját érdekeik hatékonyabb érvényesítése céljából. Ez azt is jelenti, hogy az egypólusú fejlesztés lehetősége kizárt, az ilyen törekvés az integráció végét jelentené. A nemzetállami fogantatású identitáskonstrukció - akárcsak eddig - továbbra is a társadalmi kohézió jelentős tényezője, a nemzetállam érdekérvényesítésének jelentős eszköze lesz.

Ugyanakkor az integráció kiteljesedése során korlátozódik a nemzetállamok szuverenitása, hegemóniája a nemzeti identitás termelésében és karbantartásában is. A nemzetállamok kialakulása óta az államelit igyekezett az állampolgárok minden csoportkötődését a "nulladik társadalmi intézményként" értelmezett nemzeti kötődés alá rendelni, és nyugtalanság töltötte el, ha alattvalóinak lojalitása több csoportkötődés között megoszlott: az állampolgárság intézményét amolyan "modern jobbágyságként" értelmezte.

Az integráció során viszont, egy állam mind többféle állampolgárral, egy személy mind több állammal kerül kapcsolatba: előfordulhat, hogy az egyik állam anyakönyvezi, egy másikban végzi tanulmányait, egy harmadikban dolgozik, s végül egy negyedikben éli le nyugdíjas éveit.

Ezzel együtt megerősödik a csoportkötődések vertikális (nemzetek alatti és nemzetek feletti lokális és regionális identitások) és horizontális tagolódása (a különféle világnézeti, felekezeti, politikai, kulturális, szakmai, fogyasztói csoportkötődések kereszthálózata).

Az integráció folyamatában a nemzetállami fogantatású identitás két funkcióban jelenik meg. Egyrészt az államelitek partikularista hatalmi törekvéseik eszközeként igyekeznek felhasználni, ha úgy érzékelik, hogy az integráció veszélyezteti addigi domináns pozíciójukat. Másrészt a regionális és lokális identitások egyféle szenzorként reagálnak az integráció során bekövetkező strukturális torzulásokra, s ha odafigyelünk rájuk, ezzel éppen az integráció jövőjét szavatoló kiegyensúlyozott fejlődést segítjük elő.

A két megnyilvánulás között tehát a vízválasztó az integrációhoz, mint az összeurópai modernizációhoz való viszony.

II. Magyarországi kisebbségek és modernizáció

Ha azt vizsgáljuk, hogy Magyarország hogyan lép be az európai integráció folyamatába, először azt kell konstatálnunk, hogy a felzárkózás egyik legnagyobb korlátozója az egyes régiók fejlettségében mutatkozó nagy különbség. Azt is mondhatnánk, mielőtt Magyarország egészében érdemben csatlakozhatna az európai integráció folyamatához, előbb önmagát kell integrálnia, keleti fejletlen területeit felzárkóztatnia.

Az egyensúlyteremtésnek alapvetően két eszköze van: a beruházási politika és a migrációs politika. Az első esetben az eszközt szállítjuk az emberhez a tőkekihelyezés ösztönzésével, az infrastruktúra fejlesztésével, a másodikban viszont az embert visszük az eszközhöz, oda, ahol kedvezőbbek a foglalkoztatási feltételek, kialakult már egy hatékonyabb gazdasági szerkezet.

Nemzetközi összehasonlításban Magyarországon mindkét vonatkozásban van mozgástér: a termelési kapacitásokban ugyanolyan nagyok a regionális különbségek, mint ahogyan a belső migráció mértéke is sokkal alacsonyabb a nyugat-európainál, az USA-beli arányokról nem is beszélve.

A két megközelítési mód alkalmazásának mértékéről és arányáról sokszempontú vita folyt már a szocializmus évtizedeiben is, s ennek nem egy vonatkozása ma is időszerű. Mi a következőkben e kérdést egyetlen szempontból, a nemzeti és etnikai kisebbségek vonatkozásában vesszük szemügyre. Azt vizsgáljuk, hogy a kisebbségek identitásának megőrzése

szempontjából melyek a legmegfelelőbb modernizációs technikák, s ezek ellentétben állnak-e az ország egészének érdekével.

Mint ismeretes, a magyarországi kisebbségi törvény összesen 13 kisebbséget (bolgár, cigány, görög, horvát, lengyel, német, örmény, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén, ukrán) nevesít. A 2001. évi népszámlálás során négy kérdés kapcsán tudakolták a nemzeti-etnikai kötődést. Megkérdezték, hogy az illető mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát, mely nemzetiség kulturális értékeihez, hagyományaihoz kötődik, melyik nyelv az anyanyelve, és hogy családi, baráti közösségben milyen nyelvet használ általában. E kérdésekre a válaszadás nem volt kötelező, és egy kérdésre akár három választ is lehetett adni.

Összesen 422.780 olyan személyt írtak össze, aki a nemzeti-etnikai identitásra vonatkozó négy kérdés legalább egyike esetében jelezte egy vagy több nevesített kisebbséghez való tartozását, akiknek nagyjából a fele cigány, negyede pedig német kötődést vallott. Azt is meg kell jegyezni, hogy az identifikáció és a társadalmi kategorizáció arányai nagy eltérést mutatnak: a kutatások szerint a társadalmi környezet majdnem háromszor annyi személyt tekint cigány nemzetiségűnek, mint ahányan a népszámlálás során annak vallották magukat.

Ha szemügyre vesszük a kisebbségi kötődésű személyek társadalmi-gazdasági jellemzőit (lényegében "modernizációs potenciálját"), akkor megállapíthatjuk, hogy azok - a cigányság kivételével - nem térnek el jelentős mértékben az országos értékektől. Az iskolai és szakmai végzettségben, gazdasági aktivitásban, foglalkozásban vagy nemzetgazdasági ágazatban való részesedésben mutatkozó különbségek jórészt a korábbi évtizedek erőteljes asszimilációjából eredő korösszetételbeli eltérésekkel magyarázhatók.

A kérdésnek azonban ez csak az egyik oldala. A másik az, hogy milyen az a közeg, az a társadalmi-gazdasági környezet, amelyből a kisebbségi személy a modernizáció felé elindul, vagyis milyen annak a szűkebb környezetnek, településnek, kistérségnek a fejlettsége, amelybe beleszületett.

Ennek felmérése céljából kiszámítottuk, hogy az egyes kisebbségek tagjainak mekkora hányada élt az adott fejlettségi kategóriába tartózó kistérségekben a 2001. évi népszámlálás nemzetiségi bevallásai és a 2002. évi fejlettségi komplex mutatók szerint.

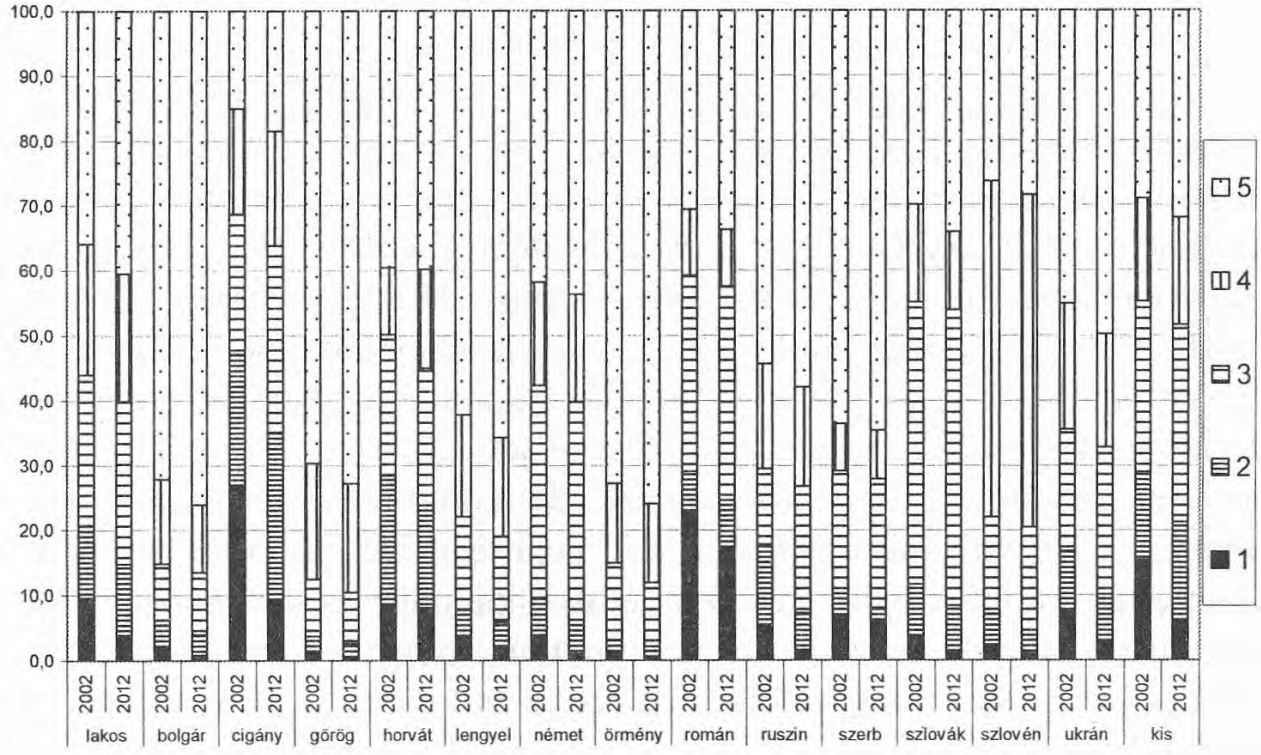
A kistérségek fejlettségének vonatkozásában a KSH által alkalmazott komplex mutatók ötös csoportosítását (dinamikusan fejlődő, fejlődő, fel-

zárkózó, stagnáló, lemaradó) alkalmaztuk a 2002. évi értékekre, illetve az MTA Regionális Kutatóközpontjának a Nemzeti Fejlesztési Terv előirányzatait alapul vevő előszámításait a 2012. évre.

Azt állapíthattuk meg, hogy míg a 2002. évi fejlettségi mutatók szerint a lemaradó kistérségekben az össznépesség 9,6%-a élt, addig a cigány kötődésűek esetében ez az arány majdnem háromszoros (26,6%). Az átlagosnál még a románok esetében kedvezőtlenebb a helyzet (22,9%), míg az összes többi kisebbség sokkal kisebb hányada élt a lemaradó kistérségekben, mint az össznépesség átlaga (például a németek 3,9 és a szlovákok 3,7 százaléka).

Amennyiben a fejlesztések a tervezett ütemben haladnának, 2012-ben a cigányok 9,1%-a élne a lemaradó kistérségekben, vagyis nagyjából akkora hányada, mint az össznépességé élt 2002-ben.

1. ábra: A kisebbségek összlétszámának megoszlása a lakott kistérség fejlettsége szerint 2002-2012

A másik két viszonylag hátrányosan érintett kisebbség, a románok és a horvátok vonatkozásában nem tapasztalunk ilyen markáns javulási tendenciát.

A horvátok esetében a lemaradó kistérségekben élők aránya 2002-ben az össznépesség átlaga alatt volt, viszont az átlagnak majdnem kétszerese

a második legkedvezőtlenebb kategóriában, a stagnáló kistérségekben élők aránya. Ráadásul a tervek igen szerény változást jeleznek előre.

A románok esetét még egy körülmény bonyolítja. Tudvalevő, hogy a Magyarországon élő románoknak körülbelül a fele külföldön született, és ezek 41%-a a legfejlettebb területeken, Budapesten vagy Pest megyében telepedett le. A hagyományos településterületükön, Békés megyében élő magyarországi születésű románok migrációs készsége és képessége nagyon alacsony. A 2001. évi népszámlálás időpontjában a megyében született 4.794 román közül 4.503 (93,9%) ott is lakott, kevésbé fejlett kistérségekben. A statisztikai átlag tehát esetükben valóban eltakarja a lényeget. Ezért helyzetük külön odafigyelést igényel.

Az elmondottakból kiderül, hogy a területfejlesztési tervek elkészítésekor a nemzeti-etnikai körülményeket nem kezelték önálló vizsgálati szempontként, arról sincs tudomásunk, hogy a kisebbségi önkormányzatokat bevonták volna a tervezési folyamatba. A cigányok vonatkozásában a jelentős változás abból ered, hogy a cigányság problémájának ezen vonatkozása egybeesik az ország egészének problémájával, méghozzá a következő okokból. Az egy főre eső GDP alapján Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Nógrád folyamatosan a legfejletlenebb három megye, még ha időnként fel is cserélik egymás között a sorrendet. A fejlett és fejletlen megyék közötti különbség ugyancsak folyamatosan nő. Ugyanakkor a nevezett három megyében írták össze 2001-ben a cigány kötődésűek 40,45%-át. Igaz, hogy az 1990-es népszámlálás során e három megyében az akkor nemzetiség szerint magukat cigánynak vallók 43,98%-a élt (2001-ben a cigány nemzetiséget vallók hányada 42,28%-ot tett ki, tehát valamivel többet, mint az összes cigány kötődésűeké), de a különböző népszámlálások adatainak összefésülése sok buktatóval jár a módszertani és egyéb különbségek miatt. Megbízhatóbb adatokat kapunk, ha a belső vándorlás adatait vizsgáljuk. Ezek pedig azt mutatják, hogy a cigány kötődésűek vonatkozásában a nevezett három megye is kibocsátó (vagyis több ott született cigány kötődésű vándorol el, mint amennyi más megyében született odaköltözik), a magas születésszám folytán azonban mégis tapasztalható enyhe koncentrációs tendencia. Ezt természetesen még nem nevezhetjük tömbösödésnek, hiszen Borsodban is csak a lakónépesség 6,26%-a vallotta magát cigány kötődésűnek (ez a magyarországi megyék között a legmagasabb arány). Ugyanakkor azt is meg kell figyelnünk, hogy e területeken az össznépesség átlagánál gyorsabban nő

a 15-24 évesek korcsoportjának aránya, ami rendszerint külön társadalmi problémákat szokott felvetni.

Milyen megoldásokat kínál ezekre a kérdésekre a migráció ösztönzése? Sok esetben a "közlekedő edények törvényének" ilyen módon való érvényesülése segített az egyensúly helyreállításában, de ott is felmerült legalább két aggály. Egyrészt, a migráció serkentése elmélyítheti a regionális különbségeket, hiszen elsősorban a fiatalabbak, képzettebbek, vállalkozóbb kedvűek vágnak bele a kalandba, s az ott maradtak helyzete még nehezebbé válhat. Másrészt, a társadalmi-gazdasági fejlettségnek van egy szintje, amely alatt a migráció már nem, vagy csak meghatározott irányban ösztönözhető.

A nemzeti és etikai kisebbségek szempontjából azonban még két újabb probléma is adódik. Egyrészt, maga a migráció erodálja az identitást, gyorsítja az asszimilációt.

Vizsgálataink során arra a megállapításra jutottunk, hogy a migrációnak mind az iránya, mind a távolsága fordított arányban áll az adott kisebbséghez tartozó személyek identitásának kompaktságával, de e korreláció mértéke kisebbségenként eltér.

Ezt kissé bővebben kifejtjük.

A migráció irányának ez esetben a lakott település típusát (község, város, megyei jogú város, Budapest), a távolságának pedig a területigazgatási egység szintjét (település, kistérség, megye) tekintettük. (Ez alkalommal a belső migrációnak csak a Magyarországon született kisebbségi kötődésűekre gyakorolt hatását elemeztük, a külföldön születettek sajátos kérdéseit korábban külön elemeztük.)

Az identitás kompaktságán azt értettük, hogy a kisebbségi kötődésű személy hány "szállal" kötődik az adott nemzeti-etnikai közösséghez, az egyes csoportkötődései mennyiben fedik át, illetve mennyiben keresztezik egymást. Figyelembe vettük azt is, hogy a különböző kötődések, mint például az anyanyelv, a családban beszélt nyelv, a felekezeti hovatartozás stb. kisebbségenként különböző szerepet játszanak.

Belső migránsnak azt a személyt tekintettük, aki a 2001. évi népszámlálás során nem ugyanazon a településen lakott, amelyen született. (Az időközben el- és visszavándoroltakat nem soroltuk a migránsok közé.)

Az ilyen módszertannal végrehajtott elemzés azt mutatta, hogy a migráció a szlovének és horvátok identitásának kompaktságát "koptatta" a legjobban, amelyeknek a települési súlyozott aránya a legmagasabb. (Ez esetben az állandó településterülettel nem rendelkező ún. "mikrokisebb-

ségekkel" nem foglalkozunk, mert Magyarországon született tagjaik migrációs jellemzői a kis esetszámok miatt statisztikai módszerekkel nem elemezhetők.) A horvátok esetében ez az arány 24,48 százalék, ami annyit jelent, hogy az "eszmei horvát" olyan településen él, amelyen a horvátok aránya a település össznépességének körülbelül egynegyedét képezi. Bár megyei és kistérségi vonatkozásban a szlovének élnek legkompaktabb területen, települési súlyozott arányuk valamivel alacsonyabb, 22,08%.

Ezzel ellentétben a migráció okozta megpróbáltatásokat, nem azon kisebbségek identitása "viseli el" a legjobban, amelyek települési súlyozott aránya a legkisebb, hanem a cigányoké. Ehhez hozzájárulnak mind belső közösségi sajátosságaik, mind a velük szemben megnyilvánuló társadalmi kategorizáció, s e két tényező folyamatos és kölcsönös egymásra hatása teszi e kisebbséget a legzártabb közösséggé.

Ez volna tehát a migráció két kisebbségspecifikus hatásának egyike. A másik pedig az, hogy a képzettebbek, törekvőbbek elvándorlása tovább rontja a kisebbség hagyományos településterületén maradók társadalmi-gazdasági helyzetét, akadályozza a kisebbségi közösség belső vertikális szervezetének egészséges kialakulását.

A migráció tehát tovább ronthat a területfejlesztési egyenetlenségeken, nehezítheti a kisebbségi közösségek fennmaradását. De hozhat-e egyéni boldogulást a cigány kötődésűek számára, ha migrációra szánják magukat? Másképp fogalmazva: a fejlettebb környezetben mennyivel jobbak a magukat cigánynak vallók mutatói?

Ennek vizsgálatához a cigány kötődésűek gazdasági aktivitásának megyénkénti megoszlását vesszük alapul.

Mint ismeretes, a 2001. évi népszámlálás adatai szerint a lakónépesség 36,2%-a volt foglalkoztatott, és 32,4%-a inaktív kereső, elsősorban nyugdíjas. Ez utóbbiak részaránya a népesség elöregedése miatt folyamatosan növekszik, ami általános vélemény szerint az ország egyik legnagyobb gondja. Az eltartottak (elsősorban gyermekkorúak) aránya 27,3%-ot tett ki, 4,1% volt a munkanélküli.

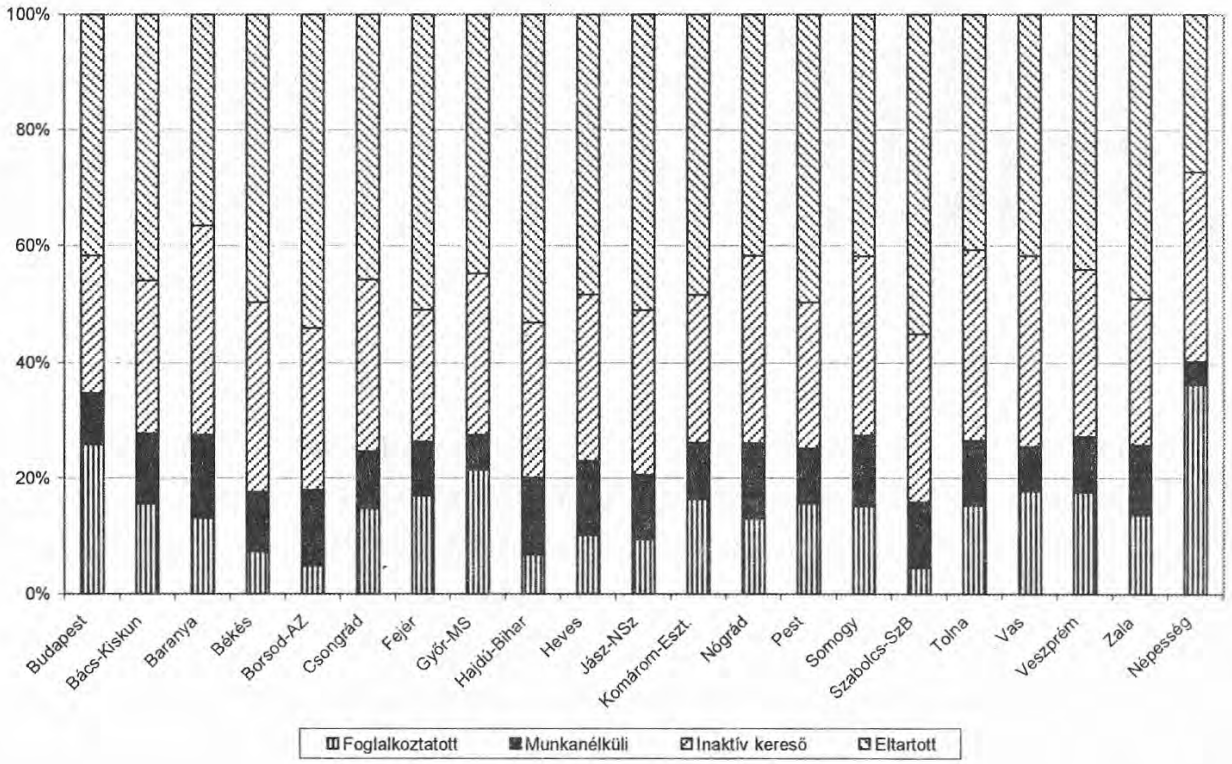
Ezzel szemben a magukat cigány kötődésűnek vallók körében a foglalkoztatottak aránya mindössze 10,8% volt, még a munkanélkülieknél (11,8%) is alacsonyabb.

Gazdasági aktivitás szerinti megoszlás 2001.

	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív kereső	Eltartott
cigány	10,8	11,8	28,5	49,0
német	40,2	2,6	38,2	19,1
szlovák	34,2	2,8	46,5	16,6
ukrán	43,6	4,3	27,8	24,3
magyar	36,2	4,1	32,9	26,8
népesség	36,2	4,1	32,4	27,3

Ha megvizsgáljuk, hogy a cigány kötődésűek gazdasági aktivitás szerinti megoszlásában megyénként milyen eltérés tapasztalható, egyértelműen megmutatkozik, hogy a különbségek jelentősek. Míg Borsodban és Szabolcsban a foglalkoztatottak aránya az öt százalékot sem éri el, addig Budapesten meghaladja a 25 és Győr-Moson-Sopronban is a 21 százalékot (igaz, utóbbiban ez mindössze 358 főt jelent).

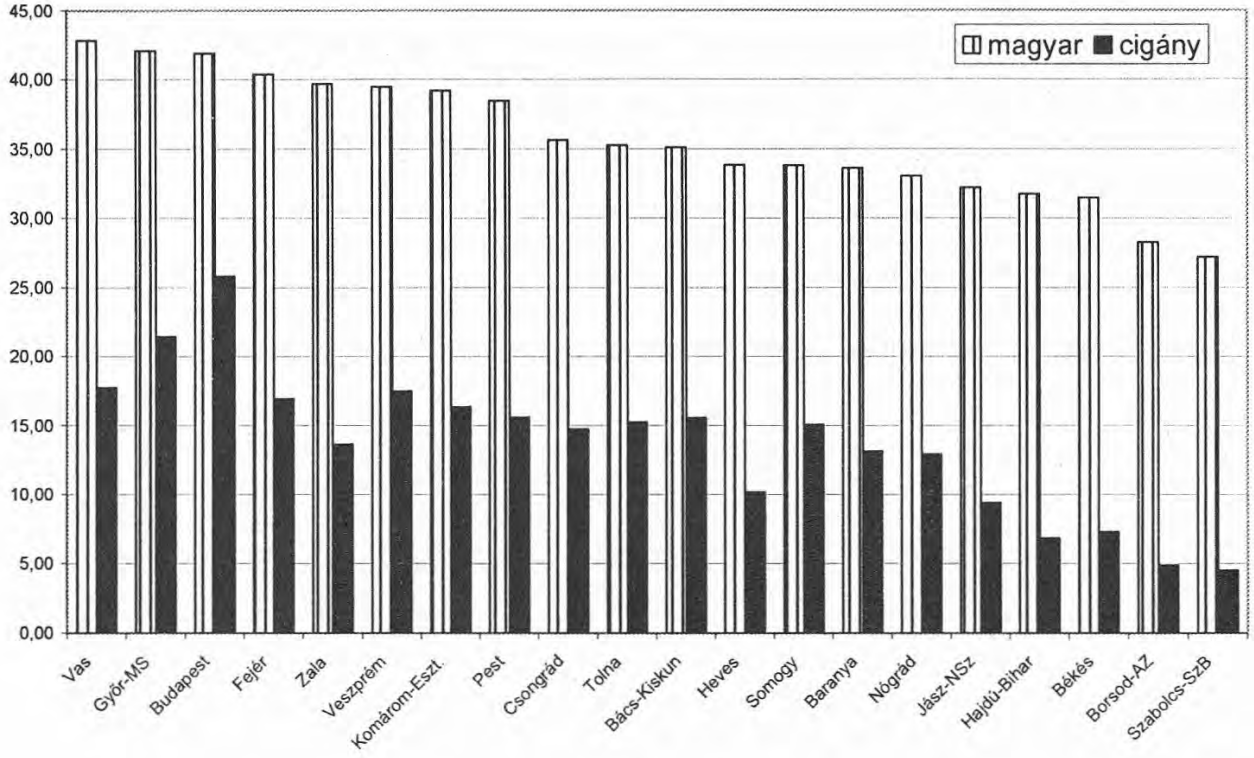
2. ábra: A cigány kötődésűek gazdasági aktivitás szerinti megoszlása megyénként

Ezek az arányok azonban még a legjobb esetben is mélyen az ország össznépességének átlaga alatt maradnak, és jórészt párhuzamosan alakulnak az adott megye értékeivel. Ezt úgy ábrázolhatjuk a legszemléleteseb-

ben, ha a magukat magyar kötődésűnek (vagy annak is) vallók foglalkoztatottságának megyénkénti arányait csökkenő sorrendbe rendezve hozzájuk rendeljük a cigány kötődésűek megyénkénti foglalkoztatottsági arányait. Megfigyelhetjük, hogy a különbség úgy nő, ahogy a kedvezőtlenebb gazdasági helyzetű megyék felé haladunk: a magyarok foglalkoztatottsága Győrben még csak kétszeres, Hevesben háromszoros, Szabolcsban pedig már hatszoros arányt mutat a cigányokéhoz viszonyítva.

3. ábra: A foglalkoztatottak aránya a magyar és a cigány kötődést vallók körében megyénként

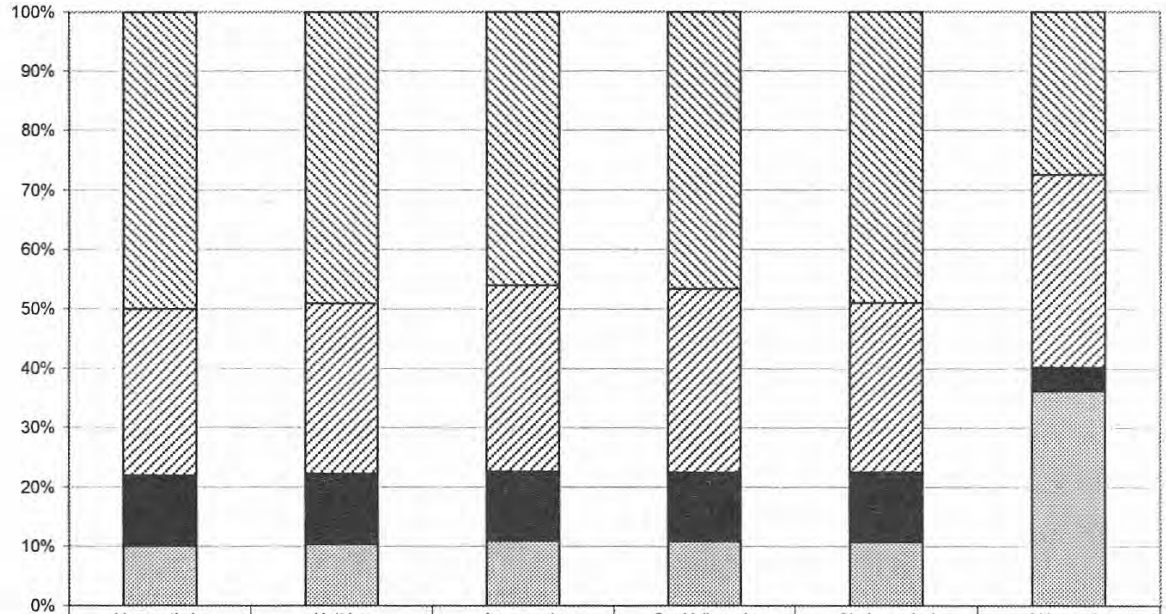
Az is megfigyelhető, hogy miközben a cigányság körében nagy az etnokulturális diverzitás, ezek a különbségek a népszámlálási adatok alapján statisztikailag releváns mértékben nem tükröződnek a társadalmi-gazdasági helyzet mutatóiban. Elég, ha csak az egyik alapvető jellemzőt, az anyanyelvhez való viszonyt vesszük tekintetbe.

Ismeretes, hogy a cigány kötődésűek mintegy háromnegyede kizárólag magyar anyanyelvűnek vallotta magát. 13%-a csak cigány, 8%-a pedig cigány és magyar anyanyelvűnek vallotta magát, illetve 23,5 százalékuk mondta magát cigány, romani vagy beás anyanyelvűnek, illetve ezek valamely kombinációját választotta. Valamivel több mint negyedük nyilatkozott úgy, hogy családi, baráti körben használja a cigány nyelvek

valamelyikét és 63%-uk mondta azt, hogy a cigánysághoz kulturálisan kötődik. Viszont több mint 92%-uk vallotta magát cigány nemzetiségűnek.

Ha azonban bármelyik identitáskategóriához tartozó cigány kötődésűek társadalmi-gazdasági jellemzőit tekintjük, nem tapasztalunk lényeges különbséget. Ezt is legjobban a gazdasági aktivitás mutatóival, mint a társadalmi-gazdasági helyzet alapvető meghatározójával szemléltethetjük. Azt mondhatjuk tehát, hogy a cigányság közösségi identitásának, integrációs készségének és képességének is ez az egyik legdominánsabb belső meghatározója.

4. ábra: A cigány kötődésűek gazdasági aktivitásának arányai identitáskategóriánként

	Nemzetiség	Kultúra	Anyanyelv	Családi nyelv	Cigány mind	Népesség
Eltartott	94 939	63 456	22 262	24 732	100733	2 786 295
Inaktív kereső	53 326	37 027	15 196	16 419	58572	3 305 541
Munkanélküli	22 492	15 277	5 628	6 121	24236	416 210
Foglalkoztatott	19 227	13 448	5 352	5 803	22179	3 690 269

III. Kutatási irányok

Végezetül szóljunk néhány szót arról, hogy az identitás és a nemzeti kisebbségek kutatói magukra nézve milyen következtetéseket vonhatnak le az európai integráció folyamataiból, s mivel járulhatnak maguk is hozzá a modernizációhoz.

Nagyon nehéz a modernizációról világos céltételezés nélkül beszélni, mert a kisebbségek körében magának a kifejezésnek is ambivalens értelmezése van. A nemzetállami homogenizálás törekvései közepette a nacionalista többség sokszor a modernizáció elleni irányultságként igyekezett megbélyegezni a kisebbségek önmegtartó stratégiáit. Idővel bebizonyosodott, hogy az ilyen többségi magatartásnak a modernizációhoz semmi köze sincs.

A modernizáció valójában új, hatékonyabb válasz a kihívásokra, esetünkben azokra, amelyek a különböző nemzeti-etnikai identitású személyek közötti együttélésből erednek a nemzetállami szuverenitás egyeduralmának csorbulása közepette, és abból, hogy az integráció, az emberek, eszmék, javak szabad mozgása folytán mind sűrűbbé válik a különböző csoportok közötti keresztkötődések hálózata.

Eképpen nem csak Európának, s keretében nem csak a magyarországi társadalomnak, és nem is csak maguknak a kisebbségeknek kell megvizsgálniuk, hogy milyen új modernizációs stratégiával kell válaszolniuk az új kihívásokra, hanem a nemzetek közötti viszonyokat, a nemzeti identitás mibenlétét kutatóknak is.

A magunk részéről úgy véljük, munkánk megtervezésénél mindenképpen a következő mozzanatokra kell odafigyelnünk.

Egyrészt, a kisebbségi kérdést mind kevésbé lehet az államhatárok keretén belül vizsgálni. Az a közösség, amely egy területen kisebbségben van, másutt többséget képez, s a "globális falu" körülményei közepette mindinkább csökken a térbeli távolság korlátozó hatása. Ha az értékalapú csoportok, közösségek modernizációjának, tehát asszimilációmentes társadalmi integrációjának lehetőségeit és korlátait kívánjuk felderíteni, akkor elsősorban a helyzetüket meghatározó tényezőket kell definiálni. Külön kell választani azokat a tényezőket, amelyek - akár minden mástól függetlenül is - magából a kisebbségi helyzetből erednek; azokat, amelyek az adott közösség sajátos társadalmi-történelmi fejlődésének sajátosságaiból erednek; és végül azokat, amelyeket a társadalmi-gazdasági környezet, a többségi társadalom, és nem utolsósorban az államelit és az államigazgatás indukál. Az államhatárokon is átnyúló összehasonlító elemzések hatékony eszközei lehetnek ennek a distinkciónak, s egyben a kérdéssel kapcsolatos államközi együttműködés előmozdításának is.

Másrészt, a kisebbségkutatás hatékonyságát az növelhetné, ha minél inkább sikerülne beágyazni a társadalom szerkezetét vizsgáló szociológiai, gazdasági és egyéb kutatásokba.

Harmadrészt pedig, ha azt kívánjuk elérni, hogy a nemzeti identitás kérdése mind kevésbé legyen az ideológiai-politikai manipuláció eszköze, magának a kisebbségkutatásnak is nyitnia kell az olyan módszertani eszközök és eljárások irányába, amelyek az eddiginél nagyobb mértékben lehetővé teszik a trendelemzést, a prognózist és a kvantifikációt.

KOVÁTS ANDRÁS

Nagyvárosi bevándorolt közösségek politikai integrációja

Napjainkban gyakran beszélünk a társadalmi integrációról, beilleszkedésről, illetve ezeket segítő, támogató programokról, struktúrákról. A jelen kutatás a jelenség másik oldalával foglalkozik bővebben: azt vizsgálja, hogy maguk az érintettek, a társadalomnak azok a csoportjai, akiket a különféle integrációs politikák, illetve integrációs programok és szolgáltatások céloznak, ténylegesen hogyan „integrálódnak", azaz mit tudunk mondani az empirikus adatok szintjén az ő társadalmi beilleszkedésükről.

Az Európai Unió 6-os Kutatási Keretprogramja által támogatott kutatás keretében, egy 3 éves kutatási programban[1] kísérelünk meg egy olyan oksági magyarázó modellt felállítani illetve a későbbiekben ezt a magyarázó modellt empirikus adatfelvétel segítségével tesztelni, amely alapján meglehetős biztonsággal lehet nyilatkozni egyes bevándorolt közösségek társadalmi integrációjáról. A kutatásnak az első harmadát zártuk le, ami a konceptuális és operacionális kérdések megvitatását és tisztázását jelentette, majd az így előállott elméleti modell és hipotéziskészlet tesztelése következik empirikus adatfelvételek és elemzések segítségével.

A kutatás keretei

A nemzetközi kutatás a „LOCALMULTIDEM: Multicultural Democracy and Immigrants' Social Capital in Europe: Participation, Organisational Networks, and Public Policies at the Local Level" címet viseli, és mint ahogy a cím is sejteti, egy meglehetősen komplex munkáról van szó.[2] A multikulturális demokrácia működését és a bevándoroltak társadalmi tőkéjét vizsgálja a politikai részvétel, a szervezeti és intézményi hálózatok működése és a bevándorlókra vonatkozó szakpolitikák által determinált lehetőségstruktúrák elemzésével, a helyi adottságok figyelembe vételével. A lokális dimenzió kiemelten fontos attribútuma a kutatásnak. Ko-

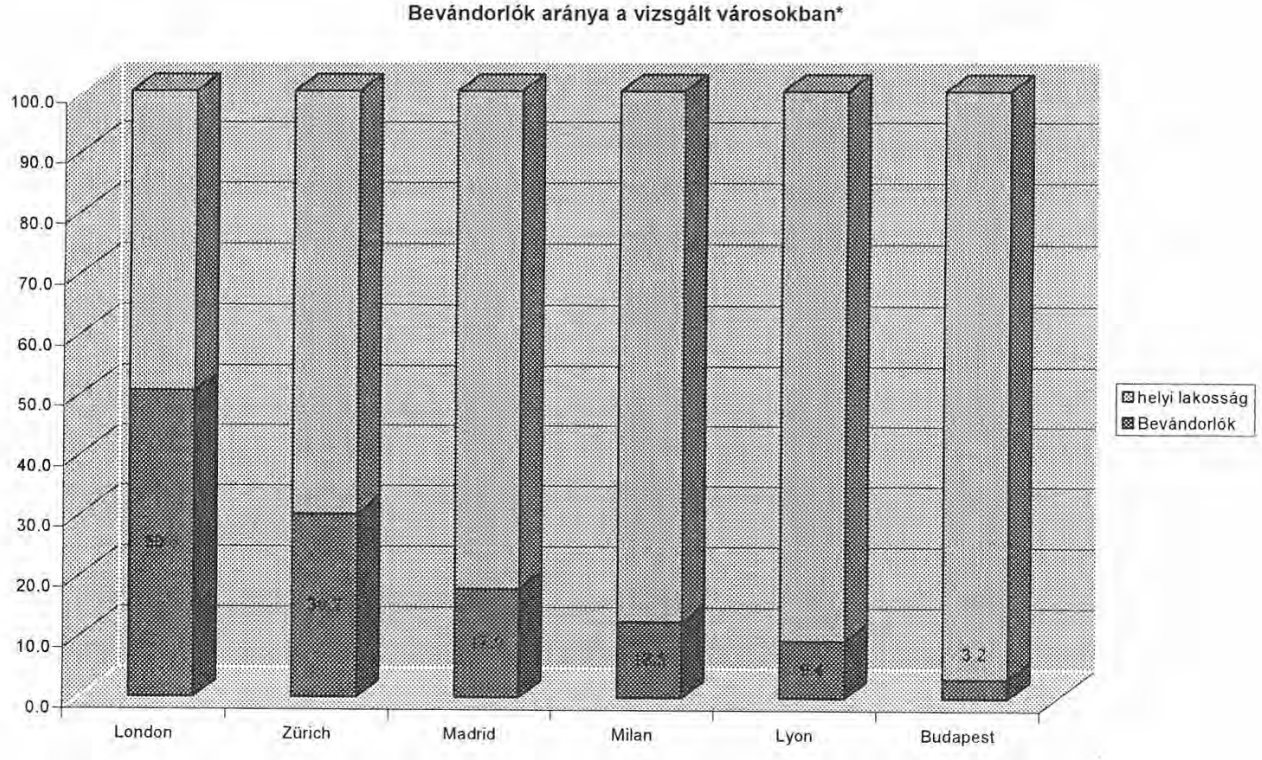
[1] A „Polgárok és Kormányzás" kutatási prioritás CIT5-CT-2005-028802 szerződésszámmal megvalósuló projektje.

[2] A Kisebbségkutató Intézet mellett az alábbi partnerek vesznek részt a kutatásban: Universidad de Murcia (Laura Morales, kutatásvezető); Université de Genève (Marco Giugni), Fondation Nationale des Sciences Politiques (Manlio Cinalli), Università di Trento (Mario Diani), University of Bristol (Paul Statham).

rábbi empirikus tapasztalatok, hasonló típusú kutatások eredményei rendre azt mutatják, hogy a regionális, globális vagy nemzeti szintű szakpolitikák döntően helyi szinten fejtik ki hatásukat.[3] A kutatás alapkoncepciója arról szól, hogy a helyi önkormányzatok, a bevándorolt közösségek és egyének szintjén, valamint a helyben működő – migráns és többségi – társadalmi szervezetek szintjén kell keresni azokat a faktorokat, amelyek a bevándorolt közösségek társadalmi integrációját és politikai részvételét befolyásolják.

A kutatás hat európai nagyvárosban zajlik: Madridban, Lyonban, Zürichben, Milánóban, Budapesten és Londonban. Londonban csupán egy meghatározott területét, a Haringey, Islington és Hackney által alkotott városrészt vizsgáljuk. Mind a hat városról illetve városrészről elmondható, hogy nagyjából hasonló méretűek, lakosságuk másfél és kétmillió között van, és mindenhol szignifikáns a bevándorló népesség aránya (1. ábra).

1. ábra:

* 2005-ös adatok alapján, Lyon és London esetében az adatok 2000-ből származnak.

[3] Zetter, Roger és Griffiths, Sigona, Flynn, Pasha, Beynon (2006): *Immigration, social cohesion and social capital: What are the links?* Oxford Brokes University

A bevándorolt népesség arányát tekintve Budapest a sor végén helyezkedik el, de még így is lényegesen nagyobb arányban élnek itt migránsok mint az ország egyéb városaiban. Az európai bevándorlás általános dinamikája, hogy döntően nagyvárosok köré összpontosul: a kutatásba bevont városok mindegyikében jelentősen felülreprezentáltak a bevándorlók (1. táblázat).

1. táblázat: Bevándoroltak városonkénti és országos aránya a kutatás hat helyszínén

Település	Bevándoroltak aránya (%)*	Bevándoroltak aránya országosan (%)**	Különbség
London (3 kerület)	50.6	7.9	6.4-szeres
Zürich	30.2	22.0	1.4-szeres
Madrid	17.9	6.5	2.8-szeres
Milánó	12.5	4.1	3.1-szeres
Lyon	9.4	5.4	1.7-szeres
Budapest	3.2	1.3	2.5-szeres

* 2005-ös adatok alapján, Lyon és London esetében az adatok 2000-ből származnak.

** Forrás: Salt, 2006, Nagy-Britannia esetében a 2001-es népszámlálás.

Problémafelvetés és hipotézis

A kutatás a politikai integráció fokát és dinamikáját vizsgálja, azaz a multikulturális demokrácia helyi szintű megvalósulását. Multikulturális demokráciáról akkor beszélünk, amikor az etnikai kisebbségek részt vesznek a demokratikus folyamatokban, és ezzel egyrészt megbízható információval látják el a politikai elitet a bevándorolt népesség politikai preferenciáiról, másrészt pedig biztosítják a demokratikus intézmények legitimitását a kisebbségi csoportok körében. [4]

Azt vizsgáljuk, hogy az adott migráns közösségek politikai integrációja milyen fokú, illetve milyen dinamikájú a kutatásba bevont egyes városok esetében. Az elemezhetőség kedvéért bizonyos mértékben szűkítjük az elemzési keretet, így városonként három jellemző, vagy jellemzőnek tartott bevándorolt csoportot vizsgálunk, és ez minden városban más és más. Budapest esetében egyrészt határon túli magyarokat vizsgálunk, másrészt kínaiakat, harmadrészt pedig egy olyan vegyes csoportot, mely-

[4] Fennema, Meindert és Tillie, Jean (2001): Civic Community, Political Participation and Political Trust of Ethnic Groups. *Connections, 24*(1), 27-41.

nek képviselői úgynevezett „iszlám országokból" érkeztek Magyarországra, őket így muszlimként definiáljuk, azonban ez nem az egyéni vallásos affiliációt jelenti, hanem csak egy globális definíció alapján meghatározott nemzetiségi, állampolgársági hátteret.[5] Vizsgálati célpontunk a kutatás során, egyrészt, hogy van-e különbség az egyes etnikai csoportok integrációjának jellegében és mértékében. Ez megtehető mind a vizsgált csoportok között városonként (tehát van három bevándorló csoport, amiről megállapításokat tehetünk), mind pedig a városokat összehasonlítva, mondjuk a Madridban élő equádori csoport és a budapesti kínai csoport integrációs dinamikáját, mintáit illetően tehetünk érvényes megállapításokat az empirikus adatok alapján. Ezt az – egyelőre még csak hipotetikus – gondolatmenetet továbbfűzve arra keressük a választ, hogy melyek azok a tényezők, amelyek a bevándoroltak politikai integrációjára hatnak.

A politikai integráció konceptuális meghatározásaként a jelen kutatás a társadalmi-politikai participáció és a befogadó társadalom politikai értékeibe, intézményeibe és a politikai elitbe vetett bizalom együttesét használja.[6] Az integrációt egyfelől tehát egy cselekvési, másfelől pedig egy attitűdbeli vagy orientációs dimenzióban vizsgálhatjuk. Az első esetben pusztán az aktivitás jellegét, mértékét, erősségét és intenzitását, a másodikban pedig a bizalom erősségét és az értékrend közelségét vagy távolságát tekintjük a politikai integrációt meghatározó változónak.

Az operacionális definíciók megalkotásánál két dimenziót határozunk meg, amelyeket a későbbiekben, az empirikus elemzések során vizsgálunk. Az egyik a politikai orientáció kérdése. Itt olyan dimenziókat vizsgálunk, mint a politikai bizalom mértéke, a politikával kapcsolatos érdeklődés, illetve az információhoz való hozzáférés és az információ feldolgozottsága; az identitás kérdése, a politikai irányultság, mind a nagy ideológiai tömbök, mind a konkrét pártok, vagy valamilyen helyi szintű koalíciók irányában. Ide tartozik még az általánosságban vett demokratikus értékekhez való viszonyulás, valamint a tolerancia mértéke.

A másik dimenziót a társadalmi cselekvés és viselkedés alkotja. Ez egyrészt a szervezeti életben való részvételt jelenti, azt, hogy miként intézményesülnek ezek az identitásstruktúrák, másrészt pedig kifejezetten a

---

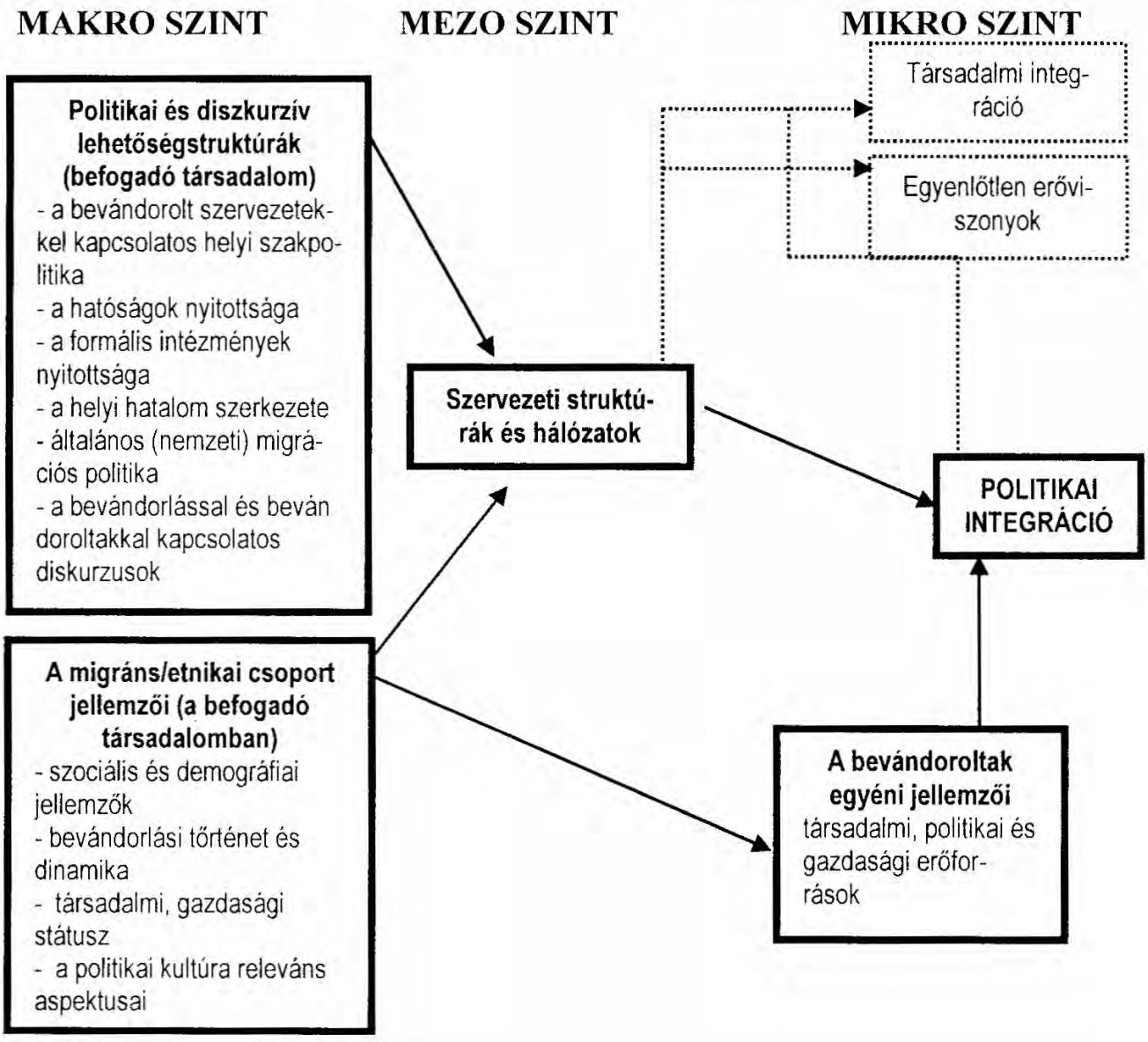
[5] A *CIA World Factbook* definícióját alkalmazva, olyan országokból származó bevándorlók, amelyekben a muszlim lakosság aránya meghaladja az 50 százalékot.

[6] Jacobs, Dirk és Tillie, Jean (2004): Social Capital and Political Integration of Migrants. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 30*(3), 419-427.

politikai mobilizációt, aktivitást értjük alatta. A kutatás nagy hangsúlyt fektet annak vizsgálatára, hogy milyen politikai akciókban vesznek részt az érintettek, akár egyéni, akár pedig közösségi vagy csoportszinten.

Ezen tényezők együttes alkalmazásával kialakíthatunk egy hipotetikus magyarázó modellt, ami a bevándoroltak politikai integrációját befolyásoló tényezők rendszerét, és egymáshoz való viszonyulását mutatja be (2. ábra). A kutatás központi célkitűzése ezen modell érvényességének empirikus tesztelése, valamint a modell alkalmazása az egyes migráns csoportok politikai integrációja közötti tapasztalt vagy feltételezett különbségek magyarázatához.

2. ábra: *A bevándoroltak politikai integrációját meghatározó tényezők*

Ez a modell, amelynek magyarázó erejét és érvényességét a kutatás során empirikus adatokkal vizsgálni igyekszünk. A fő kérdés itt a politikai integráció foka és mértéke valamint dinamikája, ami elméletünk szerint jelentősen hat mind az általában vett társadalmi integrációra, mind pedig az ezzel szorosan összefüggő hatalomból való részesedésre. Hat továbbá az erőviszonyok egyenlőtlenségére az adott migráns csoportok esetében. Ha azt vizsgáljuk, hogy melyek azok a faktorok, amelyek a politikai integrációt meghatározzák, és feltételezhetően jelentős mértékben magyarázzák, akkor egyfelől beszélhetünk a bevándoroltak egyéni sajátosságairól, jellemzőiről, az erőforrásaikról, mind társadalmi, mind politikai, mind gazdasági szinten. Ezt egy survey típusú adatfelvétellel kívánjuk tesztelni, városonként 1300 fős rétegzett mintán, ahol a már említett migráns csoportokat egyéni kérdőívek segítségével kérdezzük le. Ez egy standard adatfelvétel, tehát ugyanazt a kérdőívet és ugyanazt a mintavételi eljárást alkalmazzuk a többi európai nagyvárosban is.

Másfelől, ha elindulunk a magasabb – mezo és makro – szintek felé, egy középszintű elemzés keretében értelmezhetjük, illetve vizsgálhatjuk a szervezeti struktúrákat. Itt döntően a migráns szervezetek működését, illetve orientációját kívánjuk feltárni, szintén egy standard kérdőívvel. Budapest esetében az itt regisztrált vagy nem regisztrált, de ismert és aktív, és valamilyen módon migrációhoz köthető, migrációval foglalkozó szervezeteket fogjuk feltérképezni és felmérni. A fenti magyarázó modellben egyfajta köztes változóként tudjuk a szervezeti struktúrákat elképzelni, ahonnan továbblépve már makro-szinten vizsgáljuk a migráns, vagy etnikai csoportok jellemzőit a befogadó társadalomban.

Itt egyfelől népszámlálási, másfelől idegenrendészeti, illetve népességnyilvántartóban nyilvántartott adatok alapján vizsgáljuk a csoportok szociális és demográfiai jellemzőit, történetét, azaz mennyire régi, vagy menynyire új bevándoroltakról van szó. A Tóth-Vékás tanulmányban említett román nemzeti kisebbség jó példa arra, hogy miként strukturálódik újra egy – a szakpolitika által stabilnak tekintett – etnikai csoport. A kutatás vizsgálja a kiválasztott bevándorolt csoportok társadalmi, gazdasági státuszát és szocio-demográfiai mutatóit, valamint a csoportban általánosan feltárható, feltérképezhető politikai kultúrát, illetve politikai orientációt.

A legkidolgozottabb része a modellnek, illetve magának a kutatásnak, az úgynevezett politikai és/vagy diszkurziv lehetőségstruktúrák vizsgálata. Politikai lehetőségstruktúra alatt azt az intézményi, jogszabályi, szakmapolitikai és diskurzusbeli környezetet értjük, ami az adott migráns

csoportot körülveszi, amely erőtérben az adott migráns csoport saját magát, akár egyéni szinten, akár szervezeti szinten, akár pedig a többségi társadalom viszonylatában, csoportszinten meg tudja határozni, illetve amely struktúrák az adott csoport politikai integrációját meghatározzák.[7] Ez egyfelől jelenti a bevándorolt szervezetekkel foglalkozó helyi szakpolitikát, azt, hogy milyen lehetőségeket biztosít egy önkormányzat, egy helyi szintű jogi szabályozás, vagy a nemzeti és regionális szabályozás helyi vonatkozású része az adott migráns csoportoknak és egyéneknek. Másfelől a hatóságok együttműködését, rugalmasságát vizsgálja a bevándoroltakkal kapcsolatban. Vizsgálja még a formális intézmények „nyitottságát" a bevándoroltak irányában, kezdve a munkaerő felvételtől, a különböző közhivatalok, közfunkciók ellátásának kérdéséig. Vizsgálja a helyi hatalom szerkezetét, azaz, hogy miként lehet a helyi döntéshozatalba, a helyi politikaformálásba akár formálisan bejutni, akár ezt informálisan befolyásolni. Vizsgálja az általános, nemzeti migrációs politikát is, mind a jogi szabályozás, mind pedig az intézményi szabályozás szintjén, de ez a jelen kutatás esetében hátul van a listán, ugyanis itt most kifejezetten a helyi hatásokat igyekszünk vizsgálni. Bármilyen erőteljesnek tűnjenek is a nemzeti szintű szabályozók, feltételezésünk szerint nagyon kevés ebből, ami nagy hatással van a bevándoroltak mindennapjaira a helyi közösségekben. Végezetül, és ez a diszkurziv lehetőségstruktúrákat elemző része a kutatásnak, vizsgálható a bevándorlással, a bevándoroltakkal kapcsolatos politikai attitűdök, politikai diskurzusok rendszere, tehát egyszerűen az, hogy mi hallható, mi olvasható a bevándorlásról, a bevándoroltakról, ismét csak helyi szinten, önkormányzati orgánumokban, a napi vagy heti sajtónak a helyi változataiban. Bízunk benne, hogy ebből a mátrixból sajtófigyeléssel és tartalomelemzéssel, jogszabályok, határozatok, helyi politikai viták elemzésével fel lehet rajzolni azt a lehetőségstruktúrát, azt az erőteret, amelyben a bevándoroltak politikai integrációja megvalósul. Ezt döntően két dimenzióban kívánjuk vizsgálni. Az egyik az identitás kérdése, és az identitáshoz való viszony a helyi politi-

[7] Koopmans, Ruud and Statham, Paul (2000): *Migration and Ethnic Relations as a Field of Political Contention: An Opportunity Structure Approach.* In: Koopmans, Ruud és Statham, Paul (szerk.). Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics. Oxford, Oxford University Press, 13-56. és Koopmans Ruud (2004).: *Political. Opportunity. Structure. Some Splitting to Balance the Lumping.* In: Goodwin, Jeff és Jasper, James M. (szerk.). Rethinking Social Movements Lanham, MD, Rowman and Littlefield, 61-73.

kai lehetőségek szintjén, itt azt vizsgáljuk, hogy egy monokulturális felfogás érvényesül-e, vagy inkább egy pluralista szemlélet; a másik dimenzió pedig a társadalmi tagságról alkotott kép, mind a diskurzusok, mind pedig a konkrét jogi szabályozások szintjén. A társadalmi tagságot vagy döntően etnikai alapon tételezi a politikai lehetőségstruktúra, vagy pedig inkább egy politikai-territoriális dimenzióban igyekszik ezt megfogalmazni.

Ebben a koordinátarendszerben elhelyezve, és a már említett mezo- és mikroszintű változók hatását is figyelembe véve szeretnénk képet kapni arról, hogy miként alakul az egyes bevándorolt csoportok politikai integrációja Budapesten és az öt másik európai nagyvárosban.

A. Gergely András

Zárt karokkal várt Kelet. Intelmek egy euro-szkeptikus olvasathoz

Alighanem többségben vannak azok, akik számára a „lelkesebb" vagy a „késői szocializmus" időszakában a több mint ismert tantörténet nem volt ismeretlen: szójátékok tükrözték a politikus közhelyet: mi történik akkor, amikor a pusztulásba rohanó viruló kapitalizmus a vég szakadékába zuhan... – s ott kivel is találkozik először? Nem mással, mint a sikeres szocializmussal... Erre már csupán az előző politikai izmusos korszak végnapjaiban, a nyolcvanas évek legvégén rakódott rá az a fogalomkör, amely a beköszönő, határbontás utáni időszakot úgy összegezni volt hajlamos, hogy immár megérkezhet végre a „tárt karokkal várt Nyugat". Nagybetűvel írt, s nem tisztán csak földrajzi tájolást szimbolizáló, hanem épp a Kelet ellenpontjaként, irigylésre méltó másságként, a lehetőségek szabadpiacaként bánt ez a megfogalmazás mindennel, ami nyugati volt: autóval, állampolgári jogokkal, jövedelemmel, vállalkozási bátorsággal, és nem utolsósorban a sikerrel, a szabad piacon érvényesülni képes önerős ember gazdagodásával és idézőjeles „boldogulásával".

A várva várt Nyugat azután el is jött. Nem kell kifejezetten a hazai jobboldali sajtót, a parlamenti felszólalásokat és utcai barikád-falfirkákat gyűjtögetni, vagy internetes honlapokon vadászni a közvélekedésnek azt a tónusát, amely ezt a Nyugatot a pusztító vírussal, az ember ellenállását és hazafiúi moralitását kizsákmányoló módon megtörő piaci gyalázattal azonosítja – jócskán jut ezekből a házfalakra, honpolgári hangoskodásba, sőt a politikai közvélekedés megannyi fórumára is. Leginkább mégis inkább átok és szitok övezte hangnemben zajlik ez a Nyugat-befogadás, akkor is, ha hasznát, piacát épp annyian élvezik még ezidő szerint, mint ahányan máris csak kárát látják...

Tanulmányom azonban a látszat ellenére nem kíván a politikai hangosbeszélés kritikai visszhangja lenni. Ugyanakkor előre kell jeleznem: arról a társadalmi magatartásmódról és értékrendről kívánok most szólni, amely korosztályi és politikai szubkulturális közegben a leggyakoribb, de elő-előfordul a magyarság korszakos kiszolgáltatottságát hangoztató közegben is, rendszerint pusztuló kisebbségeink védelmében, ahol a határon túli magyarság fenyegető fölszámolását imagináló drámájával számol, az értük szóló aggodalom sikolyával nyilatkozik meg... –

ám erről is elsődlegesen az aggodalom (nem óhajtom méricskélni: jogos vagy indokolatlan) tónusában most már egyre inkább csak azt képes megfogalmazni, hogy *„nem kérünk" a keleti elmaradottságból, nem óhajtjuk a tőlünk keletebbre élők szegénységét, s immár nem tartozunk mi ahhoz a világhoz, nem óhajtunk még mindig Európa perifériája lenni* akkor sem, ha a nyugat határát csupán eggyel keletebbre tolta át az európai egységesülés sodra...

Ez a határmódosulás számos szempontból sem csak állampolitikai térben, sokkal inkább a határfogalmak területén hozza közelebb, vagy épp távolítja el a szomszédság kies tartományát. Úgy gondolom azon euroszkeptikusok közé tartozónak vélem magam, akik úgy látják, hogy az *europeizálódási folyamatban – és jelen állampolitikai stratégiák mentén – talán a legerősebb hatás abban mutatkozik meg, hogy az állam lassú és* megfontolt kivonulása a nemzetpolitikából, és az állampolitikai rendezőelvek átalakulása (tudatos fejlesztés helyett a strukturális drámafőrendezői szerep vállalásává) elsősorban is azt eredményezi, hogy az államalkotó társadalmi csoportok, a többség, a kisebbségek, a pártok és politikai szervezetek, a menekültek és életviteli dekonstrukcióra kényszerülők társadalmi tömegei *nem főszereplői* immár a színpadon zajló eseményeknek, hanem statisztái, segédszínészei inkább. Ez az állami színház az euro-kompatibilis értéknormákat vallja ugyan, de a folyamatok kezelésében a társadalmi szereplők életesélyeire vonatkozó részvételi demokrácia és egyenlőségi eszme már nem a megvalósítandó célok szférájában fedezhető fel, hanem inkább olyan strukturális alapelvvé válik, amely az esélytelenség bebetonozásában teljesíti ki szereptudatát. Az esélyegyenlőség normatívája szinte pusztán csak arra jó, hogy a szcénában jelen lévő szereplők mozgását és mutatkozási feltételeit szabályozza.

Alapkérdés lehet, hogy az állam eme „színházirányítási stratégiája" hogyan találkozik a szereplők gyakorlatával... Summázhatóan ezt úgy fogalmaznám, hogy a politikai közösségek a társadalmi beilleszkedésben az integrációs normatívát kénytelenek követni, akár annak érzetével is megbarátkozva, hogy amibe integrálódniuk kellene, az éppen egy sajátosan dezintegrálódó társadalmi közállapot. Ebben a „szcenikai térben" a rendezési elgondolás, a dramaturgiai problematika olyan cselekvő, színpadképes aktorokkal számol, akiknek nemcsak kellő gyakorlata van az egyre sötétedő háttér előtti szerepvállaláshoz, nemcsak valami ismert történet elmesélésére vállalkoznak, s nemcsak jól begyakorolták ezt az eseménymenetet, hanem szeretik is ezt csinálni... Eközben pedig a „né-

zői oldalon" szinte drámai döbbenettel látszik, hogy a szereplők tüneményes együttléte és az egész szcéna produkció-képessége messze alatta marad a színlapon feltüntetett ábrándoknak. Valójában a szereplők, vagy inkább képviselők *ad hoc* csoportozatai az egyes viselkedési rutinoknak megjelenítői, akiket elsősorban az a választott/kényszerű léthelyzet köt össze, hogy nem lehetnek tisztában a többi szereplő várható viselkedésével. Mintegy folytonos improvizációra kényszerül ezáltal a szituációban érintettek többsége, mint egy amatőr színpadon, ahol a színészi produkció tere át-meg-átfolyik a nézőtérbe, s ha kiloccsantanak egy vödör vizet a drámai szituációban, az mindenkit vizessé tesz a nézőtéren is.

Ebben a furcsa modernizációs színjátékban valójában tehát két alapvető struktúra-alkotó elem kér és kap teret. Az egyik a szereplők mozgáshatárait kijelölni kívánó *állami dramaturgia*, amely jószerivel olyképpen modernista, hogy még a rutinosabb aktorok, tradicionális szereptudattal élők, illetve a bizakodó nézők türelmét is képes próbára tenni...; a másik strukturális, vagy inkább morfológiai normatíva a résztvevő csoportok *kulturális stratégiáit szabályozni hivatott vállalás*, amely a társadalom politikai kultúráját az euro-képesek és a kimaradók, vagy bekebelezettek és kizártak csoportozataira osztja dramaturgiailag. Ez utóbbi szereposztás és libretto főképpen a részvételi demokrácia újraalkotását, felülről-szabályozását teljesíti ki, s leginkább arra alkalmas, hogy *demarkációs vonalat* húzzon a szereplő csoportok közé, elválasztva a Miénket az Övéktől, a Fejlődésképeset a Lemaradótól, az európai normáknak minőségbiztosítással megfelelőt az ettől eltérőktől. Elegendő itt arra utalni, amilyen közhangulat és közmegítélés fogadta például az újonnan csatlakozó országok EU-alkalmasságát, vagy amilyen narratívák épülnek a további csatlakozókkal alakuló kapcsolatok irányában...

A társadalom balkanizálódási hajlandóságát vélelmezni, feltételezni hajlamos felfogás voltaképpen egy visszatérő szabályozási elem, amely az *államszerep visszavételét* vagy visszahódítását kezdeményezi. Nem lehet biztos benne, de kísérletezik vele... Aligha kell tagoltabb illusztráció, mint a jelenleg folyó parlamentáris játszmák, a tavaly nyár óta zajló hörgések, tiltakozások bevált gyakorlata, mely ha nem is mindig vezet október 23-i lefolyáshoz, ténylegesen fenntartja a hatalmi elit és a társadalmi tömeg közötti *határvonalat* (parlamenti pártharcoktól vagy Parlament előtti kordontól, média-manipulációtól és euro-szabványoktól teljesen függetlenül). *A demarkációs erővonalak kiépítésének programja vélekedésem szerint olyan identitás-építési eljárásmód*, amely éppúgy szol-

gálja a létező államszintű szabályozási jogosultság *fenntartását*, mint újabbak *bevezetését*. Ez ugyanis olyan kulturális határépítési narratíva, amelyet a „várva várt Nyugat" és a konstans módon itt lévő „Kelet" közötti közvetítő funkció (még a historikusok jelesebb képviselői által is fenntartott) *szomszédsági eszmeiség* nevében vállalhat el. A „tárt karokkal várt Nyugat" ténylegesen a szívélyes testvériség talmi intimitását feláldozni kész, de segítségre váró és befogadást kérő magatartást szimbolizált egykor – a „zárt karokkal várt Kelet" pedig a megváltozott szolidaritás-állapotot tükrözi ma. A Nyugathoz méredzkedés és a Kelettől elválasztó vonások hangsúlyozása olyan kettős identitás vagy szereptudat formálásához szolgál eszközként, amely elvileg mindkettő jelenlétét és a köztük lehetséges *választás magabiztosságát* garantálja. Ez a demarkációs zóna egyúttal nyilvánvalóan határképző funkciójú, hisz ha kell belülről, ha az kevés, hát kívülről építi egy „polietnikus", vagyis többféle etnikai csoportozat jelenlétéből formálódó tér kiterjedését, s alakítja ennek határait, formáját, kölcsönhatásait, mintaválasztásait, konfliktusait és kiegyezéseit.

Önreflexióm szerint ezen a ponton talán már végképp kérdéses lehet, hogy szilárd árnyaltságú és okadatolt forrásanyagra támaszkodás nélkül milyen ismeretlen „nagytérségi" vagy lokális mélyvilágokról beszélek, amelyeket a mellékelt térképek nélkül még lokalizálni is alig lehet. Ténylegesen minden olyan *csoportmeghatározásról* szólok (legyenek ezek belsők vagy külsők, etnikusak vagy gazdaságiak), amelyek leginkább úgy írhatók le, mint *kultúra-függő egységek* és mint *határformáló szerveződési módok*. Az *etnikai csoporthatár-narratívákban* ez úgy néz ki, hogy a *polietnikus társadalmi rendszer* elemei között az *identitásszerveződés* és az *értékrendek* is az etnikai csoportok *kölcsönös függésrendje* alapján kapnak *státuszt*. Társadalmi csoporthatárok viszonylatában ezt természetesen körülveszik *polit-ökológiai* nézőpontból fontos momentumok, meghatározzák történeti érvényűen ható *demográfiai perspektívák* vagy migrációs trendek is. Minthogy a történelem, a lokális események menete és a külső hatások-kényszerek rendszere éppoly *identitásváltozási* tényezőknek kitettek, mint a belső értékrendek, ezáltal a komplex (s még inkább a „pluralista") társadalmak struktúrái formalizálják és működtetik, s érdemben akadályozzák a *kulturális határok közeledésé*nek vagy távolságának teljesebb rendszerét, mégpedig történeti trendbe tagolva. Ezért az etnikai és kulturális csoportok mint a *társadalmi rétegződés* komponensei kerülnek a szcénába, melyet mint rendszert a

változékonyság jellemez, s ennek okai és módjai éppoly bonyodalmasak és sokrétűek nálunk vagy Erdélyben, Tirolban vagy Dobrudzsában, mint a harmadik világ és a félperifériára került országok többsége esetében.

Az etnikai csoportozatok, vallási vagy társadalmi szubkultúrák sok esetben, státuszukat tekintve *kisebbségek*, megannyi helyzetben azonban szinte csak *páriák*, akik/amelyek egyetemlegesen (legalább is a keleti univerzalisztikus vallások alapján tagolódó rendszerekben) *társadalmi perifériák szervezeti típusai*nak felelnek meg. A kettősség részünkre abból adódik, hogy korántsem vállaljuk a keleti társadalmak belső tagoltságát és politikai konvencióikat ránk bélyegző státust, de közben szenvedünk is a nyugati típusú kereszténység nem tisztán megvalósíthatósága miatt. Mindezen társas és tömeg-kapcsolatokat, földrajzi és történeti dimenziókat a közpolitikai gondolkodásban és közérzeti helyzetünkben nem a bezártság határozza meg, hanem inkább a mindenkori *kulturális érintkezések* és a *változás*. Emlékeztetnék csupán arra, hogy a kulcskérdések és „hívószavak" (mint stigmatizáció, migrációs mobilitás, etnikai gazdaság, integráció, kizárás és bekebelezés, dichotomizáció, politikai stabilitás, legitimitás, társadalmi konfliktus, és hasonlók, hosszú sorban) egy idő óta legfőképpen annak körvonalazására szolgálnak a politikai közbeszédben és nyilvános diskurzusokban, miként lesz a határok révén meghatározhatóvá számos etnikai vagy etnokulturális csoport időben folyamatos és intézményesített szervezettsége. (Ugyanakkor pedig épp a határok ködlő jellege miatt az átjárások, kölcsönhatások, tér- és időhasználati módok nemcsak a kulturális különbségeket cövekelik körül, hanem a kultúraköziséget is folytonossá és határolhatatlanná, változásnak kitetté teszik).

Nem tekinthetem magamra vállalható feladatnak, hogy az évek óta kitartóan dalolt saját euro-szkepticizmusaimhoz partnereket keressek e konferencia résztvevői között, sem pedig azt, hogy a konferencia alapkérdését, miszerint az európai integráció következményeit és hatásait hogyan is kellene gyakorlati policy-kká konvertálni, egymagam tekintsem megválaszolhatónak. Ezért inkább csak arra hívnám föl a figyelmet, hogy van még egy fölöttébb kiemelendő aspektus, melyet sem néprajzkutató, sem történész, sem politikus nem hagyhat figyelmen kívül, s szociológus, kisebbségjogász vagy kulturális antropológus még kevésbé... – ez pedig az összefüggés az etnikai csoportok és a *kulturális fejlődés* kérdéseiben...

Intelmekre is utaltam előadásom címében... A gondolatmenet zárásaként ugyanis szeretném fölhívni a figyelmet arra, milyenek az *etnikai*

csoportviszonyok külsődleges és belső, inherens *kezelési módjai*. Köztudott, legalább is Barth 1968-es etnikai határproblémákat taglaló kötetbevezetője óta, hogy a meghatározónak tartott strukturalista-funkcionalista gondolati hagyománnyal szemben az egyedek nem pusztán egy „adott" kultúra normáinak és értékeinek így-úgy meghatározott „hordozói", hanem talán az egyénnek épp aktív társadalmi tényezőként kell figyelembe venni percepcióit és célorientált döntéshozó képességét, önmeghatározását és viszonyát ahhoz, ami külső történés (vagyis amit kívüle, de őt is érintően döntenek el). E tekintetben az etnicitás, a kisebbségiség vagy a marginális esélyegyenlőtlenség nem valamely változ(tat)hatatlan kulturális jellemvonás-együttes halmazaiból áll, amelyek közt minden egyes egyén névvel vagy funkcióval azonosítható lenne, s ezáltal köréje határt lehetne formálni; hanem épp úgy jön létre az *etnicitás mint kisebbségi és kulturális létállapot*, hogy magát a társas teret határoló láthatatlan mezőket lépi át a legtöbb jellegadó cselekvés. Ez a tranzakcionalista alapképlet (s egyúttal igen gyakorlatias felfogásmód) arra épül, hogy a jelentéses (szabott, alkotott, elfogadott, elutasított) etnikai-kulturális határok minduntalan átjárhatók, ámde minden kívülről befelé és fölülről lefelé (vagy fordítva) zajló hatás *interakciót eredményez*, s épp a hovatartozás vagy azonosulás vállalt tere alkotja magát a határt. Körülbeszélik, átbeszélik, s ezzel a hagyománykövető eljárással konstruálják tehát a demarkációs vonalat a szereplők a múlt és a jövő közé, vagyis a jelenbe (bővebben erről ld. Siikala), és épp ezáltal a hétköznapi értelemben vett távolmaradás vagy csatlakozás szabályai és hatásai is karakteresen képesek változni. Nincs ma már, a kiszélesedett modernitásban állampolgáriság és államiság, tagság és hűség a szó konvencionális értelmében, vélekedik erről Arjun Appadurai (1996). Hanem hát minden mozgásban, átáramlásban van, még a perifériák is a központok viszonylatában, s fordítva is, a vidékek kölcsönhatásaiban a központokkal szembeszállva... Barth az ekként „újraírt", „átbeszélt", „hullámtermészete" alapján áradás és apály dimenziói közt terjengő *változásfolyamatot* tekinti eseménysorozat-értékű történelemnek, amely nem az egyéneken kívüli sodrást eredményezi, hanem *kölcsönkapcsolatot*, s ebben a szabályosságot átélő, elfogadó, kiterjedéseit kezelni tudó személyiség mindig egy szélesebb horizonttal, földrajzi és kulturális értelemben egyaránt vett kiterjedéssel ruházódik föl. Itt fogalmazható meg nemcsak a kívülálló nézőpontja, (mondjuk a politikusé, társadalmi tervezőé vagy eu(ro)fóriás ügybonyolítóé), amely „etnikai" vagy kulturális csoportként"

definiál valamit, anélkül, hogy köze lenne hozzá vagy részese lenne a definiált komplexitásnak; hanem a belülálló álláspontja is, aki számára ugyancsak korlátos lenne, ha a közösség, etnikai kultúra vagy térségi kiterjedés kizárólag belső dimenzióit venné figyelembe, szinte elutasítva mindama külső hatást, amelytől végtére is mégsem lehet független.

A barthi értelemben lehetséges mai olvasat is praktikusan tranzakcionális természetű kellene legyen (ld. erről bővebben A.Gergely 2005:226-229), hiszen a kultúraközi megértés az integrációs programban vállalt részvételt egyenlőség-alapúnak tekinthető meghatározók ugyancsak a *belső és külső folyamatok*: előbbiek értelme az, hogy ezek révén jelzik az egyének egy csoporthoz tartozásukat és a csoporton kívülieket is ezáltal határolják el, amit persze saját identitásuk meghatározásáért a kívülállók ugyancsak megtesznek. Itt lehet különbséget keresni az individuális jelleg és a csoportos megnyilvánulás között, de az énközpontú etnicitás alapszinten csak akkor értelmezhető, ha az identitásmegjelenítés egy társadalmilag fölépített identitásra és kulturálisan legitim gyakorlatra vonatkozik. Az europaizálódási folyamat idő-faktora és az önmeghatározási folyamat kezdete látszólag alapvető ellentmondásban van, hiszen a kulturális identitás keresése tisztán belsőleg generáltnak tűnhet, de már ez sincs elemi tranzakciók nélkül, minthogy a külsődleges idő-faktorral és nomakényszerrel együttesen feltételez valamely környezetet, elbeszélőket és értőket, szociálisan reflexív környezetet, amelyben és amelyért vagy amely ellen megtörténnek maguk az önmeghatározási kísérletek, és amely nélkül értelmét veszítené megannyi kívülről meghatározó hatás vagy önértelmezési kezdeményezés is. (Érdemes e kérdésekhez illusztrációk sorát föllelni a nemrégiben megjelent modern mikrotörténetírási szövegválogatásban, lásd Lévi 2006; Sanbar 2006; Silberman 2006).

A kultúraközi határvonalak és az új euro-identitás épülésében nem kisebb a hatása mindahány külsődleges meghatározási folyamatnak sem. Ezek kívülről befelé szabályozó, egyúttal mások felé orientáló erőhatások és folyamatok, amelyek alkalmával bármely egyén vagy csoport másokat néven nevez, elősegítve ezáltal önmeghatározásának érvényre juttatását, minthogy a másik definiálása egyben az én megerősítésére is szolgálhat. A szerepskála másik oldalán persze lehet az egyik csoport által a másikra erőltetett meghatározás. Konfliktusos eseteket vagy direkt ütközéseket nem számítva mindez sorsalakítóan

befolyásolhatja is a meghatározni kívánt csoport szocialitását, társas élményét, közösnek tekintett tapasztalatait. Sokszor azonban már maga a definíció is kizár valahonnan azzal, hogy összezár másokkal, vagy bezár egy társadalmi miliőbe azáltal, hogy a külső meghatározást belsőre cseréli fel, de nem vesz figyelembe létező más külső hatásokat. (Ez például a térbeli településmód, a gyűjtő-, ható-, vadászterület vagy piaci övezet teljes felfüggesztése lenne, továbbá a hatalomgyakorlás – mint erőforrások kisajátítása és a hozzáférés folytonosságának biztosítása – lehetetlenné válása is, hiszen ez értelemszerűen együtt jár a szerepek, rangok, funkciók társadalmi meghatározottságával, továbbá a külső hatások fékezésének feladatával, amely csak akkor lehet eredményes, ha a társas lét viszonyaiba ágyazottan legitim. A hatalom és autoritás társadalmi viszonyokba ágyazottsága szükségessé teszi a „Mi" meghatározását, mely viszont lehetetlen a „Mások" definíciója nélkül. Ez a *külső és belső hatások* oly *komplex jellegét* teszi beláthatóvá, amit csak részben egészít ki az énmeghatározás indirekt jellege: Én az vagyok, aki a Nem-Ők.) A példa révén fölidézhetők klasszikus szociálpszichológiai esettanulmányok (v.ö. Goffman 1956/2000; Csepeli 1992), vagy épp kortárs elméleti kérdésfeltevések (Brubaker 2005; Appadurai 1996; Erős 1998; Lányi 2005), de újratárgyalhatók azok a megfigyelések is, melyek társadalmi terepkutatások nyomán tisztázódtak (lásd Geertz marokkói, Bourdieu ugyancsak maghrebi tapasztalatait; továbbá Kirschner 2006; Bauman 2005). További izgalmas merengést kínál az a Fredrik Barth, aki a határformálások interetnikus szakirodalmának egyik alapcikkét írta (1969) és húsz év múltán ismét tovább árnyalta egykori megfigyeléseit, jelezve, hogy a kétszereplős folyamat folytonosságát az interakció jellege határozza meg, ezért a „Mi" és a „Mások" közötti határokat nem érdemes csupán *etnospecifikus* jelenségként értelmezni, hanem a *személyes* identitásformálást is úgy nevezhetjük meg, mint társadalmi vagy egyéni, a külső és belső meghatározási folyamatok találkozási pontján létrejött *állapotot*. (Bővebben erről Barth 1996, 1998).

Ez állapot előtörténete, s a folytonos folyamatok jellege nem engedi feledni, hogy a több-etnikumú társadalmak szerveződése éppen a modernitás korában kiegészül (sőt átmosást is elszenved) a világ bürokratikus kezelésmódjai, a kommunikációs fejlődés tényei, a sodró urbanizációs hullámok radikális változásai mentén. Az átírt, újraformálódott hatá-

rok, az egyes elemeket, társas egységeket elmaszatolni próbáló hatások, a kulturális különbségek révén meghatározásra kerülő én-tudatok és mi-tudatok nemcsak a változást teszik folytonossá, hanem a folytonosságot is megváltoztatják, ezáltal a határfogalmak és határátjárási gyakorlatok nem csupán események, „cselek", lokális történések lesznek, hanem előtörténetükkel összefüggő, kölcsönösségek adottságait kínáló, egyén és csoport részvételi esélyeit immár más dimenziókban szorongató identitás-állapotok formálói is.

Végszóként konkretizálva: Kovács András antiszemitizmus-kötete (*A kéznél lévő idegen*, 2005) szerint a magyar népességben a szülők korosztályához képest lefelé csúszó 47%-os csoportnak hatvan százaléka vallja be több-kevesebb antiszemitizmusát! Murányi István legutóbbi könyve (az *Identitás és előítélet*, 2006) szerint a paternalizmus rendszerének nemzedékei számára a politikai infantilizálás alapélménye volt nyilvánvaló, az új, rendszerváltás utáni nemzedékek számára viszont megnyílik a szabadabb érvényesülés piacai, amelynek ára voltaképpen az, hogy a zárt, csoportközi intolerancia, az egyéni életút-sikerek reményei mellé társult előítéletek nem mentális kisiklások, hanem életformát és viszonyrendszert teremtő konstans állapotok, amnelyekben a legnehezebb a más, egyenlőtlen viszonylatok miatt kihívóvá vált élethelyzetek türelmes elviselése. Érdemleges idézetek tömegét kínálja a Kovács János Mátyás szerkesztette kötet (*A zárva várt Nyugat*, 2002) tanulmányai közül a témakörömbe vágó Kovács Ákos, Melegh Attila és Kovács János Mátyás írása, akik pontosan ezt az átmeneti, elő-globalizációs, hibridizációs, neogyarmatosítási folyamatot jellemzik kiváló anyag alapján, mint a „nyitott társadalomba" átvezető út térérzékelési zavarát és dezintegrációs nyomását. Nemrégiben jelent meg a Klamár Zoltán szerkesztette konferenciakötet (*Etnikai kontaktzónák a Kárpát-medencében a 20. század második felében*, 2005) azokról a kontaktus-zónákról, amelyekben a befogadási, kiilleszkedési és adaptációs, bekebelezési és konfliktusos helyzetek hosszú sora lelhető fel térségünk népei közötti kulturális interferenciákról. E köztesség és határdekonstrukciós mechanizmusok példái olvashatók a szórványtipológiák és szórványnarratívák köréből tizenegy esettanulmányt felmutató, Ilyés Zoltán és Papp Richárd szerkesztette kötetben (*Tanulmányok a szórványról*, 2005). Ugyancsak az érintkezések, a Kelet és Nyugat közötti demarkációs választóvonal relativizálása a megfontolnivaló a Kisebbségkutató Intézet eddig megjelent négy évkönyve alapján (*Tér és terep*, I-IV, 2003-2006), illetve a Teleki László

Alapítvány évkönyveinek tanulságai szerint, melyekből az a konklúzió olvasható ki témám vonatkozásában, hogy a jövőorientált és múltnélküliséget konstruáló társadalomfelfogás amerikai modellje a „fejlődésgondolat" érvényesítési jogára építve úgy számol föl történelmi jövőt megelőző korszakokat, ahogyan azt sem Európa népei, sem Kelet-Európa vagy Közép-Európa komplex kulturális konstrukciói nem tehetik meg. Akkor sem, ha a Kelet még mindig a „primitív múltat" szimbolizálja a sietős modernitású Nyugattal szemben. S akik a magyarországi migrációkat érdemben vizsgálják (csupán elhamarkodott felsorolásban: Sik Endre, Nyíri Pál, Kováts András), vagy a „keleti végek" mobilitási és társadalomszerkezeti összefüggéseit kulturális találkozások dimenziói közt elemzik (hadd utaljak csupán Bárdi Nándor, Boross Balázs, Pulay Gergő, Kovács Éva, Melegh Attila, Szarka László, Papp Richárd, Feischmidt Margit vagy a csíkszeredai KAM kutatói produktumaira), kíméletlen egyértelműséggel jelezve, hogy a Schengen utáni európai változásfolyamat messze nem „történelem nélküli", épp ezért gazdag funkcionalitású értelmét.

Ahhoz, hogy az értelem, az Európa-eszme maga is elérhesse azt a státuszt, hogy esélyt kapjon egy új, globalizációs forgatókönyben narratívaképző szerepet kiérdemelni, avagy konstruktív funkciót betölteni, vélekedésem szerint elengedhetetlen az itt jelzett *kultúraközi demarkációs vonalak mint határok relativizálása*, kiterjedtebb és több kontextusú értelmezése, toleránsabb kezelése – adott esetben felszámolása is.

Felhasznált irodalom:

Appadurai, Arjun (1996): Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization. Minneapolis – London: University of Minnesota Press.

Barth, Fredrik (1969): Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Cultural Difference. Bergen – Oslo, London, Allen&Unwin.

Barth, Fredrik (1996): Elhatárol(ód)ások. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. Regio, 1:3-25.

Barth, Fredrik ed. (1998): Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Cultural Difference. 2. ed. Long Grove, Illinois, Waveland Press.

Bárdi Nándor 2005 A magyar (nemzeti) kisebbségi társadalmak értelmezési modelljei. Előadásvázlat, Budapest, TLA.
Bauman, Zygmunt (2005): Globalizáció. A társadalmi következmények. Szukits, Szeged.
Baumgartner, Gerhard – Kovács Éva – Vári András (2002): Távoli szomszédok. Jánossomorja és Andau. Budapest, TLA, Regio Könyvek.
Bourdieu, Pierre (2002): A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről. Napvilág, Budapest
Bozóki András (2004): Az Európai Unió és Magyarország. Passzívan támogatott csatlakozás. In: Bayer József szerk. Az uniós csatlakozás küszöbén. A Magyar Politikatudományi Társaság 2003. május 30-i vándorgyűlésének előadásai. MPT, Budapest, 9-21.p.
Brubaker, Rogers (2001): Csoportok nélküli etnicitás. Beszélő, 7-8.p.
Brubaker, Rogers (2006): Nacionalizmus új keretek között. L'Harmattan, Budapest
Csepeli György (1992): Nemzet által homályosan. Századvég, Budapest
Erős Ferenc szerk. (1998): Megismerés, előítélet, identitás. Szocálpszichológiai szöveggyűjtemény.Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest
A.Gergely András (2005): Én az vagyok, aki a Nem Ők. Recenzió Fredrik Barth kötetéről, új kiadása ürügyén. Anthropolis, 2.2:226-229.
A.Gergely András – Lévai Imre (eds.) Regions and Small States in Europe. Budapest, Institute for Political Science, Integration Studies, No. 16.
A.Gergely András (2006): Alpok-Adria együttműködés: egy kisebbségi horizont. Ismertető a Stefan Böckler, Cseresnyés Ferenc et al. szerk. Kisebbségek és határon átnyúló együttműködés az Alpok-Adria térségben. Győr, Alpok-Adria Munkaközösség, (2004.) In Tudományterületi át(-)tekintések. MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont, Munkafüzetek, No. 101: 185-189.
Geertz, Clifford 1993 Local knowledge: Further essays in interpretive anthropolgy. London, Fontana Press.
Giddens, Anthony 2004 Jegyzetek a jövő antropológiájához, az antropológia jövőjéhez. Anthropolis, 1.1:38-44.
Goffman, Erving 1956 Presentation of Self in Everyday Life. Edinburgh: University of Edinburgh. (Magyarul: 2000 Az én bemutatása a mindennapi életben. Budapest, Pólya kiadó).

Ilyés Zoltán – Papp Richárd szerk. (2005): Tanulmányok a szórványról. Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest„Magyar világok" sorozat.
Kántor Zoltán (2006): Nacionalizmus. Izmus? In Czoch Gábor – Fedinec Csilla szerk. Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19-20. századi magyar és közép-európai történelemről. Budapest, Teleki László Alapítvány, 87-98. p.
Kirschner, Suzanne R. (2006): „Mi dolgom akkor hát veled?": Az identitásról, terepmunkáról és az etnográfus tudásáról. Anthropolis, 3.2. (Kézirat, kiadás alatt).
Klamár Zoltán szerk. (2005): Etnikai kontaktzónák a Kárpát-medencében a 20. század második felében. PMMI – Petőfi Múzeum – MTA KI, Aszód – Budapest
Kovács András (2005): A kéznél lévő idegen. PolgArt, Budapest
Kovács János Mátyás szerk. (2002): A zárva várt Nyugat. Kulturális globalizáció Magyarországon. 2000 Könyvek – Sík Kiadó, Budapest
Kovács Nóra – Szarka László /– Osvát Anna/ szerk. (2002-2005): Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás köréből I-IV. Az MTA Kisebbségkutató Intézet évkönyvei. /Balassi Kiadó/, MTA KI, Budapest
Lányi Gusztáv (2005): Politikai pszichológia – Politikai magatartásvizsgálatok. Jószöveg, Budapest
Lendvai L. Ferenc (1997): Befejezés: Közép-Európa versus Pán-Európa. In Közép-Európa koncepciók. Áron Kiadó, Budapest. 233-280.p.
Lévi, Giovanni (2006): A távoli múlt. In Hartog, François – Revel, Jacques szerk. A múlt politikai felhasználásai. L'Harmattan, Budapest, 21-33. p.
Murányi István (2006): Identitás és előítélet. Új Mandátum, Budapest
Pulay Gergő (2005): Vendégek, akik maradtak. Anthropolis, 2.2:38-42.p.
Sanbar, Elias (2006): Téren és időn kívül. In Hartog, François – Revel, Jacques szerk. A múlt politikai felhasználásai. L'Harmattan, Budapest. 105-112.p.
Siikala, Anna-Leena Etnikus hagyományok és átalakuló társadalmak (Az identitás keresése). Forrás: http://www.folkline.hu/kiadvanyok/siikala.html
Silberman, Neil Asher (2006): A múlt strukturálása. Izraeliek, palesztinok és a régészeti emlékek szimbolikus hatalma. In Hartog, François –

Revel, Jacques szerk. A múlt politikai felhasználásai. L'Harmattan, Budapest, 89-103.p.
Szarka László (2004): Többség és kisebbség a 20. századi kelet-közép-európai nemzetállamokban. In Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák. Lucidus Kiadó, Budapest. Elektronikus forrás: www.mtaki.hu/docs/kisebbsegi_lethelyzetek/szarka_laszlo_kisebbs_lethelyzetek_i_1_tobbseg_kisebbseg.pdf
Tamás Pál – Erőss Gábor – Tibori Tímea szerk. (2005): Kisebbség – többség. (Nemzetfelfogások sorozat 1.) Új Mandátum Könyvkiadó – MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest

TÓTH OLGA

A társadalmi nemek (gender), és az esélyegyenlőség

Tanulmányomban a társadalmi egyenlőtlenségek egy sajátos metszetéről, a nemek szerinti egyenlőtlenségekről szeretném bemutatni.Amikor a társadalmi egyenlőtlenségeket vesszük számba, a nemek közötti egyenlőtlenségeket a döntéshozók, de a közvélemény nagy része is hajlamos a kevésbé fontosak közé sorolni. A munka első részében ennek a jelenségnek okairól írnék és egyúttal néhány tévhitet szeretnék eloszlatni a témával kapcsolatban.

A cím is némi magyarázatra szorul. A társadalmi nemek kifejezés mellett egyenértékűen használom az angol gender kifejezést is. Ez a kettősség nem véletlen. A magyar nyelvben erre a furcsa képződményre, mint a gender nem nagyon tudunk jobb szót, mint azt, hogy társadalmi nem. Használhatnánk még a pontosabb, azonban hosszabb és bonyolultabb *társadalom által konstruált nem* kifejezést is. Valójában tehát arról van szó, hogy társadalmi létünk milyensége sok minden más mellett attól az adottságtól is függ, hogy férfinak vagy nőnek születtünk. A biológia meghatározottságra, minden társadalom ráépít egy elvárás- és lehetőségrendszert a két nem számára. A társadalmi egyenlőtlenségek egy része ebből az eltérő konstrukcióból ered.

Mivel Magyarországon számos tévhit él arról, hogy valójában mit takar a társadalmi nemek kutatása és sokan tagadják, hogy a gendernek egyenlőtlenségeket konstruáló szerepe lenne, fontosnak tartom, hogy röviden megvilágítsam ezt a kérdést. Magyarország az Európai Unióhoz való csatlakozással és a társadalmi nemekre vonatkozó nemzetközi törvények, irányelvek elfogadásával követi a társadalmi nemekre vonatkozó európai normákat.

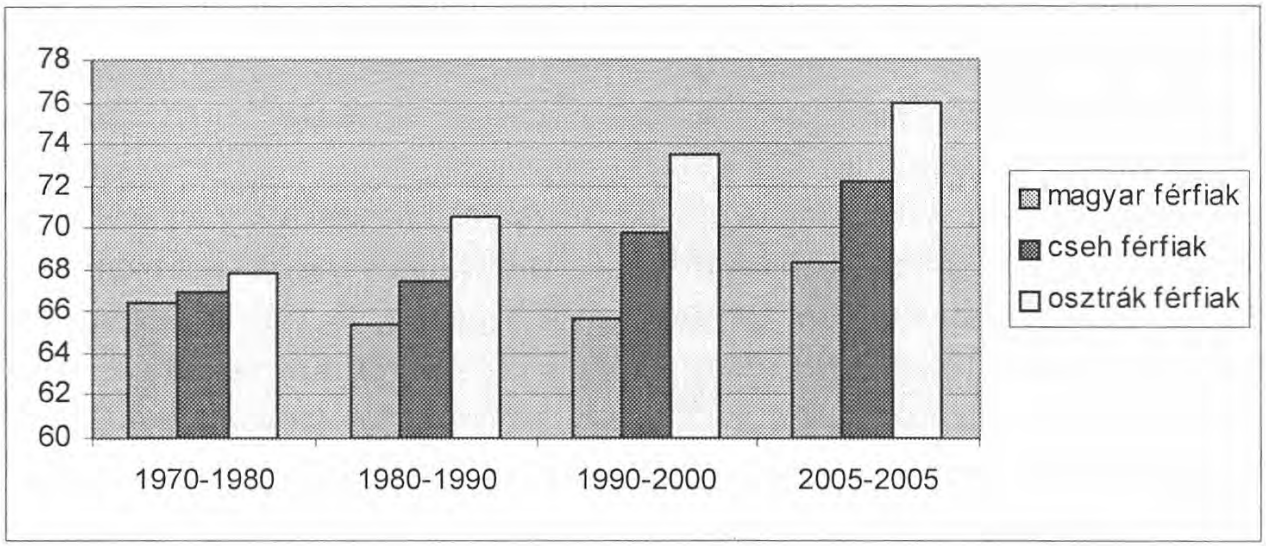
Kormányaink rendre elkészítik azokat a jelentéseket a férfiak és nők közötti egyenlőtlenségekről, amelyeket a nemzetközi szervezetek elvárnak tőlük. Ilyen tekintetben tehát egy nyugatias társadalmat látunk. Ugyanakkor, amikor a társadalmi nemekről és a közöttük továbbélő vagy éppenséggel újonnan keletkező egyenlőtlenségekről beszélünk, akkor a politikusok, a civil szféra egyes résztvevői, nem társadalomtudománnyal foglalkozó kutató kollegák, vagy hétköznapi emberek is valamiféle ilyen feminista huncutságnak tartják a társadalmi nemek kutatását. Ez a téma nem nyer megfelelő fontosságot sem a politikában, sem a tudománypoli-

tikában, azt tapasztaljuk, hogy a kutatások eredményei nem mindig épülnek be a döntéshozatali mechanizmusba. Sokan úgy kezelik ezt a témát, mint egy kétfejű borjút: van, aki rácsodálkozik, van, aki iszonyodik tőle, de úgy rendesen megnézni elég kevesen akarják.

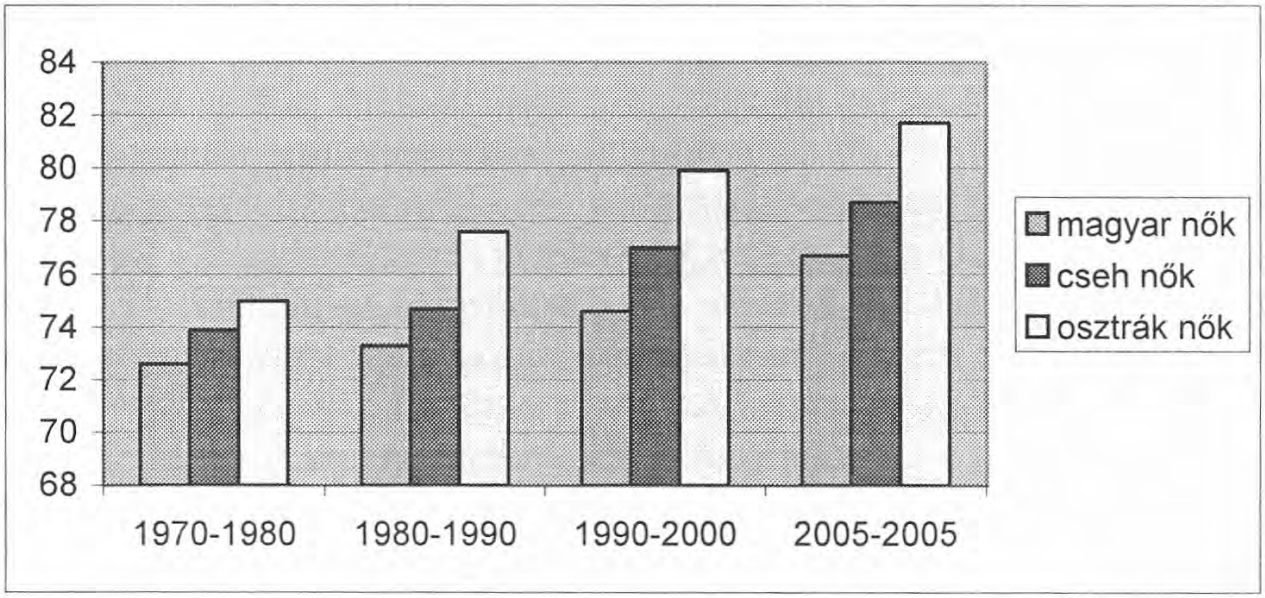
Ennek az idegenkedésnek, ennek a távolságtartásnak számos oka van, én itt kettőt: az ismerethiányt és egy szemléletbeli problémát szeretnék kiemelni. A társadalmi nemek kutatását és egyáltalán a kérdéssel való foglalkozást tipikusan vagy a szocializmus központosított állami feminizmusával vagy a nyugati radikális feminizmussal azonosítják. A szocializmus állami feminizmusának egész rendszerét általában igen leegyszerűsítve, egyoldalúan szokás idézni. Csak utalni szeretnék például a nők munkába állásának kérdésére, amit manapság sokan kizárólag kényszerként említenek, elfeledkezve a modernizációs folyamatok hatásáról, arról, hogy ezáltal megnyílt az út a férfiak és nők egyenlőbb iskoláztatása előtt, illetve arról, hogy a női munka nem a szocializmus „találmánya" volt. Ugyanilyen hibás és ismerethiányt tükröző szemlélet az, amelyik a társadalmi nemek kutatását valamiféle férfiellenes, feminista rohamnak tekinti, amelyik tovább rongálja az erodálódott értékrendet. Valójában Magyarországon a feminizmusról és annak történelmi fejlődéséről, vívmányairól, irányzatairól igen csekély a valós ismeret és így a feminizmus legradikálisabb irányzataival azonosítani a gender kutatást egyszerű tévedés. A társadalmi nemek kutatásával kapcsolatos idegenkedés másik oka egy olyan szemléletbeli probléma. A 20. század második felében a fejlett országokban számos fontos változások történt a férfi és női szerepekben és a családdal kapcsolatosan. Hasonlóan fontos változások történtek az ezekkel kapcsolatos értékekben, attitűdökben is. Az európai országok többségében ezek a változások egy irányba, a modernizálódás felé tartottak. Magyarországon azonban nem ez a helyzet. Ha az attitűdöket nézzük, egy premodern, nagyon tradicionális és patriarchális társadalom képét látjuk. Ha azonban az emberek nemi szerepekkel, a családdal kapcsolatos valóságos viselkedését nézzük, akkor egy modern, az európai társadalmak sorába illeszkedő országot látunk. A valóság és a nemi szerepekkel kapcsolatos értékítéletek, az attitűdök ütköznek szinte minden kérdésben. Úgy tűnik, hogy a magyar társadalom értékrendjének konzervativizmusa szintén egyfajta gátat képez a társadalmi nemek egyenlőtlenségeket generáló szerepének megismerése, befogadása előtt. Így aztán a témával foglalkozó kutatások az Európai Unió országaiban megszokottól lényegesen nehezebb helyzetbe vannak.

A tanulmány további részében két példán mutatom be a társadalmi nemek egyenlőtlenségképző szerepét és a témához kapcsolódó tipikus kutatási megközelítéseket. Először is szükséges annak leszögezése, hogy ezek a kutatások nem korlátozódnak a nők helyzetének vizsgálatára. Nagyo fontos a kutatási eredmények felhasználóinak megérteni, hogy mi, gender kutatók nem szűkítjük le csupán a nők problémáira ezt a témát, hiszen a férfiak társadalomban elfoglalt helye szintén igen fontos elemzési szempont.

1a. ábra: A születéskor várható élettartam néhány országban, férfiak

1b. ábra: A születéskor várható élettartam néhány országban, nők

http://www.dataranking.com/table.cgi?LG=e&TP=po02-2&RG=3

A társadalmi nemek kutatásában két fő irányzatot emelnék ki. Az egyik annak a bemutatása, hogy a különböző társadalmi hatások eltérően érintik az embereket, attól függően, hogy férfiak vagy nők. Itt arról van szó, hogy ugyanaz a társadalmi hatás, ugyanaz a társadalmi miliő vagy környezet igen-igen eltérő módon hat, s ezáltal okoz egyenlőtlenségeket a férfiaknak és a nőknek. A másik kutatási irány, vagy másik kutatási probléma az az, hogy a férfiak és nők részvétele a különböző társadalmi folyamatokban eltérő. Ennek az eltérő, egyenlőtlen részvételnek döntően társadalmi okai vannak, és a hatásai önmagukon túlmutatnak.

A fenti ábrapár azt mutatja be, hogy bizonyos társadalmi hatások eltérően hatnak a nőkre és a férfiakra. A születéskor várható élettartam alacsony szintje igen fontos társadalmi probléma. Az ábrákon Magyarország mellett Ausztria és Csehország adatait látjuk. Itt természetesen lehet egy időbeli és egy országok közötti összehasonlítást is végezni. Témánk szempontjából azonban a nemek közötti különbségre hívom itt fel a figyelmet. Valamennyi országban magasabb a nők születéskor várható élettartama. Magyarországon, hasonlóan a másik két országhoz, a nők esetében alacsonyabb szinten ugyan, de egy egyenletes javulást látunk az elmúlt 35 év során. A férfiak esetében azonban komoly visszaesések tapasztalhatók.

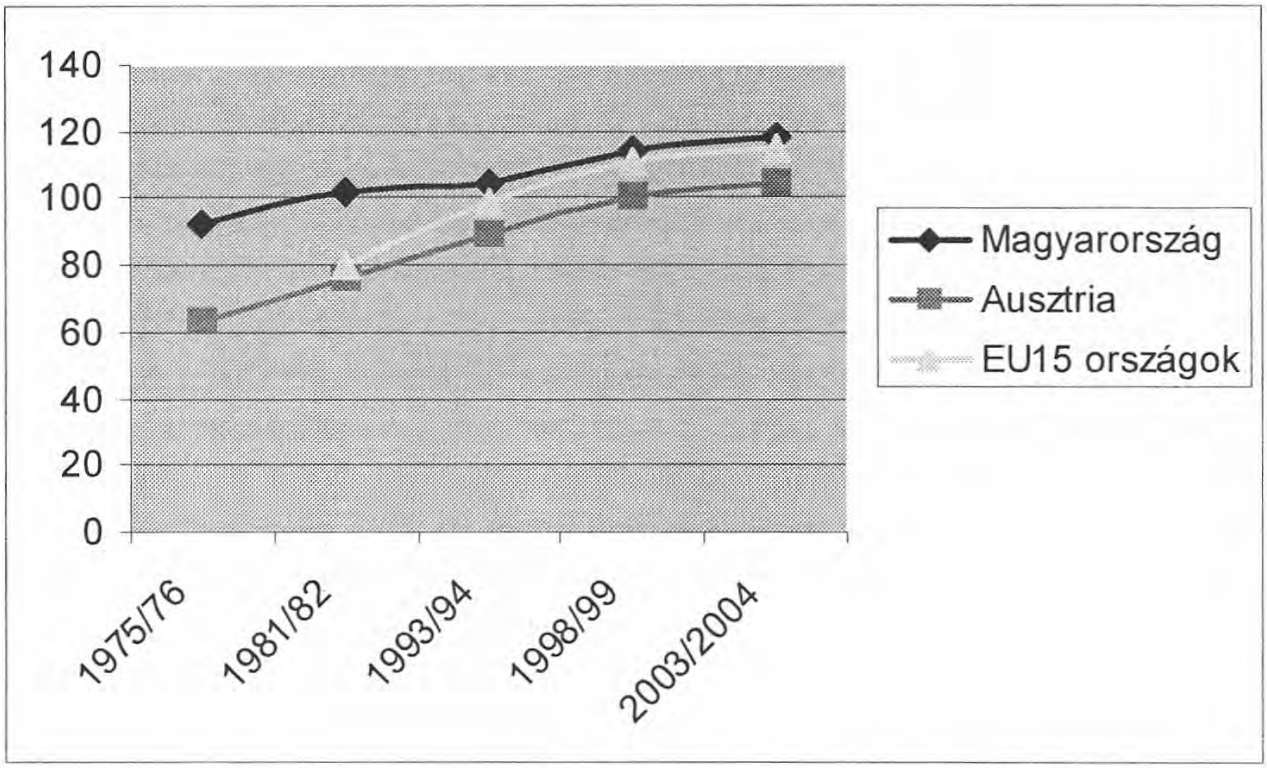
Látjuk tehát, hogy ugyanaz a társadalmi környezet, ugyanaz a környezetszennyezés, ugyanaz a GDP, ugyanaz az orvosi ellátás, ugyanaz a munka, ugyanaz a családi élet másképpen hat a férfiakra és a nőkre.

A második kutatási megközelítést, a férfiak és nők eltérő részvételét a különböző társadalmi folyamatokban, a felsőoktatásban való részvétel adatain keresztül mutatom be.

A 2. ábra a nők egyre növekvő részvételét mutatja a felsőoktatásban. Az adatok időbeli és országok közötti összehasonlítása számos fontos megállapítást tesz lehetővé. Itt azonban egy olyan hatásra szeretném felhívni a figyelmet, ami az ábrából közvetlenül nem olvasható ki. Napjaink egyik fontos társadalmi kérdése a családformák átalakulása, az egyre későbbi életkorra tolódó házasságkötés, az egyedül, vagy élettársi kapcsolatban élők növekvő száma. Amikor ezekről a kérdésekről beszélünk, akkor a háttérben, a magyarázó okok között látnunk kell sok más ok mellett a nők növekvő felsőoktatási részvételét is. Tehát egy társadalmi intézményben, nevezetesen a felsőoktatásban való eltérő részvétel eltérő esélyeket teremt a két nem számára a munkaerőpiacon, de a házassági piacon is. Mivel a társadalmi tradíciók még ma is azt írják elő, hogy egy házasságban a férj iskolázottsága, státusza legyen magasabb, a fiatal nők

relatíve magasabb iskolázottsága a hagyományos párkapcsolatok kialakulása ellen hat.

2. ábra: 100 férfira jutó nők száma a felsőoktatásban Magyarországon, Ausztriában és az EU-15 országokban

Forrás: Eurostat adatok

Az továbbiakban három olyan kutatás kerül bemutatásra, amelyek az MTA Szociológiai Kutatóintézetében tavaly, illetve idén folytak. A három kutatás arra is illusztráció lehet, hogy milyen sokféle kutatás folyik ezek a téren, és arra is, hogy az alap- és alkalmazott kutatások egyaránt belefférnek a gender kutatások keretébe.

A 2006-os évben Magyarországnak az ENSZ számára el kellett készítenie az úgynevezett CEDAW (Committee on the Elimination of Discrimination against Women) jelentést, amelynek az volt a feladata, hogy beszámoljon arról, milyen szinten áll a nők esélyegyenlősége az országban. Ehhez a jelentéshez intézetünk négy háttértanulmányt készített, amelyek a kormányzati munkát direkt módon segítették. Tehát ahhoz, hogy ezt a jelentést össze lehessen állítani, szükség volt ezekre a háttértanulmányokra.

A CEDAW Bizottság, Magyarország legutóbbi, IV és V. kormányjelentését (2000) értékelve többek között az alábbiakat fejezte ki: „a Bi-

zottság aggódik a nők és a férfiak családon és társadalmon belüli szerepeire és felelősségére vonatkozó megmerevedett és mélyen gyökerező sztereotípiák továbbélése miatt". Ez a megállapítás szintén megerősíti az előadás első felében elmondottakat, tehát azt, hogy a társadalmi nemek kérdésköre Magyarországon nem nyer megfelelő fontosságot. A jelentés számára készített háttértanulmányaink áttekintették a férfiak és nők társadalmi- és kulturális viselkedési formáinak és a nemi szerepeinek változását; a családformák változását; a vidéken élő nők speciális problémáit és a nők egészségével kapcsolatos változásokat. Ezen tanulmányok megalapozhatják a felelősségteljesebb, gender szempontú kormányzati munkát.

Egy másik, szintén érdekes kutatási program, amiben részt vettünk, az egy több európai országra kiterjedő projekt volt. A GENDERWISE projekt arra a témára fókuszált, hogy hogyan lehetne a férfiakat egy kicsit jobban bevonni a családi életbe. Ez a téma már azt az újfajta megközelítést használja, amit korábban említettem. Tehát azt, hogy a nemek esélyegyenlőségét nem feltétlen a nők helyzetének kiemelt kezelésével, hanem a férfiak és nők esélyeinek, helyzetének közelítésével érdemes javítani. Túllépve azon a sztereotip felfogáson, hogy a „kinti" világ, a munka világa a férfiak területe, a „benti" világ, az otthon pedig a nőké, arra épít, hogy mindkét nem részt vesz mind a munka világában, mind a család életében. Az tehát a döntő kérdés, hogy hogyan lehet megtanítani a férfiakat arra, hogy a családban és a házimunkában, a gyerekgondozásban nagyobb arányban részt vegyenek. És másik oldalról, milyen társadalmi feltételeket, körülményeket kell ennek eléréséhez megváltoztatni? Ez egy alkalmazott kutatás volt, melynek során feldolgoztuk a témába vágó adatokat, kutatási eredményeket, majd konkrét, megvalósítható javaslatokat fogalmaztunk meg.

Végül a harmadik kutatás, amit említeni szeretnék, az egy olyan alapozó, egyrészt elméleti alapkutatás, másrészt pedig empirikus kutatást tartalmazó vizsgálat, amire most adunk be éppen több európai országgal együtt pályázatot. Az utóbbi években egyre több kutatási eredmény áll rendelkezésre családon belüli erőszakról, a gyerekek és nők bántalmazásáról, illetve tágabban a partnerek közötti bántalmazásról. Figyelemre méltó azonban, hogy az elöregedő Európában egyre többször tapasztalják a szociális gondozók és a kutatók, hogy egyre gyakrabban fordul elő az időskorúak családon belüli bántalmazása. Erről a kérdésről nem csupán Magyarországon, de más országokban is igen keveset tudunk. Nincsenek szisztematikusan gyűjtött adatok az elterjedtségről, nincsenek elméleti

magyarázatok az okokra. Ráadásul az időskorúaknak túlnyomó többsége nő, tehát itt is szerepe van a társadalmi nemnek. A szórványos adatokból azt látjuk, hogy az időskorú nők körében magasabb a bántalmazottak aránya, mint a hasonló korú férfiak körében. Mire fókuszál tehát ez a vizsgálat, ha sikerül pályázati forrásokat nyerni és megvalósítani? Azt próbálja meg megnézni, hogy a magyar társadalomban, és még tíz másik országban ez az aggasztó, és mindnyájunk életét érintő probléma menynyire elterjedt, mit tehetünk ellene, milyen intézményrendszer kellene, hogy ezt megelőzze, illetve, egyáltalán a társadalom szembesül-e ezzel a nagyon súlyos és nehéz problémával.

Mindezek alapján joggal állíthatjuk, hogy a társadalmi nem egyenlőtlenség képző kategória, amelynek kutatása, elemzése egyetlen modern, európai ország társadalomtudományi kutatási repertoárjából sem hiányozhat.

BODA ZSOLT

A civil szervezetek és a részvételi kormányzás az EU-ban és Magyarországon

Az Európai Unióban egy komoly, új fejezet az utóbbi években, hogy a részvétel és a participáció különböző módokon próbálják előmozdítani, a legfontosabb ebből a szempontból, természetesen a 2001-es fehér könyv az európai kormányzás. Amikor kormányzást írok, akkor a „governance" értelemben használom, amelyet nehéz magyarul lefordítani. A governance, gouvernance egy régi angol/francia szó, azonban az utóbbi néhány évszázadban úgyszólván kikerült a használatból. Az utóbbi néhány évtizedben került vissza, közben fontos jelentésváltozáson ment keresztül: eltávolodott a kormány (government) fogalmától, és a különböző társadalmi aktorok nagyrészt önkéntes önszabályozó tevékenységének fogalmi meghatározásai között vált használhatóvá leginkább. A Willy Brandt vezette Commission on Global Governance 1992-ben úgy definiálta a kormányzást, mint „azon módozatok összességét, amelyek révén az egyének és a magán vagy közintézmények közös ügyeiket intézik. A kormányzás az együttműködés és a különböző, egymásnak ellentmondó érdekek összeegyeztetésének folyamata. Részt vehetnek benne az állami intézmények és a végrehajtó hatalom szervei, de a formális eljárások mellett magában foglalhat olyan informális megállapodásokat is, amelyekben az emberek és az intézmények egymással megállapodtak, és amelyek révén biztosítva látják az érdekeik érvényre jutását" (Commission on Global Governance, 1995). Ez a definíció ugyan a globális kormányzásra vonatkozik, azonban tartalmazza azokat a legfontosabb elemeket, amelyek a kormányzás más kontextusban való használatát is jellemzi.

A fogalom legújabb kori történetének használata azonban az „urban/local governance" kifejezésekkel indult. A nyolcvanas évek Nagy-Britanniájában elterjedt koncepcióról van szó, amely egyáltalán nem független a Margaret Thatcher politikájához kapcsolódó és az önkormányzatokat érintő pénzügyi restrikciótól (Hermet et al., 2005). A kérdés az volt, hogy miként működhetnek és hogyan tudják ellátni feladataikat a helyi önkormányzatok a szűkösebb pénzügyi feltételek mellett. A megoldás az állampolgári aktivitás mozgósításában, a civil szervezetekkel és a vállalatokkal való együttműködésben látszott körvonalazódni. Ez jelentette, jelenthette egyfelől a részvétel fórumainak megerősí-

tését (ami később, a kétezres évek elején főleg éppen Nagy-Britanniában és Franciaországban új lendületet kapott a terjedő társadalmi fórum – social forum, forum social – mozgalom révén) és a civil szervezetekre való támaszkodást a jóléti szolgáltatások biztosításában (vö. social entrepreneur), másrészt a különböző public-private partnerségek kialakításában, ami a magánszféra forrásainak bevonását, a közszolgáltatások részleges piacosítását eredményezte. Tulajdonképpen már itt is megmutatkozik az a kettőség, amely a governance értelmében vett kormányzást jellemzi: egyszerre implikálja a fokozottabb társadalmi részvételt, és a közszféra piacosodását, a magánérdekeken alapuló (piaci) koordinációs mechanizmusok terjedését.

Az EU kontextusában a governance kifejezés használatát az az evidens tény indokolja, hogy az unió döntéshozatali eljárásai bár imitálják, de mégsem képezik le tökéletesen a demokratikus kormányzatok működési módját. Az EU tekintetében valóban indokolt governance-ról, „kormányozásról" beszélni, amely formális procedúrák és informális megegyezések, politikai alkuk sajátos keveréke. A fehér könyv ennek ellenére meglehetősen általános értelemben használja a governance kifejezést, úgy tűnik, az egyként vonatkozik nemcsak az európai kormányzásra, hanem az egyes tagállamok nemzeti és alacsonyabb territoriális szintű politikáira is. Mindazonáltal az a mód, ahogyan a fehér könyv a governance problematikát megközelíti, mégis tartalmazza azokat az elemeket, amelyek a fentebb említett megközelítésekben is megjelennek. A jó kormányzás alapelveiként például az alábbiakat sorolja fel: nyitottság, részvétel, elszámoltathatóság, hatékonyság és koherencia. Az ötből három - méghozzá az első három - a korábban is emlegetett transzparenciára és participációra vonatkozik. Ugyanígy a konkrét policy-javaslatok között is első helyen szerepel a jobb információáramlás és a döntéshozatalba való részvétel elősegítése. Az utóbbi években létre is jöttek új intézmények, fórumok ezen elvek jegyében: több főigazgatóság működtet például Civil Society Dialogue-okat, amelyekre bármely társadalmi szervezet bejelentkezhet, és első kézből értesülhet az EU várható politikáiról és persze kifejtheti róluk a véleményét.

1998-ban az Amszterdami Szerződésben az önkéntes szervezetek nevesítésre kerültek, bár a társadalmi párbeszédhez hasonló intézményesültséget a „civil dialógus" nem ért el.[1] A Bizottság Foglalkoztatási és

[1] A következő néhány bekezdés forrása: Boda – Scheiring (2006).

Szociális Ügyi Főigazgatósága hagyományosan nagy teret biztosított a civil szervezetek bevonására, a közpolitikák előkészítése során biztosított konzultációs lehetőséggel. Az Amszterdami Szerződés rögzíti, hogy a törvénykezés előtt megfelelő időben lehetőséget kell biztosítania a Bizottságnak a társadalmi konzultációra. Érdemes megemlíteni a jelenleg bizonytalan sorsú Európai Alkotmányt is, mely külön fejezetben (47. cikk) rendelkezik a részvételi demokráciáról. A civil társadalommal folytatott konzultáció szabályozásának egyik fő forrása a Bizottság egy 2002-ben kiadott kommunikációja[2], mely lefekteti a konzultációs folyamatok alapelveit. A konzultációs standardok a közpolitika kialakítási szakaszában lezajló egyeztetésekre vonatkoznak. (Alhadeff - Wilson 2002).

A civilekkel való párbeszéd terén az EU-ban új fejlemények mutatkoztak meg, olyanok, amelyeket részben maguk a civilek és a környezetvédő szervezetek kényszerítettek ki, vagy hoztak elő az Európai Unióból. A demokratikus deficitre érzékeny, de azon eddig sokat javítani nem tudó „uniokrácia" a lobbizással kapcsolatos problémák enyhítésére útjára indította az Európai Transzparencia Kezdeményezést 2005 novemberében azzal a céllal, hogy az átláthatóság biztosításával elősegítse a széleskörű társadalmi részvételt az európai közpolitikák formálásban. E kezdeményezés első jelentős állomása egy zöld könyv, melynek társadalmi vitája jelenleg is zajlik. Ahogy azt már említettük, sokan elégedetlenek a javaslattal, lásd a „Szövetség a Lobbi Átláthatóságért és Etikai Szabályozásért" nevű kezdeményezés állásfoglalását (ALTER-EU 2006), maga a döntés-előkészítés menete, a civil aggályokra való reagálás és a konzultáció hosszú ideje szép feladat a hazai döntés előkészítés számára, ahol a „vitát" sokszor gyakorlatilag csak a törvényjavaslat elfogadása előtti néhány napban szokás (ha egyáltalán) folytatni.

A kezdeményezés az 1999 óta zajló átalakítási hullámba illeszkedik bele, amelynek általános célja az európai unió működésének, „hatalomgyakorlásának" megnyitása, a társadalmi részvétel előmozdítása, a partnerség elvének széleskörű érvényesítése. A különböző „közérdekű" lobbiszervezetek ugyanis már régóta emlegetik, hogy a Brüsszelben kialakult „lobbi-dzsungel" nem tesz jót az amúgy is gyenge lábakon álló európai állampolgárság tudatnak. A Nizzai Szerződésnek adott „ír pofon"

[2] „General principles and minimum standards for consultation of interested parties by the Commission" COM(2002)704: http://ec.europa.eu/civil_society/consultation_standards/index_en.htm

sokkja alatt az EU-elit már az Európai Kormányzásról szóló 2001-es fehér könyvben is leszögezte, az EU előtt álló egyik legnagyobb stratégiai kihívás a demokratikus deficit leküzdése (Európai Bizottság 2001).

Említsünk meg még valamit : a DG Tradenél, a Kereskedelmi Főbiztosságnál pár éve működik a Civil Society Dialogue, amikor a civil szervezetekkel egy folyamatos párbeszédet folytatnak a Kereskedelmi Világszervezet soros tárgyalásai előtt. A civil szervezetek előtt már azért a szakszervezetek kiharcoltak bizonyos részvételi jogokat a társadalmi partnerség révén. Elmondható, hogy a munkaügy, a Területi Munkaügyi Főbiztosságnál a szakszervezetekre odafigyel. Az azonban egy áttörés, egy kisebb forradalom, hogy a Kereskedelmi Főbiztosság hajlandó civilekkel, zöldekkel érdemben konzultálni. (Láthatólag az Európai Unió próbál részvételi fórumokat biztosítani a civil szervezetek számára.

Mondhatjuk, immár elszakadva az Európai Uniótól, hogy a részvételiség, a participáció problémája elméleti szempontból, a szakirodalomban is egyre fontosabbá válik, de a gyakorlati jelentősége is növekszik. Ennek illusztrálására muszáj megemlíteni az Aarhusi egyezményt, amelynek Magyarország is részese, ami kimondottan a részvétel jogát definiálja, helyesebben a környezeti információkhoz való hozzáférés jogát és a döntésekben való részvétel jogát, de tulajdonképpen ez sok mindent jelent, hiszen bármilyen beruházási, fejlesztési döntésnek vagy tervezetnek lehet hatása a környezetre. Az Aarhusi egyezmény nagyon fontos, és meggyőződésem, hogy egy új típusú, új normatív alapokkal rendelkező politikai működést kódol.[3] Az Aarhusi egyezmény kapcsán még egy apróság. Ha a részvételről beszélünk, akkor többnyire jogról beszélünk. Az én meggyőződésem az, hogy az Aarhusi egyezmény nemcsak részvételi jogot biztosít. Az egyezmény külön hangsúlyt fordít az „empowerment"-re, a képessé tevésre, a felvértezésre. Az egy dolog, hogy bizonyos információkhoz való hozzáférést lehetővé teszünk, már ez is nagy dolog sokszor, de igazából sokkal fontosabb lenne, hogy képessé tegyük a társadalmat, a civil szervezeteket, az érdeklődőket arra, hogy valóban bele tudjanak szólni a vitákba. Ez a képessé tevés, ez a „képesítés" ez egy külön nagyon fontos része az egész részvételiség gondolatának, és csakhogy visszautaljak a DG Trade civil társadalom dialógusaira, ők például az új csatlakozó országok civil szervezetei számára fizetik az utazási költségét.

[3] Erről részletesebben lásd Boda (2004).

Ha a hazai dolgokat nézzük, akkor egy furcsa kettősséget tapasztaltunk, egyrészt, Magyarország is részese például az Aarhusi egyezménynek, pro forma így tulajdonképpen nem mondhatni, hogy a részvételiségnek az ügye rosszul állna. Az önkormányzati törvény vagy más törvények is biztosítanak lehetőséget a beleszólásra. Az is tény, hogy egyre több társadalmi konzultáció zajlik a nagypolitika, a kormányzati policy szintjén éppúgy, mint helyi szinten. Ugyanakkor nagyon sokszor csak formálisan működnek ezek a részvételi formák. Bevett gyakorlat, hogy ha egy önkormányzati ülésen megjelenik néhány civil, akkor gyorsan zárt üléssé nyilvánítják azt az önkormányzati ülést. Továbbá az is elmondható, hogy rettenetesen nehéz közérdekű adatokhoz hozzáférni minisztériumoknál, hatóságoknál. Próbaperek zajlanak, többről be tudnék én is számolni, ahol a civilek azt mondják, hogy közérdekű adathoz szeretnék hozzájutni, és nem engedik, hogy hozzájussanak. Ismerünk olyan gyakorlatokat, sajnos ez mindennapos, hogy X civil szervezet kap egy meghívót egy minisztériumi konzultációra, ami a meghívót követően 2 nap múlva lesz. Márpedig egy 200 oldalas anyagról nagyon alapos véleményt mondani 2 nap alatt, és ha az ember nem képes, akkor utána hallgathatja, hogy tessék, pedig mi ugye lehetőséget biztosítottunk volna. Vagy péntek este, tényleg ez van, péntek este kirakják a minisztérium honlapjára a tervezetet, hogy hétfő reggel nyolcig kell azt véleményezni. Ezek azok a dolgok, amelyek azt mutatják, hogy sajnos inkább csak formálisan érvényesül ez a jog.

Továbbá olyan új fejlemények is vannak, ezt is muszáj megemlítenem, amik kicsit aggodalomra adnak okot, most éppen a titoktörvény tervezete, ami már tavaly előkerült, és amelynek keretében a közérdekű adatok körét tovább akarják szűkíteni, különböző döntés-előkészítő anyagokat is titkossá akar tenni a kormányzat. Másrészt már többször fölmerült egy „beruházásvédelmi törvénynek" az ötlete is – egyébként mindkét nagy párt részéről –, hogy bizonyos nagy beruházásoknál korlátozni kellene a törvények által biztosított részvételt, vagy beleszólást – a civilek ugye csak okvetetlenkednek. Lehessen már eldönteni föntről, hogy hova akarunk utat, vagy hulladéklerakót, vagy bármi mást építeni. Zárójelben gyorsan azt is megjegyzem, hogy Csehországban egy hasonló törvényt a bíróság visszadobott azzal, hogy az alkotmányellenes. Ez jelzi azt, hogy nemcsak Magyarországon zavarja a döntéshozókat az okvetetlenkedő civilek, de jelzi azt is, hogy a demokráciával ez nem feltétlenül fér össze.

Mindezekkel a példákkal azt igyekeztem illusztrálni hogy Magyarországon a részvételiség sajnos nem érvényesül kellőképpen. Ennek a pon-

tos körvonalait, az intézményi és/vagy kulturális korlátait szeretnénk jobban kikutatni, és dokumentálni.

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy természetesen itt tényleg vannak nagyon komoly elméleti és praktikus problémák is, amikor a részvételiség, a participáció elvét próbáljuk valahogy összeegyeztetni ezzel a most létező kormányzási, a hagyományos kormányzási móddal. Azzal a kormányzási móddal, amely egyrészt a legitimációs bázisa a választásokon való győzelemre épül egyrészt, és sajnos a civilek nehezen illeszkednek ebbe.

Másrészt ugyanennek a kormányzásnak egy másik nagyon fontos legitimációs pillére, az output legitimáció, a „mi szakértők vagyunk", a „mi megmondjuk, hogy mi a legjobb a társadalomnak" elvvel. Ezzel szemben a civilek legitimációja problematikus. Az a kérdés tehát, hogy őket kiválasztja, mire épül a legitimációjuk, másrészt vádolják azzal őket, hogy partikuláris érdekeket képviselnek, adott esetben nem képesek azt a szakértő és általános elemzési pillantást vetni az ügyekre, amelyet mondjuk, a kormányzásra hivatott. Egy másik nagyon fontos elméleti és gyakorlati probléma az, hogy a participáció azt jelenti, hogy becsatolnak különböző véleményeket. De vajon mit is kell csinálni ezekkel a véleményekkel? Ha csak konstruktív kritikákat kapunk, amelyeket esetleg még be is lehet építeni a javaslatba (tegyük föl, hogy komolyan is vesszük őket, mint kormányzat, és hajlandóak vagyunk változtatni a javaslatunkon), esetleg még valami jobb jön a végén. De nagyon sokszor a különböző észrevételek nem egyeztethetők össze az eredeti javaslattal, annyira más, egészen más értékvilágok fogalmazódnak meg, esetleg kritikák vagy olyan javaslatok, melyek egyszerűen nem egyeztethetők össze. Mit lehet kezdeni az ilyen típusú, ha úgy tetszik, kulturális különbségekkel, hogyan lehet ebből a végén valamilyen döntéshozatalra eljutni?[4] Konzultálgatunk, konzultálgatunk, jönnek ezek a kétes legitimációjú civilek, az ő körük mindig bővülhet, mindig újabb és újabb szervezet mondhatja, én is hozzá akarok szólni a dologhoz, és aztán olyan nyelven, vagy olyan értékhátterből fogalmazzák meg a véleményüket, kritikájukat, ami egyszerűen nem egyeztethető össze egy ilyen bürokratikus, vagy technokratikus szemlélettel.

A közpolitikai kultúrák konfliktusa és a végtelen körben bővíthető érintettek problémája tényleg nagyon komoly. Bizonyos szempontból

[4] Erről a problémáról lásd Boda (1997).

érthető az, hogy a politikusok távoltartják magukat a participatív modellektől, érthető, de nem feltétlenül ad felmentést.Visszatérve a legitimáció kérdésköréhez. A civilek legitimációja több forrásból eredhet, de ami a legfontosabb, az a normatív/morális legitimáció. Olyan normatív legitimáció, amelyet a kommunikációs térben kell megvédeni. Véleményem szerint ez ilyen lehetőséget ad az ilyen governance modellek számára, hiszen egy civil szervezet addig tud hitelesen képviselni valamit, amíg valóban morálisan normatív, hiteles érveket tud felhozni, és amíg ezt meggyőzően tudja kommunikálni mint például a környezetvédelem ügyében. Úgy gondolom, hogy ez egy nagyon fontos mozzanat. Valóban, a kommunikáció révén kiderülhet, hogy melyek azok az érvek, a tágabb kommunikációs térben, amelyek valóban partikulárisak és lehet, hogy egy általánosabb érdek szempontjából esetleg fölülírhatók, melyek azok, amelyek már tényleg védhetetlenek, melyek azok, amelyekre tényleg oda kell figyelni, mert igen komoly legitimációjuk van. Habermasra utalva, a kommunikatív etika elmélete egy fontos elméleti támaszpontot is nyújt a participatív demokráciához, továbbá technikákat az igényekkel való bánásmódra is.

A másik az, hogy a kormányzás legitimációja a választásra épül, másrészt meg a technokratikus output legitimációra, hogy jó döntéseket hozzunk a társadalom érdekében. Azt is tudjuk, hogy ebben a korban, jó döntéseket ebben a komplex világban egyre nehezebb hozni. Ulrich Beckre szavaival élve, már nemcsak javakat osztunk el, hanem rosszakat is. A civil szervezetek részvétele és a governance modell – ahogyan az egyik híve megfogalmazta – a komplexitás kezelésének módja. Tehát egy komplex, környezeti szempontból, technológiai szempontból, társadalmi elvárások szempontjából is komplexebb környezetben esetleg segíthet jó döntésre jutni annak ellenére, hogy tulajdonképpen ezt a komplexitást látszólag fokozza, hiszen sokkal bonyolultabb és lassúbb és nehezebb úgy döntést hozni, hogy meghallgatunk másokat, és a nagyon különböző véleményeket megpróbáljuk összeegyeztetni, és becsatolni a döntési folyamatba. Paradox módon mégis segíthet a komplexitásnak a kezelésében, segíthet abban, hogy a kormányzat, tehát az output legitimáció végül is erősödjön. Az EU-nak a már említett Fehér Könyve is a legitimitás problémára utal, amelyet a részvétel fokozása, a governance hivatott megoldani. Érdekes módon utalnak a hatékonyság kérdésére is, ami már egy nehezebb ügy, hisz egy hagyományos hatékonysági értelemben a governance modell szerintem kevésbé hatékony: a döntéshozatal lassúbb,

költségesebb. Azt inkább lehet mondani, hogy hatásosabb (efficacity), jobban tud működni, nagyobb az elfogadottsága, és végül is egy komplex értelemben az életminőséghez jobban hozzá tud esetleg járulni egy ilyen döntés.

Végül utalnék arra, hogy a részvételnek különböző módozata és technikái vannak. Olyan módozatai és technikái, amelyek a magyar döntéshozatalban, az önkormányzattól a kormányzatig, kevéssé ismertek, ezeket érdemes tanulmányozni. Úgy gondolom, hogy érdemes tanulmányozni mindnyájunknak közösen, a kormányzatnak is természetesen, hogy melyek azok a modellek, technikák, amelyek valahol jól működnek, a részvételi tervezéstől az állampolgári tanácson keresztül. Hogyan lehet valóban mégis keretek közé szorítani ezt a meglehetősen komplex és nehezen kezelhető folyamatot, azért, hogy egy még nagyobb komplexitást mégis sikeresen kezeljünk vele. És végül még egy apróság. Az egész részvétel és a participáció mellett szóló érvek, legitimáció, komplexitás, életminőség problematizálása mellett van még valami, ami egy ilyen kis ország számára, mint Magyarország, fontos lehet. A fejlesztési döntések, regionális fejlesztési döntéseknél különösen fontos lehet: hogy egy részvételi modell elképesztő energiákat képes adott esetben felszabadítani, innovatív ötletek merülhetnek fel. Amennyiben ki akarjuk találni Magyarországot, ahogy Hankiss Elemér mondja, hogyha ki akarunk találni egy várost, egy régiót, ott borzasztó nagy erőforrás lehet az, ha van részvételi modell, és mondjuk részvételi tervezéssel alakítjuk ezt ki. Nőhet a döntések legitimitása és a társadalmi bizalom szintje is, de másrészt nagyon konkrétan olyan ötletek merülhetnek fel, amelyek borzasztó hasznosak lehetnek. Szerintem tehát vannak jól megalapozott érvek természetesen a participatív modellek kiterjesztése mellett, praktikus érvek, nemcsak normatívak. (Hiszen az a demokrácia alapvetése, hogy mondjuk a közérdekű adatokhoz hozzáférhessünk, ahhoz még nem is kell governance modellben gondolkozni.) A részvételiség erősítése nemcsak helyes a demokrácia szemszögéből, hanem hasznos is lehet: javulhat a döntések minősége (felszabaduló energiák az innováció, a kreativitás terén; komplex problémákra jobb válaszok születhetnek), és ugyanakkor erősödhet azok legitimitása, elfogadottsága is, amelynek közvetlen hasznai lehetnek a politika és a közélet számára.

Felhasznált irodalmak:

Alhadeff, Giampiero - Simon Wilson (2002): *European Civil Society Coming of Age*. Brussels: The Platform of European Social NGOs.

Beck, Ulrich (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*, Századvég, Budapest

Boda Zsolt (1997): Narratív közpolitika elemzés", in Szabó Máron szerk. *Szövegvalóság: írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról* (Budapest: Scientia Humana, 1997), 113–132.p.

Boda Zsolt (2004): *Globális ökopolitika*, Helikon, Budapest

Boda Zsolt – Scheiring Gábor (2006): Zöld közpolitika befolyásolás az Európai Unióban, Politikatudományi Szemle, 2006/4, 41-74.o.

Commission of the European Communities (2001): *European Governance: A White Paper*, Brussels, Commission of the European Communities

Commission on Global Governance (1995): *Our Global Neighbourhood. The Report of the Commission on Global Governance*, Oxford University Press

Habermas, Jürgen (1994): *Válogatott tanulmányok*, Atlantisz, Budapest

Hermet, Guy – Ali Kazancigil – Jean-François Prud'homme (2005): *La gouvernance. Un concept et ses applications*, Karthala, Paris

MUNKAÜGY, MIGRÁCIÓ

TÓTH ANDRÁS

Európai társadalmi modell és a szakszervezetek szerepe

Európa egyediségének kulcsa nem más mint a hatékonyság érdekében a piac erőinek (f)elszabadítása a radicionális társadalom béklyói alól, amely maga után vonta a tradicionális társadalom felbomlását. Az európai társadalom fejlődéstörténet sajátossága, hogy a hagyományos társadalmakra jellemző, tradicionális törésvonalak (uralkodó elit-alávettek, munkamegosztás szerinti, etnikai, vallási) mellett megjelenik egy új törésvonal: verseny (piac) és tradicionális társadalom közötti küzdelem. Sőt, egyre inkább ez válik a legnagyobb belső feszültséget okozó törésvonallá, amely egyben gyakran átmetszi a korábban is létező tradicionális törésvonalakat, vagy új értelmet ad azoknak. S a hagyományos társadalom felbomlásának folyamata sokkal bonyolultabb annál, mint hogy a kereskedelmi és ipari városok Európája győzött a rurális Európa felett, s annak feudális uralkodó rétege felett (bár kétségkívül ez is egy eleme volt az európai történelem komplex folyamatának). Maguk a városok is alanyai voltak a tradicionális társadalom és munkaszervezet felbomlása folyamatának.

Polányitól és Hajnaltól tudjuk, hogy a tradicionális társadalmak élhető társadalmak voltak. A tradicionális társadalmak sajátos terméke, amely oly annyira hiányzik napjaink modern társadalmából, a biztonság, kis áttekinthető közösségekben lezajló versenytől mentes áttekinthető élet, ahol az emberek egymáshoz való viszonyát reciprocitás, közösségi kötelezettségek és a társadalom által elfogadott elosztás határozta meg. Hajnal arra is rámutatott, hogy a versenyt korlátozó, a merev szabályokat alkalmazó tradicionális közösségek nemcsak a megélhetés biztonságát, hanem kerete volt a szakmai tudás megőrzésének, tudás átadásnak, elmélyítésének. Dávid szerint biztonság nemcsak a megélhetés biztonságát jelentette, hanem a társadalmi pozíció biztonságát és annak generációkon való átörökítésének biztonságát is.

A verseny és a piacosítás azokat a szabályokat és kereteket bomlasztja fel, amelyek biztosították a biztonság kis köreit, a megszokás és szabályok állandóságát mind ez egyes ember életében, mind generációkon átívelő időkeretben. Az ipari társadalom története Európában a verseny (piacosítás) és tradicionális társadalom munkaszervezete közötti küzdelem története.

A tradicionális iparűzés társadalmi kerete a római korszakból örökölt és a feudális korszakban tovább tökéletesített céhrendszer volt. A tradicionális céhrendszer társadalmának felbomlása és ezzel az iparűzés dinamizálás a városok munkaszervezetében és társadalmában is óriási feszültségeket eredményezett. A tradicionális társadalom ipari munkaszervezete a (még római időkből örökölt) céhrendszer volt. A céhrendszer értelme a verseny korlátozása a piac korlátozása, munkaviszony, munkafolyamat és beszerzés szabályozása és ennek révén tagjai számára biztos megélhetés biztosítása. A feudális alapon szerveződött ipari és kereskedelmi városokban, a munka világában a piacosítás a céhes keretek széttörését jelentette: a termelés szabályainak és a munkaerőpiac liberalizálását.

S itt kezdődik a szakszervezetek társadalom történeti szerepe az európai társadalom fejlődésben. A megalakuló szakszervezetek nem voltak mások, mint a volt céhes legények (a korabeli szakmunkások) szervezkedése annak érdekében, hogy az eltörölt céhes szabályok helyett a munkáltatókra a munkaerő-piaci versenyt korlátozó szabályokat tudjanak rákényszeríteni, s ennek révén fenntartsák (helyreállítsák) megszokott életüket, hagyományos biztonságukat és a tradicionális munkavégzési szabályokat egy megváltozott világban.

A munkavállalók szerveződése azt szolgálta, hogy fenntartsák a munkaerőpiacon a verseny előtti helyzetet, azzal, hogy:

1) kontrollálják a szakmai munkaerőpiacokra való belépés lehetőségét (s maguk, illetve leszármazottjaik számára monopolizálják, illetve csak a piac bővülésével arányosan engedjenek be új szereplőket a piacra),

2) szabályozzák a munkahelyekre való bejutást, s azt a megszokott munkavégzési és fizetése feltételek elfogadásához kössék, az őket foglalkoztató vállalkozások gazdasági helyzetére való tekintet nélkül, a megszokott és azonos fizetési rendet bérszintet fenntartsák

3) elérjék, hogy munkásfelvételre csak a munkavállalói szervezeten keresztül kerülhessen sor, s ezzel mintegy tulajdonukba vegyék a munkahelyet korlátozva a munkáltató döntési szabadságát személyi kérdésekben,

4) biztosítsák a munkavégzési szabályok megőrzését és a megszokott munkavégzési ritmust, bérszínvonalat,

5) a reciprocitás alapján biztosítsanak egymásnak jóléti szolgáltatásokat az adott területen (városban) az azonos szakmához tartozó szakmunkások áttekinthető kis közösségen belül.

Az első szakszervezetek olyan önvédelmi szerveződések voltak, amely a tradicionális világ biztonságát akarták megőrizni a szabad verseny körülményei között a verseny korlátozásával, a külsők kizárásával a „bentlevők" biztonsága érdekében. Ebben az értelemben a szakszervezetek a dinamizálás és tradicionális társadalom törésvonalán a tradicionális társadalom utóvédharcának eszközei voltak a piaccal és az azzal együtt járó rombolással, bizonytalansággal és kiszámíthatatlansággal szemben.

Mivel a szakszervezetek a tradicionális világ megszokott biztonsága megőrzéséért létrehozott szervezetek, ezért céljaikban, emberképükben és céljaik elérése érdekében alkalmazott eszközeikben múltfüggő (divatos angol szóval: „path dependent") szervezetek. A múltban alkalmazott technikák és álmok foglyai, mert azokból az emberekből és vágyaikból, céljaikból építkezik az új szervezet, akik a megváltozott körülmények között a régi biztonságot, a megszokott életvitelt és munkavégzési szokásokat szeretnék fenntartani.

A céhek szétbomlása során keletkezett segédlegény egyletekből ki,- illetve átalakuló vagy éppen újonnan alakuló szakegyletek átvették a céhes korszak szociális technikáit: a tanoncképzés szabályozásával,[1] a munkaközvetítés magukhoz ragadásával[2], illetve a kölcsönös biztosítással[3] próbálták megszokott, tradicionális biztonságot megőrizni.

---

[1] A munkaerőpiac kontrolljának egyik eszköze a szakmunkásképzés szabályozása volt. Ennek kikötése kettős célt szolgált: a) megakadályozza, hogy a mértéktelen alkalmazása az ingyen tanoncmunkának a szakmunkások bérét lenyomja, illetve szakmunkás munkanélküliséget eredményezzen, b) hosszútávon szabályozza a szakmába való beáramlást. A szakmunkásképzés szabályozása egyet jelentett ún. tanoncskálák felállításával, a tanoncok számának az adott munkáltatónál dolgozó szakmunkások (segédek) számához kötésével, továbbá a tanoncidő rögzítésével, valamint a tanoncok felszabadulása után az első évek munkabérének kikötésével.

[2] A munkaerőpiacot kontrollálni törekvő szervezetek igyekeztek magukhoz ragadni az általuk szervezett munkavállalók körének munkaközvetítési jogát is. Ennek során szigorúan büntették azokat a munkavállalókat, aki a szakmai szervezetet megkerülve próbált elhelyezkedni. A munkaközvetítés egyben szintén eszköze volt a munkafeltételek egységesítésének, mivel kikötötték, hogy csak a szakszervezet által egyoldalúan szabott feltételek elfogadása esetén hajlandók munkavállalót kiközvetíteni az adott munkáltatóhoz.

[3] A kölcsönös biztosítás lényege abban foglalható össze, hogy a szakszervezeti tagok befizetéseiből alapot képeznek, amely azt a célt szolgálja, hogy munkanélküliség és az élet szerencsétlen fordulatai esetén a szakszervezet tagjának különböző típusú segélyeket ad, amelynek egyik célja hogy segítse ínségbe jutott tagját, másrészt a segélyek

De nemcsak a tradicionális biztonság megőrzéséről szól a munkavállalók önszerveződése, hanem munkakultúra („a munkájára büszke, megbízható, autonóm, önmagát irányító, becsületes, munkáját pontosan és jól elvégző szakmunkás) és szakmakultúra megőrzéséről, fenntartásáról és továbbadásáról, amely oly fontos volt egy olyan korban, amikor a lakosság döntő többsége paraszti világban élt, s idő és munkaritmusával az időjárás és az évszakok változásának természetes ritmusához igazodott. Ez volt az a pont, ahol a vállalkozói érdekek egybeestek a munkavállalói érdekekkel, s érdekeltté tette a vállalkozókat is a munkavállalókkal való kompromisszum keresésében.

A munkaerőpiacot kontrolláló szakegylet alapvetően csak akkor tudta célját elérni, ha a munkavállalói csoport amely tagjait illetve potenciális tagságát alkotta, olyan munkavállalókból állt, akik a) relatíve nehezen pótolható szaktudással rendelkeznek, b) munkaerő-piaci kereslet van e szaktudással rendelkező munkavállalók irányába, c) megfelelő magas keresettel bírnak, hogy a kölcsönös biztosítással járó költségeket rendszeresen fedezni tudják.

Ez a 'poszt-céhes' szakmunkás-kép és 'regionális-szakmai' többmunkáltatós szabályozás határozta meg a szakszervezeti fejlődés irányvonalát, s vált a európai társadalom szerveződési modell részévé.[4]

Az első szakegyletek jól fizetett szakmunkások szűk csoportjai voltak. A ma tömegszakszervezetei a XIX. Század második felétől jönnek létre. A szakmai szakszervezetek átalakulása ágazati szakszervezetekké, amelyek immár magukba foglalják az adott ágazatban foglalkoztatott segéd és betanított munkások tömegeit is, kiterjesztik a szakegyletek szakmunkás képét, munkavégzési ethoszát és munkaviszony szabályozási technikáit a gyári betanított és segédmunkás rétegekre is. A modern ágazati szakszervezetek a gyáripar megváltozott feltételei között a kollektív szerződés intézményével (amely a korábbi egyoldalú szakszervezeti szabályozás átalakulása szerződéses kétoldalú megállapodássá) próbálják ki-

---

révén biztosítsa valamelyes megélhetését, illetve az adott lokális munkaerőpiacról való távozását. E segélyek fontos szerepet játszottak a helyi munkaerőpiac rövid távú szabályozásában munkanélküli segély, (el)utazási segély, (a városba érkező szakmatárs részére) tartózkodási segély, (el)költözési segély és külföldre utazás segítése.

[4] A hasonló történelmi alapok mellett a modell kialakulását elősegítette a mesterlegények Európán belüli vándorlása, az egységes európai munkaerőpiac (Lásd: Buchinger, Marosán).

alakítani a tradicionális világból örökölt rendezett és biztonságos munkaviszonyt.

A szakszervezetek által szorgalmazott szabályozás fő célja az autónóm, önszabályozó munkásközösség fenntartása, a vállalatvezetés egyén feletti diszkrecionális jogkörének korlátozása, az azonos munkáért azonos bér fenntartása. Ez a szakszervezeti munkáskép határozta meg a szakszervezetek alku-stratégiáját a XX. század első felében gyorsan elterjedő fordista munkaszervezési modellel szemben. Óriási harcok és küzdelmek révén kialakult egy szimbiózis a hierarchikus, jól elhatárolt munkahelyi pozíciókat kialakítani kívánó taylori alapokon nyugvó üzemszervezési technológia és a szintén merev szabályozásért küzdő szakszervezeti stratégia között.

A XX. században általánossá váló kollektív szerződések arra törekedtek, hogy a kollektív alku révén a munkáltató mozgásterét a lehető legkisebbre szűkitsék. Ezt szolgálta:

1) A merev bértarifa rendszer, amely – általában – a szakképzettség és a munkaviszonyban eltöltött évek mátrixához pontos és kötött bértételeket rendelt. Az ilyen típusú bértarifa konkrét és kötelező tételeket állapít meg, s nem minimál tételeket határoz meg, amely felett vezetői döntés vagy egyéni alku határozza meg a ténylegesen fizetett egyéni bért.
2) A kiegészítő pótlékok és juttatások pontos szabályozása sem enged játékteret a munkavégzés minősége és a munkavállaló hozzáállása szerinti jutalmazásra vagy büntetésre.
3) A munkaköri leírás rendszer konkrétan meghatározza minden munkakör pontos tartalmát.
4) A felvétel és elbocsátás, valamint a vállalaton belüli áthelyezés rendje pontosan és átláthatóan szabályozza mikor milyen feltételekkel szüntethető meg a munkaviszony.
5) A kollektív szerződés adminisztrálását és végrehajtásának ellenőrzését kétoldalú testületek, belső fórumok szavatolják.

Ezt, közelmúltig érvényben levő és általánosan elfogadott modell elősegítette a polgári ipari viszonyok[5] kialakulását – amely feltétele volt napjaink modern polgári társadalmának zavartalan működéséhez.

[5] A kifejezés eredetéhez lásd Dávid.

A polgári ipari viszonyok megkülönböztetése a paternalista, személyes függésen alapuló munkáltató-munkavállaló viszonytól szorosan kapcsolódik a Dávid János (1988a, 1988b) által kidolgozott paternalista és polgári termelő társadalom típusok közötti megkülönböztetéshez. Dávid gondolatmenete középpontjában a modern racionális szaktudás szerepe áll. A szakismeret birtoklását teremti meg a biztonság feltételeit a munkavállalók számára és képezi a polgári-polgárias lét alapját, a polgári társadalomba való integrálódásuk eszközét. Az iparfejlődés során különböző technológia típusok fejlődtek ki, amelyeket különböző szaktudástípusok, illetve annak megszerezhetőségének eltérő útjai és rájuk épülő munkástársadalmak jellemeznek. Az egyes technológiák egy-egy termelő társadalom típust alakítanak ki. Ahogy a társadalom egésze által elfogadott egzisztenciális biztonság - életszínvonal - életforma időben változik, úgy "veszik" különböző, kedvező vagy kedvezőtlen megítélés alá az egyes technológia típusokban dolgozó munkavállalókat. Dávid a munkaadó - alkalmazott viszonyát jellemezve a termelő társadalmak aszerint különbözteti meg, hogy paternalista vagy polgári jellegű (1988a, 523). A paternalista jellegű szerveződés elemei (1988b, 147) elsősorban az iparba frissen bekerülők adaptációját-integrációját támogatják: így a szakismeret elsajátítása tanuló-tanító viszonyban a munkavégzés során, alulkezdés - lépcsőzetes előrejutás a hierarchiában, a munkaszervezet rendje feletti vezetői kontroll és viselkedés-megítélés, s mindezek alapján a munkahelyen kívüli lét, egzisztencia megteremtéséhez való hozzájárulás vagy ennek megtagadása. A polgári jellegű viszonyokra az egységesült és univerzális, bárhol használható szaktudás, a racionális logika érvényesülése, a munkatevékenység és a munkakör pontos körülírtsága, a tényleges munkavégzés preferálása a főnöki megítélésben a viselkedéssel szemben, az egyén-főnök viszony egyén-szervezetté való transzformálódása, a szervezet működési elveinek átláthatósága és homogenitása, a magánélet és a termelői lét éles szétválása, a munkavállaló egzisztenciális függetlensége a munkaadó jóindulatától.

A Dávid által polgári típusú termelőtársadalom és az általam polgári ipari viszonynak közös jellemzője, hogy munkáltató és munkavállaló viszonya tárgyiasul, egymáshoz csak a munkavégzés során kapcsolódnak össze, de a munkavállaló személyében hozzáférhetetlen - s ezáltal egyfajta objektív biztonságot nyújt a munkavállalóknak. A különbség a két kategória között abban van, hogy Dávidnál a polgári viszony alapja a technológia típus, illetve a technológia működtetéséhez szükséges szakisme-

ret-szaktudás jellege. Nálam a fő hangsúly azon van, hogy a munkavállalói érdekképviseleti szervezet milyen mértékben képes előmozdítani a polgári ipari viszonyok kialakítását, illetve, hogy a munkavállalók milyen mértékben képesek-tudják érdekvédelmi szervezeteiket autonómia igényeik szolgálatába állítani.

Polgári ipari viszonyok elérésének fő eszköze a szakszervezet volt, amelyek célja az volt, hogy a munkafeltételek és a munkavégzés szabályozása révén csökkentse tagjai kiszolgáltatottságát, személyes függését a munkáltatótól. Polgári ipari viszonyok alatt azt értjük, amikor a munkavállalói érdekképviseleti szervezet sikeresen tudja egyoldalúan, vagy a munkáltatóval (munkáltatókkal) közösen szabályozni a munkafeltételeket és a munkavégzés szabályait, s ennek eredményeképpen olyan eljárási és tartalmi szabályokat tartalmazó szabályrendszer alakul ki, amely korlátozza a munkáltató diszkrecionális döntési jogosultságait, mind pozitív mind negatív diszkrimináció tekintetében.

A sajátos poszt-szocialista szakszervezeti örökség

A szocializmus és tervgazdaság bevezetése a szakszervezeti szabadságot és a munkáltatói autonómiát egyaránt felszámolta Magyarországon. A szakszervezetek a sztálini modell szerint kerültek átszervezésre. A szakszervezetek beleolvadtak a pártállami hatalmi szerkezetbe. Fő feladatuk a tervcélok elérésének biztosítása és a szociálpolitikai gondolkodás lett. A kollekív szerződés szabályozó szerepét a jogalkotás vette át. Alapelv ugyan az ágazati szerveződés lett, de létrejöttek a munkahelyi szakszervezetek is, amelyek a vállalat tevékenységének megfelelő ágazati szakszervezethez tartoztak. A munkahelyi szakszervezetek által kötött kollektív szerződések a munkavállalók munkafelajánlásait foglalták egybe. A munkavállalók érdekvédelme a föld alá kényszerült (Varga, 1994).

Csak az új gazdasági mechanizmus részeként az 1967-ben elfogadott Munka Törvénykönyve tette ismét lehetővé munkahelyi kollektív szerződés kötését a munkaviszony egyes elemeinek az egységes jogszabálytól eltérő helyi szabályozására. Ez hozzájárult a vállalati munkapiacok kiépüléséhez, s a vállalaton belül a munkavállalók és munkavállalói csoportok eltérő alkupozíciójának felszínre kerüléséhez. A szakszervezetek tevékenysége a vállalatvezetésen belüli egyeztetés részeként épült be a formális és informális tervalku folyamatába. A munkavállalók érdekvédelmi stratégiája és taktikája az egyéni és kiscsoportos informális alku

körül keresett mozgásteret (Héthy, 1978, Héthy - Makó, 1972, 1978, Simonyi, 1978, Kemény, 1990), néha a szakszervezetet felhasználva vagy éppen annak ellenére. A szakszervezet betagozódása a hatalomba és a munkavállalók önszerveződésének változatlan tilalma megakadályozta az informális, alkalmi érdekvédelmi szövetségek megszilárdulását, kikristályosodását. Piaci megméretés és verseny hiányában, fellazultak a szaktudáshoz fűződő elvárások. Meghatározó szakmai-foglalkozási csoportok helyett a vállalat termékeitől, technológiájától, termelési feladataitól, belső munkapiacától, a vezetés szándékaitól függően más-más helyi munkáscsoportok kerülhettek kulcspozícióba. A létszámfelesleggel bélelt vállalati belső munkapiacon azonos szakmán, azonos munkáscsoporton belül is eltérő stratégiák alakultak ki. A központi bértarifák fellazulásával a, kézhez kapott bér egyre inkább a közvetlen vezetőkkel folytatott alkudozástól függött .

Ebben az informális alkukra, paternalista kapcsolatokra támaszkodó egyéni, esetenként csoportos munkavállalói stratégiában, az adott körülmények között nem is volt szükségük a munkavállalóknak "igazi" szakszervezetre, amely a szolidaritás és az egyenlőség nevében fellép a egyenlőtlen túlóraelosztás, a VGMK munkák, prémiumok ügyében, munkavédelmi szempontok miatt korlátozza a túlmunkát, határt szab a munkavállalók versengésének az egyéni keresetek az egyéni keresetek alakításánál is. Arra pedig nem is gondolhattak, hogy a főnökség döntései, "kitolásai" és "kedvezményei" ellen intézményes védelmet nyújtó autonóm szervezeteket hozzanak létre. A szakszervezet, mint a munkavállaló és a munkáltató egyéni, partikuláris viszonyának áttételét képező kollektív erő hiánya a kulcsa a szakszervezetek negatív megítélésének. Ezért van az, hogy a szakszervezetek szerepét a szocializmus idején keveselték a régi idők szakszervezetei erejét és befolyását még ismerő munkások, míg a fiatalabb nemzedéknek az érdekvédelemről már semmiféle pozitív élménye nem volt (v.ö.Kemény 1968-69-es kutatásaival, amelyet csak 1990-ben kerültek kiadásra).

A munkahelyi szakszervezetek is részeseivé váltak a tervgazdaságot átszövő informális alkurendszernek, egyrészt a vállalatvezetés oldalán kedvezményekért, támogatásért lobbiztak a politikai,- és gazdaságirányítás bürokratikus központjaiban, illetve vállalaton belüli alkudozás eszközeivé váltak a vállalati erőforrások belső elosztása során. A munkahelyi kollektív szerződések az alkalmazandó bérformák, illetve a pótlékok megállapításán túl nem szabályozták az egyes munkavállalók, mun-

kavállalói csoportok bérét. Valójában közösen szabályozott "üzemi munkarendek" voltak, amelyek a Munka Törvénykönyve „végrehajtási utasításaként" működtek. A tényleges keresetek nem ettől, hanem a személyre szólóan megállapított alapbértől, a „jól fizető" munkák és túlóra lehetőségek elosztásától függtek. A szakszervezetek lényegében nem látták a háború előtti magyar, illetve a nyugat-európai poszt-céhes szakszervezetek esetében meghatározó két funkciót: 1) az azonos foglalkozáson-szakmán belüli dolgozók, illetve a különböző szakmájú munkavállalói csoportok közötti verseny korlátozása a munkafeltételek kiegyenlítésére, a bérek azonos színvonalra hozására, illetve a bérdifferenciák állandósítására való törekvés, 2) és ezáltal az egyes munkavállaló személyes kiszolgáltatottságának csökkentése, illetve a vállalatvezetés döntési szabadságának korlátozása a munkavállalókat érintő kérdésekben. A munkavállalók a munkaerőhiány és a második gazdaság burjánzása közepette, egyéni és kiscsoportos informális béralkura, az első és a második gazdaságbeli munkavégzés kombinálására alapozott munkapiaci stratégiáikat tökéletesítették. Az egyéni stratégiák sikere és a politikai korlátok erőterében nem manifesztálódott az egyéni és szakmai-foglalkozási érdeket és jogsérelmet intézményes, kollektív érdekké és jogsérelemmé emelő, a munkafeltételek egységesítéséért, a bérkülönbségek kordában tartásáért eredményesen fellépő, a szolidaritást a munka világában megjelenítő szakszervezet iránti igény.

A rendszerváltozás megnyitotta az utat a valódi munkavállalói érdekképviseletek felépítése előtt. Az új szakszervezeti modellnek az alapja a munkahelyi szakszervezet lett. Az előző rendszerből örökölt munkahelyi szakszervezetek teljes autonómiát és függetlenséget élvező önálló jogi személlyé váltak. Saját maguk határozzák meg alapszabályukat, érdekvédelmi stratégiájukat és önállóan döntethetnek minden fontos kérdésben, beleértve azt is, hogy melyik ágazati szakszervezethez vagy szakszervezeti szövetséghez kívánnak tartozni. A munkahelyi szakszervezetek önállóan határozzák meg, miről akarnak tárgyalni a vállalatvezetéssel, és mit követelnek a kollektív alkuban. Az ágazati kollektív szerződés szerepe, ha egyáltalán kötnek ilyet, inkább kiegészítő jellegű (néhány ágazatban a minimum feltételek megállapításában). Az 1992-es szerződéskötési hullám óta az ágazati-alágazati kollektív szerződések hatálya alá tartozó munkavállalók köre jelentősen csökkent (Tóth 1997).

Így, a munkaügyi kapcsolatok új rendszerének poszt-szocialista öröksége és egyik legfontosabb sajátossága a fejlett piacgazdaságok gyakorla-

tához képest, hogy a munkahely kapuján belül tevékenykedő szakszervezetek fő törekvése nem az egységes munkavállalási feltételek kialakítása a vállalaton kívüli munkaerőpiacon, hanem a foglalkoztatási- és munkafeltételek alakításában és szabályozásában való részvétel saját vállalatuk belső munkapiacán.

Részvételük módját nagyban meghatározta a szocializmusból örökölt vállalati bértarifák természete. Ezek meglehetősen tág keretek közötti „tól-ig" bértételeket határoztak meg az iskolai végzettség színvonala alapján elhatárolt nagy munkavállalói csoportok: segédmunkások, betanított munkások és szakmunkások számára. A tényleges egyéni bérek meghatározására a szocializmusban csak a szakszervezettel való formai egyetértés után kerülhetett sor.

Ami élesen elválasztja a poszt-céhes korszakból kinőtt szakszervezeteket a poszt-szocialista szakszervezetektől az az, hogy miről akarnak alkudni és megállapodni a vállalatvezetéssel, s az alku végeredménye hogyan viszonyul a tágabb regionális-szakmai-ágazati munkapiac szabályozásához, Az előbbiek merev bértarifákról akarnak tárgyalni, amelyek a lehető legminimálisabbra csökkentik a munkavállaló és a munkáltató közötti 'partizán' alku lehetőségét. Céljuk olyan mechanikus szolidaritást kialakító bértarifa rendszer, amelyben csak akkor változhat a munkavállaló egyéni bérpozíciója, ha minden egyes munkavállalónak egyszerre változik. A poszt-szocialista szakszervezetek viszont vállalati bruttó bérnövekedésről, munkavállalói csoportokra (mint segédmunkás, betanitott munkás stb) vonatkozó minimál bértételekről, vagy tág négy-öt lépcsős tól-ig bértarifákról tárgyalnak, esetleg arról, hogy ezen belül kapjanak-e egyes területek, szakmacsoportok, szervezeti egységek vagy egyéb nagy jól elkülöníthető munkavállalói csoportok plusz bérfejlesztési lehetőséget. Az egyéni béremelésről azonban a megállapodás keretei között a vállalatvezetés dönt. így az egyes munkavállalók, munkavállalói csoportok tényleges bére továbbra is, jó esetben, informális alkuk tárgyát képezik.

Az elmúlt évtizedben készített interjuim is alátámasztják egy sajátos poszt-szocialista attitüd, létét a magyar szakszervezeti vezetők között, függetlenül attól, hogy melyik konföderációhoz tartoznak, milyen a politikai szimpátiájuk, külföldi tulajdonban álló zöldmezős vállalatnál vagy éppen volt szocialista vállalat privatizált utódjánál dolgoznak. Ez a felfogás a szakszervezet feladatának lényegét a tágan értelmezett keretfeltételek meghatározásában látja. Szeretnének magasabb béreket elérni, de a béralku során a vállalati bruttó bértömeg növekedéséről és/vagy a béremelkedés

mértékének minimumáról kívánnak elsősorban tárgyalni. Ugyanakkor elfogadják a vállalatvezetés feltétlen jogát az egyéni béremelkedés meghatározására a szakszervezettel kialkudott kereteken belül.

A magyar szakszervezetek felfogásában a rendezett munkaügyi viszonyok az alapvető keretek szabályozottságát jelentik, amelyen belül tág tér nyílik – már szakszervezeti beleszólás nélkül - a vállalatvezetés egyéni és csoportos teljesítményértékelésen alapuló egyoldalú döntéseire, illetve az egyéni és kiscsoportos informális alkura.

Összefoglalás

A rendezett munkaviszony fogalma gyökeresen mást jelent a poszt-céhes szakszervezetből kinövő szakszervezet és a poszt-szocialista szakszervezet számára. A poszt-céhes szakszervezetek a munkavállalási feltételek meghatározásánál a munkavállaló és a munkáltató közötti egyéni, informális alku terét a legszűkebbre kívánták szorítani. Merev szabályozásra, merev bértarifa tételekre és munkaköri leírásokra törekedtek. A vállatvezetés és munkaszervezés „japanizálódása" komoly kihívást jelentett a hagyományos szakszervezeti érdekvédelmi stratégiának. A rugalmas termelésszervezés, a rugalmas, az egyéni teljesítményt és hozzáállást elismerő bérezés, rugalmas munkabeosztás a vállati versenyképesség kulcskérdése lett. A vállalati szintről jövő nyomás hatására az utóbbi két évtizedben sok tekintetben rugalmasabbá vált a munkafeltételek és a munkavégzés szabályozása, csökkent az ágazati kollektív szerződések szabályozó ereje. Munkaügyi kapcsolatokkal foglalkozó nyugati kutatók gyakran 'rendezett visszavonulásként' mutatják be ezt a folyamatot, ahol a szakszervezetek a foglalkoztatás megőrzése érdekében – reményeik szerint időlegesen - engednek a munkáltatók rugalmasítási törekvéseinek. Az ágazati kollektív szerződések legfontosabb funkciója ebben a helyzetben, hogy határt szabjon a helyi alku rugalmasságának és fenntartsa a mechanikus szolidaritás minimumát. Azért, hogy a szakszervezetek képesek maradjanak, a tagság mozgósításával, a munkaharc eszközével érvényesíteni azokat a követeléseket amelyekről vállalati szinten nem tudott megállapodásra jutni.

A poszt-szocialista magyar szakszervezetek számára a rendezett munkaügyi viszonyok az alapvető keretek szabályozottságát jelentik, elsősorban vállalati szintű kollektív szerződésekkel, de azokon belül jelentős szabadságot hagyva az egyéni és csoportos teljesítményértékelésen ala-

puló egyoldalú munkáltatói döntéseknek, illetve az egyéni és kiscsoportos informális alkunak – amelybe a szakszervezetnek nincs már beleszólása. Ez az érdekvédelmi koncepció elismeri a vállalati menedzsment jogát az egyéni béremelkedés meghatározására különböző teljesítmény mutatók alapján a szakszervezettel kialkudott kereteken belül.

Felhasznált irodalom:

Aoki, M. (1987): The Japanese Firm in Transition. In: Yamamura, K. and Yasuba, Y. (eds.) The Political Economy of Japan. Stanford: Stanford University Press

Héthy Lajos (1978): 'Bérvita az épitkezésen', *Valóság* 1978/1

Héthy Lajos-Makó Csaba (1972): *Munkásmagatartások és a gazdasági szervezet*. Kossuth: Budapest.

Kemény István (1990): *Velük nevelkedett a gép*. Vita. Budapest.

Kollonay, Cs. - Ladó, M. (1996): 'Hungary' in.: Carabelli, U.-Sciarra, S. (eds.) *New Patterns of Collective Labour Law in Central Europe. Czech and Slovak Republics, Hungary, Poland.* Giuffre Editore: Milano. p. 101-161.

Pető, I. - Szakács, S. (1988): *A szocialista gazdaság négy évtizede.* KJK.: Budapest.

Simonyi Ágnes (1978): 'A központból a perifériára'. *Valóság* 1978/1

Tóth, A. (1997): 'Multi-employer Collective Bargaining in Hungary'. *Transfer* 1997/II.

Tóth, A. (2002): Szakszervezet szervezés magyarországi autógyárakban, in. Kovách Imre (szerk). *Hatalom és rársadalmi változás, A posztszocializmus vége*. Napvilág kiadó, Budapest. 2002, 83-112.o.

Varga László (1994): Az elhagyott tömeg, Tanulmányok 1950-1956-ról. Cserépfalvi-Budapest Főváros Levéltára.

Visser, J. (1994): 'European Trade Unions: the Transition Years' in.: Hyman, R.-Ferner, A. (eds.) *New Frontiers in European Industrial Relations.* Blackwell: Oxford-Cambridge. p.80-108.

PATAKY PÉTER

A tripartit rendszer működésének tapasztalatai és a változtatás szükségessége, lehetősége (munkavállalói oldal)

A magyar tripartizmusra, és a magyar munkaügyi kapcsolatrendszerre, ahogyan ma látható, nem lehet ilyen egyszerűen azt mondani, hogy egy modell, amelyet átvettünk, hiszen volt valamiféle önfejlődése ennek a dolognak, s ne feledjük, előzményei is voltak. Ezzel szorosan összefügg, hogy az Országos Érdekegyeztető Tanács elnevezésű intézmény 1988-ban jött létre, mely akkoriban elsődlegesen a központi bérszabályozást próbálta felváltani. Ebből kezdett el kinőni a tripartit érdekegyeztetés. Érdemes megnézni a születés pillanatát, mert nagyon sok minden akkor dől el a jövőbeni sorsa tekintetében. Érdemes megvizsgálni, hogy ez az intézmény miként is működött. Az OÉT-nek három szereplője volt. Az akkori állam, - amelyet a teljhatalom, az operatív, állami irányítás jellemzett, de éppen elindult a szabályzó állam felé. Ezt a folyamatot érdemes megnézni, elemezni. A munkáltatói szereplőket tekintve elmondhatjuk: a legfontosabb az akkor kamarának hívott, de tulajdonképpen az állami vállalatok vezetőinek valamiféle testületeként, szövetségeként, nem is tudjuk, hogy mijeként működő szervezet volt. Továbbá az akkori szocialista felfogásban még elfogadott, tulajdonformák szerinti tömörülések a TOT, az IPOSZ meg az OKISZ a szövetkezeti szféra szervezetei, amelyek élén ugyanúgy mint az állami vállalatoknál a nómenklatúra emberei álltak. Ez volt a munkáltatói oldal. Ugyanakkor volt a monolit, klasszikus szocialista szakszervezet.. Ha az európai modellt nézzük, és csak a szakszervezet oldaláról, akkor elmondható, a szakszervezetek törekvése az volt, hogy az európai szakszervezeti mozgalomba bekerüljenek. Befogadjanak minket, az újonnan létrejövőket is. Ennek pedig az volt az útja, hogy az európai szakmai szakszervezeti szövetségekbe és az európai párbeszédbe kellett bekapcsolódni.

A szakszervezeti oldalt vizsgálva elmondható, robbanásszerű változás történt, hiszen létrejött egy plurális modell, a szereplők ott kezdtek megjelenni, az ebből következő legitimitási és egyéb problémákkal. Az nyilvánvaló volt, - én azt gondolom, legalábbis a többség számára - a rendszerváltozás idején, hogy a cél végül is az európai integráció. Az ehhez vezető utat mindenki máshogy gondolta. Az uralkodó politikai elit ebben 1990-ben semmiféle szerepet nem szánt a szakszervezeteknek. 16 év után

belátható, hogy voltak ál ügyek, többen úgy gondolták, majd az új, a feltörekvő, a demokratikus, a rendszerváltó szakszervezetek töltik be a valódi szakszervezeti szerepet, ha megerősödnek. A magyar politikai elit kizárólag a párthatalomra koncentrált, mely jelentősen befolyásolta ennek a tripartid rendszernek a kialakulását, működését és feltételeit.

Nagyon készültünk 2004-ben az Európai Unióba, egy vágyott modellbe, egy európai szociális modellbe. Amire odaértünk, kiderült ez nem az. Ez alapvető konfliktushelyzetet jelentett a szakszervezetek számára. Abban az Értelemben is,hogy az intézményekben mit tegyenek, és hogyan éljenek tovább Azok a rendszerek, amelyeket mi magunk előtt példaként láttunk, azok a korábbi kapitalizmusra meg a különböző kataklizmákra adott válaszok voltak, mégpedig nemzeti keretekben adott válaszok voltak és nemzeti intézményeket hoztak létre. Magyarországon a tripartizmus mint nemzeti intézmény, vagy az általunk nagyon szorgalmazott ágazati párbeszéd bizottsági és intézményi rendszer mint nemzeti intézmény kellett hogy létrejöjjön. Ez korábban nem jöhetett létre, ugyanakkor, amikor egyébként a világban normálisan, szervesen alakultak a nemzeti intézmények.

A működési bajoknak egy nagyon jelentős része abból ered, mind az ágazatoknál, mind az országos érdekegyeztetésnél, tehát az Országos Érdekegyeztető Tanács szintjén, hogy enyhén szólva diffúz és meghatározhatatlan a munkáltatói szövetségek felépítése, érdekstruktúrája, az, hogy kit képviselnek, mit képviselnek, mikor milyen felhatalmazottságuk van. A sokat szidott, sokszor joggal szidott szakszervezetekhez képest teljesen áttekinthetetlen a helyzet. (Én például mint az MSZOSZ elnöke teljes felhatalmazással rendelkezem, amikor ott ülök az asztalnál, szemben a 9 munkáltatói szervezettel, akiknél senki sincs felhatalmazva. Ráadásul sokszor alkalmazottak ülnek velünk szemben, miközben nekünk igazság szerint a tulajdonosokkal kéne tárgyalni.)

Azt gondolom, hogy minden rendszer, minden intézmény a társadalomban akkor lesz jó, vagy a gazdaságban, akkor lesz hatékony, ha ez az érdekek alapján jön létre. Felismert érdekek alapján jön létre.

Melyek a legnagyobb gondok? A nemzeti keretek között jól leírható érdekek vannak, az én véleményem, hogy előbb-utóbb például az ágazat szabályozásában ismertté válik a piaci szereplők előtt – ha itt valódi piaci verseny van –, hogy akkor járnak a legjobban, ha saját maguk szabályozzák azokat a viszonyokat, ha az erősek lesznek majd ennek az éllovasai. Van erre egyébként példa. Az építőiparban tavaly létrejött egy ágazati

kollektív szerződés, amely szerintem ennek egy nagyon jeles példája. Ez a legrosszabb, legfertőzöttebb helyzetű iparág Magyarországon. Ott a meghatározó erős szereplők, munkáltatók, szakszervezetek, rájöttek arra, hogy jobb, ha együtt szabályoznak, és megpróbálják ezzel a valódi, tisztességes piaci viszonyokat is alakítani. Csakhogy itt van a probléma, az építőiparban, ahol ezek a vállalkozások jelentős részben a belső piacon vannak és itt dolgoznak, ez összejön. De ez mindenhol nem fog működni, mert azokban az ágazatokban, ahol a szereplők nem itthon versenyeznek egymással, hanem a világpiacon versenyeznek, semmiféle érdekeltségük nincs arra, hogy itt összefogjanak, itt nem versenytársai egymásnak. Ezt a kérdést azért kell föltennünk, mert ha ezt nem tesszük föl értelmesen, akkor nem fogunk tudni tovább jutni, márpedig ha mi együttműködést akarunk az ágazatokban, szakszervezetek, munkáltatók között, akkor meg kell találni azokat az érdekeltségi pontokat, ahol közös érdekek vannak és ahol együtt lehet működni.

A jövőt én úgy látom, a változtatás szükségszerűségét, hogy jelenleg még fejnehéz ez a rendszer, tehát az Országos Érdekegyeztető Tanácsnak több funkciója van, mint amennyi kellene egy döntően és nagyon nagy súlyban magángazdaságban. Fejnehéz azért is, mert az állam is több szerepet szán saját magának, mint kellene. Ezen változtatni kell, én nem gondolom, hogy meg kéne szüntetni bármelyik intézményt, hanem folyamatosan, figyelembe véve a reális folyamatokat át kell strukturálni a feladatokat, át kell őket adni azoknak a szereplőknek, akik valóban autonóm módon ezt képviselni tudják.

BERKI ERZSÉBET

A tripartit rendszer működésének tapasztalatai és a változtatás szükségessége, lehetősége (kormányzati oldal)

Mindjárt a bevezetőben szeretném felhívni a figyelmüket arra, hogy most a villamosenergia-iparban éppen figyelmeztető sztrájk zajlik. Az, hogy ebben a teremben világosság van, az annak köszönhető, hogy a villamosenergia-ipari sztrájk során be kell tartani egy sor olyan szabályt, amelyet nehéz tárgyalások útján alkudtak ki a szociális partnerek, az ágazatban érdekelt munkáltatók és a szakszervezetek. Itt reagálnék arra a felvetésre is, hogy mennyire sztrájkképesek a szakszervezetek, vagy mennyire nem, mennyire jogosak ezek a küzdelmek a bérekért, amelyeket mostanában látunk. Azt kell mondani, hogy nagyon differenciált megközelítést szeretnék kérni mindenkitől, aki erről véleményt alkot, illetve ezzel a problémával foglalkozik. Például, a villamosenergia-ipari C tarifa, amelyről a tömegkommunikációból elég bőven és részletesen hallhatunk, egy kicsit se veszélyezteti a tőkemegtérülést az energiaiparban, se a termelők, se az elosztók szempontjából. Erről azonban a hírek nem szólnak. Minden ilyen szakszervezeti megmozdulás egyedi, a részletek ismeretét és ahhoz képest történő ítéletalkotást követelne. Sok tekintetben nem vagyunk megfelelően informáltak, amikor ítéleteket alkotunk, a sajtóra sajnos egyre kevésbé lehet ebben számítani. Itt a bevezető előadásokban hallottuk, hogy lehetőségek lesznek kutatásokra, úgyhogy én mindenkit nagyon biztatnék, hogy ezen a területen kutasson, ha erre van módja és forráshoz tud jutni.

Az összefoglalóm szorosabban vett témája a tripartizmus működésének tapasztalatai, a változtatás szükségessége és lehetősége. Azt gondolom, hogy ebből a folyamatból egy dolgot kell különösen kiemelnünk, mégpedig azt, hogy ahogy Magyarország és ahogy Európa eljutott a jelenleg működő tripartit modellekhez, ez két merőben különböző történelmi út, és ezek a történelmi alapok azok, amik nagyon különböző struktúrákat hoztak létre Európában és Magyarországon. Amikor nálunk tripartit struktúrákról beszélünk, akkor nem egyszerűen az Országos Érdekegyeztető Tanácsra, hanem egy egész fórumrendszerre kell gondolnunk, és a fórumrendszer mögött valójában egy kapcsolatrendszerről van szó, amiben emberi viszonyok, érzelmek, ismeretségek, érdekek, pénz és mindenféle más tényező mozog, azok a tényezők, amelyek általában a

társadalmi szereplőket mozgatják. Azonban mégis mindenki előtt leginkább az Országos Érdekegyeztető Tanács működése jelenik meg, erről tudunk talán a legtöbbet, és ezért ennek a működése köré próbáltam én is felépíteni témámat.

Az Országos Érdekegyeztető Tanács most már 17 esztendős, és jószerével ugyanazokkal a szereplőkkel működik, mint 17 évvel ezelőtt, működésének szabályai sem különösebben változtak az elmúlt időszak alatt. Azonban igaz az a tétel is, hogy kormányfüggő, hogy az Országos Érdekegyeztető Tanács működése tartalmilag milyen. Van, amikor nagyobb teret engednek a kormányok a szociális partnereknek ebben a tanácsban, és van, amikor kisebbet. Van, amikor ez jogszabály-változásokkal is jár, van, amikor a kormány egyszerűen csak a működésben jeleníti meg, hogy úgy gondolja, hogy neki koncentráltabb hatalomra van szüksége egy adott kormányzási periódusban. Az OÉT működésének az EU-csatlakozás előtti időszakában tulajdonképpen a 2002. év volt a mérföldkő, amikor maga a Tanács elfogadott egy programot az érdekegyeztetés megújításáról. Ennek a 2002-es esztendőnek az egyik hozadéka ez, a másik pedig, hogy elnyert a kormány egy PHARE pályázatot és elindított egy programot annak érdekében, hogy pótolja a „hiányzó láncszemet", a munkahelyi és a felső szint között, nevezetesen az ágazati párbeszéd bizottságok rendszerét. Ez a munka is 2002-ben kezdődött. Hogy ez a két esemény 2002-ben egyszerre következett be, az annak a hatása is, hogy az európai uniós rendszerekről való ismereteink jelentősen bővültek ebben az időszakban, és az Európai Unió szociális párbeszédrendszerének a megismerése tükrében jelent meg igazán hiányként az, hogy Magyarországon nincsenek ágazati kollektív szerződések, az ágazati szintű szociális párbeszéd nagyon hiányzik a munkaerőpiac - a munkáltatók és a munkavállalók közötti kapcsolatrendszer törvényben nem szabályozott, illetve nem szabályozható - elemeinek a szabályozásából. Itt nem egyszerűen bérekről van szó, amikor az ágazati kollektív szerződéseket hiányoljuk, hanem a tágan értelmezett munkafeltételek szabályainak a hiányáról, amiket nem lehet betenni a Munka Törvénykönyvébe, hiszen az egy átfogó jellegű kódex. Ezeket a szabályokat nem lehet a helyi kollektív szerződésekben sem megfogalmazni, miután a munkahelyen a magyar szakszervezeti vezetők általában annak a munkáltatónak a munkavállalói, ahol megpróbálják a többiek érdekeit érvényesíteni. Ebben a beszorított helyzetben az érdekérvényesítésnek és a munkafeltételek javításáért való küzdelemnek sokkal kisebbek az esélyei, mint egy független, középszinten megjelenő szakszervezetnek.

A középszint hiánya önmagában nem csak arra vezethető vissza, hogy a szakszervezeti struktúra milyen és hogy a jogszabályok milyenek, hanem arra is, hogy a magyar munkáltatók szerveződése jóval elmaradt a szakszervezetek szerveződése mögött. Tehát akkor, amikor minden ágazatban hagyományosan van, illetve volt a rendszerváltás idején és utána is szakszervezet, szó sem volt ilyesmiről a munkáltatói oldalról. Tehát az éppen alakuló, fejlődő magyar és akár külföldi résztulajdonú tőke nem szervezte meg magát a másik oldalon, aminek persze az is a hátterében áll, hogy nem volt ilyen kényszer. Ha ahhoz, hogy elérje a saját céljait, szükség lett volna erre a szerveződésre, akkor bizonyára felismeri, hogy viharos gyorsasággal meg kell szerveződnie, de ez nem így történt. Tehát itt van egy fáziseltolódás a két oldal szerveződése között.

A korábban csatlakozott országok története arra tanított minket, hogy a csatlakozás azoknak az országoknak hozott kézzel fogható előnyöket, amelyek társadalmi konszenzust tudtak teremteni a fejlődés alapvető kérdéseiben, kialakult egy közmegegyezés, amely megállapodás, paktum formáját öltötte. Az EU csatlakozás kapcsán a magyar kormány egyértelműen támogatta az érdekegyeztetési, szociális párbeszéd-rendszer átalakítását, saját gondjának, saját ügyének tartotta, hogy a párbeszédet támogassa, „gardírozza", mind az ágazati szinten, mind pedig a tripartit struktúrákban. Hogy az Országos Érdekegyeztető Tanács mégsem lett egy ilyen társadalmi paktumnak vagy közmegegyezésnek a fóruma, azt a legkülönbözőbb politikai és társadalmi tényezők indokolják, és nem annyira az Országos Érdekegyeztető Tanács belső struktúrája, vagy működésének korporatív jellege az oka.

Bizonyára mindenki előtt ismert, hogy végül is 2002-től napjainkig született két fontos jogszabály-tervezet. Az egyik az új struktúra kialakítását és jogi megjelenítését biztosítja az ágazatok szintjén az ágazati párbeszéd bizottságok létrehozásának és működésének szabályozásával, a másik, az Országos Érdekegyeztető Tanácsról szóló törvény, amelynek az lett volna az alapfeladata, hogy meghatározza, ki képviseli Magyarországon a munkavállalókat és a munkáltatókat. A törvény mércét fogalmaz meg annak érdekében, hogy valóban legyen képviselő ereje azoknak a szervezeteknek, amelyek az OÉT-ben gyakorolható jogoknak az élvezői. Ennek a két törvénynek a munkálatai nagyon plasztikusan mutatták meg, hogy nem működhet célszerű és hatékony felső szintű tripartit egyeztetés megfelelő ágazati szintű párbeszéd nélkül és fordítva, amit az ágazatok szintjén munkáltatók és szakszervezetek egymással már nem

tárgyalhatnak le és szabályozhatnak közösen, azoknak a kérdéseknek egy felsőbb szintű fórumon kell helyet kapniuk.

A parlament elfogadta ezeket a törvényeket, de a köztársasági elnök megküldte őket az Alkotmánybíróságnak, ami, hogyha a dolog részleteit itt nem tekintjük, mindenesetre felhívja a figyelmet arra, hogy az a legitimációs probléma, ami a rendszerváltás után fölmerült, az valamilyen szinten, fokon és más köntösben, de még mindig megvan, és ezzel a legitimációs problémával kell a közeljövőben valahogyan megküzdeni mindannyiunknak – a „mindannyiunk" alatt mind a három oldalt értem, tehát munkáltatóknak, szakszervezeteknek és a kormányoldalnak is.

Jelenleg se a politikai, se a gazdasági helyzet nem kedvez annak, hogy az Országos Érdekegyeztető Tanács a közmegegyezés terepe lehessen. Hosszú távon viszont nem zárom ki, hogy egy ilyen struktúra lesz az, amiben ez a közmegegyezés megszületik, ha egyáltalán van erre esély.

TÓTH JUDIT

Munkaerőmozgás és az Európai Unió bővítése

A munkaerőpiac és a nemzetközi migráció kapcsolatát sajátos ellenmondás feszíti. Ugyanis az OECD országokban és így az Európai Közösség országaiban 1974-től a korábban viszonylag szabad munkaerő toborzás és áramlás helyébe lépett a migrációs tilalom. Ez kiterjedt a beutazásra, a már a fejlett országokban lévők tartózkodási engedélyének meghosszabbítására és az újak kiadására. Ám ezek a korlátozások fokozták az illegális migrációt, és ez indította el, illetve ez szolgált ürügyként, hogy az államok harcot indítsanak az illegális migráció ellen. Ennek további következménye az lett, hogy a munkaerő migrációja is etnicizálódott, a közvetítő hálózatok ugyanis részben etnikai alapon szerveződtek meg, továbbá az árnyékgazdaság növekedett (pl. Olaszországban 16-17%-os, EU átlagában 4-5%-os a fekete foglalkoztatás, a GDP 7-16%-a az ECAS adatai szerint, 2006). További következmény, hogy a jövedelmek jelentősen átrendeződtek: az állam egyre növekvő részt fordít a közkiadásokból a rendészetre, biztonsági szervekre, eszközökre az említett harc folytatásához, a foglalkoztatók közben extraprofitra, adózatlan bevételekre tesznek szert, míg a foglalkoztatottak az új rabszolgaságban és (részben etnikai alapú) szegmentálódás közepette hazautalják jövedelmeik egy részét, amely tehát egy másik országban szolgál pótlólagos tőkeként.

E folyamattal ellentétesen egy migrációt segítő, szorgalmazó kezdeményezés is megjelent az Európai Unióban az elmúlt években. Ez a promigrációs kezdeményezés azt célozza, hogy az Unióban növekedjen a versenyképesség (pl. Lisszaboni program, Van Kok jelentés), mégpedig a munkajogi biztonság fellazításával, a külföldi munkavállalók beengedésével (különösen a hiányzó posztokra, rugalmas -részmunkaidős, szezonális, fix idejű – foglalkoztatást javasolva). Az érvek közt szerepel, hogy a fogadó országnak kedvező a külföldi munkavállalók foglalkoztatása. Például az Egyesült Királyságban a Belügyminisztérium számításai szerint az 1%-os bevándorlásból származó lakosság növekedés mintegy 1,2–1,5%-os GDP növekedést eredményez. További fontos szempont, hogy a demográfia deficit és a társadalombiztosítási kassza egyensúlyának javítása érdekében is szükséges a nyitás. Mindehhez erősen kell bízni abban, hogy a (fogadó) állam képes kontrolálni a nemzetközi vándorlási folyamatokat a szabályozás, az ellenőrzés és szankcionálás révén.

Ezt az a két ellentétes törekvést befolyásolja, hogy alig eldönthető dilemmákkal kell szembenézni. Így azzal, hogy a munkaerőpiac igényeinek előrejelzése vagy csak jelzése, adatolása az állam feladata, de erre gyakran nem képes, noha a nyitási vagy zárási politika érvényesítését látja el a különböző hatósági engedélyek kiadásakor, a munkaügyi ellenőrzés szigorításakor vagy a rendészeti szankciók alkalmazásának hatékonyságának javításakor. Eldöntendő, hogy a munkaerőpiacon is a versenyt szolgálja-e a külföldi munkaerő megjelenése, avagy az csupán kiegészítő (hiánypótló) jellegű legyen-e a hazaiakhoz képest. Szintén döntést igényel, hogy a külföldi munkaerő csak átmeneti jellegű (tranzit) vagy inkább annak megtartása a cél, amelyhez különböző beilleszkedési szolgáltatások kellenek, ám ezzel a tőkemozgás szabadsága miatt újabb foglalkoztatási nehézségek keletkezhetnek, ha a befektető pár év múlva odébbáll, a dolgozók pedig már letelepedtek. Végül még egy dilemmát említek meg. Miként becsülhető meg a foglalkoztatáshoz kapcsolódó szociális teher, és az miként osztható meg az állam, a foglalkoztatók, a munkavállalók és más szereplők (pl. biztosítók, önkormányzatok) között.

Ha a migrációs és a foglalkoztatási adatsorokat nézegetjük, azt találjuk, hogy van bizonyíték az amerikai és az európai mobilitás közti eltérésre. A Dublin Foundation (2006) adatai szerint

- az amerikaiak 32 %-a más államban él, mint amelyben született,
- az európai polgárok 21%-a valaha már élt más államban vagy régióban, de ez az átlag erősen eltér régiónként és országonként, mert
  például a skandináv országok munkaképes korú lakosságánál ez 40%-os,
  Írországban és az Egyesült Királyságban 30%-os,
  a mediterrán országokban az arány 15%-os, míg
  Közép-Kelet-Európában 10%-os.

A regionális eltérés is jól érzékelhető, például

- a szlovák munkaerő (2005) 7%-a (161 307 fő) dolgozott legálisan EU államokban, míg Szlovákiában 3 561 munkavállalási engedélyt adtak ki ukrán, orosz, román állampolgároknak, sőt 40 ezerre teszik az illegálisan alkalmazottak számát
- Ausztriában a kiadott munkavállalási engedélyek közül (2005) 22 000 engedélyt adtak ki magyaroknak (ez 8%-os csökkenést jelez 2004-hez képest), 16 000 engedélyt szlovákoknak (ez 10%-os növekedést jelez

2004-hez képest), 7500 engedélyt románoknak (ez 5%-os csökkenést mutat 2004-hez képest). Szintén Ausztriában figyeltek fel arra az elemzők, hogy jóval a képzettségük alatt foglalkoztatják a külföldieket („brain waste"),

- az eltérés további sajátossága, hogy a régióban találunk olyan országot, amelyben akítv migrációs politikát dolgoztak ki. Csehországban 2003-2006 között szakképzett munkaerő toborzási program indult el, 2005. végéig 413 munkavállalót és 600 családtagot fogadtak ennek keretében.

Az Unió keleti bővítésekor nagy figyelmet kapott a migrációs potenciál mérése, becslése, részben a korábbi adatsorok, részben pedig kérdőíves felmérések alapján. Romániából az EU25 felé (NACAB, 2005) a kérdőíves felmérés szerint a kiment munkavállalók 19.7% illegálisan, míg 59,7% legálisan dolgozik külföldön. Amikor arra kérdeztek rá, hogy mi a külföldi munkavállalás fő indoka, meglehetősen meglepő volt a válaszok megoszlása (több lehetséges válasz megadásával):

- 75% az önbecsülés érdekében,
- 51.5% a jobb jövedelemért,
- 20% a magasabb életszínvonalért,
- 2% továbbképzés, üzleti és karrier célokért

Arra a kérdésre, hogy hová mennek/mennének dolgozni, a válaszokból kirajzolódik a migrációs térkép:

Olaszországba	29.5%
Spanyolországba	22.4%
Németországba	13.5%
Magyarországra	5.8%
Franciaországba	5.5%
Egyesült Királyságba	4.6%
Ausztriába	4.5%
Portugáliába	1.9%
Írországba	1.3%

Ha a hazai statisztikát nézzük (FH), úgy azt látjuk, hogy

- folyamatos a növekedés. Például 1996-ban *20 296* munkavállalási engedélyt adtak ki, míg 2004.április 30-án *55 710* külföldi munkavállalónak volt érvényes engedélye.

- az uniós csatlakozást követően is növekedés tapasztalható, bár az áttekintést nehezítik az új kategóriák (A8 országokból érkezők regisztrációja, zöld kártya, reciprocitás szerinti engedélyezés). Így 2006. szeptember 30-án összesen *66 902* engedély/foglalkoztatási bejelentés volt érvényben. Ha a külföldi munkavállalók érkezési irányát nézzük, akkor a következőt találjuk:
  - 47% Romániából
  - 25% Szlovákiából
  - 12% Ukrajnából
  - 3,5% az EU15-ből
  - 2,4% Szerbia-Montenegróból
  - 1,8% Kínából

Tovább árnyalja a képet, hogy a foglalkoztatásuk regionálisan erősen eltérő (N=66 902)

- 60,6%-a Budapesten és Pest megyében
- 21,8%-a Fejér, Esztergom és Veszprém megyében
- 5,9%-a Bács, Békés, Csongrád megyében

A foglalkoztatottak végzettsége is erősen eltér (2005), mégpedig az érkezés iránya szerint. Ugyanis a velünk együtt csatlakozó országokból (A8) érkezők 17,6%-a szakképzetlen, 4%-a diplomás és 1,7%-a olyan önfoglalkoztató, aki egyben diplomával rendelkező szabad foglalkozású. Ám a régi tagállamok (EU15) munkavállalói közt csak 2% a szakképzetlen, a diplomások aránya 20%-os, míg a szabad foglalkozású diplomások aránya 23%-os.

Nem csak nálunk jellemző, hogy a statisztika viszonylagos, amennyiben az informális, irreguláris, illegális foglalkoztatást nem tudja bemutatni. Máshol is így van ez, és csak szakértői becslések léteznek e tekintetben. Például a Selye Egyetem (Révkomárom) és a P & Bert Tanácsadó Kft. (2006) felmérése szerint, a szlovákiai munkavállalók száma Magyarországon a valóságban meghaladja a 30 ezret. Magyarázatul szolgálhat, hogy

- a munkaviszony létesítésének nem feltétele a regisztráció;
- a regisztráció elmulasztásának nincs/kicsi a szankciója;
- a szlovákiai minimálbér 30%-kal alacsonyabb a hazainál (bár 2006-tól a szlovák/állampolgárság szerinti jogi szabályozás is választható az időszakos munkánál);

- bizonyos posztokon munkaerőhiány van (regionálisan is), így gyorsan kell a külföldi munkaerő.

Ha még egy kicsit elidőzünk a migrációs adatoknál, és a várható mozgásokat próbáljuk megbecsülni, akkor a migrációs potenciálra vonatkozó adatokat kell segítségül hívni. A már említett Dublin Foundation (2006) felmérése szerint az EU15-ökben a vándorlási szándék a következő 5 évben a lakosság körében átlagosan 2.6%-os, bár ezen belül nagy eltérés, például 4,7%-os Dániában, Svédországban, Finnországban és Írországban. Az új tagállamokban is van szórás:

1-2%-os Csehországban, Magyarországon, Szlovákiában és Szlovéniában
7-9%-os Lengyelországban, Litvániában, Észtországban és Lettországban
14-18%-os Romániában és Bulgáriában

Magyarországot a felmérés szerint a román állampolgárok negyedik célországként említették Olaszország, Spanyolország és Németország után, a bolgár munkavállalók csak a lista végére sorolták.

A migrációs trendek előrejelzésében az Európai Központi Bank (2006) azt vizsgálta, melyek a célországok Magyarország, Szlovákia, Lengyelország és Csehország dolgozói, vándorai számára. Mint látható, a régión belüli migráció teszi ki a vándorlási céljaik többségét (64%).

Célország	%
Németország	37.0
Ausztria	24,4
UK	6,4
Tengerentúl	6,4
Franciaország	4,1
Olaszország	3,9
Skandináv országok	3,3
Hollandia	2,8
A8	2,8

Ezzel némileg ellentétes a romániai migrációs potenciál képe. A NACAB (2005) kérdőíves felmérése szerint ugyanis a korábbi migrációs trend folytatódik, és a vendégmunkások 36,9%-a kíván visszatérni, míg

33,5%-a pedig határozottan nem. A többiek szándéka eleve változó. A Metszéspont kutatói (2006.október) összességében Magyarországra mintegy évi 150-200 000 vendégmunkás érkezését prognosztizálták az EU bővítést követően, döntően a magyarok, a határ közelében élők és a valamilyen uniós projektekben résztvevők köréből. A TÁRKI (2006) felmérése szerint - csak a komoly migrációs szándékot figyelembe véve - a magyar munkaerőpiacon 4-5 százalékos pótlólagos munkaerő növekedéssel járhat Románia uniós csatlakozása:

- az Erdélyből Magyarországra irányuló munkavállalás forrása változatlanul az erdélyi magyarság. Az erre a csoportra végzett becslés alapján a hazai foglalkoztatottak számát 2%-kal növelheti a romániai migráció
- főképpen középfokú végzettségűek, érettségizettek és szakmunkások megjelenése várható, az erdélyiek köréből pedig a képzetlenek munkakínálata
- elsősorban a fővárosba érkeznek, oda vonzódnak,
- a hiányszakmákban, bár lehetséges, hogy a munkaerőpiacon versenyző csoportok számára hátrányt fog jelenteni a pótlólagos külföldi munkaerő megjelenése,
- az Erdélyből pótlólagosan várható migrációnak mindenképp korlátja a potenciális migránsok magas bérvárakozása

Mindezek alapján fel kell tenni a kérdést: vajon a jogi szabályozásnak vagy a piaci terelő eszközöknek van szerepe a migrációs folyamatokra és azok kontrollálhatóságára. Látni kell, hogy az EU-ban a Csatlakozási Szerződés alapján igen bonyolult a jogalkalmazás a keleti bővítést követően: az európai közösségi jog kiterjesztése és egysége helyett jogi fragmentáció és időlegesség (2+3+2) az uralkodó. Ez magában foglalja

- az EU 15+2+EGT országokat, amelyek a közösségi jogot alkalmazzák,
- A8+2 és EU15+EGT országok azon részét, amelyek átmeneti rendelkezéseket fogadtak el, így ezekben a nemzeti jog kiterjesztése állt elő a közösségi jog egységének rovására. Így a kirakós játék része a
  - Biztonsági klauzula (nemzeti jog visszaállítása esetén 2004. áprilisi állapotoknál nem lehet szigorúbb szabályokat elfogadni)
  - Reciprocitás (equvivalent measures, pl. engedélyeztetés, kvóták) bevezetése,

- Közösségi előnyben részesítés (community preference)
- Liberalizáció egyes vonatkozásokban,
- Családtagok munkavállalása (18 hónapos szabály)
- Zöld kártya (12 hónapos szabály)

A nemzeti szabályozásra és jogalkalmazásra hárul

- Az európai közösségi jog/implementációja, átültetése,
- A bilaterális egyezmények módosítása, alkalmazása,
- A munkaügyi szabályok (pl. ellenőrzés, Mtv.) érvényesítése,
- Átmeneti rendelkezések megalkotása (pl. Foglalkoztatási tv. , Reciprocitásról Kormányrendelet, Külföldiek foglalkoztatásáról miniszteri rendelet, újabb kormányrendelet román, bolgár munkavállalók foglalkoztatásáról). Ez tehát igen nehezen áttekinthető konstrukció.

Ráadásul, tagállami hatáskör a külföldi belépők válogatása, tartózkodásuk engedélyezése a huzamos migráns jogállás megszerzéséig. A szuverenitás gyakran szabályozási túlsúlyban jelenik meg, ám a gazdasági terelő eszközök helyét a huzamosan tartózkodó migráns jogállásának bevezetésével érte el az Unió. E jogállás birtokosa (5 éves tartózkodás után) már alapvetően gazdasági racionalitás alapján fog mozogni egyik tagállamból a másikba, és ez az a rés, amivel betette a közösségi szabályozás a lábát a nemzetállami szabályozásba a munkavállalók ügyében. (Talán ezért vonakodott Magyarország ezt határidőre átültetni? Most fájhat a feje, mert kötelességszegési eljárás indult ellene az Európai Bíróságon.)

A „szabályozás versus piaci terelés" eldöntését nehezíti jópár dilemma. Csak néhányra térek ki, példákon keresztül. Például „már nem csak a győri és a tatabányai vállalatok várják a külföldi munkaerőt; Pécsre épp most keresünk Szlovákiából és a Vajdaságból is munkavállalókat elsősorban a gépipari és elektronikai cégek igénylik a külföldieket. Gyakran vadásznak szlovák mérnökökre, így fejlesztő, jármű-villamossági, öntészeti szaktudással rendelkezőkre, valamint tesztmérnökökre is. (Tatjána Remcsukova, a magyarországi P & Bert Tanácsadó Kft. pozsonyi irodájának vezetője). Vagy „Ukrajnával nincs államközi egyezménye Magyarországnak, így az ottaniaknak akár 90 napot is várniuk kell a munkavállalási engedélyre. Ennek ellenére tavaly több mint nyolcezren igényelték azt: szükséges a külföldi munkaerő, hiszen nem múlhat azon egy befektetés sikere, hogy találnak-e magyar dolgozót, vagy sem. Egy magyar már nem akar annyiért dolgozni, mint az ukrán; más igényei

vannak. Míg a szlovákok munkabérigénye 30-40 százalékkal kevesebb, az ukránok sokszor a hazai bérek felével is beérik.(Forgács Péter, a Korn Ferry International magyarországi ügyvezetője). A hiányos munkaügyi adatbázis ellenére a Kormány előírta a hiányszakmák negyedéves felülvizsgálatát, hogy Románia és Bulgária felé a részleges munkaerő piaci nyitás „kontroll alatt maradjon". (2251/2006. (XII.23.) Kormány határozat). Ezt minősítette túlvállalásnak egy elemző. Ugyanis „a hiányszakmák és munkaerő-hiányos ágazatok félévenkénti felülvizsgálata szakmailag felesleges, mert szinte lehetetlen a kívánt célt megvalósítani. Inkább a munkaerőpiac figyelése lenne indokolt, egy megfelelően kialakított monitoring-rendszerrel". (Hárs Ágnes, Kopint-Datorg). Végül egy további példa a döntéshozatal telepítésével kapcsolatosan. „Az ország egyes részein munkaerőhiány van, míg máshol komoly munkanélküliséggel nézünk szembe. Hasonló a helyzet több országban, többek között éppen ezért egyre több országban decentralizálják a bevándorlási politikát. Nem központilag szabályozzák, hanem a helyi munkaerő-piaci és egyéb információkra alapozva a régiókra bízzák a döntést, hogy kiket kívánnak fogadni". (Szalai Ákos, Corvinus Egyetem)

A dilemmák ellenére a felelős tárca álláspontja szerint (ÁFSZ, SZMM)

- a hiányszakmákban a külföldi munka iránti kereslet és a kínálat megfelel egymásnak, a szaktárca foglalkozási prognózisa is a vállalatok külföldi munkaerő iránti növekvő keresletét támasztja alá;
- több mint 80 ezer magyarországi nyitott munkapozícióra itthon lehetetlen szakembert találni;
- évente készítik el rövid-távú munkaerő-piaci prognózist. Ehhez például 2005-ben 4492 hazai gazdálkodó szervezet vezetőjével készítettek interjút, felmérendő a felkeresett cégek várható elbocsátási, illetve létszámfelvételi szándékait. „Mivel a munkaadók nem jelentenek be minden megürülő állást a központoknak, vagy új munkatárs-keresési szándékukat, becsléseink szerint a magyar munkaerőpiac 25-30 százalékát fedi le az általunk elkészített 2005-ös munkaerő-piaci prognózis" (ÁFSZ munkatárs)

Összegzésként arra jutunk, hogy az EU bővítés és átmeneti rendelkezések hatása a foglalkoztatás, munkaerő migrációja terén Magyarországon (A8+2)

- Lánc-migráció indult be, mert képzettebbek vagy közepes végzettségűek mennek az EU15-be, az A8-ba pedig képzetlenek jönnek a ré-

gióból és az újabb csatlakozó országokból, az emigráció miatt pedig elsősorban regionális/szakemberhiány lépett fel (pl. baltiaknál);
- Nem volt drámai növekedés a beáramlásban, és ez a jövőben sem várható;
- A külföldiek irreguláris/illegális, adózatlan jövedelmekkel járó mozgást jelentenek – munkaügyi és adózási ellenőrzés gyengeségeit hozzák felszínre;
- Tranzit, részben szub-regionális jellegű (határmenti, kisebbségiek részvételével folyó), rövid idejű migráció a jellemző, kevés a vándor munkaerőt megtartó képesség a beilleszkedési szolgáltatások és pre/migrációs tájékoztatás hiányában;
- Szociálisan még nem tehertétel, de van rá esély, mert szociális koordináció, ellátásra jogosultság, alternatív jogcímek sokasága létezik, nem áttekinthető a szociális transzfer rendszer;
- Regionális különbségek jellemzőek a beáramlásban és a foglalkoztatásban, miközben a szabályozás centralizált, a decentralizációban rejlő eddigi mozgástér kihasználatlan, szociális partnerekkel egyeztetés szakmai alapjai pedig hiányosak;
- Az önfoglalkoztatók, szolgáltatást nyújtók jogi helyzetének szabályozása nem egyértelmű a Csatlakozási Szerződés alapján, bár erről most kevés szó esett;
- A statisztika gyengeségeiről már több (monitorozás hiánya a munkaerő piaci igények és jelenségek terén). Ezért alig mérhető a bevándorlásból fakadó gazdasági előny.

A végső következtetés, hogy a jog fragmentált, túlterhelt, diszfunkcionális, és átveszi a politika és a gazdasági terelő eszközök szerepét. Noha a szűken vett régiónkban van példa a zárt, s félig és a teljesen liberalizált munkaerő piacra, a szabályozás hatékonyságát vagy a gazdasági logikát egyik sem biztosítja jobban. Aggasztó, hogy az illiberális gyakorlat további kiterjesztése (Románia, Bulgária felé) következett be, miközben nincs közvetlen kapcsolat a liberális munkaerő piaci szabályozás és a beérkezők száma, végzettsége között, ezért a politikai félelmek, előítéletek dominálnak (lengyel vízvezeték-szerelő fóbia). Igen kivételes a proaktív munkaerő/migrációs politika (csehek), és a defenzív megoldások dominálnak.

Felhasznált irodalom:

Pallida, S.: Analysis of statistical data from 1990 to the present day about immigration and income distribution, work market, housing situation and informal economies 22 January 2007 www.libertysecurity.org

Dublin Foundation's survey on mobility (14 June 2006) www.bruxinfo.hu

Traser, J. (ed.) A Regional Approach to Free Movement of Workers: Labour Migration between Hungary and its Neighbouring Countries, ESC, Szeged 2006.

European Citizen Action Service: Who is afraid of the EU Enlargement? Bruxelles, 2006 www.ecas.org

Judit Tóth: Towards a Joint Sweeper of Illegal Migrants. *Central European Political Science Review*, 2005:19; 89-98

Adatok a külföldi állampolgárok magyarországi munkavállalásáról a Foglalkoztatási Hivatal nyilvántartásai alapján (1996-2006. szeptember) www.afsz.hu

Hárs Ágnes – Örkény Antal – Sik Endre: A román-bolgár EU csatlkozás magyar munkerőpiacra gyakorolt várható hattásai, TÁRKI, Budapest, 2006. november

www.kormanyzas.hu oldalon internetes folyóirat Kormányzás, közpénzügyek, szabályozás címmel

www.piacesprofit.hu

www.tozsdeforum.hu

NEUMANN LÁSZLÓ

Az Európai Unió munkaügyi direktívainak magyarországi átvétele, és annak munkahelyi hatásai: a jogutódlás esete

Tanulmányom egy konkrét EU direktíva átvételéről szóló kutatást kíván bemutatni, amely az ún. „munkáltatói jogutódlás" átvételéről szól.

A kutatás előzményeiként annyit érdemes tudni, ami tényleg köztudomású, hogy az EU csatlakozásunk előfeltétele volt a teljes európai uniós joganyag átvétele, amiben a csatlakozási tárgyalások során megegyezett a brüsszeli Európai Bizottság és a magyar kormányapparátus. Az irányelvek formális átvétele a magyar joganyagba tehát nyilvánvalóan megtörtént. Ugyanakkor óriási viták vannak a tényleges konvergenciáról, tehát arról, hogy a formálisan átvett joganyag Magyarországon mennyiben működik hasonlóképpen, mint Nyugat-Európában, vagyis a régi EU tagországokban. Természetesen a csatlakozó országok politikusai azt mondják, hogy ők mindent joganyagot, a teljes *acquis communitaire*-t átvették, minden európai követelménynek megfelelnek, hiszen ebben megegyeztek, ez volt a feltétele a csatlakozásnak. Ugyanakkor a nyugati politikusok, a szakirodalom és a szakszervezetek térfelén óriási az aggodalom amiatt, hogy az átvett joganyagot az újonnan csatlakozó országok nem tudják megfelelően alkalmazni, a mindennapi gyakorlatban betartatni. Itt az az egyik probléma, hogy nagyon sok esetben a betartatáshoz nem bíróság vagy rendőrség kellene, hanem az, hogy az adott munkahelyen legyen olyan munkavállalói érdekvédelmi szervezet, szakszervezet vagy üzemi tanács, amelyik rajta tartja a szemét a direktívák, jogi szabályok betartatásán. És ez nem nagyon működik Magyarországon, hiszen sok helyen nincs érdekképviselete a munkavállalóknak. Vagyis az új tagországok „fejletlen" munkaügyi kapcsolataik miatt nem képesek garantálni a jogkövető magatartást.

Ha a nyugat-európai álláspontot vizsgáljuk, érdemes megemlíteni, hogy a nyugati politikai vagy szakszervezeti érdekek mögött egyfajta versenyképességi elképzelés áll. A kelet-európai újonnan csatlakozó országok alacsonyabb béreikkel nyilvánvalóan nagyon sok munkahelyet el tudtak szívni Nyugat-Európából. És miután az Európai Unió lényegében egy közös piac, egy olyan gazdasági térség, ahol a béreket, illetve azok különbségeit nem nagyon lehet befolyásolni politikai eszközökkel, hiszen azok az adott ország gazdasági fejlettségéből adódnak, tehát az alacso-

nyabb bérekből fakadó versenyelőny nem kérdőjelezhető meg. Ámde ugyanakkor azt lehet mondani, és mondják is a nyugati szakszervezetek, hogy legalább az azonos munkaügyi sztenderdek betartását követeljünk meg a versenytársaktól. Ez természetesen nem pontos idézet, de körülbelül ez a gondolat húzódik meg a nyugati szakszervezeti érvelés mögött.

Érdekes, hogy ha nem csak az Európai Uniót nézzük, hanem más államok feletti gazdasági szövetségeket, más térségek gazdasági unióit, mint például az észak-amerikai NAFTA-t, vagy az ázsiai térség különböző gazdasági szervezeteit, mindegyikben van valami olyan mechanizmus, ami megpróbálja fenntartani a fejlettebb országok versenyelőnyét az alacsonyabb bérszintű országokkal szemben. Ez egy elég általános tendencia, nemcsak az Európai Unióra jellemző.

Ugyanakkor van egy másik félelem is a nyugat-európai szakszervezetek részéről, mely szerint az „Európai Szociális Modellt" – amelynek vívmányairól Tóth András szintén beszélt – alááshatja a kelet-európai, újonnan csatlakozó országok rugalmasabb munkaügyi rezsimje. És ezt markánsan meg is fogalmazta az egyik nyugati kutató, aki szerint az európai modellel szembeni kihívások, „a dereguláció és az amerikanizáció trójai falova Keletről jön".

A kutatásunk tehát arról szólt, hogy az átvett EU joganyag hogyan működik a magyarországi munkahelyeken. Nyilván a jognak vannak olyan részei, amelyek jól működnek, és olyanok is, amelyek működésével kapcsolatban vannak problémák. És persze olyanok is, amelyekkel kapcsolatban a várakozások teljességgel irreálisak. Ezeket a részeket próbáltuk megtalálni, beazonosítani. A kutatási módszereink a szokásosak voltak, főként vállalati esettanulmányokat készítettünk és interjúkat szakszervezeti vezetőkkel, továbbá elemeztünk bírósági ítéleteket meg kollektív szerződéseket.

Egyetlen joganyagot – EU irányelvet – választottunk ki, az ún. „transfer of undertakings" direktívát (a 77/187. EGK irányelvet), ami a magyar szóhasználatba „munkajogi vagy munkáltatói jogutódlásként" került be. Ez az irányelv alapvetően arról szól, hogy vállalatátvétel, vállalatok összeolvadása, szétválása során, vagy éppen a Magyarországon elég tipikus változás, a „kiszervezés" során se a munkáltató, se a munkavállaló ne nyerjen, és ne is veszítsen, tehát mind a két fél érdekei megőrzésre kerüljenek, illetve egymás rovására ne tudjanak előnyhöz jutni. Három alapelve van a direktívának. Az első az, hogy a munkaviszony az átalakulás, vállalatátvétel során folyamatos. A munkajogászok azt mond-

ják erre, hogy „a munkaszerződés automatikusan átszáll" a régi vállalatról, tehát a jogelődről az új vállalatra, vagyis a jogutódra. A második alapelv szerint kötelező a munkavállalói érdekképviseleteket tájékoztatni, illetve konzultálni velük a jogutódlás előtt. És harmadszor, ha van kollektív szerződés a jogelőd vállalkozásnál, akkor azt egy bizonyos ideig fenn kell tartani a jogutód munkáltatónál is.

Látható tehát, hogy ez egy olyan direktíva, amelyben a munkavállaló és a munkaadó érdekei is megjelennek, megalkotásakor az ellentétes az érdekek aprólékos kiegyensúlyozására törekedtek. Hiszen az, hogy a munkaviszony folyamatos, „automatikusan átszáll", az nem csak azt jelenti, hogy az emberek nem veszthetik el az állásaikat, hanem azt is, hogy ha jön egy befektető és megvesz egy vállalatot, akkor biztos lehet abban, hogy nem üres vállalatot kap, hanem az ott dolgozó embereket, humántőkét is megkapja. Ezt az irányelvet Magyarország igen érdekes módon vette át, mert a Legfelső Bíróság már 1992-ben kiadott egy olyan „jogegységi határozatot", amelyik az első pontot, tehát a munkaviszony folytonosságát biztosította, majd utána több menetben, 1997 és 2003 között a Munka Törvénykönyvét is módosították annak megfelelően, hogy a másik két alapelv is érvényesüljön a joggyakorlatban.

Ami a munkahelyi tapasztalatokat meg a bírósági gyakorlatot illeti, azt kell mondanom, hogy alapvetően egy eléggé jellegzetes jogsértő magatartással lehetett találkozni nagyon sok munkáltatónál, főként kisebb vállalkozásoknál. Jellegzetesen ez azt jelentette, hogy a jogelőd munkáltató kezdeményezte, hogy un. „közös megegyezéssel" szüntessék meg a munkaviszonyt, és azután az új munkáltatónál kötöttek egy új munkaszerződést. Tehát egyáltalán nem volt arról szó, hogy a munkaviszony „automatikusan átszállna" a jogutódra. Ez eléggé veszélyes, vagy legalábbis kockázatos lehet a munkavállaló számára, hiszen egy új munkaszerződés másfajta feltételeket, jogokat és kötelezettségeket tartalmazhat. Viszont ez a megoldás az új munkáltató helyzetét valamelyest bebiztosítja, hiszen így semmilyen korábbi, esetleg általa nem ismert követelésért nem kell majd helytállnia. Ugyanakkor 1992 óta, amióta a Legfelsőbb Bíróság meghozta az erre vonatkozó határozatot, eléggé hatékony bírósági jogorvoslat alakult ki Magyarországon. Tehát ha valaki emiatt nem kapná meg a neki járó végkielégítést vagy egyéb járandóságát az új munkáltatónál, azt a munkaügyi bíróságon biztosan meg fogják ítélni neki. Azt tapasztaltuk, hogy a kisebb munkáltatók elsősorban azok, amelyek tájékozatlanok, és jogellenes megoldásokkal próbálkoznak. Itt jegyzem

meg, hogy a direktíva magyarországi átvétele egyébként vonatkozik a kisiparosra meg a magánszemély munkáltatóra is, tehát ők azok, akik valószínűleg egyáltalán nem tudnak mit kezdeni ezzel a joganyaggal. És azt tapasztaltuk, ha nincs erős érdekképviselet a munkahelyen, akkor a bírósági jogorvoslat ellenére a munkavállalók nagyrészt tartózkodnak attól, hogy a szavukat felemeljék, s ne adj isten, bírósághoz forduljanak. Ugyanakkor a másik oldalon is vannak jogtalan munkavállalói és szakszervezeti követelések. Például, ha valakit tovább foglalkoztatnak, olyankor is előfordul, hogy tartja a markát a végkielégítéséért.

A második csomag a direktívában a tájékoztatásról és konzultációról szól. Ebben a vonatkozásban 2002-2003-ban azt találtuk, hogy igazából ez a jog nagyon formálisan működik Magyarországon. Az államszocialista hagyományok tovább élnek, és még nagyon sok helyen a „véleményezésnek" nevezett gyakorlat él Magyarországon. A „véleményezés" jól kifejezi a lényeget, azt, hogy ugyan meg kell hallgatni a szakszervezet vagy üzemi tanács véleményét, de mindez következmények nélküli is lehet. Vagyis nem az az értelme a konzultációnak, ami az EU-tagországokbeli felfogása lenne, hogy valamiféle megállapodás felé viszi a feleket. Inkább csak nagyvállalatoknál láttuk azt, hogy tényleg kialakultak a tájékoztatás és konzultáció fórumai, amelyeken egyébként a vállalat-átvétellel kapcsolatos tárgyalások nagyon bonyolultak is lehetnek. Például, ha két nagyvállalat összeolvad, és ott különböző munkaügyi rendszereket, bérrendszereket és juttatásokat, kollektív szerződéseket kell harmonizálni, az esetenként igen komoly humánerőforrás-menedzsment projektet is igényelhet a menedzsment oldalán. Ugyanakkor egy ilyen változás azt is jelentheti, hogy sok esetben maga a jogutódlás párhuzamosan folyik a létszámleépítéssel és a kollektív szerződés újratárgyalásával is, tehát egy elég bonyolult folyamat, amiben nem mindig tudhatja a szakszervezet, hogy most éppen milyen ügyben konzultálnak vele.

A kollektív szerződésekre vonatkozóan, készítettem egy táblázatot, ami tulajdonképpen nem is táblázat, hanem idődiagram. (1. táblázat) Két időpontot jelöltem meg rajta, a jogutódlás időpontját és az azt követő, általában egy éves időtartamot, amelyek közötti időszakra az EU direktíva és az azzal harmonizált magyar munkajog igyekszik meghosszabbítani a jogelődnél kötött kollektív szerződés hatályát. Az első sorban a jogszerű átörökítés esete látható. Lehet módosítgatni a kollektív szerződést a jogelődnél, de utána érvényben kell tartani a jogutódnál egy évig, vagy a következő módosításig. Illetve ha ez a szakasz véget ért, akkor föl lehet

mondani, lehet tovább módosítani és így tovább. A második sorban a jogszerű megszűntetés eseteit tüntettem fel. Érdekes módon a magyar jog lehetővé teszi azt is, hogy a kollektív szerződést felmondják közvetlenül a jogutódlás előtt. Nem tudom, a jogászok hogyan viszonyulnak hozzá, de szerintem ez – enyhén szólva – nem egészen van összhangban a direktíva szellemével. Viszont, hogy ezzel kapcsolatban egy jó hírt is mondjak, az egyik legutóbbi kutatásunkban, ahol vállalati kollektív szerződéseket elemeztünk, már találkoztunk olyan kollektív szerződéssel is, amely megtiltja azt, hogy a kollektív szerződést felmondják a jogutódlás időpontja előtt.

A kollektív szerződések átörökítésének útjai

	A jogutódlás időpontja ↓		A törvény által kiterjesztett időbeli hatály vége ↓
1. Jogszerű átörökítés	KSZ módosítás(ok) a jogelődnél	A KSZ érvényben tartása és/vagy módosítása a jogutódnál	A KSZ módosítása a jogutódnál
2. Jogszerű megszűntetés	A KSZ felmondása a jogutódlás előtt (!)		A KSZ felmondása a jogutódnál
3. A munka-viszony jogellenes megszüntetése	A munkaviszonyok megszűntetése „közös megegyezéssel", a KSZ „alanyok" nélkül marad, megszűnik		
4. Vegyes út (Jogszerű és jogszerűtlen esetek „kiszervezésnél")		A kis jogutód cégek „megfeledkeznek" a KSZ-ről	A KSZ módosítása a nagyobb jogutód cégeknél

idő →

A harmadik sorban látható a tipikus jogellenes megszüntetés. Mint már mondtam, a munkaviszonyt szüntetik meg úgymond „közös megegyezéssel", jogellenesen, így gyakorlatilag eltűnnek a kollektív szerződés alanyai, a munkavállalók, és következésképpen *de facto* megszűnik a kollektív szerződés is. És végül a jogutódlás egy jellegzetes negyedik típusa látható, melyet én úgy hívtam, hogy vegyes út, ami főleg nagyvállalatok szétszervezésekor volt tapasztalható. Ha egy régi szocialista

nagyvállalat szétesik, akkor lesznek nagyobb meg kisebb cégek is a jogutódok között. A nagyoknál többnyire életben marad a szakszervezet, sikerül megtartani a kollektív szerződést, míg a kicsiknél nincs szakszervezet és a kollektív szerződésről meg egyszerűen elfelejtkeznek.

Azok a kisebb-nagyobb jogsértések, melyek alapján mondható, hogy a munkaheli gyakorlat nem- felel meg az Európai Unió normáinak, nagyon sok esetben teljesen természetesnek tűnnek Magyarországon. Mint Fodor T. Gábor előadásából tudhatjuk, különösen a munkaidő szabályozása esetében gyakoriak a jogsértések. Ezek nagyrészt az államszocialista hagyományoknak, az informális munkahelyi gyakorlatok túlélésének tulajdoníthatók. Az ilyen megtűrt jogsértések a munkáltató számára bizonyos értelemben előnyt jelentenek, úgy is fogalmazhatunk, hogy egyfajta rugalmasság forrása lehet az EU normáktól való eltérés. Mászóval, globális, vagy európai perspektívából nézve ez szintén versenyképességi kérdés. És azt gondolom, hogy Magyarországnak, immár mint európai uniós tagállamnak igen komoly jogpolitikai dilemmája, hogy mennyiben és hogyan akar föllépni ezekkel a jogsértésekkel szemben, illetve, hogy az informális gyakorlatok, megtűrt jogsértések felszámolásának mi lesz az ára, mekkora áldozat jelent egy ilyen fellépés a versenyképesség oldalán.

Ugyanakkor, ha továbbgondoljuk, hogy hogyan lehetséges az átvett joganyag szigorúbb betartatása – amit azt korábban mások, illetve az előadásom elején magam is mondtam –, ismét abba a problémába ütközünk, hogy az uniós jog, és egyáltalán a munkajog betartásának a valódi garanciája az erős munkavállalói érdekképviselet lenne. Nagy kérdés, hogy lehet-e e nélkül azt várni, hogy Magyarország betartsa az uniós jogot vagy a magyar jogot, vagy egyáltalán megfeleljen azoknak a szociális megfontolásoknak, megvalósítsa azokat politikai alapelveket, amelyek az Unió kiűzött a szociális és munkaügyi területeken. A tételes jog betartatásánál ugyanis még inkább problematikus az EU olyan „puha" politikai céljainak érvényesítése, amelyeknél a jogalkalmazás hagyományos szankcionálási mechanizmusai helyett a szociális partnerek aktív közreműködése kellene a gyakorlati megvalósításhoz. Ilyenek egyrészt azok az újabb EU direktívák a munkajog területén, melyek konkrét jogintézmények helyett csak eljárásokat határoznak meg, és a felek tárgyalásaira bízzák a konkrét megoldások kidolgozását. (Például ilyen az Európai Üzemi Tanács direktíva vagy az, amelyik a munkavállalók bevonását biztosítja az Európai Vállalat irányításában.) Másrészt ilyenek az EU *par excellance* politikai célkitűzései, mint például a munkahely és a család

igényeinek összehangolása, az esélyegyenlőség érvényesítése, a munkáltató flexibilitási érdekének és a munkavállalók biztonság iránti igényének együttes kielégítése, az un. „flexicurity". Az egymásnak ellentmondani látszó célok érvényesítése – az EU politikai dokumentumai szerint, és a szubszidiaritás elvének megfelelően – csak a szociális partnerek együttműködésére építve képzelhetők el. S ezen a téren a mai magyarországi állapotok korántsem nevezhetők euro-konformnak.

FODOR T. GÁBOR

Az Európai Unió munkaügyi direktívainak magyarországi átvétele és annak munkahelyi hatásai: a munkaidő szabályozása

A munkaidő szervezésének kérdéseivel foglalkozó irányelv szinte az egyetlen, amely átvételének eredményessége Magyarországon már a joggyakorlatban is nyomon követhető. Ebben az esetben konkrétan az orvosi ügyelet kérdésére gondolok.

Az Európai Bíróság 2000-től kezdődően számos jogeset kapcsán munkaidőnek minősítette az ügyeletet általában, mely gyakorlatot 2004-től átvették a magyar bíróságok is. A jogviták Magyarországon főként az egészségügy területére jellemzőek: az ún. „orvosperekben" a bíróságok az ügyeletet munkaidőnek minősítik, s ennek megfelelően pluszbért ítélnek meg az orvosoknak.

A magyar joggyakorlat legújabb útmutatójaként tavaly decemberben megszületett egy alkotmánybírósági határozat, amelyben a vonatkozó kormányrendeletet egyes rendelkezéseit az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek minősítette.

Mindazonáltal kiemelendő, hogy ez a létező joggyakorlat is csupán nagyon szűk területe a munkaidős irányelv által szabályozott rendszernek: csak és kizárólag az ügyelettel kapcsolatban, és még az ügyeleten belül is csak és kizárólag az egészségügyi ügyelettel kapcsolatban létezik. Ennek a jelentősége sem lebecsülendő ugyanakkor.

A témában való részletes elmélyedés érdekében elsőként a munkaidős irányelv rendelkezéseit kell megismerni, majd összehasonlításként a magyar jogot kell az uniós jogszabályok fényében megvizsgálni.

Az összehasonlítás után lehet megfelelő képet alkotni a munkaidő szervezéssel kapcsolatos szabályoknak a munkahelyeken, a gyakorlatban történő alkalmazásáról.

Magát az irányelvet egy 1993-ban keletkezett szöveg, valamint annak a 2000-ben a közlekedési ágazatra történt kiterjesztésével módosított változata alkotja. Ezt a két változatot –az eredeti szövegek változatlanul hagyása mellett - foglalja egységes szerkezetbe a 2003/88/EK irányelv.

Az Európai Uniós jogban természetesen nem csak ez az egy irányelv foglalkozik a munkaidő szervezésének kérdéseivel. Ez az általános munkaidős irányelv, de kifejezetten a közlekedési ágazatra vonatkozóan több

másik irányelv is készült, a legjelentősebb közülük a közúti közlekedés munkaidejéről szóló 2002/15/EK számú irányelv. Más területeken - a repülő pilótákra, a tengerészekre, és a vasutasokra vonatkozóan – ugyancsak találunk a munkaidőt szabályzó irányelveket.

Az itt tárgyalt 2003/88/EK számú általános munkaidős irányelv legfontosabb rendelkezése a munkaidő hosszának a referencia-időszakra vonatkozóan történő korlátozása. A referencia-időszak fogalma (főszabályként 4 hónap) nagyjából a magyar munkaidőkeret fogalmának felel meg. A szabályzás átlagosan 48 órában határozza meg a munkaidő hosszát, azaz egy négyhetes munkaidő-keretre vetítve például az első héten a munkavállaló dolgozhat 72 órát, a másik három hétben heti 40 órát, azaz éppen annyival kevesebbet, hogy a négy hét vonatkozásában átlagosan 48 óra legyen az eredmény.

Az irányelv második nagyon fontos rendelkezése a pihenőidőre vonatkozóan tartalmaz szabályozást. Alapvetően három különböző pihenőidőt szabályoz:

Az első a szünet, amely a magyar munkajogban a munkaközi szünetnek feleltethető meg: a munkát bizonyos időközönként bizonyos okokból meg kell szakítani, ilyen ok például az ebédidő.

A második fogalom a napi pihenőidő: két egymást követő munkanap között kötelezően kell nem munkával töltött időnek lennie, méghozzá az irányelv néhány kivételtől eltekintve kötelezően 11 órában határozza meg ennek a hosszát.

A helyi pihenőidő vonatkozásában az irányelv főszabályként 35 órát határoz meg, kevés kivétel mellett.

Az irányelv az éjszakai munkára vonatkozó szabályokat és tilalmakat részletesen tárgyalja.

Általánosságban elmondható, hogy a fenti szabályokhoz képest az irányelv számos esetben enged kivételt.

A referencia-időszak főszabály szerinti 4 hónapja sok ágazatban 6 hónap, kollektív szerződésben akár 12 hónap is lehet.

Az eddig ismertetett szabályozás mellett ugyancsak kiemelkedő fontosságú az úgynevezett „opt-out" fogalmának használata és a hozzá kapcsolódó rendelkezések.

Az irányelv rendelkezése szerint a munkáltató és a munkavállaló szabad megállapodás alapján eltérhet a munkaidő-keretre vonatkozó főszabálytól, azaz a munkavégzés ideje meghaladhatja a meghatározott heti 48 órát. Az irányelv garanciákat is teremt az alkalmazásra:

- hatósági nyilvántartás vezetésének kötelezettsége,
- a hatósági tilalom az opt-out alkalmazására.

Az opt-out intézménye 1993-ban, az Egyesült Királyság nyomására került be még az eredeti irányelvbe, álláspontom szerint a kezdetektől ellehetetlenítve az irányelv célját. Az irányelv alapvetően a munkaidő hosszának limitálására jött létre, azonban az Egyesült Királyság ragaszkodott annak a lehetőségnek a megtartására, hogy a munkavállaló saját elhatározásából magasabb fizetésért hosszabb munkaidőt vállalhasson. Azóta számos konferencia foglalkozott azzal a ténnyel, hogy a gyakorlatban ez olyan munkaszerződésekben jelenik meg, ahol a munkavállalónak – amennyiben elfogadja a szerződést - nincs lehetősége a számára kedvezőbbet választani. Mindazonáltal az Egyesült Királyság következetesen ragaszkodik az opt-outhoz, az irányelv Uniós felülvizsgálata is a kompromisszumkészség hiánya miatt húzódik.

A magyar jog alapvetően megfelel az Európai Uniós szabályzásnak. Az irányelv bizonyos rendelkezései ugyanakkor nem érvényesülnek a magyar jogban.

Az egyik problémás terület az ügyelet rendezése. 2000-ben illetve 2003-ban az Európai Unió Bírósága a Simap és a Jaeger esetek kapcsán kimondta, hogy az ügyelet munkaidőnek minősül. A magyar jog ennek a követelménynek a mai napig nem felel meg. A fent említett alkotmánybírósági határozat csak az orvosok vonatkozásában rendezi a kérdést, ám az ügyelet számos más területen is megjelenik (pl.: a Munka Törvénykönyvéhez kapcsolódóan vagy fegyveres testületeknél).

Az ügyelet a magyar jog általános szabálya alapján nem minősül munkaidőnek.

További fontos probléma a heti pihenőidők szabályozása. Az irányelv nem használja a rendes és rendkívüli munkaidő fogalmát, egységesen munkaidőről rendelkezik. A munkaidő 48 óra, a heti munkaidők között 35 óra pihenőidőnek kell eltelnie. A magyar jog ismeri a rendes és rendkívüli munkaidő fogalmát, és megengedi a pihenőnapon történő rendkívüli munkavégzést. Ez az irányelv szempontjából vizsgálva ellentmondásos: A pihenőnapon a munkavállaló nem végezhet munkát.

A széles értelemben vett állami foglalkoztatottakat figyelembe véve további problémát jelent a készenléti jellegű munkakörök szabályzása Magyarországon. Jelenleg ezt a területet – vitathatóan - az opt-outnak megfelelő jogi szabályzás címén tartalmazza a magyar jog. A fegyveres testületeknél a munkavállalónak ugyanis nincs lehetősége választani a

rövidebb vagy hosszabb munkaidő között, törvényi szabályozás kötelezi a hosszabb munkavégzésre, ez ellentmond az irányelv fő szabályának. A Munka Törvénykönyvében sincsenek meg az irányelv adta garanciák (pl. a hatósági tilalom lehetősége): munkaügyi ellenőrzést követően nem lehet egészségügyi okokból megtiltani a hosszabb munkavégzés elrendelését. A példákból nyilvánvaló, hogy a magyar jogi szabályzás nem felel meg az Uniós irányelvben foglaltaknak.

A Munka Törvénykönyve alapvetően megfelel az Uniós szabályzásnak, az ágazati és egyéb szabályzások sok esetben eltérnek tőle és ezzel az irányelvtől is:

Mint például az alkalmi munkavállalói könyvvel történő foglalkoztatás: minden szabadságra és pihenőidőre vonatkozó szabálytól eltér, így ez nem az Uniós szabályok szerinti foglalkoztatási forma.

Munkáltatói szempontból vizsgálva az Uniós szabályzás átvételét megállapítható, hogy a magyar rendelkezések rugalmatlanok. Például az irányelv négyhavi munkaidőkeretet vesz alapul, a főszabály a Munka Törvénykönyvében két hónap. Az irányelv nyújtotta kivételeket is alig használja ki a magyar jog.

A magyar jogba történő átvétel bemutatása után célszerű megvizsgálni, hogy a gyakorlatban mindez hogy érvényesül. Természetesen az Uniós jognak, mint olyannak a gyakorlati érvényesülésének vizsgálata értelmetlen: az Uniós jog Magyarországon az átvételét szolgáló magyar jog érvényesülésén keresztül vizsgálható.

Köztudomású, hogy sok munkáltató nem tartja magát a törvényben előírt munkaidőhöz. Gyakran úgy értelmezik a rugalmas munkaidőt, hogy a munkavállalónak addig kell dolgoznia, amíg van munka – lényegében tehát nincsenek tekintettel a munkaidős szabályokra.

A másik nehézség a szabadságok kiadásánál jelentkezik. Az irányelvvel összhangban a magyar jog úgy rendelkezik, hogy a szabadságot a munkaidő mértékével – általában 8 óra – kell számolni. Sok munkáltató alkalmaz 12 órás műszakot, és ezzel párhuzamosan a szabadságra másfél napot számol (bár 8 órával kellene). Ez a gyakorlat az irányelvnek és a magyar jognak is ellentmond.

A probléma abban rejlik, hogy a magyar jog ugyan alapvetően megfelel az Uniós szabályozásnak, azonban gyakran olyan szövevényes, nehezen érthető módon, hogy sokszor a szakemberek sem igazodnak ki rajta. A magyar munkajog problémája álláspontom szerint a gazdasági és szociológiai okokon túlmenően többek között abban is rejlik, hogy nem fel-

használóbarát – nem veszi figyelembe, hogy nem pár tucat szakembernek, hanem több millió munkavállalónak, több százezer munkáltatónak készült. Ez jelenti a jogérvényesülés igazi korlátját.

TARDOS KATALIN

A foglalkozási diszkrimináció jellemzői Magyarországon, és kezelése az Európai Unióban

A jelen összefoglalóban egyrészt szeretném bemutatni a foglalkozási diszkriminációval kapcsolatos empirikus kutatásomnak néhány fontos eredményét, másrészt szeretném röviden felvázolni, hogy az Európai Unió milyen stratégiát követ a foglalkozási diszkrimináció kezelésével kapcsolatban. Továbbá bemutatnám egy európai uniós vállalati kutatás legfontosabb eredményeit.

Az empirikus kutatás ismertetetése előtt célszerű a fogalmi kereteket meghatározni, amelybe a kutatás illeszkedik. A fogalmakat tulajdonképpen koncentrációs körökként is lehet ábrázolni, ahogy a szűkebbtől a tágabb fogalmak felé haladunk. A legszűkebb fogalom maga az *egyenlő bánásmód elve*, s amikor a foglalkozási diszkriminációról beszélünk, akkor arról van szó, hogy ezt, a törvény által előírt elvet sértik meg a munkáltatók.

Ennél tágabb fogalom maga *az esélyegyenlőségi politika*, amelynek lényege, hogy a munkáltató olyan intézkedéseket hoz, amelyek révén a hátrányos helyzetű csoportokhoz tartozók esélyei a munkaerőpiacon és a foglalkoztatásban javulnak. Ennél szélesebb megközelítés a ma egyre inkább használt *sokszínűség-menedzsment* fogalma, ami integrálja az egyenlő bánásmód elvét és az esélyegyenlőség elősegítését is a vállalatokon belül. A lényege az, hogy mindenfajta különbözőséget, sokszínűséget értéknek tekint, és egy olyan menedzsment-gyakorlatot alakít ki, amelyekkel ezek a sokszínűségek, különbözőségek valóban értékké válnak a szervezeten belül. A *vállalatok társadalmi felelősségvállalása* pedig még ennél is szélesebb fogalom. Ennek egy szelete, hogy a vállalatok betartják az egyenlő bánásmód elvét, elősegítik a vállalaton belüli esélyegyenlőséget, de sorolhatnánk még a környezetvédelemtől kezdve az adományozásig, a közösségek segítésétől a fogyasztóvédelemig sok mindent. A legszélesebb fogalomként pedig a vállalatok *etikus magatartását* tekinthetjük.

A releváns elméleti fogalmak után először a saját empirikus kutatásomat szeretném bemutatni. Ez egy kismintás kutatás volt Nógrád megyében, Szécsény kistérségben. A kutatás alanyai hátrányos helyzetűek, azaz olyan emberek, akik korábban – a 90-es években – a kistérségben zajló szociális földprogram kedvezményezettjei voltak. A 2004-ben kiválasz-

tott minta szerint volt közöttük 10 roma foglalkoztatott, 10 roma nem-foglalkoztatott, 10 nem-roma nem-foglalkoztatott és 10 nem-roma foglalkoztatott. A struktúra indoka, hogy a *foglalkoztatottak - nem-foglalkoztatottak*, illetve a *roma - nem-roma* viszonylatban is meg tudjam vizsgálni a foglalkozási diszkrimináció kérdését. Ezzel a csoportosítással 20-20 főt lehetett összehasonlítani.

A kifejezetten hátrányos helyzetű csoportból választott minta nagy többségében 8 általános iskolai végzettségű embereket foglalt magába, akik korábban a Nógrád megyei ipari vállalatoknál voltak betanított munkások. A kutatás tehát országosan nem reprezentatív, a hátrányos helyzetű minta miatt a diszkriminációs arányok valószínűleg felülreprezentálják az országos átlagot. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy tendenciájában nézve új információkat is adhatnak a kutatás adatai.

Mélyinterjús módszer segítségével a munka- és életút folyamán néztük meg, hogy voltak-e, és ha igen, milyen esetei voltak a foglalkozási diszkriminációnak. Az egész munkautat felölelte maga az interjú kérdéssora. Az interjú alapján töltöttünk ki, kódoltuk a foglalkozási diszkriminációs eseteket az adatlapra. A foglalkozási diszkrimináció mellett arra is rákérdeztünk, hogy a különböző intézmények által elkövetett diszkrimináció mennyire jellemző a kérdezettek életében.

Nyilvánvaló, hogy a foglalkozási diszkrimináció olyan a természetű jelenség, hogy mindig csak a jéghegy csúcsa látszik, tehát igazából nagyon nehéz bizonyítani, hogy valóban történt-e foglalkozási diszkrimináció vagy sem. Nagyon sokszor maguk a kérdezettek sincsenek tudatában, hogy foglalkozási diszkrimináció áldozatai lettek. Ezért kérdés a mai napig, hogy Magyarországon milyen mértékű a foglalkozási diszkrimináció. Természetesen azt is vizsgáltuk, hogy a különböző csoportokon belül (roma, nem-roma, illetve foglalkoztatott, nem-foglalkoztatott) van-e különbség, és hogy mekkora ez a különbség.

Megvizsgáltuk, hogy a különböző csoportokban egy emberre átlagosan hány foglalkozási diszkriminációs eset jutott. Felállításra került egy rangsor a négy csoport között, és látható, hogy a *nem-foglalkoztatottak* körében volt a leggyakoribb a diszkrimináció áldozataivá válás ebben a csoportban egy főre átlagosan 1,5 eset jutott. A következő csoport a *romák* csoportja, ahol az átlag szintén még egy fölött van (1,13). A harmadik helyen a *nem-romák* vannak (0,73), és a negyedik helyen, a legelőnyösebb helyzetben azok vannak, akik a kutatás pillanatában is *foglalkoztatottak* voltak (0,5).

Részletesebb bontásban az adatok szerint - ezt kifejezetten csak tájékoztató jellegű – a 10 fős csoportokban az alábbi rangsor állítható fel. A *roma nem-foglalkoztatottak* voltak, és mondjuk ez nyilván nem meglepetés a jelen lévőknek, a legrosszabb helyzetben, őket követték a *nem roma nem-foglalkoztatottak*, harmadik helyen voltak a *roma foglalkoztatottak*, és negyedik, legelőnyösebb helyzetben, a *nem roma foglalkoztatottakat* találtuk.

Összességében, ha azt nézzük, hogy személyenként volt-e vagy nem volt foglalkozási diszkriminációs eset, (tehát nem az átlagos számot nézzük, hanem az érintettek arányát), akkor megállapíthatjuk, hogy a *nem-foglalkoztatottak* csoportján belül szenvedték el a legnagyobb arányban a foglalkozási diszkriminációt. Négyötödük esetében történt valamilyen olyan esemény, amelyet foglalkozási diszkriminációként kódoltuk. A *romák* kétharmada esetében találtunk foglalkozási diszkriminációs esetet, a *nem-romák* felénél, és a *foglalkoztatottak* kétötödénél. Látható, hogy ennél a mintát alkotó hátrányos helyzetű csoportnál, a megkérdezettek háromötöde említett olyan eseményt a munkaútja során, amely foglalkozási diszkriminációnak minősülhet.

Megjegyezném, hogy néhány hónappal ezelőtt jelent meg a Magyar Hírlapban[1] egy újságcikk, amely az európai uniós országokban végzett nemzetközi felmérés adatait mutatta be. Magyarország a rangsorban az utolsók között volt a tekintetben, hogy milyen gyakran említettek a megkérdezettek foglalkozási diszkriminációs eseményt. Ebben a felmérésben is 60 százalék körüli volt ez az érték. Megállapítható, hogy a nemzetközi összehasonlításban az Európai Unión belül kifejezetten rossz pozícióban vagyunk.

A vizsgálatom következő egysége azzal foglalkozik, hogy a foglalkozási diszkrimináció a foglalkoztatás mely területén jelentkezik. Ha az egész mintát vesszük alapul, akkor azt látjuk hogy a *munkafelvételnél* a leggyakoribb a diszkrimináció jelensége. A második leggyakoribb terület az *elbocsátás*, a harmadik *a munkaköri besorolás*, tehát hogy milyen típusú munkakört kap meg valaki, illetve azon belül, az *előmenetelnél*, azaz a szervezeten belül hogyan születnek meg az előmeneteli döntések. A negyedik helyre a *munkaviszony jellege* került, tehát, hogy milyen típusú munkaszerződést kap valaki; határozott vagy határozatlan idejűt, illetve hogy egyáltalán kap-e szerződést vagy csak feketén foglalkoztat-

[1] Magyar Hírlap, 2006. október 29.

ják. Végezetül, az ötödik helyen szerepelt a *fizetés* kérdése. Megjegyzem, ha egy reprezentatív felmérésről lenne szó, akkor a *fizetés* valószínűleg előrébb sorolódna. Ezt látszik alátámasztani az a tény, hogy a *nem romák* csoportján belül a *fizetés* a második helyre sorolódott.

A kérdés az, hogy milyen okok vezetnek Magyarországon a foglalkozási diszkriminációhoz? Melyek a legtipikusabb okok? Ebben az esetben a *romák* és *nem-romák* összehasonlítását végeztem el. A *romáknál* a leggyakrabban előforduló okok közé tartozott a *származás*, a *lakóhely* és az *egészségi állapot*. A *nem-romáknál* a vezető diszkriminációs okok között szerepelt az *egészségi állapot*, az *életkor* és a *nem-családi állapot*. Láthatjuk, hogy különböző okok vezetnek diszkriminációhoz az egyes csoportoknál. Ez igaz egyébként a *foglalkoztatottak*, *nem-foglalkoztatottak* tekintetében is országos szinten. Az Egyenlő Bánásmód Hatóság adatai is szintén megerősítik, hogy a *származás*, az *egészségi állapot* és az *életkor* az a három tényező, amelyek Magyarországon a legnagyobb valószínűséggel vezetnek foglalkozási diszkriminációhoz.

A kutatás további kérdése az volt, hogy mennyire kapcsolódik össze a foglalkozási diszkrimináció és az egyéb intézményi területeken zajló diszkrimináció. Az adatok az egész mintára vonatkozóan azt mutatják, hogy a megkérdezettek egyötödénél semmilyen diszkriminációs esemény nem történt, további egyötödnél csak foglalkozási diszkrimináció, megint egyötödnél csak intézményi diszkrimináció, végezetül a minta kétötödénél halmozottan jelentkezik a foglalkozási és az intézményi diszkrimináció.

Fontos kérdése volt a kutatásnak az is, hogy milyen következménye van a foglalkozási diszkriminációnak; van-e statisztikailag kimutatható összefüggés a munkaerő-piaci státusz és a között, hogy valakit ért-e foglalkozási diszkrimináció vagy sem. Az adatok azt mutatták, hogy van ilyen összefüggés. Azok, akiknek egyáltalán nem volt korábbi munkaútjuk során diszkriminációs esetük, azok a mintán belül 75 %-ban foglalkoztatottak voltak; akiknek volt, azok viszont csak 33 %-ban voltak foglalkoztatottak. A diszkriminációt elszenvedőknek fele akkora esélyük volt arra, hogy foglalkoztattoti státuszban legyenek.

Következtetések a leírtakkal kapcsolatban. Igen fontosnak tartom hangsúlyozni azt a tényt, hogy a foglalkozási diszkrimináció nem egy periférikus jelenség a magyar munkaerőpiacon, hanem benne van a mindennapjainkban. Romákat és nem-romákat egyaránt jelentős mértékben érint. A nem-foglalkoztatottak körében szenvedték el a legtöbb diszkri-

minációs esetet. Tehát ha az a kormányzati akarat, hogy a nem foglalkoztatottak köréből növelni kell a foglalkoztatottsági szintet Magyarországon, ez nem fog menni anélkül, hogy ne változnának a foglalkozási diszkriminációval kapcsolatos beállítódások, mindennapi történések a munkáltatói szférán belül.

Az összefoglaló második részében az EU foglalkozási diszkriminációval kapcsolatos politikáját szeretném röviden megismertetni Egyrészt hangsúlyoznám, hogy 2000 elején alkotta meg az EU azokat az irányelveket, amelyek a mai napig is befolyásolják ezt a tevékenységét. Az időben előrehaladva folyamatosan szélesedik, hogy milyen okokra visszavezethetően tiltják az egyenlőtlen bánásmód megsértését, illetve bővülnek azok a területek, amelyek a törvény hatálya alá tartoznak. Ma már nemcsak a felvételre, hanem a munkakörülményekre, az előmenetelre, a szakképzésre stb. vonatkozik az egyenlő bánásmód követelménye. Magyarország egyébként más országokhoz képest kifejezetten szélesen határozta meg a védett csoporttulajdonságokat (19), vagyis, hogy milyen alapokon lehet bírósághoz vagy az Egyenlő Bánásmód Hatósághoz fordulni. Nagyon fontos a hatékony jogi védelem az EU keretstratégiájában, de fontosak a különböző akciók, információgyűjtés, kutatás, felvilágosítás is. Ezzel kapcsolatban szeretném elmondani, hogy az EU nagyon fontosnak tartja azt, hogy ne csak a jogi és az esélyegyenlőségi logikát próbálja a mindennapokba átvinni, hanem valóban tudatosítsa a vállalkozások körében a sokszínűség menedzsment logikáját, vagyis hogy abból gazdasági előnyök is formálhatóak, ha egy szervezet jól kezeli a különbözőségeket. Ezt a célt szolgálja az a 2005-ben végzett kutatás is, melynek keretében 900 vállalatot kérdeztek meg az EU tagállamaiban arra vonatkozóan, hogy mennyire jellemző, hogy vannak ilyen sokszínűség menedzsmenti gyakorlatok a szervezeten belül, illetve, hogy mennyire látták ennek a gazdasági előnyeit a vállalatok.[2] A felmérés eredményei azt mutatják, hogy kicsit kevesebb mint a vállalatok fele jelezte, hogy van ilyenfajta esélyegyenlőségi/sokszínűség menedzsmenti gyakorlata. Ezek nagy valószínűséggel 2000-től kezdve indultak el. Látható, hogy egy új folyamatról van szó, amire a vállalatok egyre jobban odafigyelnek. Azok a cégek, ahol volt valamilyen szervezeti sokszínűségi politika, 83 százalékban azt mondták, hogy észlelnek pozitív gazdasági hatásokat is. Ez

[2] The Business Case for Diversity, Good practices in the Workplace, European Commission, 2005.

arra enged következtetni, hogy valóban lehet úgy menedzselni a sokszínűséget, hogy az előnyös legyen a cégek számára.

Összefoglalásként hangsúlyozható, hogy van a vállalati szférán belül egy csoport, ahol elindult egy másfajta gondolkodás a különbözőségek kezelésében. Igaz, a megfogalmazott esélyegyenlőségi/sokszínűségi politika még nem feltétlenül jelenti a foglalkozási diszkrimináció minden típusának hiányát. Mindenesetre az új, és pozitív trendeket az EU népszerűsíti, a témával kapcsolatos tudást igyekszik közkinccsé és mindenki számára hozzáférhetővé tenni.

A kötet szerzői

A. Gergely András, tudományos főmunkatárs, MTA Politikai Tudományok Intézete

Balogh Tamás, főosztályvezető, Gazdasági és Közlekedési Minisztérium

Bayer József, igazgató, MTA Politikai Tudományok Intézete

Bárdi Nándor, tudományos munkatárs, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Berki Erzsébet, főosztályvezető-helyettes, Szociális és Munkaügyi Minisztérium

Boda Zsolt, tudományos főmunkatárs, MTA Politikai Tudományok Intézete

Csepeli György, tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE Kulturális Antropológiai Szakcsoport

Csizmady Adrienne, tudományos főmunkatárs, MTA Szociológiai Kutatóintézet

Csurgó Bernadett, tudományos segédmunkatárs, MTA Politikai Tudományok Intézete

Farkas János, tudományos tanácsadó, MTA Szociológiai Kutatóintézet

Ferencz Zoltán, tudományos munkatárs, MTA Szociológiai Kutatóintézet

Fodor T. Gábor, ügyvéd, munkajogász, Central European University

Hargitai Gábor, főosztályvezető, Oktatási és Kulturális Minisztérium

Inotai András, igazgató, MTA Világgazdasági Kutatóintézet

Kelemen Eszter, tudományos segédmunkatárs, MTA Politikai Tudományok Intézete

Kiss Balázs, tudományos főmunkatárs, MTA Politikai Tudományok Intézete

Kovách Imre, tudományos igazgatóhelyettes, MTA Politikai Tudományok Intézete

Kováts András, tudományos munkatárs, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Laky Ildikó, tudományos munkatárs, MTA Szociológiai Kutatóintézet

Laki László, tudományos főmunkatárs, MTA Politikai Tudományok Intézete

Manherz Károly, szakállamtitkár, Oktatási és Kulturális Minisztérium

Megyesi Boldizsár, tudományos segédmunkatárs, MTA Politikai Tudományok Intézete

Nagy Éva, ügyvezető igazgató, MTA Világgazdasági Kutatóintézet

Nagy Kalamász Ildikó, tudományos segédmunkatárs, MTA Politikai Tudományok Intézete

Neumann László, tudományos főmunkatárs, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet

Pataky Péter, elnök, Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége

Pléh Csaba, főtitkárhelyettes, Magyar Tudományos Akadémia

Rácz Margit, kutatási igazgató, MTA Világgazdasági Kutatóintézet

Rudas Tamás, dékán, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi kar

Schmidt Andrea, tudományos munkatárs, MTA Szociológiai Kutatóintézet

Somai Miklós, tudományos főmunkatárs, MTA Világgazdasági Kutatóintézet

Szabó Gabriella, PhD hallgató, MTA Politikai Tudományok Intézete

Szarka László, igazgató, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Tamás Pál, igazgató, MTA Szociológiai Kutatóintézet

Tardos Katalin, tudományos főmunkatárs, MTA Szociológiai Kutatóintézet

Tóth Ágnes, igazgatóhelyettes, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Tóth András, tudományos főmunkatárs, MTA Politikai Tudományok Intézete

Tóth Judit, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem

Tóth Olga, tudományos főmunkatárs, MTA Szociológiai Kutatóintézet

Tóth Péter, ügyvezető igazgató, Agrár Európa Tanácsadó Iroda

Törzsök Erika, igazgató, Európai Összehasonlító Kisebbségkutató Intézet

Vékás János, munkatárs, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Vida Krisztina, tudományos főmunkatárs, MTA Világgazdasági Kutatóintézet

Zsigmond Attila, főosztályvezető, Magyar Tudományos Akadémia

MEGHÍVÓ

Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete,
az MTA Szociológiai Kutatóintézete,
az MTA Politikai Tudományok Intézete,
és az MTA Világgazdasági Kutatóintézete

tisztelettel meghívja Önt
a négy akadémiai társadalomtudományi kutatóintézet konferenciájára

EURÓPAI MAGYARORSZÁG
AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ KÖVETKEZMÉNYEI ÉS HATÁSAI
2004-2006

A konferencia témakörei:

- munkaügy, munkaerőpiac, migráció
- esélyegyenlőség, kisebbségek, civil szervezetek
- területfejlesztés, vidékfejlesztés, agrárium
- Magyarország, mint EU-tagország tapasztalatai regionális összehasonlításban
- információs- és tudástársadalom

A tanácskozás helye:
MTA Társadalomkutató Központ, Jakobinus Terem
(Budapest, I. Országház u. 30. – Megközelíthető: a várbusszal)

Időpontja:
2007. február 6-7. (kedd-szerda), 9 órától 17 óráig

A tanácskozás támogatói: Magyar Politikatudományi Társaság • Magyar Szociológiai Társaság

Kérjük, a mellékelt regisztrációs lapot 2007. február 1-ig küldje
a programiroda@mtapti.hu címre vagy a 061 224 67 21-es fax számra

A szervezők elérhetősége:
MTA PTI Pályázati Iroda, Kovács Mariann, Lennert Zsuzsanna
telefon: 061 224 67 20 • fax:061 224 67 21

EURÓPAI MAGYARORSZÁG
Az európai integráció következményei és hatásai
2004-2006

Konferencia program

2007. február 6. kedd

9:00 Megnyitó
Pléh Csaba akadémikus, az MTA főtitkárhelyettese és
Bayer József akadémikus, az MTA PTI igazgatója

MUNKAÜGY, MIGRÁCIÓ

levezető elnök: **Neumann László** tudományos főmunkatárs, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet

9:30 **Tóth András** tudományos főmunkatárs, MTA PTI
Az európai modell hatása a magyar munkaügyi kapcsolatok intézményi felépítésére: szociális párbeszéd országos és ágazati szinten.

9:45 **Berki Erzsébet** főosztályvezető-helyettes, Szociális és Munkaügyi Minisztérium
A tripartit rendszer működésének tapasztalatai és a változtatás szükségessége, lehetősége (kormányzati oldal)

10:00 **Pataky Péter** elnök, Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége
A tripartit rendszer működésének tapasztalatai és a változtatás szükségessége, lehetősége (munkavállalói oldal)

10:15 **Makó Csaba** tudományos főmunkatárs, MTA SZKI
Paradigmaváltás és szervezeti innovációk a munkafolyamatban (Új fejlődési utak keresése)

10:30 Szünet

10:45 **Tardos Katalin** tudományos főmunkatárs, MTA SZKI
A foglalkoztatási diszkrimináció jellemzői a munkaerő piacon

11:00 **Tóth Judit** docens, Szegedi Tudományegyetem
Munkaerőmozgás és az Európai Unió bővítése

11:15 **Neumann László** tudományos főmunkatárs, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet
Az Európai Unió munkaügyi direktíváinak magyarországi átvétele, és annak munkahelyi hatásai: a jogutódlás esete

11:30 **Fodor T. Gábor** ügyvéd, munkajogász
Az Európai Unió munkaügyi direktíváinak magyarországi átvétele, és annak munkahelyi hatásai: a munkaidő szabályozása

12:00 Sajtótájékoztató
Ebéd

ESÉLYEGYENLŐSÉG, KISEBBSÉGEK, CIVIL SZERVEZETEK

levezető elnök: **Szarka László** igazgató, MTA KI

13:00 **Törzsök Erika** főigazgató asszony, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány
Két pilléren álló kisebbségpolitika

13:15 **Bárdi Nándor** tudományos munkatárs, MTA KI - **Szarka László** igazgató, MTA KI
Kisebbségpolitika, nemzetpolitika az integrálódó térben

13:30 **Tóth Ágnes** igazgatóhelyettes, MTA KI - **Vékás János** munkatárs, MTA KI
Modernizáció és identitás. A magyarországi kisebbségek gazdasági, társadalmi helyzete.

13:45 **Kováts András** tudományos munkatárs, MTA KI
Nagyvárosi bevándorolt közösségek társadalmi beilleszkedése

14:00 Szünet

14:15 **A. Gergely András** tudományos főmunkatárs, MTA PTI
A zárt karokkal várt kelet.
Kultúraközi demarkációs stratégiák és intelmek.

14:30 **Boda Zsolt** tudományos főmunkatárs, MTA PTI
A civil szervezetek és a részvételi kormányzás az Európai Unióban és Magyarországon

14:45 **Tóth Olga** tudományos főmunkatárs, MTA SZKI
A társadalmi nemek, mint az egyenlőtlenség forrása

TERÜLETFEJLESZTÉS, VIDÉK, AGRÁRIUM

levezető elnök: **Kovách Imre** tudományos igazgatóhelyettes, MTA PTI

15:00 **Cséfalvay Zoltán** egyetemi tanár, Andrássy Gyula Német Nyelvű Egyetem
Az uniós csatlakozás és a regionális politika kérdőjelei

15:20 **Tóth Péter** ügyvezető igazgató, Agrár Európa Tanácsadó Iroda
A mezőgazdaság uniós integrációjának tapasztalatai.

15:40 **Somai Miklós** tudományos főmunkatárs, MTA VKI
Hogyan lehetne élhetőbbé tenni a magyar vidéket?

16:00 **Csurgó Bernadett - Nagy Kalamász Ildikó** tudományos ösztöndíjasok, MTA PTI
A vidékfejlesztés rendszere és szereplői az Európai Unió tagság után

16:20 **Laki László** tudományos főmunkatárs, MTA PTI
Kistérségek és az uniós integráció

16:40 **Kovách Imre** tudományos igazgatóhelyettes, MTA PTI
Európai fejlesztési projektek-magyarországi tapasztalatok

2007. február 7. szerda

MAGYARORSZÁG, MINT EU-TAGORSZÁG TAPASZTALATAI REGIONÁLIS ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

levezető elnök: **Rácz Margit** kutatási igazgató, MTA VKI

9:30 **Inotai András** igazgató, MTA VKI
Magyarország, mint EU tagország tapasztalatai regionális összehasonlításban

9:50 **Szemlér Tamás** tudományos főmunkatárs, MTA VKI
Dublin? Brüsszel? Lisszabon? – EU tagság és középtávú gazdasági programok Magyarországon

10:10 **Vida Krisztina** tudományos főmunkatárs, MTA VKI
Az új tagországok integrációs tapasztalatai, különös tekintettel Magyarországra (Monitoring-jelentés)

10:30 Szünet

10:50 **Rácz Margit** kutatási igazgató, MTA VKI
Magyarország és az euro

11:10 **Balázs Péter** egyetemi tanár, Közép-Európai Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok
Magyarország érdekei a változó Európai Unióban

12:00 Ebéd

INFORMÁCIÓS ÉS TUDÁSTÁRSADALOM

levezető elnök: **Tibori Tímea** tudományos igazgatóhelyettes, MTA SZKI

13:00 **Csepeli György** egyetemi tanár,
ELTE Kulturális Antropológiai Szakcsoport
Az információs társadalom jövője Magyarországon

13:15 **Balogh Tamás** főosztályvezető, Gazdasági és Közlekedési Minisztérium
Kutatásfejlesztés és innováció; programok és elképzelések

13:30 **Hargitai Gábor** főosztályvezető, Oktatási és Kulturális Minisztérium
Tudománypolitika és tudástársadalom

13:45 **Tamás Pál** igazgató, MTA SZKI
Felzárkózó tudástársadalom

14:00 **Manherz Károly** szakállamtitkár, Oktatási és Kulturális Minisztérium
A magyar felsőoktatási reform lépései

14:15 **Farkas János** tudományos tanácsadó, MTA SZKI
A tudástermelés átalakulása

14:30 Szünet

14:45 **Nagy Éva** ügyvezető igazgató, MTA VKI –
Laki Ildikó tudományos munkatárs, MTA SZKI
A társadalomtudományi intézetek pályázati lehetőségei

15:00 **Csizmady Adrienn – Schmidt Andrea**
tudományos főmunkatársak, MTA SZKI
Az egész életen át tartó tanulás magyarországi helyzete

15:15 **Rudas Tamás** dékán, ELTE Társadalomtudományi Kar
Tudásalapú társadalom és a felsőoktatás

15:30 **Kiss Balázs** tudományos főmunkatárs, MTA PTI –
Szabó Gabriella PhD hallgató
A kormányzati kommunikáció eszközrendszere. Európai minták – magyar teendők I. Kormányzati stratégiák

15:45 **Ferencz Zoltán** tudományos főmunkatárs, MTA SZKI
A közvélemény által megfogalmazott jövőképek

16:00 **Megyesi Boldizsár – Kelemen Eszter**
tudományos ösztöndíjasok, MTA PTI
Tudásformák a vidékfejlesztésben

Authors of the Volume

A. Gergely, András, Senior Researcher, Institute of Political Science, HAS

Balogh, Tamás, Head of Division, Ministry of Economy and Transport

Bayer, József, Director, Institute of Political Science, HAS

Bárdi, Nándor, Research Associate, Ethnic and National Minority Research Institute of HAS

Berki, Erzsébet, Deputy Head of Division, Ministry of Social Affairs and Labour

Boda, Zsolt, Senior Researcher, Institute of Political Science, HAS

Csepeli, György, Professor, Head of Department, ELTE University, Research Section of Cultural Anthropology

Csizmady, Adrienne, Senior Researcher, Institute of Sociology, HAS

Csurgó, Bernadett, Assistant Research Associate, Institute of Political Science, HAS

Farkas, János, Academic Adviser, Institute of Sociology, HAS

Ferencz, Zoltán, Research Associate, Institute of Sociology, HAS

Fodor, T. Gábor, Lawyer, Specialist in labour law, Central European University

Hargitai, Gábor, Head of Division, Ministry of Education and Culture

Inotai, András, Director, Institute of World Economy, HAS

Kelemen, Eszter, Assistant Research Associate, Institute of Political Science, HAS

Kiss, Balázs, Senior Researcher, Institute of Political Science, HAS

Kovách, Imre, Scientific Deputy Director, Institute of Political Science, HAS

Kováts, András, Research Associate, Ethnic and National Minority Research Institute, HAS

Laky, Ildikó, Research Associate, Institute of Sociology, HAS

Laki, László, Senior Researcher, Institute of Political Science, HAS

Manherz, Károly, Specialist Secretary of State, Ministry of Education and Culture

Megyesi, Boldizsár, Assistant Research Associate, Institute of Political Science, HAS

Nagy Éva, Managing Director, Institute of World Economy, HAS

Nagy Kalamász, Ildikó, Assistant Research Associate, Institute of Political Science, HAS

Neumann, László, Senior Researcher, Institute of Social Policy and Labour

Pataky, Péter, President, National Association of Hungarian Trade Unions

Pléh, Csaba, Deputy Secretary-General, Hungarian Academy of Sciences

Rácz, Margit, Research Director, Institute of World Economy, HAS

Rudas, Tamás, Dean, ELTE University, Faculty of Social Sciences

Schmidt, Andrea, Research Associate, Institute of Sociology, HAS

Somai, Miklós, Senior Researcher, Institute of World Economy, HAS

Szabó, Gabriella, PhD Student, Institute of Political Science, HAS

Szarka, László, Director, Ethnic and National Minority Research Institute, HAS

Tamás, Pál, Director, Institute of Sociology, HAS

Tardos, Katalin, Senior Researcher, Institute of Sociology, HAS

Tóth, Ágnes, Deputy Director, Ethnic and National Minority Research Institute, HAS

Tóth, András, Senior Researcher, Institute of Political Science, HAS

Tóth, Judit, Reader, University of Szeged

Tóth, Olga, Senior Researcher, Institute of Sociology, HAS

Tóth, Péter, Managing Director, Agrarian Europe Advisory Office

Törzsök, Erika, Director, Public Foundation for European Comparative Minority Research

Vékás, János, Research Associate, Ethnic and National Minority Research Institute, HAS

Vida, Krisztina, Senior Researcher, Institute of World Economy, HAS

Zsigmond, Attila, Head of Department, Hungarian Academy of Sciences

Contents

APPROACHES

BAYER, JÓZSEF: Opening Address 3
PLÉH, CSABA–ZSIGMOND, ATTILA: Some New Features of the Social Sciences – Opportunities in the European Union 7

INFORMATION AND KNOWLEDGE-BASED SOCIETY

CSEPELI, GYÖRGY: Information Society in Hungary between 2006 and 2010 17
BALOGH, TAMÁS: Research and Development, and Innovation: Programmes and Ideas 28
HARGITAI, GÁBOR: Science Policy and Knowledge-based Society .. 33
TAMÁS, PÁL: Skill Systems and Learning Careers in the Hungarian Knowledge-based Economy: Security, Markets and Political Leeways 41
MANHERZ, KÁROLY: Steps in the Reform of Hungarian Higher Education 58
FARKAS, JÁNOS: Changes in Knowledge Production 63
LAKI, ILDIKÓ: Opportunities and Chances for Researchers in Social Sciences 67
NAGY, ÉVA: Opportunities for Social Science Research Institutes to Apply for External Funding 76
CSIZMADY, ADRIENNE – SCHMIDT, ANDREA: The Situation of Life-long Learning 79
RUDAS, TAMÁS: Knowledge-based Society and Higher Education .. 91
KISS, BALÁZS – SZABÓ, GABRIELLA: The Tools of Governmental Communications. European Patterns – Hungarian Tasks 100
FERENCZ, ZOLTÁN: The Vision of the Hungarian Elites as Expressed in Numbers 117

HUNGARY IN A REGIONAL COMPARISON

INOTAI, ANDRÁS: The Experience of Hungary as an EU Member State in a Regional Comparison 131

VIDA, KRISZTINA: Hungary's First Three Years in the EU: Our Strengths and Weaknesses 140
RÁCZ, MARGIT: Hungary and the Euro 149

RURAL DEVELOPMENT, THE COUNTRYSIDE, THE WORLD OF AGRICULTURE

TÓTH, PÉTER: The Experience of the Integration of Agriculture into the Union 155
KOVÁCH, IMRE: European Development Projects – Hungarian Experience 161
CSURGÓ, BERNADETT – NAGY KALAMÁSZ, ILDIKÓ: The System and Actors of Rural Development in Hungary and in Europe 168
KELEMEN, ESZTER – MEGYESI, BOLDIZSÁR: Forms of Knowledge in a Sustainable Rural Development 179
SOMAI, MIKLÓS: How the Hungarian Countryside Could Be Made More Liveable? 189
LAKI, LÁSZLÓ: On the Society of Deprived Small Regions 195

EQUAL OPPORTUNITIES, MINORITIES, CIVIL ORGANISATIONS

TÖRZSÖK, ERIKA: The Principles and Set of Institutions of a Renewing Nation Policy 205
BÁRDI, NÁNDOR – SZARKA, LÁSZLÓ: Minority Policy, National Policy in an Integrating Space 214
TÓTH, ÁGNES – VÉKÁS, JÁNOS: Modernisation and Identity: The Economic and Social Situation of Minorities in Hungary 240
KOVÁTS, ANDRÁS: The Social Integration of Immigrant Communities in Big Cities 252
A. GERGELY, ANDRÁS: The East Awaited with Closed Arms: Warnings to a Euro-sceptic Interpretation 260
TÓTH, OLGA: Genders and Equal Opportunities 273
BODA, ZSOLT: Civil Organisations and Participatory Governance in the European Union and in Hungary 280

CONSEQUENCES AND EFFECTS OF EUROPEAN INTEGRATION: THE LABOUR MARKET AND MIGRATION

TÓTH, ANDRÁS: The European Social Model and the Role of Trade Unions 291
PATAKY, PÉTER: The Experience of the Operation of the Tripartite System and the Necessity and Opportunity of Changes (Employee's Side) 303
BERKI, ERZSÉBET: The Experience of the Operation of the Tripartite System and the Necessity and Opportunities of Change (Governmental Side) 306
TÓTH, JUDIT: Labour Mobility and the Enlargement of the European Union 310
NEUMANN, LÁSZLÓ: The Hungarian Adaptation of the Labour Law Directives of the European Union and Its Effects on Workplaces: The Case of Legal Succession 320
FODOR, T. GÁBOR: The Hungarian Adaptation of the Labour Law Directives of the European Union and Its Effects on Workplaces: The Regulation of Working Hours 327
TARDOS, KATALIN: Characteristics of Employment Discrimination in Hungary and Its Management in the European Union 332

Authors of the Volume 339

Summaries in English 351

INFORMATION AND KNOWLEDGE-BASED SOCIETY

Ten presentations were given in the first thematic unit of the two-day conference. As in the case of all the other main themes, the noted contributors tried to show how far Hungary has got in meeting the European requirements and what obstacles can be identified in the way of efforts made for modernisation. The presentations dealt with the information society, the present state of research and innovation, the relationship between science policy and the knowledge-based society, with the domestic and global changes in employment structures, with the reform of higher education, with the changes in the production of knowledge, the possibilities of social sciences for applications, with lifelong learning, with the relationship between the knowledge-based society and higher education, and with E-governance.

All the presenters offered a picture of the European and global situation of the topic they studied. The core of the closely related issues was the triad of education, research and innovation. Significant achievements are visible in the creation of the information society and in the reform of higher education, but the results of the latter one could be studied only after some years. The creation of the knowledge-based society is also expected to take up a longer period of time, for the entire infrastructure of adult education has to be built, including up-to-date institutions brought close to the consumer, new teaching materials and teaching staff trained adequately for the new tasks. All the presenters dealt with the rapidly changing demands of the economy and to what extent the system of education and training could serve the labour market.

It is the primary task of social scientists to offer an authentic picture of the real situation, to explore the obstacles, and to propose alternative solutions. The presenters tried to meet these criteria. Among the shortcomings described by them it should be mentioned that we do not possess reliable data about the needs of the labour market, we do not know what kind of employment can be expected by the students of the new Bologna system when they graduate in 2 or 3 years' time with Bachelor's degrees. There are many parallelisms in higher education, and competition among the institutions for students is not always well-founded. The often outstanding results of the fragmented Hungarian research base are not objectified in production and in the economy in general; no networks and clus-

ters are being built with international linkages. The emergence of the information society shows considerable regional differences and points to the underdeveloped areas of the country, which are disadvantaged in other fields as well. Another serious threat is the emergence of IT-illiteracy. Education for flexible adjustment and the development of skills, which would facilitate rapid integration in the workplace, is missing from higher and adult education. Serious deficiencies are visible in learning foreign languages. Disadvantages brought by pupils from home are reproduced in several respects in the entire system of education.

One of the major factors in all the backwardness and shortcomings is the lack of resources or the improper use of available ones. The legal framework has been set up more or less, but the institutional background is developing slowly, and the production of the necessary human resources is also time-consuming.

It is the social sciences that could say the most about the current situation of the society and of how the problems mentioned above could be solved. However, at present they are practically excluded from possibilities of application at home, and they may participate in competitive applications invited by the EU from an extremely disadvantageous position due to the size of the research establishments, their financial condition and legal limitations (taxation and the like). Several newly acceded Member States of the EU can compete for the European resources in a position that is more favourable in many respects. It is a fact that organisational modernisation would also be needed in social science research, but there is pressing demand for transitory solutions to the creation of application conditions that would lead to success. Among others, a liquidity fund would be needed, allowing the winner to start working and receive financial support until the EU-grant is transferred.

The biggest achievements can be identified in the field which is new in every respect, and this is the emergence of the information society and e-governance, for in this case it was not an existing thing that had to be dismantled or transformed, but a new technology and new knowledge introduced. In every other field it is necessary to dismantle, transform or replace institutions, practices, customs as well as hierarchies that have been functioning well for long periods of time, or even for centuries, linked to well known sets of values, which oppose some interests and emotional attachments, affect lives and careers, and devaluate hard-earned knowledge. This raises not only practical but theoretical questions

as well, when we have to reassess certain concepts or to clarify their content. This also should be a task for social sciences.

György Csepeli in his paper entitled *Information Society in Hungary between 2006 and 2010* spoke about the considerable progress Hungary has made in creating its information society. As far as IT is concerned, the country is the 32nd in the list of the most important 60 countries. In 2006 internet penetration was 30 per cent in the households. The problem is that a digital gap has developed in the country, since the spread of IT is profoundly determined by regions. There is also a generation gap, for the older generation is less involved in this new technology. A major achievement has been the creation of a National Audiovisual Archive and a National Digital Database. Further on, the Digital Knowledge Base for Schools has been a great contribution to the modernisation of school education. The recently created Digital Primary School and Digital Secondary School will greatly help the catching-up of educationally deprived strata in the backward pockets of the country. There are already good examples of groups participating in digitally transmitted school education.

Tamás Balogh in his paper *Research Development and Innovation: Programmes and Ideas* pointed out that the main aim is to create an efficiently operating chain of innovative values. Innovation is a very broad concept; it includes R&D, training and education, intellectual property, technology transfer, diffusion, incubation, marketing, risk capital, etc. Innovation itself is an interactive process. There is a strong relationship between the levels of economic development and innovation. The European paradox of effective research and ineffective utilisation is even more marked in Hungary where utilisation is much weaker. The planned strategy for science, technology and innovation policy currently lists five priorities, namely: 1. The culture of the absorption and utilisation of the results of scientific research; 2. An efficient national system of innovations; 3. The well-honoured creative workforce, that is, human resources; 4. An economic and legal environment encouraging R&D and innovation; and 5. Domestic enterprises, products and services competitive in the global market.

Gábor Hargitai in his *Science Policy and Knowledge-based Society* stated that an integrated innovation-policy strategy is in the formation. A current major problem is that accumulated knowledge is not objectified, and research results are not utilised in production. A distinction should be

made between science policy and technology policy, with the latter one constituting part of the economic policy. The domestic research capacity is fragmented, whereas fewer and concentrated priority areas would be needed. Networks and clusters are missing from research. The protection and utilisation of intellectual property are issues that need to be fixed and clarified. A major problem of the current Hungarian research is its chronic shortage of resources, in other words, the GERD, that is, the R&D spending proportionate to the GDP, is extremely low. It is urgently needed to draw up career models for researchers.

Pál Tamás spoke about *Skill Systems and Learning Careers in the Hungarian Knowledge-based Economy: Security, Markets and Spaces of Political Mobility.* His extensive paper points out a broad loss of job and career security. Temporary jobs are becoming normal. Even the middle strata have to accept precarious employment and a general uncertainty in the world of labour. An underclass has been formed, lagging behind and unable to re-enter the labour market. These phenomena are present in all industrial and post-industrial societies, for simply there is not enough work. Precarious employment has disintegrating effects on the society. The management of general uncertainty is going to become an important element of politics, and the latter one will have to find ways and means to keep social and individual frustration at a minimum.

Károly Manherz spoke about *Steps in the Reform of Hungarian Higher Education.* Currently there is no comprehensive survey of the needs of the labour market. The reform of higher education has introduced the Bologna system and reduced the choice of majors to a little over one hundred. While in 1990 only a little over 10% of the 18 to 23 age group went to higher education, currently 45% of them continue their studies. The student population grew four times as big, but the teaching staff was only doubled. There are still lots of parallelisms. In 2007 the state-financed capacity of higher education was reduced by 10%, only 56 thousand students can study in such places. There has been major investment in the PPP form to improve the infrastructure of higher education. A major question is that in two or three years' time tens of thousands of fresh graduates with Bachelor's degrees will leave higher education, and currently nobody knows how they will be absorbed by the labour market.

János Farkas spoke about *Changes in Knowledge Production.* The paper warns that commonly used concepts should be handled with care

and be reassessed. While there is much talk about information and/or knowledge-based society, usually society is left out of it. Three basic concepts should be re-examined within the model of the social system, namely: information, skills and knowledge. Information has always been available but at first it has to become knowledge, and next the circulation of knowledge should speed up. The structural energy of the society is embodied in human knowledge.

Ildikó Laki and Éva Nagy gave a presentation under the title *Application Possibilities of Social Science Research Institutes.* The possibilities for applications are unfavourable. The EU announces applications based on the experience of old members and their possibilities. Usually there is post-financing, at least for the first third of any project which means that the winner has to produce the required sum. However, the small Hungarian institutes are unable to secure the necessary resources. Therefore, a liquidity fund should be created for this purpose. In addition, the building of consortiums is often required which takes years, lots of time-consuming human resource investment, and building of contacts, whereas the Hungarian Academy of Sciences assesses achievement annually. As far as Hungarian applications are concerned, the announcements practically exclude social science topics. There are additional Hungarian financial specificities, such as the applicant's own financial share, VAT, income tax and a low share of payment by researchers. Moreover, the invitations of applications are rather unclear, the conditions are not transparent. It is remarkable that in two systems for applications only 7 of 15 and 9 of 45 applications were winning social science topics in 2006.

Adrienne Csizmady–Andrea Schmidt in their paper entitled *The Situation of Lifelong Learning* surveyed the history of lifelong learning and pointed out that it went back as far as Confucius. From the mid-90s on, the expression 'lifelong learning' has become commonly used. The new demand has been for the development of an ability of flexible adjustment, of skills. As the population in Europe is ageing, it has become necessary to enhance the economic activities of older age groups. The spread of ITC also requires continuous learning. The Council of Europe recognised the need for a total transformation of the system of education, and for this purpose it developed three strategies in Lisbon. The Hungarian measures to implement the Lisbon Strategy include, among others, new legislation on adult education, the setting up of new

institutions and policy-making bodies, and recently an Operative Programme for the Development of Human Resources. A substantive sum of 750 million euros was earmarked for the purpose of improving the competitiveness of labour. So far the EU assessment of the Hungarian achievements has not been good, little has been accomplished in the field of adult education. The bases of LLL have to be developed from kindergarten on, particularly in primary education. Currently in Hungary the following problems hinder the realisation of the set targets: shortage of capital resulting in low standards at the training institutions that are isolated from one another; the teaching material is outdated; the institutions are concentrated in cities and are not being brought closer to those who need their services; and the teaching staff is not properly prepared for training adults for the new life situations they are in.

Tamás Rudas in his *Knowledge-based Society and Higher Education* gave a brief comparison between two universities in Vienna and Hungary, showing that tuition fees are lower in Vienna and professors' incomes are almost three times as high as those of their Hungarian counterparts. The presenter pointed out that two internet sources, such as the Web of Science and JSTOR, offering full texts of papers, are hardly used by Hungarian institutions of higher education. Currently 45% of the students of higher education pay tuition fee. Lobby interests are being asserted in the growing competition, schools grow up around locally eminent people with the result of a higher education independent of market demand. Teaching is outdated in that twice as many classes have to be taken up by Hungarian students who have to learn twice as much as their colleagues have to in Holland and in the US. This type of extensive training does not develop learning skills, whereas the labour market would require adaptability and flexibility to learn fast.

Balázs Kiss–Gabriella Szabó in their paper *The Tools of Governmental Communications: European Patterns – Hungarian Tasks* surveyed the globally emerging models of electronic governance. The main aims have been "good governance", meaning the involvement of the citizen in decision making, and the replacement of "command and control", as well as the modernisation of the transaction of services and goods. The managerial model introduced entrepreneurial logic with primacy of the government and the citizen regarded as consumer. The objective has been to ensure governmental information and the exchange of data. The second model is the consultative one based on the partnership principle and de-

veloping continuous dialogue with the citizen. Here the cardinal question of digital literacy means an obstacle. The third one is the participatory model where the state has no privileged role and different stakeholders are involved in the flexible, multi-directional communications model. Currently this is the managerial model that dominates all over the world. The e-government strategy aims at reducing the democratic deficit, and trends of decentralisation are gaining ground in Europe. In Hungary the aim is to create an efficient, fast and cheap public administration apparatus and a uniform central system of document handling.

Zoltán Ferenc in his *The Vision of the Hungarian Elites as Expressed in Numbers.* During the elaboration of our hyphotheses we made an effort to draw a society-view-based survey of general future trends and the knowledge views and opinion of the elite groups. The scientific and the economic elite along with the politic and public administration represent themselves in the pattern to a greather extent, 26%, 27%, 17% and 13%, respectively.

The media and the civil elite are represented by 9% and 8%, respectively, which indicates their real significance.

During the researches we measured mega-trends in 15 steps in the first place in order to percieve whether the elite groups accent these tendencies or not. Later we focused on relevancies of social views for 2015 in three aspects.

Researchers have given distinguished attention to the process of European integration for decades. They have analysed its strategy, its most important trends and characteristics of development embedded in the context of world economy and of regions.

The accumulated knowledge and skills are utilised in their complexity beyond the academic sphere, for the preparation of economic political decisions, the development of multilateral and bilateral relations and professionally well founded and fair information of the society (dissemination of knowledge) require the profound analysis of the experience of the integration process and also the presentation of its lessons.

The research potential of the Institute of World Economy allows for a strategic survey embedded in the processes of world economy just as much as for regional comparisons with the other new member countries. The papers draw the balance of the first years of Hungarian membership with the help of political and economic indicators, and reflect the achievements of the country in integration. The initial Hungarian experience obtained as a Member State cannot be separated from the phenomena and processes observed during the preparatory period. The associates of the Institute had participated in the preparatory work and tried to make best use of their knowledge about the Union during this preliminary work. The researchers had already indicated some expected consequences and impacts of the forthcoming accession in advance (such as a growing trade turnover with the Visegrád countries, or the rather modest motivation for migration even by regional standards towards the old member countries).

András Inotai linked the overview of the first three years of Hungarian membership to the analysis of the strategic interests of the enlarged Union. It is not only rights and duties that have become common with membership, but responsibility as well. Drawing the Hungarian balance he stressed what he had already been pressing for in the process of preparation, namely, that a comprehensive Hungarian strategy of innovation was still missing. The researchers of the Institute had often mentioned, on the basis of analysing the relevant experience of old member countries, that access to the EU resources was not an aim but a means, and it was

worth considering the experience of old Member States, analysing their successes and learning from their mistakes when utilising those resources. Another consequence of EU membership, demanding a Pan-European way of thinking and a sense of responsibility, was that Hungary is not a 'policy taker' any more but a 'policy maker', which means that it participates in the decision-making processes as a full member.

Krisztina Vida, Editor of the Monitoring Reports of the Institute, drew the balance of membership in regional comparison. Ever since Hungary's admission to the EU in 2004 the Institute of World Economy has been preparing a so-called Monitoring Report annually, which assesses the achievements since the integration of the eight new member countries on the basis of common indicators. In her presentation she summarised the experience accumulated since May 2004. Three years have been sufficient to draw the balance of the strengths and weaknesses of Hungary, and to observe in what direction the neighbouring countries have been moving and how far they have gone, for they had different conditions and followed a different philosophy in the preparatory process and have availed themselves of the opportunities deriving from membership. The balance is rather informative. The annual volumes have attracted the attention of not only the narrower professional public but also of the media and of the society at large.

Margit Rácz spoke about a similarly important aspect of membership, namely, the conditions of accession to the Euro zone, its fiscal criteria, and – obviously not by incident – about the stability culture of the EU as well. The presentation of the Hungarian fiscal output of the past years and the stark reality of the Hungarian convergence programme have not only addressed those who were less interested in economic and financial matters, but also motivated even cultivators of sister disciplines to seriously pursue joint thinking.

RURAL DEVELOPMENT, THE COUNTRYSIDE, THE WORLD OF AGRICULTURE

The Section surveyed issues related to rural and country development as well as those of agriculture related to our accession to the Union. The presenters gave a critical diagnosis of the condition of rural economy and society, they described the functional disturbances of the system of rural and country development and of the contradictory impacts of integration into the Union. Some questions of integration, the possibilities of innovation and the consequences of developmental projects were presented in international comparison.

Péter Tóth, analysing the post-integration development of the world of agriculture, presented the share of agriculture in the national economy, which was only 3% in the production of the GDP in 2005, and its proportion in employment has also decreased significantly. Unfortunately, the contribution of agriculture to the balance of foreign trade has also dropped and was only 6% in 2006. At the same time the proportion of foodstuffs still continues to represent 25% in the consumption of Hungarian families. Specialist knowledge has eroded; there are few experts with a profound knowledge of common agricultural policy. The sector continues to be politicised, there are few objective analyses, guidelines and little information. The critical situation is indicated by the fact that the Hungarian canning industry has been tackling shortages of basic materials. After analysing the situation of the various branches of agriculture the author considers the opportunities of the vegetable and fruit branches and the rapid consolidation of the meat industry the positive effects of integration.

Imre Kovách analysed the form of development projects in his presentation entitled *European Development Projects – Hungarian Experience.* The participants of the development market have access to public money earmarked for development by projects which is often the sole financial resource for the realisation of developmental objectives. The project is an inevitable means of development with its set tasks, complicated accounting system and external control, which, despite its limitations, cannot be avoided by anyone due to the general shortage of resources. At the same time, thinking about the Hungarian development projects can be a suitable means for measuring the extent of our Euro-

pean integration. As shown by international experience, it may happen that shifting from the traditional forms of governance to a project-based one would cause democratic loss and problems of government; and these consequences have also appeared in the Hungarian practice. Democratic loss means that some of the public control over the system of resource allocation designed according to project-based developmental policy is lost, while the influence of bureaucratic organisations, which have the power to announce projects, govern the processes of control and have a say in decision-making, grows. The outsourcing of state tasks into projects is accomplished, but the grassroots participatory redistribution of resources, and hence the control of the system, does not emerge. Some of the authority to control the process of redistribution slips away from the central state institutions accountable to the Parliament and the State Audit Office. Problems of development financing in the form of projects; the size of directly distributed state funds; the slowness of the announcement of projects, of the decision-making processes, and of the payments of the sums granted; the complicated administration and the necessary documentation; the possibility of exercising influence in decision-making; as well as the over-hierarchic nature of the entire process of the project regime allow to draw inferences only about the beginnings of the division of power.

Bernadett Csurgó and Ildikó Nagy Kalamász discuss in their paper on *The System and Actors of Rural Development in Hungary and in Europe* in what form the actors of different social statuses may appear in the system of regional development projects.

They present four groups of the forms of participation in projects. The role of project manager and project initiator (1) is followed by that of project partners (2), namely, actors who participate in the implementation of a project during its full span of time. The next (3) category comprises agents commissioned to perform the detailed tasks of the entire project, and the last (4) group of agents consists of the target group of rural development projects. In Hungary as well as in Europe the project represents the main source of development everywhere; no other channels are accessible by most of the agents for the realisation of their objectives. In Hungary the SAPARD programme has promoted not only the establishment of planning for rural development at various regional levels, but it has also produced the conceptualization of development in terms of projects. As a result of the specific features of the rural development system,

the form of projects requires special skills and knowledge from the managers as well as the participants of projects. This form of rural development, however, produces a new type of segregation, and the problem of external participants may also raise a number of questions. The analysis of these factors, however, requires further research.

Eszter Kelemen–Boldizsár Megyesi: The core concepts of the paper *(Knowledge forms in sustainable rural development)* are combined and discussed to better understand which knowledge forms and knowledge dynamics are present in Hungarian rural development practice. The paper is based on case studies in the Mezőtúr micro-region. According to the findings, scientific, local and managerial knowledge forms cannot be identified in pure forms in Hungarian rural initiatives, but different actors use special personal knowledge sets.

Miklós Somai's presentation demonstrated the possibilities of creating a liveable countryside. According to the author, it has four preconditions, namely: **money**, *pioneers* (young people are needed who are ready to move to the countryside and work there for decent income, including medical doctors, teachers of languages and vocational trainers); **jobs**, because commuting, due to its negative externalities, taxes people as well as the currently revaluated environment; and, finally **infrastructure** and **public services,** for wherever the family cannot expect reliable educational facilities for their children, and it is impossible to get anything solved in healthcare, after a while people flee from the region.

László Laki's presentation dealt with some aspects of the condition of deprived small regions on the basis of the results of an empirical research project. The survey (of a 1100-member sample) was conducted in some small 'underdeveloped' regions in the Trans-Tisza area. The researchers mapped the school careers, and the efforts and possibilities for further education of young people of 14-17 years of age living in the villages and small towns of the regions, as well as their prospects in the labour market. The author critically analysed conditions dominant in regions in a disadvantageous position, and particularly some specificities and 'diversity' of the economic and social organisations that characterise these regions. Due to the adverse conditions of the regions' economy, only about two-fifths or half of the active-age population living there is able to find jobs. Consequently, the so-called 'secondary labour market' – that is, 'forced employment' – constitutes an extensive and at the same time vital part in the functioning of the local society, impossible to be substituted

by anything else. Institutions (such as pensioning off for health reasons) that remove the burden from the primary labour market are accorded a similarly important role, just as relieving the secondary labour market also continuously generates tasks (such as granting aid on social basis). This indicates that inactive people have not necessarily got out of the labour market because of their own mistake. A quarter of the young people between the age of 14 and 17 under survey are being brought up in families and households where there is no one employed in the official labour market, and an additional two-fifths of the families have only one person employed legally. Therefore, the result of the research does not present an extreme – and therefore pitiable – social condition but describes a typical mode of operation of dominant social reproduction in significant regions of the country. A further characteristic feature of this mode of operation is that the wages of the official labour market are organised around the minimum wage; therefore, not only those squeezed out of the labour market, employed for public utility work, or receiving contributions and social aid are forced to live and maintain their families on an extremely low income, but also the bulk of those regularly 'employed'. The dominance of family households living on sums around the subsistence level indicates that the families researched cannot be regarded as individual and haphazard cases, as their mode of existence is a general characteristic of the societies of deprived regions.

EQUAL OPPORTUNITIES, MINORITIES, CIVIL ORGANISATIONS

The presentations of the Section dealt with the situation of the so-called non-dominant groups (national and ethnic minorities, immigrants, the aged, and women) and the possibilities of representing their interests.

It is becoming increasingly clear in the world of globalisation, European integration and of divided sovereignties that the balance of an ever more complex social structure cannot be maintained merely by the majority principle and democracy of voting down, and that the most diverse minorities are unable to assert their rights within such frameworks. At the same time everyone is slowly becoming a member of a minority by some principle of group organisation as the network of social cross links is becoming denser. All this bursts open the framework of society; therefore, the channelling of their interests requires special institutional solutions.

This is particularly true for the national minorities, for the homogenising role of the nation state, which was for long unchallengeable, and is still vigorously expressed, has made a long-lasting impact on the position of minorities. At the same time, however, European integration represents a great challenge to the existence of the nation state precisely because of the reinterpretation of the concept of national existence. Consequently, the majority of the presentations in this Section focused on the issue of national minorities.

Erika Törzsök, Director of the Public Foundation for European Comparative Minority Research presented the ideas of the nation policy of the Gyurcsány government in her paper entitled *The Principles and Set of Institutions of a Renewing Nation Policy,* stressing that a profoundly reshaped set of institutions for minority policy can be operational only if the principle of mutual responsibility is asserted.

Nándor Bárdi, research associate of the Ethnic and National Minority Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences, and **László Szarka,** Director of the Institute, presented their paper entitled *Minority Policy, National Policy in an Integrating Space.* The paper surveyed why and how the Hungarian policy of the government has changed in the past half decade, and it also analysed the possibilities of adaptation within the framework of the European Union. The paper stated that a contradictory

situation emerged in the policy of the Gyurcsány government related to Hungarians living outside the country, because the area was under the pressure of competitive party politics. Foreign political relations have changed with the Euro-Atlantic integration, and parallel to those changes, the role of the Hungarian political elites living beyond the borders has also been modified. Finally, the authors made proposals for the development of the rules of political conciliation among Hungarians, as well as for a more profound special political foundation of the Homeland Programme, and they warned that the integration of the labour market in itself could not satisfy the emancipatory expectations of the minority Hungarian communities towards Hungary.

Ágnes Tóth, Deputy Director of the Ethnic and National Minority Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences, and **János Vékás,** associate of the Institute presented that segment of their joint study entitled *Modernisation and Identity: The Economic and Social Situation of Minorities in Hungary* which examined the challenges that the modernisation process poses to the national and ethnic communities living in minority, and whether it will necessarily erode their community identity. They stated that a stable identity was not an obstacle in the way of European integration but horizontal (territorial) and vertical (social) stratification may even serve the purpose of creating a balance, and that the interests of minorities and of the entire country coincide in Hungary. In these processes the foundations of special politics could be laid down by the evolution and implementation of research methods allowing for trend analysis, prognostication and quantification, instead of political instrumentalisation.

András Kováts, scientific associate of the Ethnic and National Minority Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences presented the international research programme entitled *The Social Integration of Immigrant Communities in Big Cities*, in the framework of which the Minority Research Institute has been studying the integration of immigrant communities with its five partners in Madrid, Lyon, Zürich, Milan, Budapest and London. They tried to survey the factors affecting the political integration of immigrants with the help of questionnaires used for 1300-member stratified samples in each city, where three immigrant groups were chosen respectively.

András A. Gergely, senior researcher of the Institute of Political Science of the Hungarian Academy of Sciences presented his paper under

the title *The East Awaited with Closed Arms: Warnings to a Euro-sceptic Interpretation.* In his paper he studied the issue of what kind of identity-building procedure was expedient for the European Union, and what was the role of the ethnic and cultural groups as components of social stratification and of institutionalised organisation in this process. According to his conclusion, the idea of Europe can become strong enough to be able to "write a narrative in a new scenario of globalisation" if the "intercultural lines of demarcation as borders are made relative, become interpreted in broader terms and in several contexts, and are treated more tolerantly, or are even eliminated in some cases."

Olga Tóth, senior researcher of the Institute of Sociology of the Hungarian Academy of Sciences argued in her presentation entitled *Social Genders and the Equality of Opportunities* that gender is a category producing inequality and its analysis cannot be missing from the research repertory of any modern European country. She stated that in Hungary the topic is not accorded adequate importance either in politics or in science policy; and she explained it is partly due to the lack of knowledge and partly to attitudinal problems. She emphasised the importance of two main trends of research. One of them studies how social effects influence men and women, and the other examines how men and women participate in the social processes. She presented three studies, the first of which looked at equal opportunities for women and men, the second one investigated gender inequality manifest in the division of labour in the family, and the third one focused on the gendered aspects of violence against the elderly in the family.

Zsolt Boda, senior researcher of the Institute of Political Science of the Hungarian Academy of Sciences gave his presentation under the title *Civil Organisations and Participatory Governance in the European Union and in Hungary.* He presented the Union measures and mechanisms promoting participation, including similar efforts and the related difficulties in Hungary. According to his assessment, strengthening the principle of participation may not only be right but even useful from the angle of democracy, for the quality of decisions may improve as well as their acceptance may also grow as a result.

CONSEQUENCES AND EFFECTS OF EUROPEAN INTEGRATION: THE LABOUR MARKET AND MIGRATION

Ever since its foundation, the Centre for European Labour Studies, operating within the framework of the Institute of Political Sciences of HAS, has been studying the world of the labour market and work organisations as well as the system of social dialogue and labour relations in a European dimension. In many cases, joining the European research networks, it has conducted comparative studies as well. Several of its research programmes have expressly focused on issues of Hungary's accession to the Union. Among other issues it has studied the role of social partners and negotiation of interests in the accession process, the adaptations of labour-related directives and policies of the EU and the effects of the European patterns of social dialogue in Hungary. Naturally, a small research group is unable to cover all the areas of the world of labour; therefore, it regularly tries to achieve its aims by co-operating with external researchers. It acted likewise when it invited researchers of other institutes, too, to the conference, so that the audience might obtain an idea of the developments in important areas (such as labour law or migration) outside the research scope of the Centre. In the presentations, the results of studies in domestic negotiation processes have been confronted with the opinion of experts in the field, as the representatives of trade unions, employers and of the government were also among the guests (though, unfortunately, the organisers could not attract anyone from among the employers to the programme).

The first three presentations of the Section dealt with the institutions of labour relations. They were closely interrelated, with particular reference to the national system of tripartite interest negotiation and the dialogues at sectoral level.

András Tóth's introductory presentation demonstrated the development of the trade unions and the institution of collective bargaining in a historical perspective. He analysed the limitations of the post-socialist trade union model and the set of labour relations in comparison with the West European model of labour relations which have evolved as a result of organic development.

Péter Pataki (National Association of Hungarian Trade Unions) also reviewed the history of the foundation of OÉT, and the characteristics and aims of the actors of those times. Although all of them had been thinking in the perspective of European integration, paradoxically, they set up a corporate structure operating within a national framework. Moreover, opposing the interests of the market economy, the state wishes to allocate an excessively strong role to itself in the OÉT, thus possibly denying the autonomous market actors the right to form the rules pertaining to their own work.

Erzsébet Berki (Ministry of Social Affairs and Labour) spoke as representative of the government about the National Interest Reconciliation Council (OÉT) and about the Sectoral Social Dialogue Committees (ÁPB's). She emphasised that although the foundation of the OÉT on the eve of the system change followed a logic different from that of Western European corporate structures, the renewal of interest negotiation was put on the agenda with the agreement of the social partners prior to accession. The setup of the ÁPBs was expressly done in the spirit of approximating the Western European (continental) labour relations, and the elaboration of the criteria of representation for the participating organisations could be considered a significant step ahead in the solution of problems of legitimacy.

Judit Tóth's topic was migration: she spoke primarily about expectations and policies related to the enlargement of the EU as well as about the actual migration processes. Her most important question was whether it is the legal regulation or the directive tools of the market that have a more significant role in the processes of migration and their controllability. It is only the Czech Republic of the states acceeding to the Union in 2004 which has a pro-active migration policy, whereas she regarded it of major concern that Hungary's illiberal practice has been extended towards Romania and Bulgaria, even though there is no direct relationship between the market regulation announcing a 'partial opening-up' and the number and qualifications of the incoming people. Therefore, it is political anxieties and prejudices that continue to be dominant in this issue.

László Neumann's and **Gábor Fodor T's** interrelated presentations studied the Hungarian adaptation and practical implementation of the labour law directives. Fodor listed the shortcomings of the adaptation of legal norms related to the organisation of working hours, whereas Neumann spoke about the results of case studies about companies in relation

to the legal succession of labour law. Although both presentations disclosed several irregular practices, they also called attention to the fact that violations of the law may be regarded as a kind of source for company flexibility, and as issues of competitiveness viewed from a European perspective. As a final conclusion the dilemma concerning legal policy was expressed, that is, how far and in what way Hungary as a Member State of the European Union wants to take action against informal practices and tolerate violations of the law, and how much sacrifice such action would require of the companies concerning competitiveness.

Katalin Tardos dealt with employment discrimination in her presentation, demonstrating the strategy of the European Union, the most important results of a study on EU companies, and some important outcome of her related research. Her small-sample field research studied the occurrences of the various dimensions of employment discrimination according to the dichotomies of employed/unemployed and of Roma/non-Roma.

EURÓPAI MAGYARORSZÁG

Az MTA négy társadalomtudományi kutatóintézete (az Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, a Politikai Tudományok Intézete, a Szociológiai Kutatóintézet és a Világgazdasági Kutatóintézet) 2007-ben a korábbi években megalapozott együttműködések eredményeire tekintettel hosszú távra szóló megállapodást kötött. Együttműködésünk célja, hogy interdiszciplináris és multidiszciplináris megközelítésben vizsgáljuk és bemutassuk az európai integráció folyamatában Magyarország felzárkóztatásának és versenyképessé tételének társadalomkutatási eredményeit, az EU-spályázatokban rejlő értékeket, előnyöket és hátrányokat. Kutatási céljaink között nagy hangsúllyal szerepel az EU-s projektek eredményeinek és megújító szerepe mértékének vizsgálata a hazai kutatásokra, illetve az átalakulás egzisztenciális és intézményi következményeire, valamint a jó gyakorlatok és elméletek adaptálási kísérleteinek és hatásainak számbavétele. Célunk az együttműködés minden szintjén az innováció teremtés, és az, hogy a kutatási erőforrásoknak a korábbinál hatékonyabb kihasználásával vizsgálataink eredményei, azok gazdasági és társadalmi hasznossága erőteljesebben nyilvánuljon meg. Együttműködésünk egyik első eredménye a 2007. február 6-án és 7-én tartott közös, Európai Magyarország című tanácskozásunk volt.